

# АРХИВ

ЗА

## ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ОРГАН

Правног факултета Универзитета Београдског

---

УРЕДНИК:

Dr. Коста Кумануди

в. професор Универзитета

---

КЊИГА ЈЕДНАЕСТА

---



БЕОГРАД

ИЗДАВАЧ: АДМИНИСТРАЦИЈА АРХИВА

1, Кнез Михаилова улица 1.

---

1911.



**САДРЖАЈ КЊИГЕ XI (СВЕСКЕ 1—6)**  
**АРХИВА ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ**

СТРАНА

**Државно право**

Министарска Одговорност под Уставом од 1869, од Александра Д.  
Боди . . . . . 64, 215

**Административно право**

Реорганизација судова, од Милоша М. Стапојевића . . . . . 36, 356

**Међународно право**

Друга хашка конференција мира, од Др. Милете Ст. Новаковића 51, 123

**Црквено право**

Неизгладљиви карактер свештенства у православном црквеном праву,  
од Др. Никодима Милаша . . . . . 1, 81

**Народна економија и финансија**

Царинска Унија између Аустро-Угарске и Србије, од Живојина М.  
Перића (с француског превео Александар Д. Боди) . . . . . 25  
Марксове теорије о вишку вредности, од Ђорђа Ђурића 100, 177, 267, 388  
Преглед новије економске и финансијске литературе, од Ђорђа  
Ђурића . . . . . 232, 309

**Грађанско право**

Породични савет (чл. 100—110 зак. о старатељству), од Нинка Перића 202  
Неколико речи о турском грађанском законнику „Мецеле-у“, од Др.  
А. П. Христића . . . . . 282

## Кривично право и поступак

Прилог к тумачењу § 125. казн. закона, од Јев. М. Поповића . . .	113
Конгрес немачког међународног друштва за кривично право, од Живка Топаловића . . . . .	190
Dr. Franz v. Liszt од Др. Томе Живановића . . . . .	241
Појам кривичног дела у Пројекту немачког Казненог Законика, од Др. Томе Живановића . . . . .	242
Принципи законодавног регулисања основних проблема позивне тајне, од Др. Томе Живановића . . . . .	246
Криминални Музеј, од Живка Топаловића . . . . .	292
Пројекат Казненог Законика за Краљевину Србију, од Dr. Ф. К. Нојбекера (с немачког превео Драг. С. Јањић) . . . . .	321

## Историја права

Рад на „торжественим законима“, од Алексе С. Јовановића . . . . .	11, 90, 169, 256
О правној терминологији, од Др. Л. Бакотића . . . . .	161, 264, 353

## Судска хроника

Уговор се мора испунити ма и доцније, ако у часу закључења није била могућност извршења истог, од Мих. Л. Стојадиновића . . . . .	68
За постојање крив. одговорности, потребно је утврдити: да је оптужени имао намеру да чини какво казнимо дело, од Мих. Л. Стојадиновића . . . . .	72
Мишљење опште седнице Касацноног Суда од 3. Јануара 1911. . . . .	74
Један случај суђења у контумацији (§§ 314. и 318. крив. суд. пост.) . . . . .	137
Ко је тестамент писао не мора се означити, од Мих. Л. Стојадиновића . . . . .	147
Завештање важи, и ако је оно неписменом тестватору прочитано од писца тестамент а не ког другог сведока, од Мих. Л. Стојадиновића . . . . .	152
Удова умрлог чиновника док је у државној служби нема право и на пензију из фонда за децу и удовице умрлих чиновника, од Мих. Л. Стојадиновића . . . . .	219
Регрутни спискови не могу бити предмет фалсификата, од Ђорђа Т. Поповића . . . . .	224
Одлука опште седнице Касац. Суда . . . . .	230
Неспособност сведока из § 444. грађ. зак. не може повлачити за собом ништавост тестамент а у целом његовом пространству, већ само у онолико у колико се односи на њих или на њихов најближи род, од Д. К. Драгутиновића . . . . .	298
Старатељски судија надлежан је да одобри или не одобри удају девојци, која има пуних осамнаест година, а нема одобрења	

родитеља или старатеља, само ако није напунила двадесет прву годину, од Д. К. Драгутиновића . . . . .	305
Одлука опште седнице Касац. Суда . . . . .	307
Сроднички однос у грађан. парници може се доказивати и сведоцима, а не само изводима из протокола књига црквених, од Мих. Ј. Стојадиновића . . . . .	411
За оцену доказа код иступних дела, кад се ова за се или уз друга дела код суда суде, важе одредбе крив. судског поступка а не полиц. уредба, од Мих. Ј. Стојадиновића . . . . .	413

### Оцене и прикази

Die Zurechnungsfähigkeit im Vorentwurf zu einem deutschen Strafgesetzbuch mit besonderer Rücksicht auf den österreichischen und den schweizerischen Vorentwurf, von Dr. X. Gretener, Professor in Breslau. Leipzig 1910., од Живка Топаловића . . . . .	75
Испитивања о смртној казни од А. Ф. Кистјаковског. С руског превоо П. К. Мијаиловић. Београд. Књијар издавач Геца Кон. 1910. Стр. VI + 294. Цена 3 дин., од Милана М. Стојадиновића	156
Казнени Законик и Кривични Судски Поступак Краљевине Србије, протумачени одлукама опште седнице Касационог Суда. Средио Гојко Никетић. Са предговором Др. Душ. Суботића, секрет. Минист. Правде. Београд. Књијар издавач Геца Кон. Стр. XXXI + 397 + CXVI., од Д. В. Јов. . . . .	317
Laband, Dr. Paul, Deutsches Reichsstaatsrecht. [Das Oeffentliche Recht der Gegenwart, Bd. I]. 5. Auflage, Tübingen, Verlag Mohr 1909, стр. VIII + 464., од Александра Д. Боди . . . . .	415

### Белешке

Dr. Anton Palme, Die russische Verfassung, од Александра Д. Боди	78
Збирке за правничку очигледну наставу, од Д. В. Јов. . . . .	79
На размишљање нашим читаоцима . . . . .	79
Dr. L. Spiegel, Die Verwaltungsrechtswissenschaft, од Александра Д. Боди . . . . .	237
Dr. F. Meili, Lehrbuch des internationalen Strafrechts und Strafprozessrechts, од Александра Д. Боди . . . . .	237
Engen Philipovich, Die Entwicklung der wirtschaftspolitischen Ideen im 19. Jahrhundert. Sechs Vorträge, од Александра Д. Боди .	238
Dr. G. Schmoller, Prof., Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. I Teil, од Александра Д. Боди . . . . .	238
Dr. Лазар Марковић, Хипотекарно Право, од Д. В. Јов. . . . .	238
La Serbie à l'Exposition Universelle de 1911 à Turin, од Д. В. Јов. .	239

# VI

	СТРАНА
Међународно удружење за правну и привредну филозофију, од Д. Б. Јов. . . . .	319
Становништво бугарских вароши, од Д. Б. Јов. . . . .	319
Festschrift zur Jahrhundertfeier des allgemeinen bürgerlichen Gesetz- buches, од Др. Д. Ар. . . . .	418
Педесетогодишњица ческог „Правника“, од Јосифа Касаповића . . .	418
<b>Нове књиге . . . . .</b>	<b>240, 319</b>
<b>Исправке . . . . .</b>	<b>80</b>



## САРАДНИЦИ

на XI књизи Архива за правне и друштвене науке

---

- Аранђеловић, Др. Д. 418.  
Бакотић, Др. Л. 161, 264, 353.  
Боди, Александар Д. 25, 64, 78, 215, 237, 238, 415.  
Драгутиновић, Д. К. 298, 305.  
Ђурић, Ђорђе 100, 177, 232, 267, 309, 388.  
Живановић, Др. Тома 241, 242, 246.  
Јањић, Драг. С. 321.  
Јовановић, Алекса С. 11, 90, 169, 256.  
Јовановић, Драг. Б. 79, 238, 239, 317, 319.  
Касановић, Јосиф 418.  
Милаш, Др. Никодим 1, 81.  
Новаковић, Милета Ст. 51, 123.  
Перић, Живојин М. 25.  
Перић, Нинко 202.  
Поповић, Ђорђе Т. 224.  
Поповић, Јев. М. 113.  
Станојевић, Милош М. 36, 356.  
Стојадиновић, Милан М. 156.  
Стојадиновић, Мих. Ј. 68, 72, 147, 152, 219, 411, 413.  
Топаловић, Живко 75, 190, 292.  
Христић, Др. А. П. 282.
-





# АРХИВ

## ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига XI.

25. фебруара 1911.

Број 1.

### НЕИЗГЛАДЉИВИ КАРАКТЕР СВЕШТЕНСТВА

У ПРАВОСЛАВНОМ ЦРКВЕНОМ ПРАВУ.

Наука црквенога права, поред односних канонских прописа, осврће се на догматичко учење о неизгладљивом (*indelebilis*) карактеру свештенства, када излаже учење о томе, да се свештенство не може поновити, то јест, да нико не може бити рукоположен по други пут на један исти јерархијски степен.

У новије доба почео се узимати у обзир тај карактер и у питањима о томе, да ли важи рукоположење, које обави један епископ, који је судом подлегао коначном свргнућу са свога чина. Појава је ово нова у православном црквеном праву, — и на ту појаву осврће се овај чланак.

По одредби 21. канона трулскога сабора свештена лица, која учине тешки пријеступ, морају подлећи коначном свргнућу (*perfectae depositioni*), нити смију више икада извршити неку свештенорадњу, јер су изгубили благодат (*a gratia exciderunt*), које су се били удостојили при рукоположењу, и прешли су у положај свјетовњака (*in laicorum locum detrusi sunt*), са оним само правима у цркви, која су имали прије ступања свога у клир. Према томе, као што свјетовњак не може никога рукоположити, нити служити литургију, тако исто не може да то чини ни епископ, који је подлегао коначном свргнућу, јер је лишен благодати свештенства. Ако такав свргнути епископ то учини, он подлежи казни искључења из цркве. „Ако се епископ, или презвитер, или дјакон, који је због доказаног пријеступа био по правди свргнут, усуди предузети службу, која му је некада била повјерена, такав нека се сасвијем искључи из цркве“, прописује 28. ап. канон. Ову одредбу понављају затијем сви односни канони.

Овome се толико значаја даје у православном црквеном праву, да се одређују најтеже казне и онима, који би се усудили имати какву духовну свезу или признавати какву свештенорадњу свргнутих свештених лица. Антиохијскога сабора 4. канон прописује: „Ако је који епископ од сабора, или презвитер или дјакон од свог епископа свргнут, пак се усуди обавити какву свештену службу, коју је прије обављао као епископ, или презвитер или дјакон, такав не само што не може више гојити наде, да на другом сабору буде успостављен, него ће бити заједно с њим искључени из цркве и сви они, који буду с њим опћили, а особито ако буду знали за осуду изречену противу поменутих, пак опет се усуде опћити с њима“. За неког презвитера Григорија, који се жалио што је био свргнут, Василије велики у својем 88. канону му пријети, да ће, ако се усуди вршити свештенослужење, бити анатема за сав народ, пак и они који га приме, да ће сви бити искључени из цркве.

Али ако неко свештено лице, које је било канонски свргнуто, те лишено права да изврши икакву свештенорадњу, ипак обави такву свештенорадњу, наступа тада питање, како се има сматрати на значење такве свештенорадње по себи и за оне, за које је или над којима је она била извршена? Ово питање особито важи за случај, кад би један епископ, који је канонски подлегао коначном свргнућу, те постао свјетовњак, какав је био прије но што је ступио у клир, обавио тајну свештенства над једним кандидатом клира, и рукоположио га за дјакона или презвитера. Овакав чин таквог епископа незаконит је и канонски строго забрањен, те према томе морао би бити без свакога значења сами тај чин и за онога који га је примио, и такво рукоположење морало би бити ништаво и без сваких посљедица, и свештених и правних, за лице, које је примило такво рукоположење. Видјели смо горе 28. ап. канон и 4. канон антиохијскога сабора, шта прописују о свештенорадњама, која изврши један свргнути епископ (презвитер или дјакон). Али ни ови, као ни други канони не кажу ништа одређенога о томе, да ли важи или не важи по себи таква свештенорадња свргнутога епископа. Ово се питање истакло у западној цркви у VII вијеку, и о истоме питању затијем су се водиле дуге препирке, особито у XI и XII вијеку, док најпослије

оно није било ријешено тако, да треба признавати рукоположење, које је, ма и незаконито, извршио један свргнути епископ. И ово је данас учење римокатоличког црквеног права, које се учење утврдило на догматичком одређујућем тридентинскога сабора, кад су правилу о непонављању свештенства, које је непонављање Августин епископ хипонски у своје вријеме мотивисао са неизгладљивим карактером свештенства, дали такво значење, да сваки чин једног епископа, који је једном био законито хиротонисан, задржава унутрашњу своју моћ, ма да га је извршио и такав епископ, пошто је био канонски свргнут са чина. По оваквом учењу, које се је формулисало и утврдило на поменутом сабору, бива, да тајна свештенства, коју дотични прима рукоположењем, оставља у души његовој такав духовни печат или карактер, који се у таквом човјеку не може више никада изгладити (*character spiritualis indelebilis*), ма какав пријеступ да тај човјек учини и ма да се и најтежој црквеној казни он подвргао, јер у њему остаје увијек свештенички карактер, нити он може икада више постати свјетовњак. Доследно томе, један епископ, којег законити епископски сабор свргне са чина, он није ипак у самој ствари свргнут, него је он увијек духовно епископ, пошто је у њему непомична благодат, и по томе, што год учини такав свргнути епископ, по сили те благодати, која је увијек у њему, све то, ма и не било законито, ипак по себи и у себи важи, те ако тај епископ рукоположи некога за презвитера, црква мора да призна тога презвитера, као да га је рукоположио најдостојнији епископ (*Conc. Tridentini Sess. VII. De sacramentis in genere, can. 9*).

У источној цркви, у колико ми знамо, није се истицало овакво питање. Тек у новије доба оно је било покренуто у цариградској патријаршији, и имало је интересантну судбину, као што ћемо одмах видјети.

Као што је познато, цариградски патријаршијски синод 1872. објавио је бугарску цркву схизматичком. Услијед овога покренуто је било 1874. године у истом синоду питање о томе, да ли треба признавати ваљаност рукоположења, која су обављена била у тој цркви. Већина синодских чланова била је за то, да се таква рукоположења не признаду; али до коначнога ријешења питања није се тада дошло, него је позван био тадашњи епископ анхијалски (потоњи архијепи-

скоп смирски, а од скоро благопокојни) Василије, да поднесе синоду своје мишљење о томе: да ли канони дозвољавају и под каквим увјетима, да се признаду клирици, које је рукоположио један *свргнути* и схизматички епископ? У октобру исте године поднио је еп. Василије патријарху Јоакиму тражено мишљење у форми писмене расправе, и у тој расправи он доказује, да је *законито* рукоположење, које је било извршено од свргнутог и схизматичког епископа, а исто и од јеретика, и то с тога, што треба сматрати несумњивом истинитост њиховог крштења и рукоположења. После тога, синод је затражио мишљење од поглавица свих православних автокефалних цркава о томе, како се има сматрати на клирике, које је рукоположио један схизматички и свргнути епископ. Кад су стигли одговори од тих цркава, сви ти одговори били су прочитани у синодској сједници 19. новембра 1880. године, и, осим цркве краљевине Грчке, која је изјавила, да ће пристати на опћи синодски закључак, све остале цркве изјавише, да *треба* признавати она рукоположења, и да је доста да се читају прописане молитве са полагањем руке и помазањем светим миром дотичнога, којег је рукоположио један схизматички и свргнути епископ. Није тада синод ништа о томе ријешило, исто као ни на синодској сједници 28. јануара 1881. године, и питање је остало неријешено. — Ово смо ми исписали из Номологије екуменске патријаршије, коју је Номологију са патријаршијским благословом издао 1897. у Цариграду адвокат М. Г. Теотокас.

Као што се види, врло је важно за црквено право ово питање, којим се бавио цариградски синод поменутих година. Важно је оно, колико с тога што се то питање могло уопће истаћи, и што су онакве одговоре могле дати о питању автокефалне данашње цркве, толико опет с тога, што исто питање сматра неријешеним цариградска патријаршија, и то она биљежи у својем званичном издању.

У конкретном случају и на овоме мјесту ми немамо сада да расматрамо, да ли важи или не важи рукоположење, које обави један схизматички или јеретички епископ; али важно је за црквено казнено право питање о томе, да ли има важити или не важити, бити или не бити право моћно, рукоположење, које је извршио неки епископ, који је за односни пријеступ био Канонски свргнут са чина и постављен у ред

свјетовњака̂, другим ријечима: да ли се може сматрати за презвитера или дјакона онај, којег је рукоположио такав бивши епископ? И ради тога ми дајемо велику важност поменутом факту у цариградској патријаршији.

По ономе што смо видјели да каже госп. Теотокас, цариградска патријаршија сматра речено питање неријешеним, те се по томе мора мислити, да би могло можда и важити рукоположење, које је извршено од једног свргнутог епископа, Нама је непознато, на чему оснива своје суђење о овоме питању цариградски синод, исто као што не познајемо аргументе, на основу којих су дотичне автокефалне цркве доказивале, да треба признавати рукоположења, која су извршили и такви епископи, који немају права на то. Али ми познајемо из доба нераздјељене цркве неколико непобитних свједочаба, које нам дају право да сматрамо исто питање одавна већ ријешеним, и то тако, даје у апсолутном смислу без икакве важности свако рукоположење, које изврши један, који је био епископ, и који је услијед свргнућа престао бити епископ.

На основу учења ап. Павла о томе, какав мора бити епископ да би могао бити посредник боженствене благодати у светим тајнама, Кипријан картигенски захтијева од епископа̂ и других свештенослужитеља, да не смију бити у ничему опорочени, да би могли достојно вршити своју свету службу, „*Oportet sacerdotes et ministros qui altari et sacrificiis deserviunt integros et immaculatos esse*“, пише Кипријан у једној својој посланици, те одбацује сваку свештенорадњу, као да је није ни било, једног епископа или уопће свештенослужитеља, који се затекао у тешком гријеху и био је за то црквом осуђен. Учећи, како није епископ који освећује у сакраменталним радњама, него Дух свети, и према томе, да ко нема више у себи благодати Духа светога, тај не може ту благодат ни другима да даде, исти Кипријан у другој својој посланици пише: „*Cum scriptum sit: Deus peccatorem non audit, sed qui Deum coluerit et voluntatem ejus fecerit, illum audit. Quis autem potest dare quod ipsum non habeat, aut quomodo potest spiritalia gerere, qui ipse amiserit Spiritum sanctum*“. У другој опет посланици он спомиње оне, који изгубише благодат ради тешких пријеступа, *qui gravia delicta in se adduxerunt*, и који су за то били свргнути, те сматра ни-

штавим, не само рукоположење, које би обавио један свргнути епископ, него и сваку његову молитву, *nes cuiquam Dominus per ejus orationes et praeces prosit qui Dominum ipse violavit*'. Између таквих тешких пријеступа, на првом су мјесту били: превјера, раскол и симонија. Кипријаново ово учење у својила је сва црква, и оно је важило свагда у источној цркви, као што је у главном важило и у западној цркви до XVI вијека. Класички примјер овога налазимо на халкидонском, IV васељенском сабору. На томе сабору био је свргнут Ива, епископ едески, осим другога и за то, што је изобличен био у симонистичким рукоположењима, те је био издан посебни (2) канон о таквим рукоположењима: Епископ, који се затече да је ради симоније рукоположио некога, мора бити свргнут; само то рукоположење нема никакве, ни духовне ни правне важности, и онај који је такво рукоположење добио има се сматрати, као да и нема односнога достојанства или службе. Ово важи за рукоположење, које је извршио један епископ, док је био активан и прије но што ће бити осуђен и свргнут. Из овога само по себи слиједи, да је такво по посљедицама и свако друго рукоположење, које обави неки епископ, који је осуђен због онаквог или другог сличног му пријеступа. Григорије двојеслов имао је повода 594. године да се бави у једној својој посланици о рукоположењу, које је извршио један свргнути епископ, и у тој посланици каже: „*Non potest appellari consecratio quae fit ab excommunicatis. Nos consecrationem nullo modo dicere possumus, quae ab excommunicatis hominibus est celebrata*“. А да није ово било само лично мишљење Григоријево о овоме питању свједочи то, што је оно приведено као посебни канон у опћи западни канонски зборник. Слично овоме говори Тарасије, патријарх цариградски, који је одбацивао и осуђивао рукоположење, које је било извршено од свргнутог епископа, особито ради симоније, „јер код таквог епископа нема благодат̄ Духа светога“, — дакле потпуно једнако, као што каже 21. канон трулскога сабора. Цариградски патријарх Фотие бавио се посебно у једном својем спису о рукоположењима, која су извршивали у православној цркви епископи, који нијесу имали право на то. Он спомиње у томе спису разне јеретике и схизматике, чија се рукоположења, могу ипак при извјесним условима признати, али ни једном ријечју он не додирује питање, да би

се могло признати рукоположење, које је извршио један свргнути епископ, премда у истоме спису он спомиње и такве епископе.

Видјели смо шта каже 2. канон халкидонскога сабора, по којем канону не може никада важити рукоположење, које је противузаконито било извршено. У томе канону не говори се изрично о свргнутом епископу, да су без значаја рукоположења, која би он извршио. Али за ово има доказа у другим канонским изворима, која свједоче да таква рукоположења не могу апсолутно никада важити. На сардичком сабору 343. године расправљало се о некима Евтихијану и Мусеју, који су присвојили били себи епископска права и рукоположили неколико клирика за разна мјеста, и сабор је имао да ријеша, како се има сматрати на те клирике, које су она двојица били рукоположили. По једнима на сабору том требало је признати за праве презвитере оне клирике „пошто се никакве кривице није код њих нашло“, то јест, пошто се доказало, да ти презвитери нијесу знали, да она двојица нијесу имали право да рукополажу. Али сабор није уважио ову олакшавну околност за исте презвитере, стојећи на начелу, да нико не може примити од некога нешто, чега сâм нема, те је било закључено, да пошто она двојица, Евтихијан и Мусеј, нијесу били законити епископи, тд они нијесу могли никога ни рукоположити, јер за праве презвитере могу се признавати само они, које су рукоположили законити епископи. У коментарима 19. канона истога сабора Зонара и Валсамон изводе из тога канона опће канонско правило, да ако су неки порочни епископи рукоположили какве клирике, и послѣје су ти епископи били свргнути ради односних пријеступа, и у тим пријеступима нијесу били ушлетени дотични клирици, које су ти епископи *прије* свога свргнућа рукоположили, у таквом случају исти клирици остају прави и законити презвитери (или дјакони); а ако су такви епископи рукоположили неке клирике *послије* свргнућа свога, ти клирици нијесу таквим рукоположењем постали никакви презвитери, нити су тијем они добили икаква права у свештеној јерархији, јер су тих права лишени они исти, који су хтјели да другима дају. — Слични примјер сретамо послѣје на II васељенском сабору. Неки египатски филозоф Максим постављен је био у Цариграду неправилно за епископа, тд

јест, њега су поставили били за епископа неколико епископа, који су правилно и законито добили били епископска права и нијесу били од никаквога сабора свргнути, али ти епископи нијесу имали права да постављају епископе у цариградској цркви, јер у тој цркви нијесу имали јурисдикције, него су били из туђе области (александријске); и поменути Максим, поставши на такав противуправни начин епископом, рукоположио је био неколике клирике. Поменути сабор бавио се овим послом, и пошто је све било испитано, својим 4. канонном објавио је Максима недостојним епископства од самога часа, кад је примио ону противузакониту епископску хиротонију, и уједно изрекао, да нијесу свештеници они, које је он рукоположио. Као што се види, овдје је само правна околност била мјеродавна за оце другог васељенског сабора, и већ ради те саме околности сабор објављује онога Максима лишеним епископства и без значаја сва рукоположења, која је он обавио. Ова околност управо и јест у оваквом питању од пресудне важности. А да је код отаца истога сабора имало каква значења оно учење о карактеру тајне свештенства, које се учење истакло у новије вријеме у цариградској патријаршији, тада исти оци не би били могли не признати реченога Максима за епископа, јер су њега духовно (spiritualiter) прави епископи хиротонисали, нити би с друге стране могли били не признати за свештенике оне, које је он рукоположио, јер је он ипак, по новом учењу, био духовно (spiritualiter) прави епископ са неизгладљивим у њему карактером свештенства!

Прегледавши учење нераздјелене цркве о томе, да је без свакога значења и апсолутно неважно рукоположење, које обави један свргнути епископ, да погледамо сада ону расправу, коју је о овоме питању поднио препомнути анхијалски епископ Василије 1874. године цариградском патријарху Јоакиму, и која је учинила, као што смо видјели, да цариградски патријаршески синод објави неријешеним исто питање оноко, као што га исти синод сматра још и данас неријешеним.

У тој расправи испитује се, као што каже у њеном наслову, „да ли и у колико црквени канони допуштају, да се примају клирици, које је рукоположио један свргнути и схизматички епископ“. Ја сам врло марљиво проучио ову



расправу, између другога и зато, што је била на гласу ученост покојног јој писца, ради чега се цариградски синод и обратио њему да би поднио образложено своје мишљење о предмету. Пручио сам, рекох, марљиво исту расправу, којом је хтио писац да докаже, да се по канонима православне цркве може признати рукоположење, које је обавио један свргнути епископ, и увјерио сам се, да он *није* то доказао.

Одмах у почетку своје расправе еп. Василије наводи, како се у канонима не спомиње ништа о значењу рукоположења, које би извршио један свргнути епископ. Али пошто је он хтио ипак да докаже на основу канона оно, о чему канони не говоре, на име, да такво рукоположење важи, да је правоваљано, он се латио, како сам каже да то учини по аналогији са оним, што канони одређују о рукоположењима, која су извршена од јеретичких и схизматичких епископа, и о примању у православну цркву клирика, које су такви епископи рукоположили. За ово он анализује подробно најприје 8. канон првог васељенског сабора, гдје се говори о схизматицима новатијанима, или катарима, затијем 1. канон Василија великог, гдје је такођер ријеч о тим катарима, и најпослије 7. канон другог васељенског сабора и 95. канон трулског сабора о томе, како се примају у православну цркву они, који прелазе из вјерских друштава, у којима се врши правилно тајна крштења, и опет из оних, у којима не постоји правилно крштење, или је погрјешено учење о основним хришћанским истинама. Док еп. Василије говори на основу приведених канона о томе, шта је јерес, шта ли схизма, и како се примају у православну цркву клирици и свјетовњаци из разних јереси и раскола, изводи његови правилни су и одговарају учењу православног црквеног права о томе. Али из истих канона он није ништа извео о главном задатку своје расправе, на име да важе рукоположења, која обави један свргнути епископ једнако, као и рукоположења односних схизматичких или јеретичких епископа, која они обаве у својим вјерским друштвима, ако у тим друштвима, постоји правилно крштење и признају се основне хришћанске истине. Изједначавање тих разних рукоположења могло би имати значења у конкретном питању само у таквом случају, кад би писац био доказао, да је рукоположење уопће независно од јерархијске власти, и да се оно може извршити и без те

власти. Јер по канонском учењу православне цркве о тајни свештенства, колико је важна сакраментална њена страна, саопштење дотичноме лицу божанствене благодати, толико је исто од пресудне важности и правна страна, на име јерархијска власт, по којој бива саопштење те благодати. Власт је ова јавно право, и кад се она некоме предаје, то бива свечаним актом јавнога права. Док дотични има ту власт, он може и да је врши пуноправно, те и све оно, што он учини по тој власти, важи, независно од тога, да ли је он лично порочан и недостојан те власти. Ово посљедње по себи само не лишава га власти, него то може само послужити за узрок да му се власт одузме. А може му се та власт одузети само опет онаквим свечаним актом јавнога права, каквим је он добио исту власт, која тада и престаје са свима својим правним посљедицама, и посебно лишењем моћи и свакога значења односнога чина, који он изврши. По овоме опћем правилу може један епископ да почне проповиједати и јерес, може он да заведе и неку схизму, али тијем самим по себи он се још није лишио права да рукополаже; но ако је такав епископ био за то, или уопће за неки тешки пријеступ, сабором осуђен и коначно свргнут са свога чина, у таквом случају тај епископ изгубио је сва своја јерархијска права, јер је изгубио благодат свештенства, и тијем већ по себи је изгубио и право да може бити за друге посредником те благодати, и дакле да може више икога да рукоположи, јер свргнуће, коначно свргнуће и јест онај канонски акт, којим дотично лице губи свештену власт, коју је дотле имао, и претвара се у онаквога свјетовњака, каквим је био прије својега рукоположења за епископа или презвитера. Ово све превидио је еп. Василије у својој расправи, те с тога му је и остало недоказаним управо оно, што је он хтио да докаже.

Др. Никодим Милаш.

— СВРШИЋЕ СЕ —

## РАД НА „ТОРЖЕСТВЕНИМ ЗАКОНИМА“

II. Дотеривање превода.<sup>1</sup>

После припремне радње превођења страних закона, долази друга са задатком поправљања или дотеривања превода. Хаџић вели да су у том времену радили на састављању наших закона: *Лазар Теодоровић, Димитрије Давидовић, Вук Стефановић—Караџић, Димитрије Исајиловић, Стефан Радичевић* и *Лазар Зубан*, и нарочита *Законоправителна Комисија*, у којој помиње као чланове *Проту Жујовића, Ђорђа Протића* и *Симу Миловановића—Слому*. Осем последњег, остали су нам законописци познати више мање својим политичким и књижевним радовима. О *Сломи* сам једва прибрав ово мало података. Родом је из Шапца. Помиње се као трговац у Деловодном Протоколу Шабачког Магистрата од 1811. и 1812. године. Под Милошевом је владом био најпре кнез Посавске Кнежине, а затим *коначки* или *придворни кнез* код Господара Јеврема у Шапцу, и његов заступник у нахијским пословима, са титулом „већила и кнеза варошкога“. У 1823. је години био судија нахије Шабачке, одакле је у 1827. години дигнут, али је после неког времена опет враћен. Био је писмен. На протоколу саслушања од петог јула 1823. године № 304. по кривици Јованке, за убијство мужа Јакова Сремца из шабачке Засавице, потписан је „*Симо Слово својеручно*“. У 1830. је години био судија у Београдском Суду, а затим неко време члан Народног Суда у Крагујевцу. Марио је и за књижевност. Др. Јован Стејић помиње га у броју мецената своје књиге „Забаве за разум и срце“. Био је љубимац Књаза Милоша. По белешци Панте Срећковића у историји о Јадру и Рађевини, на суђењу није седео на столици него на кревету. Раније поменутиим писмом од 4. маја 1830. године Давидовић му у шали пребацује некакву телесну ману.

На Народној је Скупштини 24. јануара 1830. године, наглашен рад на основним законима, овим Књажевим речима „Дао сам за наш народ саставити судејске законе. Пробрао сам из свију закона што је добро и полезно и што се код

<sup>1</sup> У вези са четвртом свеском књиге VIII. *Архива*, четврте године, и податцима у броју 12. 13. и 14. *Недељног Прегледа* од прошле године.

нас употребити може, пак да и ми међу нама не судимо од рамена, него по законима, као што се и по свима осталим просвештеним и срећним државама ради.... За судове требају нам људи, који ће наше судејске законе разумети, и по њима свакоме, и сиромаху и богату и малом и великом, судити моћи праведно.... Судије ће бити наши соотечественици, рођена браћа наша и синови. Закони ће бити наши, и сваки од нас знаће за свој мџл да му је управ његов, и да му га нико не може отети“. У истој је цељи Књаз покренуо на лањској Народној Скупштини и питање о образовању домаћих синова на страни, у чему је налазио и у народу повољног одзива. То му је саветовао и родољубиви Радо Вучинић, писмом од 15. јануара 1820. године из Букурешта, са уверењем, да Србија, само путем науке може добијати своје Солоне, Ликурге, Димостене, Аристотеле, Страбоне, Омуре, Цицероне и остале научнике.

Вук Караџић каже, да су на Народној Скупштини 1830. године и закони читани, што је вероватно судећи и по Књажевом писму од 12. новембра исте године, којим се хвали владици Петру Петровићу Његошу, да су закони спремни за штампу.

На скоро престане рад комисије, због промене положаја њених чланова. Писмом од 16. августа 1832. године № 2324. Књаз поново препоручи Димитрију Давидовићу да са *Јанићијем* и *Јакшићем* пречисте бар један одељак закона да се може дати у штампу. У то доба пада и познато Караџићево писмо од 18. априла 1832. године, у коме моли Књаза да се даде народу правда Уставом, којим ће се одредити начин управе, да сваки буде сигуран животом имањем и чашћу. Под 22. августа и 26. септембра исте године, жали се Караџић Копитару, на Милошево непријатељство, изазвано поменутиим писмом; али га и у 1837. години налазимо на службеном списку, са платом од 200 талира (акат Управителног Совјета од 8. јануара исте године № 37.).

У марту је 1834. године предузео, по Књажевој наредби, посао прегледања закона, опет Лазар Теодоровић, са Стефаном Радичевићем, Јанићијем и Зубаном.<sup>1</sup> Радичевићу су

<sup>1</sup> Писма Књажевске Канцеларије од 11. и 18. марта 1834. године № 890. и 97. и одговор Л. Теодоровића од 16. марта исте године.

поверени на оцену и исправку кривични закони, са задатком да их пажљивим прегледом сравни са страним законима и одреди казне. Из његова извешћа од првог септембра исте године дознајемо, да је *Злочинствени Закон* имао 23 главе, а *Полицијски* преко 400 чланова, и да се он у исправци и попуни предмета служио аустријским, грчким и француским законима.<sup>1</sup>

Двадесет седмог марта исте године *Законоправителна Комисија* пошаље Књазу на оцену један део израђених грађанских закона, али га он врати прекорним писмом од 31. истог месеца № 1141. изјављујући: да је у читању одредаба пројекта од почетка ишло икојекако, а после све горе и горе тако „да се не зна да ли су људи који су писали те законе били пијани или сасвим луди“. Нарочито је био незадовољан партијом о наслеђу. „О наследију, вели, заокупили сила божија табака писати, а све којешта и излишно, и што је најгоре неразговорно, особито о наслеђијама у споредној родбини“. Враћајући овај рад наређује Књаз Димитрију Давидовићу и Лазару Теодоровићу, да под њиховим надзором изврше поправке. Зубан и *Владислав Стојадиновић*, по упутству које излаже у седам тачака, од којих четврта говори нарочито о тумачењу родбинских односа, правилним излагањем лозе и колена. „Нека помећу, упућује Књаз, имена мушка и женска најпре; нека метну примере, по којима ће се моћи знати како се раздељује поједино колено и докле се простире!“ Захтевао је да се изостави излишно, а задржани чланови да се скрате у неколико врста; да се садржина изложи јасно и разговорно, да буде поимљива нашим људима; да се туђе речи замену нашим; да се значење задржаних туђих речи најпре објасни, па тек онда да се говори о предмету за који су везане. У опште, вели Књаз, нека се пази на то да се законским одредбама не заплећу ствари и не изазивају парнице, и да смисао самих одредаба не буде предмет разногласног тумачења. Препоручујући Давидовићу и Теодоровићу, да један а по потреби и обојица воде надзор над овим радом „и оној двојници протолкују оно што не би разумели“, наређује Књаз, да затим сам Стојадиновић „гради смисл и член по свом разуму, разговорно и јасно; јер ја се

<sup>1</sup> Мита Петровић, прва књига.

надам, вели, да ће он умети разговетно написати како ваља, и како ће бити за поњатије овдашњи људи“.

Владислав Стојадиновић, са надимком „Чижош“, родом је из Сланкамена. Свршио је правне науке. У 1834. је години био писар Књажевског Секретаријата у Крагујевцу, у 1835. секретар Исправништва Округа Бањског, а у 1836. секретар Исправништва Београдског. Повремено је био и секретар београдске Конзисторије, члан комисије за испите у Вишој Школи, и уредник *Српских Новина*. У 1842. и 1843. је години био столоначелник попечитељства просвештенија, у ком је звању и умро 18. фебруара 1844. године, оставивши у сиротињи жену и децу (акат попечитељства просвештенија од 19. истог месеца и године № 231.) У својој представци Државном Савету од 10. септембра 1835. године вели Стојадиновић, да је нуђену му професуру у Карловачкој Гимназији одбио због преласка у Србију.

Самој „Славној Законоправителној Комисији“ јавља Књаз писмом од 10. априла 1834. године № 1344. да му је дошло до знања да су грађански Аустријски Закони одредбама краћи и разговетнији; и препоручује јој да при прегледу и поправљању наших Закона сравни речене Аустријске Законе са преведеним Француским, и да из оба узима одредбе које излажу ствар краће и разговетније. Наредио је да том послу „содејствује и Радичевић“. Комисија је одговорила „да ће при прављењу закона наши грађински, следевати краткости Австријски и Француски Закона“. У трошковима Канцеларије Народног Суда од исте године, налазимо и издатке исплаћиване Лази Зубану, за писаћи материјал око израде наших закона.

И на Народној је Скупштини 12. јуна 1834. године објавио Књаз, да ће кроз шест месеци бити готов велики посао, који мисли поднети Скупштини на одобрење, и којим ће се утврдити цела државна организација. „Треба цео народ да узме удела у тако важном послу“, саветовао је мудри владар. На тој је Скупштини донета и резолуција о општем кадастру. У белешкама *грофа Де Боа ле Конт де Рињи*, који се за време Скупштине десио у Крагујевцу, са задатком проучавања односа нових Подунавских државица, налазимо следећу карактеристику „Србијом још у овом моменту управља једино сила обичаја. Две главне околности обележавају ово

стање: *још немају писаних закона и право непокретне својине непознато је*. Судије увек пресуђују само по својој савести и свом схватању . . . . Књаз се спрема да Скупштини поднесе законик, израђен по Наполеоновом Законику“.

Извешћем Лазара Теодоровића од 2. септембра 1834. године, јављено је Књазу „да добро напредује толкованије Закона, на којима Његова Светлост срдачно жели основати благополучије свога Србског Народа“. Зубан је већ био написао трећу част Закона (650. чланова „у толкованију“), а *Васа је Јовановић* преписао исто толико „но без толкованија“. Радичевић се спет трудио, да криминалне законе јасније представи, и сваки предмет постави на своје место, обећавајући да буде готов до Митров дана и с криминалним и полицијским законима и њихним устројством.

Поменути је Василије Јовановић, рођен у Земуну 1792. године. Свршио је богословију у Карловцима, и читајући Рајића, Мушицког и друге важније писце црквеног реда пожелео је да се посвети монашком позиву, али од тога одустане и у 1812. године буде постављен за учитеља основних школа у Земуну<sup>1</sup>. По преласку у Србију био је писар Народног Суда у Крагујевцу, експедитор Управителног Савјета Српског, секретар Шабачке Конвисторије, секретар ваљевског затим шабачког Магистрата, и по потреби службе секретар београдске полиције. У 1838. је години био неко време без службе, због замерке старијима (акта књажевске канцеларије од 1. фебруара и 19. априла 1838. године В№ 290. и 920.) Стављен је у пензију указом од првог новембра 1854. године као рачуновођ државне типографије. Био је књижеван. Писао је позоришна дела народне основе — *Светолик и Лепосава*, *Војислав краљ српски или раздор браће о краљевини*, *Момчило војвода Краља Дечанског*; превео трагедије *Ромео и Јулија* и *Сигфрид и Геневега*; и издао повесничка дела: *Историју о Петру Великом* и *Разореније славног града Троје*. Као писар нахије пожешке штампао је 1833. године „Нову Милошијаду, или ослобожденије Србије од несносног ига турског“ (друго издање 1867. године после његове смрти.

На Сретењској је Народној Скупштини 1835. године

<sup>1</sup> Др. Петар Марковић — *Земун од најстаријих времена до данас*, страна 97.

објављен рад на Законима овим Књажевим речима „Дао сам још једанпут прегледати књигу наших грађанских и кривичних закона, који су се четири године сачињавали, и који ће се Судовима нашим предписати, да по њима бране правога и кривога да суде. Тим ће Србин наћи одбрану не у уму судија већ у самом закону“. На истој је Скупштини обнародован и наш *први Устав*, коме је следовао указ о Државном Савету и другим административним законима. Уставом је ујамчено земаљско правосуђе „законима сербским, који ће се како за грађанске парнице тако и за кривице и злочинства што скорије претписати и јавно издати“— Са овом је намером у вези и Књажева наредба из Цариграда од 30. августа 1835. године „да му се пошаље какав гођ предпис или наставленије, по којима је препоручивано како да се суди.“ По одабирању Саветника Димитрија Давидовића *Управителни му Совјет* пошаље следеће предмете: *Из архиве Народног Суда* — од 6. јуна 1825. године № 568. од 8. јуна 1826. године № 420. од 8. јуна 1827. године № 405. од 14. новембра исте године № 1604. од 12. маја 1828. године № 251. и 252. од 19. децембра исте године № 1877. од 3. марта 1829. године № 5. и 6. и од 7. августа 1831. године № 1853; *из Књажевске Канцеларије*: од 22. септембра 1819. од 7. јула 1820. године № 929. и од 6. октобра 1823. године № 1932.

### III. Кодифицирање

После радова у прибирању и сређивању материјала за основне законе, настала је повреба да се исти материјал правнички оцени и кодификује. За тако важан задатак епохалног значења, није било у Србији спремних људи, и зато их је Књаз Милош морао да потражи на страни. Прво му је био препоручен *Крста Хоџић*, бивши ритмајстор у Панчеву, чијој се спреми није имало шта да замери, али је био неисправног владања. За њ' вели Јован Хаџић да је био варалица и рабулиста, и наводи како је аустријски конзул Михановић, чувши за његову кандидацију, рекао Књазу Милошу „Како би ви за Бога овако свету ствар, као што је писање закона за народ, у овако погане руке дали?“<sup>1</sup> Доцније у истој цељи буду позвани, и одобрењем аустријске владе пређу у

<sup>1</sup> Хаџићево писмо Глиши Возаревићу од 2. фебруара 1847. године.



Србију, 26. априла 1837. године, *Василије Лазаревић* Земунски биргермајстор и поменути *Јован Хаџић* сенатор новосадски. У податцима Књаза Милоша налазимо о томе следећу белешку „Затим зажелим законе грађданске и криминалне установити, а за израђеније свега овога способних људи нисам имао. Знајући да у Аустрији способни људи може се наћи, изберем за најпристојније г. Василија Лазаревића мајора — аудитора и биргермајстора Земунског и г. Јована Хаџића вармеђског сенатора из Новог Сада; људи зрели и способни, и ја их позовем у Београд. Додајем још и то да су оба вере православне. На мој позив они добију одобрење од Двора и дођу; ја их пријатно дочекам и дадем им неколико писара у помоћ. И сад дела криминална Лазаревић, а грађданска Хаџић предузме израђивати“. На овом је одликовању Хаџић благодарио Књазу писмом од 26. новембра 1836. године, следећим одабраним речима „Заиста, јуначку главу са снажном мишицом ништа тако не украшава, као венац правде и мудри закона. Тако избавитељ отечества бива основатељ среће потомства, до најпоздњих векова, тако прибавља себи топлу љубов и неограничено почитаније свога народа, чест и похвалу у свету и пред светом, и срећу и име безсмртно увек“.

По усменој Књажевој наредби да му се предложе лица, која би могла давати потребна обавештења позваним законписцима „о правима обичајима и обстојателствима народним“, Државни је Савет писмом од 28. априла 1837. године кандидовао следеће личности: Аврама Петронијевића књажевог секретара, Ранка Мајсторовића члана Државног Савета, пуковника Лазара Теодоровића, Проту Матију Ненадовића, Стојана Ћосића из Смедревског Округа, Атанацка Михаиловића из Бершића, Мајор Милету Милосављевића из Кривог Вира, Пана Радојевића из Соколске нахије, Михаила Радовановића из Кнића, Анту Протића асесора и члана Исправништва Смедревског и капетана Бошка Тадића из Подриња.

У мају исте године већ су се Лазаревић и Хаџић налазили у комисији, која је у изради закона српских узела за основу Код Наполеонов и пруски Кривички Законик (по белешци *Хоџеса* првог енглеског конзула у Србији).<sup>1</sup> Својом представком од деветог истог месеца они извести Књаза, да су при-

<sup>1</sup> Споменик Српске Академије наука XVII.

мили од секретара комисије Лазара Зубана „написане законе србске, који су за предмет њиовог развиденија опредјелени“, и обећају постарати се да се са њима тачно упознаду пажљивим читањем, бележећи и примедбе и обавешћујући се од секретара. „И почем, веле даље, то учинимо и у стању будемо о целости судити, онда будући да се сви закони положителни, колико по обштим основоположенијама правде и правце, толико на обстојателствама и потребама места и времена и својствености народа основати морају, ако ће стални постојани и спасителни да буду, намјеравамо и желимо са Вашом Светлости о важности предмета речима разговоривши се, о стању земље и народа, духу и наклоностима обичајима и правилама већ уведеним, по могућству известити се. И почем све то урадимо, налазимо да ћемо онда топрв у стању бити основано и одсудно наше мњеније изјаснити, и правца ко извршенију предлежећа посла узети. Таковим начином надамо се да ће нам могуће бити, заиста не брзо што важност дела не допушта, ствар желајему ко концу привести, свим силама трудећи се Вашој Светлости пред светом образ осветлати. Међутим пак молити имамо, да би по благонаклоности предмет овај стерцијенија удостојити благоизволили“.

Писмом од 12. маја 1837. године № 1657. Књаз одобри мњење законописаца, са изјавом „да једино само јошт сад приметити за полезно налази, да ће закони наши све к већему добру служити, што им опширност више ограничена буде“. Са овим је послом у вези и Књажева наредба од 18. јуна 1837. године № 2233. из Топчидера, да му председник Државног Савета са саветником Грујевићем или Радичевићем, донесе у препису *прописе по којима се досад судило*, и који су му слани у Цариград 1835. године.

По прегледу примљеног материјала, законописци поднесу Књазу следећи стручан реферат, чији сам ранији препис објавио, данашњим књижевним језиком, у броју 74. *Правде* 1907. године.

**Ваша Књажевска Светлост !**

**Наш премилостиви Господару !**

„По смислу изјасненија нашег 9. маја ове године поднетог, и согласијем Ваше Светлости под 12. маја ове године № 1657. подпуно одобреног, почем смо написани *Законик*

*Грађански и Криминални и Поступак Судејски*, к једном и другом односећи се, прегледали, досадашња правила и уредбе сушествујуће промотрили, и како код Исправничества тако и код Совјета начин поступања пресуђивања и деловодства видели, и са жељом и наклоностију као и неким обичајима народа упознали се, непропуштамо о дјелу Закона Србски, ради који смо овамо позвани, наше мњеније одсудно и мало обширније предложити, и милостивог уваженија ради Вашој Светлости поднети.

Прегледавши *Законе Грађанске*, приметили смо то, да је при обработанију овог предмета *Законик Наполеонов* (Code Napoléon), 1803 и 1804. год. издани, не само за основ узет, но да је по већој части од речи до речи на србски преведен, с том разликом, што је понешто на мести изостављено, а понешто и то врло мало другојачије придодано. Овај Законик по нашем мњенију за Србље и Србију није. Јер закони из Француског Законика преведени, јесу закони сасвим страни, за стран народ, народ и просвјешченијем и политическим стањем и наравима и обичајима и склоностима различан од Србскога, закони у другим обстојателствима и одношенијама написани, следователно за Србље неприлични. О истини ови речи лако се сваки уверити може, ако само промисли: да је Наполеон као император оне законе за народ и царство Француско издао, да су донде Французи толико стољетија као самостални и независни стојали; да су до онога Кодекса увелико цветале науке художества и трговине, и свакога рода полезна заведенија била; да су у вишим училишчама закони природни, римски, црквени и француски предавани; да су устројенија Судова и свакога рода Началства предходила; да је донде већ множество изучени чиновника судија и адвоката сушествовало, и томе подобна; које све у Србији данас другојачије стоји. И зато у истом Законику и наилазимо на одређенија за Србију излишна или безмјестна, како — ти наредбе у призренију одсуствујући лица, родбински скупштина, криминалне тужбе, стања племена (l'état), фабрика, мајдана и рукодјелница и проче и проче, чега у Србији нема; а овакови закони, за које извјестно сад случаја нема, морају се сматрати као мртви, следователно засад никакови.

То исто мора се и о *Поступку Судејском* примјетити, који је такођер из француског узајмљен, и са законима грађанским у вези стоји, и осим другог ту неприлику има што се од простоте удаљава, и множество научени судија и вешти заступника или адвоката предполаже, и тражење правце весма отежава и закасњава.

Што се пак тиче они закона или членова који су додани, примјетити морамо, да нити су згодно умештени и спојени са другима да не ребре, нити свагда одговарају обштина правце основоположенијама. За пример моћи ће

послужити они членови, гди се право собственности како за живота тако и на случај смрти ограничава, разлика прави између оног имања на које тко има тапију и оног на које нема тапије и проче. Тако исто у смотренију наслеђија, и права располагања са својим имањем за живота и после смрти и т. д. И зато ни ова правила овако сасвим и у овом виду не могу се одобрити.

При том и сам слог и начин израженија није свагда довољно точан, јасан и опредељен, а јошт мање одговара важности и достојности законодавца; притом често једна иста реч различита поњатија на разни мести изражава, чим се смисао помести може, као на пример: *уговор* на једном месту значи *условије* (*conditio*) а на другом *погодбу* (*contractus*), које у законима не треба да буде. Свако наименованије ваља једно постојано и опредељено значење да има, и то у целом законнику да задржи.

*Криминални Законик*, као по готову превод од речи д. речи страни закона (грчки а нарочито аустријски), такођер за Србију и Србље у овом виду, у ком је написан, нијео Уведеније више приличи за школу него за правило код судија. Изложеније правила, по свему носи на себи вид художествени са науком скопчани, и због тога често таван и замршен бива, и није ни поњатију судија и чиновника овдашњи, као јошт науком и неприправни, а камо ли за народ, на који законодавац своју беседу управља и управити мора, сходан.

И премда по разуму и природи судећи, кривице остају и јесу кривице, биле оне у Аустрији или у Србији, опет код различити народа различито је поњатије о њима, и различите склоности и способ к једном или другом злочину. Тако смо у Србији искусили, да је ретко чути да се крађа гди догодила, или убијство пљачке ради. И колико се право собственности код овог народа уважава и за ненарушимо држи, ми смо сами собом искусили, путујући сад из Крагујевца у Београд. Око села Трнавe случајно одпадне парче гвожђа од наши кола, за које ми нисмо знали; кад сутра дан у јутру, ал једно момче нашавши исто гвожђе на два сахата далеко, мислећи и нагађајући да је од наши кола, дође у Жабаре гди смо преноћили и донесе. Нама је достојерно приповедано, на које ћете се Ви без сумње опоменути, за једну жену из Златова, која је због тровања мужа свога судом на смрт осуђена била, којој сте Ви због ситне многе деце на губилишту живот поклонити смилували се, како су жене против тога злочинства толико огорчене биле да су њу, немнинавши ни помилованије, на месту губилишта саме камењем убиле. Овакова и овима подобна искуства, служе за доказателство, да и закони криминални у Србији за Србље други неки и себи својствен вид имати морају, него код други народа.

Што се указа и досадашњи установљени правила, која сте нам саопштити изволили, тиче, примјетили смо то да по већој части начин поступања и дужност чиновника у смотренију поступка садржавају. И по томе моћи ће се употребити при устројавању судова и одређенију начина и поступка судејског.

Ово предпоставши, будући за Србље и Србију не само француски но никакви страни закони нису, судили смо да ће најбоље и најсходније бити за Србију србске законе сочинити, који би и потребама и времену и стању народа, и поњатију и склоностима и досадашњем поредку и обичајима, одговарали; а мислимо да ће ови тим совершеннији спасителнији и сталнији бити, што простији краћи и вразумителнији буду.

И тако, неупуштајући се у вопрос о политическом стању и одношенију Србије, које држимо да је јавно трактатима и хатишерифима установљено и одређено, ми ћемо се старати:

1. Да се Судови на најпростији начин устроје, к чему ће и досадашње Судова расположеније у нечем послужити моћи, и нарочито тамо тежећи да се распре умаљавају а не умложавају, дајући способности приливу да се примирителним начином прекидају. Што пак на сами пут суда дође, радићемо да се што скорије но без нарушенија тачности и правде сврши, удаљавајући с једне стране сваку нужду и потребу заступника или адвоката; с друге пак одузимљући могућство самовољства од стране судије и протезање од стране парничара; и по томе судови мораће одсудно пресуђивати и пресуду извршивати; но купно и парничарима пристојатће право, нарочито у важијим распрама које ће се оправдлити, ако би им се пресуда неправедна и недостаточна видила, код вишега Суда помоћи потражити. Што пак највиши Суд пресудио буде, оно ће бити пресуђено и парница окончана.

2. У одређенију поради права приватни између јединствени житеља, сматраћемо свакога Србије житеља као човека или лице, а не као ствар, које је по природи својој од самога Бога обдарено правима, самим разумом поњатнима, која треба да су света и невређима, и уживање ти права свободно, искључујући свако насилно и произвољно нарушавање и налажући приватнима свету дужност таква права обезбедити, и у случају нарушенија у пређашње стање својим путем поставити. Робства у овој земљи бити неће, то јест нитко неће човека у таковој власти имати моћи да с њим самопроизволно као са стварима својим поступати и располагати може; зашто је то противу разума и природе, и противу закона свију просвештени християнски држава. И по томе следоватће: да сваки житељ Србије мора имати права особита као човек, човеческим својствама снабдевена, као муж спрам жене и обратно, као родитељ спрам деце и обратно;

да детци без отца и матере оставиој правителство особитим старањем притећи мора; да сваки Србин има право собственности на имање ствари движими и недвижими, са којима свободно по одределенију законом располагати, и њи искључително уживати може; да може свободно то јест — трудом, науком, службом, занатом, трговином и проче, своје стање побољшавати, круг дејствителности распрострањавати и количество имања свога умложавати; следователно да сви уговори и расположенија како за живота тако и на случај смрти као завешчанија или тестаменти морају бити свега и ненарушима, и код Судова и правителства не само уважена но и обезбеђена тако, да ће се морати и начин и способ одредјелити, којима ће се ова права у случају нарушенија путем судејским невредима сачувати; које ће се накратко у Поступку Судејском изложити, у коме ће се нарочито простоти краткости, јасности и тачности тежити.

И будући да не само обшта основоположенија показују, да је овде правда гди се равном мером сваком без разлике правича мери, но и сама простота без изобразженија и науке по разуму чувству и совјести све оно за неправду држи и проповеда, што се по различију лица различито пресуђује; зато у призренију приватни права сви житељи, ни само правителство не изузимајући, пред судом и законом морају бити равни: што је за једнога право моратће и за другога право бити; нити ће се ико бојати да му се неправда какова по страсти или насилију учинити може. Фридрих Велики Прајски Краљ искао је једног земљака да му земљу своју прода, на које овај одговори, да му земља није за продају; а Фридрих на то почне му претити, ако му продати неће да ће му је силом одузети. Сељак то равнодушно саслуша, па одговори Краљу: „Јест, ти би то учинио, кад неби Великог Суда у Берливу било!“ Тако ће се љубав и свеже међусобно утврдити и укрепити, повереније и приврженост неограничена спрам правителства и судија растати, благостојаније са богатством и сваком срећом умложавати, дух крепити и својим стањем задовољавати, о полученију права радовати, све старе невоље и беде претрпљене заборавити; и о невредимом сахраненију права непрестано мислити, тако себе снажити, и снагом својом правителство своје чувати и укрепљавати.

3. Што се Криминални Закона тиче, у којима се кривице или злочинства, већа или мања, и њима соразмерне казни, ради общче безбедности живота личности чести и имања одређују, старањемо се, у колико је могуће простије и краће и човечности сходније да поступимо; с тим више, што смо искусили да је овај народ истина прост но разуман и проицателан, богобојажљив, поштења љубитељ и обранитељ, к добру и правди склоњен тако, да су врло ретки случаји велики и навалично умишљени злочинства. И зато ћемо

нарочито вниманије наше тако обратити, да се без нужде криминални закони неразграђавају. Закони ови држатће свакога житеља Србије за поштена и непорочна, док се год противно о њему на Суду не докаже; и зато злоумишљено намјераније неће се предпоставити, но моратће се доказати; Судови ће нарочито, и под великим одговором спрам правителства свога, бдити да се без нужде законе и потребе никога живот слобода чест и добро име не наруши, и то без различја био он чиновник који је званијем и достојинством одличан, или трговац или најпростији тежак; зато ће се чувати да без показана и донесена известна злочинства, судија никога у апс не баца, уапшена без испита да не држи, довољно неиспитаного да не окриви и осуди, неосуђена да не казни. Шта више за сохранили светињу ови права, у већим кривицама које ће се у законима поименце опредјелити, и после пресуде моратће кривац имати право пре извршења помоћи код вишега и највишега Суда тражити, и у случају смртне и смрти подобне казни, нетреба му пут прекратити код Књаза олакшање и помиловање просити. Овим начином получитће се то, да нити ће невин страдати, нити кривац строгост казни избећи. Јер заиста, колико се старати ваља да кривац казн на Суду неизбежно, толико нам двапут на срцу лежати мора да невин у правду нестрада, које већма боли и чувства ополчава него да десет криваца казни избегну.

И ово је наше мњеније одсудно у призренију закона које смо прегледали, и купно одчасти и мисли наше основне усмотрењу закона, које за сачињавање предлажемо, истина у кратко но опет утолико да се дух и тежење наше у томе увидити може. И будући да обработаније дјела оваковога по важности и достојинству, као што сте и сами у писму од 12. маја ове године № 1657. изјаснили се милост имали, много више труда и размишљања изискује, него да би се час-пре ко концу привести могло, а и Ваша жеља као што сте нам соопштити благоизволили тамо тежи да ово дело буде добро и полезно, а да о времену, за које оно мора бити готово, никако и немислите; зато ћемо ми по устменом разговору нашем сходно по потреби и обстојателствама засад кућама нашим поћи, да послове наше како званичне тако кућевне, фамилијарне и економическе у ред доведемо, и потом сходно високој жељи Ваше Светлости на дуже време пређемо, и само дело радити предузмемо.

Но међутим за сходно цјели нашој бити судимо, понизно просити: да би нам мњеније Ваша Светлост дала, како у призренију горе изложени наши мисли, тако навластито у смотрењу следујући овде сушчествујући положенија, која смо при испитивању овдашњи правила и обичаја искусили, и која се са обштим основоположенијама неслажу, која сте нам за правац наш милостиво саопштити изволили. И то:

1. Примјетили смо да се женска деца у призренију имања и наслеђија неравнају са мужком, тако, да не само са браћом отчино имаће недеље, него ни у случају кад би сва браћа помрла и никакова законога наслеђника неоставила, опет сестра у другу кућу удата, ако тестаментa нема, ненаслеђује отчино и своје браће имаће.

2. Да се само онај за сајбију свога миљка сматра, који тапију има, то јест који је од Турчина купио. А притјажатељи земље ораће и ливаде, осим наслеђеног воћа и винограда и начињене куће то јест само грађе осим земље, без тапије сматрају се као привремени уживатељи, нити су власни с том земљом ни за живота ни на случај смрти располагати, ма да су је и собственим великим трудом искрчили и за усеv приуговорили, и ма и данак на њу плаћали.

3. Да се пре кућа и земље никојим начином нису могле, сада пак само куће за обитавање, не могу задужити ни за дуг продати.

Ове две тачке (2. и 3-ћа) не само да се са обшчима основоположенијама не слажу но и велику незгоду у пословима и трговини причињавају; зашто само при точном одређеленију извјестности права собственности у призренију недважими добара, може се безбједно дуг повјерити и кредит основати. Без тога се ни књиге необходимо вуждне ради безбједија капитала код судова са основом и извјестностију водити, нити пресуде судејске своје намјереније то јест наплату получити могу, а да о другим замјешателствима и не спомињемо.

4. Да се при парницама поради приватни дугова, често оба парничара уапсе; и

5. да се пресуде средством продаје движими и недвижими добара у дјевствије свагда не приводе, то јест: да се ексекуција не чини, него да се онај који се на плаћу осуди уапси и у апсу донде држи док дуг не плати.

На ова примјечанија, која су у располагању и сочињавању закона од преважни сљедствија, желимо објасненије и известије ради управленија нашега од Ваше Светлости получитьи, на које равно као и на пришествије Ваше, по устменом обећању у Београду јединствено очекујући, намјеравамо са Божијом помоћу, по дозволености Ваше Светлости, почем то примимо, у Цесарију прећи, да наше ствари у ред доведемо, и опет у име Божије са допуштењем по жељи Вашој овамо у Београд прећемо, и дјела предузети својски се латимо, и по могућству сила наши са оном ревностију, која нас за обшту народа ползу и чест имена Књажевска одушевљава, ако Бог да, ко концу приведемо.



В прочем високој милости препоручујући се, и свако добро и напредак од Бога желећи, јесмо и пребивамо са особитим високопочитанијем,

Ваше Књажевске Светлости

У Београду Србском  
25. јулија по срб. 1837.

Нижациши  
*Василији Лазаревић*  
Земун. Виргерм.  
*Јоан Хаджисић*  
Сенатор Новосадски.

— СВРШИЊЕ СЕ —

Алекса С. Јовановић.

## ЦАРИНСКА УНИЈА

### ИЗМЕЂУ АУСТРО-УГАРСКЕ И СРБИЈЕ<sup>1</sup>

Г. А. Јарановъ, професор бугарске гимназије у Солуну, објавио је недавно у *Courrier Européen de Paris* један врло сугестиван чланак о царинској унији између Аустро-Угарске и Србије, чланак који је *Le Mouvement Économique* сматрао за потребно да оштампа у својој новембарској свесци од прошле године, као докуменат.

Г. Јаранов почиње са речима које је Г. Ваегнреитер, посланик у Царевинском Већу, изговорио у аустријској делегацији, односно Царинске Уније између двеју пограничних монархија. Г. Бернрајтер је рекао, пише Г. Јаранов, „да у Србији постоји једна јака економска струја за стварање аустро-српске Царинске Уније, и та би Унија ускоро била једна свршена чињеница, да се томе нису одупрли аустро-угарски аграрци“. Ослањајући се на ове речи аустријског посланика, као и на један разговор који је он водио прошлога лета са „једним вишим српским чиновником“, разговор у коме му је тај чиновник рекао „да је број приста-

<sup>1</sup> Овај чланак Г. Живојина М. Перића, редовног професора Университета, изишао је први пут у букурешком часопису *Le Mouvement Économique*, [свеска од 1. јануара 1911.]. Због његове оригиналности у идејама и актуелности самога питања, ми га сада доносимо и у српском преводу.  
Уредништво.

лица за ову идеју — у том је разговору било речи односно питања о евентуалној унији свих Срба под скиптром Хабсбурговаца — већ врло велики и да ће тај број из дана у дан све више и више расти благодарећи присталицама једне просте Царинске Уније“, Г. Јаранов даје свој лични суд о пројекту за такву Унију и резонује као да је тај пројект на дневном реду у Србији. Нема сумње да се Г. Јаранов руководио најбољим намерама кад претпоставља да је Царинска Унија између Аустро-Угарске и Србије на прагу свога остварења: као Бугарин и пријатељ Срба он се боји од једне економске комбинације између Србије и њене моћне сусетке, која би, по његовом мишљењу, била штетна по опште интересе Јужних Словена, јер би представљала озбиљну сметњу антигерманској политици Јужних Словена, или, још тачније, антигерманској политици Словена у опште. Г. Јаранов је, у осталом, дао доказа својих симпатија — симпатија врло природних код једног Словенина — за ову политику у једној расправи, која је изишла у *Revue Economique Internationale* (Bruxelles), под насловом: „Аустро-Угарска и српско-бугарска царинска унија“. У овој расправи, коју смо у изводу читали у „*Le Mouvement Economique*“ (октобарска свеска, 1910.), Г. Јаранов излаже историју покушаја царинске уније између Бугарске и Србије, огледаног 1905., и истражује узроке неуспеха овога покушаја. Поводом тога Г. Јаранов каже следеће: „По моме мишљењу, први покушај није успео зато што су га покренуле саме Бугарска и Србија, које нису могле, нарочито Србија, да издрже царински рат без помоћи других балканских држава. Ја, међутим, мислим да ће ове државе, пре или после, под притиском економских потреба и уз пркос њиховог данашњег политичког ривалства, завршити са образовањем једне „Балканске Царинске Уније““. Да побије идеју Царинске Уније између Аустро-Угарске и Србије, Г. Јаранов је сматра као иминентну, у чему има потпуно право: лакше је спречити остварење једнога пројекта, него га, пошто је већ остварен, уништити, као што је, на пр., много лакше предупредити једну болест, него лечити болесника. У ствари, идеја Царинске Уније између Аустро-Угарске и Србије није још учинила толико напретка, као што то Г. Јаранов, из разлога које смо мало час видели, мисли. Извесно је да има и с једне и с друге стране државника и политичара који

сматрају да Царинска Унија између тих двеју држава најбоље одговара њиховим узајамним интересима, и који, следствено, пледирају за њу, али број присталица таквог економског уређења између Аустро-Угарске и Србије није још велики, бар није толико велики да би могао да изазове узбуну која кроз Г. Јаранова одјекује.

Може се, одиста, замислити на какав би велики отпор наишао предлог о аустро-угарско-српској Царинској Унији у Аустро-Угарској и Србији, када се само имају на уму тешкоће кроз које је прошло закључење једног обичног трговинског уговора између ових двеју земаља. Тај уговор, закључен у току 1910. године, налази се данас пред аустријским, угарским и српским парламентом. У овом последњем парламенту он је већ и вотиран на првом читању (у месецу новембру 1910.).<sup>1</sup> Најпре су устали против овога уговора аустро-угарски аграрци, бојећи се конкуренције, на бечком и пештанском тржишту, од стране српске стоке увезене на основу уговора у Аустрију и Угарску. У колико мање буде стране стоке на тим тржиштима, у толико ће скупље, то се по себи разуме, аустријски и угарски земљопоседници продавати своју сопствену стоку. С друге стране, ни у Србији, говорећи у опште, није било много одушевљења за трговинску конвенцију коју је Србија хтела да закључи са својом сусетком. Јер одавно, а нарочито од царинског и трговинског рата који се изродио 1905. између Аустро-Угарске и Србије услед покушаја ове последње да закључи једну Царинску Унију са Бугарском, идеја о економској еманципацији Србије од Аустро-Угарске избија на видик. У Србији се истицало да је потребно створити једну националну индустрију, како би она, Србија, могла бити без аустро-угарске индустрије, што би ставило Србију у стање да затвори, помоћу врло високих царинских тарифа, српску пијацу аустријској и угарској роби. Истина, говорило се, да би у том случају српска стока репресалијама била лишена аустријске и угарске пијаце, али ову последицу искључења аустро-угарске индустрије са српских тржишта Србија би поднела доста лако, захваљујући путу ка Солуну, којим би она могла да извози своју стоку у правцу Египта и Италије.

<sup>1</sup> Расправа ова писана је пре дефинитивнога усвојења тога уговора у заинтересованим земљама. Прев..

Србија је, дакле, имала начина, мислиле су присталице економске еманципације мале краљевине, да буде без трговинскога уговора са Аустро-Угарском, а то би био врло срећан резултат и са једног другог гледишта, с гледишта политичкога: у недостатку једног трговинског уговора, политички утицај Аустро-Угарске у Србији изгубио би знатно од своје снаге, — крајњи циљ коме треба да тежи економска еманципација. Економска еманципација није била, дакле, ништа друго до средство да се дође до политичке еманципације.<sup>1</sup>

Сада се може разумети зашто би пројекат Царинске Уније између Аустро-Угарске и Србије још мање повољно примили, него једну обичну трговинску конвенцију, они који су се у Аустро-Угарској и Србији изјаснили против ове последње конвенције. Ослобођена од сваког царинског намета, српска би стока, под претпоставком закључења једне Царинске Уније између ових двеју држава, чинила аустријској и угарској стоци још осетнију конкуренцију но што би то било у случају трговинског уговора, пошто би, у том последњем случају, увоз српске стоке у Аустро-Угарску био подвргнут плаћању извесних такса, што би, разуме се, ишло у корист аграрцима аустро-угарским. Има места, *mutatis mutandis*, истом резонавању у колико је реч и о присталицама економске еманципације Србије: како би се те присталице могле изјаснити за царинску Унију која би, ослобођавајући робу Аустро-Угарске од сваког царинског намета при њеном улазу у Србију, уништила потпуно српску индустрију, и сувише слабу да се, под овим условима, бори са аустро-угарском индустријом, а политички утицај Аустро-Угарске Монархије у Ср-

<sup>1</sup> И док су се аустро-угарски аграрци бунили противу предлога једног трговинског уговора између Аустро-Угарске и Србије, индустријалци обеју земаља, како Аустрије тако и Угарске, желели су га: а то је стога што је Србија један врло велики потрошач њихове робе. У Србији, пак, сасвим, обрнуто: аграрци, који хоће да сачувају тржишта Беча и Пеште, тржишта врло корисна по њихову стоку, тражили су уговор са хабсбуршком монархијом, док су, међутим, српски индустријалци одбацивали такав уговор да би удаљили са српске пијаци конкуренцију аустро-угарске робе. Као што се види, у погледу питања о закључењу једног трговинског уговора између двеју монархија, аустро-угарски аграрци и српски индустријалци стојали су на истом гледишту, као што су се с друге стране на истом становништву нашли аустро-угарски индустријалци и српски аграрци, али, разуме се, руковођени различитим разлозима.

бији, утицај знатан већ и под режимом обичног трговачког уговора, достигао би један висок степен, благодарећи Царинској Унији?

Као што видимо, остварење Царинске Уније између Аустро-Угарске и Србије наилази на првом месту на препреке економскога карактера, затим и на тешкоће политичког реда. У осталом, ове две врсте тешкоћа иду увек заједно, и неоспоран је факат да између економских и политичких међународних односа постоји тесна веза. Односи економски утичу на односе политичке, и, *vice versa*, политички односи дејствују на економске односе. И зато данашња српска радикална влада са разлогом тврди, да ће закључење трговинског уговора између Аустро-Угарске и Србије, које ће учинити да престану ненормални економски односи између двеју монархија, допринети, такође, у јакој мери и побољшању политичких релација између њих, релација које су, услед царинског рата што се води од 1905., много претрпеле и још непрестано трпе. Из овог ће неоспорно следовати извесно увећање политичког утицаја Аустро-Угарске у Србији, утицај који, за последњих пет година, није био готово никакав.

Ова веза између политике и економије јесте факат који не треба да нас чуди: то је просто једна примена начела сарадње духа и материје. Само, као год што се треба, у опште, старати да се дејство духа на материју шири све више и више, исто тако треба, што се тиче односа економије и политике, да ова последња — пошто је она пре нешто спиритуално (интелектуално) — буде изнад економије, која је више нешто материјално. Другим речима, у место да се политика материјализира због свога додира са економијом, треба, напротив, да се економија, у границама могућности, *спиритуализира*. Стога и јесте жалосно гледати како, у нашим данима, материјалистичке тежње, које имају свој извор у економији, освајају политику, која на тај начин постаје не само у домену међународних односа, већ исто тако и у сфери односа појединаца једне исте државе, једна сурова борба без милосрђа и скрупула. Напротив, треба желети да тежње којима је циљ морализирање света и које потичу од *духа* задобију што више земљишта у економији, и да у економским односима завлада у јакој мери осећање људске солидарности а не осе-

ћање егонизма. Нека политика (дух) продре у трговину, а не трговина (материја) у политику.

Идући даље у истраживању узрока који отежавају за-кључење Царинске Уније између Аустро-Угарске и Србије, то ће рећи, напуштајући домен економије, ми наилазимо на праву тешкоћу која данас јако компликује ову међународну комбинацију. То је европска политика, или, боље, европске политике. Нигде се различитост циљева којима се карактерише политика великих држава не манифестује тако јасно као на Балканском Полуострву, и од свих балканских држава нарочито је Србија та која највише осећа аятагонизам што раздваја политику ових држава: и заиста, више но Румунија, више него Бугарска, Грчка, Црна Гора и Турска, Србија представља границу између Истока и Запада, захваљујући своме географском положају. Цело српско друштво је за то доказ: ни једна балканска држава не показује, у свом унутрашњем животу, толико трзавица и противречности као Србија, што је последица једновременог утицаја двеју различитих цивилизација, цивилизације источне и западне. Отуда, што је природно, она нагомиланост разноврсних тешкоћа које притискују ову земљу и које стоје у диспропорцији са њеном величином, или, тачније, са њеном маленкошћу, и ми мислимо да ова констатација ваља да нам објасни лагани ход Србије на путу прогреса а тако исто она треба и да, за ту спорест, извини поједине српске владе.

Данашњи режим у Србији, заведен после убиства Краља Александра Обреновића, ослања се верно на политику Тројнога Споразума, то јест на политику Енглеске, Француске и Русије. Та политика састоји се, у Европи, у томе да одржава равнотежу и да сасвим осујети, ако је могуће, утицај и прогрес германизма на европском Истоку: она је, укратко речено, антигерманска. Те три државе имају овде један заједнички циљ: спречити превласт, хегемонију, Немаца, затим загарантовати, у међународним односима, равнотежу између великих сила, равнотежу која је неопходна за заштиту њихове независности и узајамни суверенитет. Русија, у осталом, тежи, својом политиком противу немачког Drang-a, да сачува словенске народе на Југу, ако не од њихове апсорпције од стране Немаца — таква опасност не прети, срећом, Југословенима — а оно бар да их сачува од њиховог етнографског опадања;

отуда потиче и идеја о стварању једне југословенске државе, довољно јаке да би могла да препречи пут германском продирању и да сачува чистоту расе и словенске културе од немачке најезде. Сви напори српских влада после ступања на престо династије Карађорђевића срачунати су били такође на тај циљ. Покушај једне Царинске Уније између Бугарске и Србије, која, у очима присталица ове Уније, није била, у начелу, ништа друго до почетак политичке уније између Бугарске и Србије, чак почетак једне бугарско-српске државе; пројекат за једну конфедерацију свију балканских држава, подразумевајући ту и Турску, све је то потицало од исте идеје: борба противу *Drang-a nach Osten*.

Лако је сада разумети непомирљиву несагласност између спољашње политике садашње српске владе и пројекта о царинском савезу између Аустро-Угарске и Србије: далеко од тога да помогне политику Тројнога Споразума у опште, а руску политику посебице, ова би је унија непосредно ометала, пошто би она била закључена баш са онима са којима би Србија требала, према реченој политици, да се бори. На тај начин није тешко увидети да би српско-аустро-угарска царинска Унија повукла за собом потпуну промену у српској иностраној политици, или, боље рећи, ова би Унија била први резултат ове промене, овог политичког преокрета. С обзиром на целокупну унутарњу ситуацију Србије, на ситуацију у којој радикали, ревносне присталице руске балканске политике, још једнако држе власт у својим рукама, изгледа да ће се на ту промену, обрт, у младој краљевини на Дунаву, имати да причека, ако он, то јест, икада и наступи.

Па ипак, спољашња политика данашњег режима у Србији по нашем мишљењу апсолутно је погрешна. Њена основна мана у томе је што прави скокове. Ми нећемо да испитујемо је ли одиста у природи природе да не прави скокове, али ћемо рећи да их у политици не треба никако чинити. Међутим, то је баш грешка која се може преbacити садашњој српској влади у погледу спољне политике коју она води, под претпоставком, разуме се, да се ово питање са српског националног гледишта решава, а моје је мишљење да се ни једна српска влада, ма каква она била, не може ставити на друго гледиште. И заиста, српска влада, под руским утицајем, тежи, у својој међународној политици, остварењу не идеје

уједињења српске народности, чији се представници налазе с једне стране у слободним српским државама, Црној Гори и Србији, а с друге у Аустро-Угарској и Турској, већ остварењу уједињења свих Јужних Словена (Бугара, Хрвата, Срба, Словенаца). У место да тежи непосреднијем, а мање обимном циљу — и који се, следствено, може лакше и постићи — на име уједињењу само српског народа, српска влада иде још даље, тежећи ка уједињењу словенске расе на европском Југу. Она заборавља да постоји извештај ред у стварању етнографских јединица, и да уједињење народâ претходи уједињењу расâ. Историја нам показује да је у овоме било увек поступности, што нас упућује томе да предвидимо да ће уједињење раса бити претпоследње уједињење, претпоследње с тога што ће последње уједињење бити уједињење целога човечанства, али овој претпоследњој етапи, уједињењу расâ, претходи, као што рекосмо, етапа уједињења народности. И када, у Србији хоће да прескоче преко периоде националног уједињења — у овоме конкретном случају преко уједињења српске народности — т. ј. хоће да ову периоду изоставе, онда то значи да се, тиме, хоће да изврши један скок за који историја не зна: врло опасан скок, и може бити чак и *salto mortale*; опасан с тога што га историја не познаје, или историја га не познаје с тога што је опасан. Уједињење народности може се упоредити са прејудицијалним питањима која се у једном спору морају претходно решити, т. ј. пре главног питања чије решење од њих зависи; и хтети радити на уједињењу расе пре уједињења народности које тој раси припадају, исто је као кад би се приступило решењу главног питања пре решења прејудицијалних питања.

Политика уједињења Јужних Словена не само да је, све догледок се разне народности које улазе у састав словенске расе налазе растурене у више независних држава, погрешна са гледишта опште еволуције човечанства, већ је ова политика још и неостварљива с погледом на данашњу ситуацију у Европи. Ујединити Јужне Словене значило би разорити Аустро-Угарску онакву каква је она данас, пошто велики број тих Словена (Хрвати, Срби, Словенци) насељавају Хабсбуршку монархију. Међутим, могућност остварења овога задатка може се ценити по акту анексије Босне и Херцеговине: далеко од тога да је могла уништити Аустро-Угарску, Србија, као



ни остали Јужни Словени, није била у стању да спречи ни то да се Аустро-Угарска на њену рођену штету увећа. Ако у опште кога руше у овом тренутку, то није Аустро-Угарска, већ су то Јужни Словени, а нарочито Срби; рушиоци овде нису Јужни Словени, још мање Срби, већ је то Аустро-Угарска, баш она држава, коју би требало срушити. У место да буде срушена, она руши.

Бескорисна, неостварљива у целини, југословенска политика је шта више — и то је са српскога гледишта њена главна мана — врло опасна за српску националну политику, т. ј. за политику која тежи једино уједињењу српскога народа. И, збиља, после анексије Босне и Херцеговине која је на перемпторан начин показала војну надмоћност Тројнога Савеза према Тројном Споразуму, било би од стране Србије узалудно, бар у садашње време, мислити на какво територијално повећање према Западу. Србији остаје једино Турска где би њене тежње и национална пропаганда могле бити крунисане успехом. Али ни на тој страни Европе не може Србија очекивати повољне резултате, према садашњем стању њених политичких односа са Аустро-Угарском: ова несумњиво не би пристала да равнодушно посматра како се њена непријатељица, Србија, увећава на рачун Турске, јер би свако повећавање Србије значило, у очима Аустро-Угарске, опасност за њене поседе на Југу, и, за нас, то је једна сигурна ствар, да би Аустро-Угарска, без оклевања, угрозила Србији опстанак и принудила је да остане мирна, чим би се Србија, у случају отварања, или, боље, обнављања турског питања, показала вољна да пође у правцу Старе Србије и Македоније. Али, принудити Србију да у тој евентуалности остане мирна, значило би помагати Бугарску: неактивност Србије, супарнице Бугарске, у тренутку кад буде постављено Македонско питање, као и немогућност у којој би се Србија, благодарећи вету Аустро-Угарске, налазила да брани своје националне интересе у Турској, све би то олакшало национални задатак Бугара. На тај начин југословенска политика коју води данашњи режим у Србији, политика која подржава непријатељство и неповерење између Аустро-Угарске и Србије, изванредно помаже бугарске планове у Македонији, планове који су управљени противу неоспорних права Србије и Срба. Тиме се, по свој прилици, објашњава она готовост Бугарске да прими идеју

о царинском савезу између ње и Србије, идеја, која, као што смо већ казали, проистиче из југословенске идеје, идеје антигерманске: Бугари су чак били и вотирали у Собрању уговор о царинском савезу, који су 1905. биле закључиле ове земље. Бугари, који, како изгледа, посматрају у политици ствари много реалније него Срби, који овде и сувише нагињу сентиментализму, знају добро да, ако је спољашња политика српских радикала бескорисна по идеју која том политиком доминира, то јест по југословенску идеју, та политика корисна је бар по бугарску ствар. Отуда Бугари и прихватају тако топло садашњу спољашњу политику Србије, као да би овде била реч о спољашњој политици саме Бугарске. Руси, који такође подржавају југословенску политику, као што смо то већ поменули, изгледају расположени да унапред приме евентуалност којој ова политика води Србију, евентуалност коју смо мало час изложили. Ова политика олакшава остварење замисли о Великој Бугарској, замисао којој је Сан-Стефански руско-турски уговор дао прецизну формулу. Јер сваки напредак Бугара сматрају Руси као напредак саме Русије, док тамо где је у питању сам напредак Србије, Руси се руководе супротним осећајима. Заиста, има много више сродства и сличности између Руса и Бугара него између Руса и Срба. Срби су, за Русе, више *Европа* него Бугари. Они су у друштвеном и културном погледу ближи европском или германском центру него Московској Царевини. Појмљиво је, према томе, да се Русија није никад заузимала за српску ствар тако енергично и тако свесрдно, као што је то увек чинила за бугарску ствар: она је мислила и мисли да је бугарска ствар у исто време и руска ствар, и, обрнуто, да српска ствар није руска ствар. За њу су Бугари балкански Руси, што није случај са Србима.

Из свега горњег излази да Србија треба да напусти утопију југо-словенске политике и да је замени реалном политиком, српском националном политиком. Међутим, ова последња политика води измирењу Србије са Аустро-Угарском. Пријатељица Аустро-Угарске, и не бојећи се ништа с те стране, Србија би могла корисно да интервенише, према потреби, у догађајима у Турској, да би тамо заштитила своје историјске и етнографске интересе, и царинска Унија између ње и Аустро-Угарске била би једно врло моћно средство да учврсти измирење између данашњих непријатеља. Та би Унија била,

за Аустро-Угарску, један доказ добрих намера Србије, што би даље имало за логичну последицу наклоност са којом би Аустро-Угарска пратила ширење Србије у правцу балканског Југа. Том би, дакле, Унијом Србија обезбедила себи поверење и сарадњу, бар дипломатску, своје сусетке: она, Царинска Унија, не би у принципу имала за Србију другог значаја осим тог. Специјално, та Унија не би за Србију представљала такве трговачке и економске користи које би могле да оправдају њен пријам од стране Краљевине: ми смо већ видели да би, с једне стране, та Унија створила несавладљиву препреку за развитак српске индустрије, и, да, с друге стране, Србија данас располаже, за извоз своје стоке, и другим пијацима сем Беча и Пеште. Царинска Унија између Аустро-Угарске и Србије има, за ову последњу државу, само један политички значај, без сумње, политички значај првога реда, али једино тај значај. Напротив, ова би Унија за Аустро-Угарску била од изванредне економске и трговачке користи, пошто би она гарантовала аустријској роби скоро прави монопол на српском пијацу: благодарећи Царинској Унији, ова би роба врло лако сузбијала сваку страну утакмицу. У осталом било би сасвим оправдано обезбедити Аустро-Угарској ову трговачку и економску повластицу: то би била компензација за моћну заштиту коју би Аустро-Угарска пружила својој суседној пријатељици у њеном раду на српској националној ствари.

Ми увиђамо примедбе које се могу да учине на овај предлог. На првом месту, као што смо рекли, имали бисмо да рачунамо са опозицијом аустро-угарских аграраца, чији би материјални интереси могли бити повређени Царинском Унијом између Србије и њихових респективних отаџбина. Треба овде додати, а то је још важније, бојазан Немаца из Аустрије и Маџара из Угарске да не изгубе своју политичку надмоћност у хабсбуршкој монархији, ако би ова монархија и Србија инаугурисале једну нову епоху у својим међународним односима. Јер, у последњој анализи, аустро-угарско-српска Царинска Унија била би пут ка стварању једне велике српске државе, која би садржала све представнике српског народа, па дакле и оне који данас живе у Аустро-Угарској држави, која би, стојећи на равној ноzi са Аустријом и Угарском, могла формирати са овим двема земљама једну снажну федеративну државу. Идеја о тријализму почела је, има већ неколико година, да крчи себи

пута. Та идеја, која, као што смо горе поменули, Немцима и Маџарима Аустро-Угарске изгледа подозрива — они у њој виде, у прикривеној форми, опасност од Словена — још се мање допада српским русофилима, који у њој опет назире опасност од Германа. Узајамно неповерење и сепаратистичке тежње које још и данас господаре код народа и које су, обе, мати и извор борбама и ратовима, задржавају остварење једне међународне политичке комбинације, која, заснована на узајамном поверењу и солидарности народа — једина осећања достојна цивилизованих народа — мораће, то је наше дубоко уверење, напослетку победити. Ми хоћемо да верујемо да ће Србија као и Аустро-Угарска радити на томе да заслужи епитет цивилизованих држава.

Живојин М. Перић.

[С француског превео Александар Д. Води]

## РЕОРГАНИЗАЦИЈА СУДОВА

— Кратак преглед уређења судова у најважнијим страним државама, изузевши административне судове. Уређење судова у нас. Реформа коју би требало извршити у нас. —

— НАСТАВАК —

### III. Одељак. — Апелациони судови.

Закон од 20. Августа 1883. г. утврђује број апелационих судова до 27.

Сваки суд може имати једну до девет комора.

Ресор сваке коморе одређује закон.

Седиште сваког апелационог суда и број комора које садрже ови судови утврђени су таблицом А уз закон од 30. Августа 1882. г. који је измењен законима од 26. Фебруара 1901. г. и 31. Марта 1903. и по истом има:

Париз . . . . .	10 комора;
Алџер . . . . .	4 коморе;
Лијон . . . . .	4 коморе;
Ес . . . . .	3 коморе;
Бордо . . . . .	3 коморе;
Монпелије . . . . .	3 коморе;

Амјенс . . . . . 2 коморе;

Анжер . . . . . 1 комору и.т.д. и.т.д.

Осим комора чији је број тако одређен, апелациони судови имају једну комору за оптужење (*chambre d' accusation*). Саветници се одређују у сваку комору распоредом.

### § 1. Организација.

Сваки апелациони суд састављен је:

1. из једног првог председника;
2. председника комора којих има онолико колико суд има комора;
3. саветника чији број варира до 73 (апелациони суд у Паризу), од 7 (суд у Бастији).
4. једног главног прокуратора;
5. главних адвоката (*avocats généraux*); њихов број варира од 8 (у Паризу) до 1. (суд који има само једну комору);
6. супститута главног прокуратора;
7. једног главног деловође (секретара);
8. млађих писара.

Апелациони судови суде:

1. у засебним коморама;
2. у свима скупљеним коморама. У овоме случају седница се зове „свечана“.

Функције државног заступника врши главни прокуратор, главни адвокати и супститути прокуратора.

Главни адвокати само у одсуству главног прокуратора дају реч у суду.

### § 2. Атрибуције.

Апелациони судови имају атрибуције:

1. грађанске;
2. трговачке;
3. казнене.

1. *Грађанске атрибуције.* — Апелациони судови суде у последњем степену по апелати на пресуде грађанских суда које су изречене у првом степену.

У неким случајевима они суде у првом и последњем степену.

Странке представљају заступници код апелационог суда.

2. *Трговачке атрибуције.* — Апелациони судови суде у последњем степену по апелатама које су изјављене:

1. против пресуда трговачких судова изречених у првом степену ;

2. против пресуде првостепених судова изречених у трговачком предмету, у срезовима, у којима нема трговачких судова, кад ове пресуде подлеже апелати.

3. *Казнене атрибуције.* — Апелациони суд игра у овом погледу двојаку улогу:

1. Он конституише истражну јурисдикцију (јурисдикцију ислеђења);

2. Он формира (образује) јурисдикцију за суђење.

### 1. Јурисдикција истраге.

Кад је учињено какво нарушење, судска је власт дужна у извесним случајевима да отвори ислеђење које има за циљ да прикупи доказе о нарушењу и да истражује основе који постоје против лица за које се сумња да је његов виновник.

Ово је ислеђење обавезно кад се тиче каквог злочина, а факултативно кад се тиче каквог преступног дела. Нема му места кад се тиче иступа које суди нижа полиција.

Ово ислеђење поверено је једном магистрату који се зове „истражни судија“ који, пошто је радио као орган судске полиције, т. ј. прикупио доказе који постоје против претпостављеног виновника нарушења, решава о резултатима ислеђења и одлучује: да ли се дело казни по казненом закону, има ли против подозривог лица довољно основа да се да суду, и у афирмативном случају, коме ће га суду предати.

1. Ако истражни судија нађе да се дело не може квалификовати као нарушење или да оптужени није учинилац деликта, он доноси *одлуку о отпуштању*.

2. Ако истражни судија налази да има било преступног дела, било иступног дела које суди нижа полиција (које се у почетку сматрало као преступно и као такво дошло пред истражног судију), судија доноси *одлуку којом га упућује пред суд за преступна дела*, у првом случају, или *пред суд ниже полиције*, у другом случају.

3. Ако нађе да постоји злочин, он упућује предмет *комори за оптужење*.

Ова је комора једна секција апелационог суда, која решава без публицитета и присуства оптуженог: има ли места:

да се према решењу истражног судије окривљени преда кривичном суду.

Одлука коморе за оптужење може бити:

1. одлука: да се дело преда кривичном суду, ако комора нађе да постоји злочин;

2. одлука: да се дело преда било суду за преступна дела, или суду ниже полиције, ако комора, противно закључцима истражног судије нађе да је дело које се приписује оптуженоме прост преступ или баш иступ који суди нижа полиција;

3. одлука: да нема места стављању оптуженог под суд (l'arrêt de non lieu).

Комора за оптужење је дакле истражна јуридикција другог степена.

Као таква она још расматра извесне одлуке истражног судије.

## 2. Јуридикција суђења.

Апелациони суд (комора за апелате против пресуда суда за преступна дела) расматра у последњем степену пресуде, које изричу у преступном делу првостепени судови.

Напомињемо, да судови за преступна дела, осим случајева у којима су они сами апелационе судије, суде увек само у првој инстанцији.

Апелациони судови (грађанска комора) суде изузетно у првом и последњем степену преступна дела која учине извесни виши чиновници.

Закључци апелационог суда имају назив „одлуке“.

## IV. Одељак. — Кривични судови.

Кривични су судови повремене казнене јуридикције којима је дужност поглавито да суде о најтежим нарушењима казног закона, нарушењима, која се зову „злочини“.

Два параграфа:

1. организација;
2. атрибуције.

### § 1. Организација.

Седнице овог суда држе се у сваком департману.

Оне се држе свака три месеца, и чешће ако потреба то захтева, у главном месту сваког департмана, осим ако апе-

лациони суд у општој седници свих комора, није одредио друго место.

Кривични су судови формиран из два елемента:

- I Магистратуре;
- II Пороте.

### I Магистратура.

Магистратура се састоји из:

- 1. једног председника;
- 2. два асесора;
- 3. једног магистрата који врши дужност државног тужиоца.

Осим тога има деловођу за вођење белешке.

Председник је увек један саветник у апелационом суду кога одређује први председник апелационог суда или министар правде.

Асесори могу бити изабрани или између саветника апелационог суда, или између председника или судија првостепеног суда оног места у коме заседава кривични суд.

Функције државног тужиоца врши главни прокуратор апелационог суда, или један главни адвокат, или супститут главног прокуратора, или (у департаманима у којима нема апелациони суд) прокуратор републике или његов супститут.

### II Порота.

Порота је скуп дванајест грађана којима је дужност да суде о кривици или некривици каквог лица које је оптужено за какав злочин.

Закон од 21. Новембра 1872 прописује услове за поротника: старост од тридесет година и уживање политичких, грађанских и породичних права.

Порота за суђење у сваком предмету, саставља се извлачењем коцке из *листе сесије* поротника уписаних у ову листу. Ова се листа прави такође извлачењем коцке између поротника уписаних у *годишњој листи* поротника департамана.

Ова годишња листа садржи:

- 1. за депарман Сене 3000 поротника;
- 2. за друге депармане, један поротник на 500 становника, али тако да број поротника који су уписани у ову годишњу листу не може бити мањи од 400 ни већи од 600.



Број поротника за годишњу листу раздељује се на сваки срез и кантон сразмерно званичној статистици.

Ову поделу одлучује префект департмана на основу извештаја департаманске комисије, а за департаман Сене на основу мишљења биро-а главног савета.

Годишњу листу за сваки срез саставља једна комисија из: председника грађанскога суда или његовог заступника, примирителног судије и главног саветника. Она се прави на основу *припремне листе* за сваки кантон, коју саставља такође једна комисија у кантону састављена из примирителног судије и кметова сваке општине, у којој се уписује два пут већи број имена поротника од онога броја који је утврђен као контигенат за кантон.

Публици је допуштено да прегледа ове припремне листе за првих петнајест дана како су предате примирителном суду.

Из ових годишњих листа за сваки срез саставља се *годишња листа департмана*. Њу саставља први председник апелационог суда или председник суда главног места у коме се држи кривични суд.

Из ове годишње окружне листе поротника, прави се *листа сесије*, која обухвата 36 поротника узетих из годишње листе и четири судије заменика на свакој специјалној листи.

Најмање на десет дана пре састанка суда, први председник апелационог суда или председник суда главног места где је кривични суд, у варошима у којима нема апелациони суд, извлачи коцком у јавној седници, из годишње листе, имена тридесет и шест поротника, који формирају листу сесије и четири заменика.

Префект саопштава сваком поротнику извод из ове листе који констатује да је у њој његово име означено. Ово се саопштење врши најмање на осам дана пре онога дана који је означен у овом саопштењу као дан суђења, кога дана поротник има да дође.

Из ове листе сесије, у којој су уписани 36 поротника саставља се порота за суђење за сваки предмет из 12 поротника коцком.

Означеног дана и за сваки предмет врши се прозив поротника који нису изузети и нису ослобођени, у присуству оптуженог и главног прокуратора или магистрата који врши улогу државног тужица. Име сваког поротника који се про-

зове меће се у урну. *Првих дванајест поротника чија су имена извучена из урне, без рекузације, састављају „пороту за суђење“.*

Кад какав кривични процес изгледа да ће трајати дуже и са дугачким дебатама, кривични суд може наредити пре извлачења коцке из листе поротника, да се осим дванајест поротника извуче коцком један или два друга, који ће присуствовати претресу до краја као заменици кога од поротника који буде спречен да прати претрес до краја.

## § 2. Атрибуције.

Кривични је суд надлежан да суди:

1. дела која су квалификована законом као *злочини*, изумимајући извесне злочине које учини малолетник од шеснајест година и о којима суди суд за преступна дела.

2. деликта казнима по закону о штампи сем неких изузетака.

Злочини су најтежа нарушења казног закона, она која се казне казнама за злочине, — а те су казне по француском кривичном законнику: смртна казна, вечита робија, повремена робија, прогонство, депортација у тврђаву, проста депортација, заточење, изгнанство из земље, грађанска дегредација и повчана казна најмања 16 дин. кад она није казна за преступе.

*Узајамна надлежност пороте и магистратуре.*

Порота је суд о кривици и не кривици оптуженог.

Она решава о случајевима законског извињења, о олакшавним и отежавним околностима које имају за дејство да униште, умање или увећају казнимост.

Магистратура (државне судије) има задаћу: да примени према оптуженоме закон према одлуци пороте која се зове „*verdict*“. Ако порота огласи оптуженог да није крив, оптужени је ослобођен.

Ово ослобођење изриче председник суда.

Одлука пороте не подлежи апелати. При свем том, ако кривични суд нађе да се порота, оглашавајући оптуженог за крива, преварила, он може наредити да се предмет преда другој пороти (чл. 352. зак. о кр. пост.).

Против одлука кривичног суда жалба се изјављује касацији.

V Одељак. — Савети мудрих људи. — (Les conseils de prud' hommes).

Институција *савета мудрих људи* постала је под старим режимом. Уништени револуцијом, ови су савети поново успостављени под Наполеоном I. Они имају поглавито задатак да изравнају спорове који постоје између *господара* (патрона) и *радника*, и кад не могу да успеју у овом измирењу, да пресуде ове спорове. Они постоје само у неким местима, где је нађено за потребно да их установе.

Савети мудрих људи установљени су декретима државног савета, донесеним на основу одлука муниципалних савета и трговачких комора или консултативне коморе вештина и манифактуре у дотичном месту.

Број чланова ових савета утврђује декрет којим се установљавају. Минимум је шест, осим председника, подпредседника и секретара.

Чланове савета бирају изборна тела на шест година. Ова изборна тела састављају господари (патрони) који плаћају порез патента најмање пет година, уз друге законске услове, шефови радионица, настојници и радници који раде стално свој посао, најмање пет година.

Ови савети, као што смо казали, које по некад називљу примирителне судије радиности, имају прву мисију да траже да се сврше путем измирења спорови који су постали између патрона и радника.

Пресуда савета мудрих људи може бити у последњем степену или само у првом степену.

У првом је степену кад сума спора не прелази 300 дин. главне тражбине.

У противном случају, — она је само у првом степену. Ови су савети надлежни да суде још:

1. тужбе које се односе на тумачење уговора о учењу заната (шегртлука);
2. протесте због примамљивања ученика (шегрта);
3. накнаде на случај раскида уговора о учењу заната.

Најпосле, они се баве разним питањима која се тичу фабричних жигова.

## VI Одељак. Трговачки судови.

Као и савети мудрих људи, трговачки су судови изборни. Они не постоје свуда. У местима где нису установљени њихове атрибуције припадају првостепеним судовима.

### § 1. Организација.

По члану 615. трговачког законика, трговачки судови установљени су декретом државног савета у варошима у којима је то било потребно због велике трговине и индустрије.

Срез сваког трговачког суда у принципу је исти као и грађанског суда у чијем је ресору установљен. Ако у ресору једног грађанског суда има више трговачких судова, декретом о установљењу означају им се посебни срезови.

Сваки трговачки суд састоји се:

1. из једног председника;
2. судија (минимум две судије);
3. судија замењеника.

Број судија и судија замењеника утврђен је за сваки суд уредбом.

Нема државног заступника.

Чланови трговачког суда бирају се по прописима закона од 8. децембра 1883. г.

По члану 1. овог закона бирачи су: француски трговци, који плаћају порез патента; капетани дуже пловидбе и господари лађа, који су командовали лађама пет година, директори анонимних друштава: финансијских, трговачких и индустријских; посредници за размену, морска осигурања, робе, тумачи и вође лађа; стари или активни чланови трговачких судова, консултативних комора вештина и манифактуре; стари или активни председници савета мудрих људи.

По члану 8. овога закона за судије трговачког суда могу бити изабрани сви бирачи, који су уписани у изборној листи, стари 30 година, француски трговци који су се бавили својом професијом најмање пет година. Жене трговкиње не могу бити изабране, али имају право бирања ових судија.

За председника у трговачком суду може бити изабран онај који је вршио најмење две године дужност редовнога судије. Гласање се врши у главном месту кантона. Изборну скупштину сазива префект.

Председник трговачког суда бира се засебно. Редовне судије и судије заменици бирају се тајним гласањем по листи (чл. 10), за две године.

*Huissiers* (пријавници) и један писар особље су овога суда. Странке представљају код ових судова браниоци који се зову: „*agrées*“, које препоручују странкама због њихове часности и специјалних знања да их заступају, ако би хтеле да их пуномоћник представља пред судом.

Осим ових заступника или бранилаца (*agrées*) који немају званичан карактер постоје код трговачких судова тако звани „*известници*“ — „*arbitres-rapporteurs*“, „*банкротски синдикати*“, „*судски ликвидатори*“, „*ликвидатори друштва*“. Ови „известници“ имају двојаку улогу. 1. они измирују странке ако је могуће, 2. они састављају извештаје да обавесте суд и даду му елементе за одлуку.

## § 2. Атрибуције.

Трговачки судови суде (члан 631. трг. зак.):

1. спорове који се тичу обавеза и поравнања између трговаца, трговаца и банкара;
2. спорове између чланова друштва због трговачког друштва;
3. спорове из *трговачких послова* између свих лица<sup>1</sup>.

Осим ових спорова, трговачки судови суде:

4. тужбе против трговачких агената, пословођа или њихових представника за дело које се тиче трговине оног трговца чији су они агенти;

<sup>1</sup> По члановима 632. и 633. трг. зак. сматрају се као трговачки послови:

1. Свака куповина робе и робе у циљу препродаје било у природи, било пошто се ураде и преобрате, или баш просто да им се да под закуп употреба;
2. Свако предузеће мануфактуре, комисиона, преноса на суву или на води;
3. Свако предузеће набављања, агенција, пословних бироа, завода за продаје на лицитацији, јавних позоришта;
4. Свака операција размене, банке или посредништва.
5. Свака операција јавних банака;
6. Све обавезе између трговаца, трговаца и банкара;
7. Менице између макојих лица или налоге плаћања из једног места у друго (чекови, уцутнице);
8. Свако предузеће грађевина и све куповине, продаје и препродаје лађа за упутрашњу и спољашњу пловидбу;

5. о признаницама које издају благајници, наплаћивачи или други руковоаци јавних каса;

6. о свему што се тиче банкрутства.

Не подпадају под надлежност трговачких судова:

1. тужбе против сопственика, обрађивача или винограда-  
дара због продаје производа који је добивен са његове земље;

2. тужбе подигнуте против трговца за плаћање хране  
и робе купљене за његову личну потребу.

Трговачки судови суде у првом и последњем степену  
или само у првом степену.

У првом и последњем степену суде:

1. све спорове у којима су странке које подлеже овим  
судовима изјавиле да хоће да им овај суд пресуди спор де-  
финитивно и без апелате.

2. све тражбине код којих главно не прелази вредност  
од 1500 дин.

3. против тражбине или компензације, баш и тада кад  
скупљене у једну тражбину прелазе 1500 дин.

Ако једна од главних тражбина или противтражбина  
прелази ове границе, суд ће о свима судити само у првом  
степену.

Иначе, он ће судити у последњем степену о тражбинама  
накнаде штете кад се оне оснивају искључиво на самој глав-  
ној тражбини (члан 639).

Апелата, кад јој има места, изјављује се апелационом суду.

## VII Одељак. — Касациони суд.

### § 1. Организација.

Седиште је касационог суда у Паризу.

Он се састоји из:

1. једног првог председника;
2. три председника комора;
3. четрдесет и пет саветника;

9. Све морске експедиције;

10. Сваку куповину или продају једика, прибора лађе и снабдевања  
с храном;

11. Сваки закуп или најам лађе, позајмљене или дате у залогу; сва  
осигурања и друге уговоре који се тичу морске трговине;

12. Сва поравнања и погодбе за плате и награде послуге;

13. Све обавезе морских људи за службу на трговачким лађама.

4. једног главног прокуратора;

5. главних адвоката;

6. једног главног секретара и потребнога броја писара.

Сви чланови суда постављени су декретом шефа државе.

Први председник, председници комора и саветници непокретни су.

Касациони суд подељен је на три коморе:

1. комора за разматрање жалби (*la chambre de des requêtes*);

2. грађанска комора;

3. кривична комора.

Свака комора има петнајест саветника и једнога председника коморе.

Први председник председава комори кад он нађе за умесно да заседава.

Касациони суд решава у засебним коморама или у свима скупљеним коморама. У овоме случају седница се зове „свечана“.

Свака комора може да решава само ако су присутни најмање једанајест саветника.

Странке представљају пред касационим судом „адвокати код државног савета и касационог суда“. То су јавни званичници који врше функције које пред другим јуридикцијама врше адвокати и заступници.

## § 2. Атрибуције.

Касациони суд не формира нов степен јуридикције. Он не суди у основу ствари које му долазе на решење и сматра сва „факта“ као суверено оцењена од јуридикције, која је донела одлуку против које је жалба изјављена.

Његов је циљ да осигура тачну примену закона и могло би се с разлогом рећи да он суди о пресудама, а не о стварима.

Касациони суд решава:

1. о захтевима да се одреди суд, кад постоји сукоб између два апелациона суда или два суда који не подпадају под исти апелациони суд;

2. о тражењима да се предмет упути другом суду кад је који суд спречен из законих узрока за суђење истог;

3. о тужбама против судија;

4. о жалбама против одлука или пресуда у последњем степену.

Жалби има места само у пет случајева:

1. због ненадлежности;
2. због прекорачења власти;
3. због повреда форми које поступак прописује и због којих је одлука ништавна;
4. због противречности пресуда које су донели у последњем степену исти судови или разни, у истој ствари, о истим средствима и између истих странака;
5. због повреда закона;
6. специјално у казеном предмету, касациони суд решава по тражењима ревизије предмета због извесних заблуда у делу.

По члановима 443 до 447 зак. о крив. поступку поновљење се може тражити у кривичном и преступном делу, ма која јурисдикција да је судила, у коме од ових случајева:

1. кад се после какве осуде за убиство, поднесу докази који су пуноважни да докажу довољно индиција о егзистенцији тобожње жртве убиства;
2. кад после осуде за злочин или преступ, новом одлуком или пресудом буде осуђен за исто дело, други оптужени или окривљени, и пошто се две осуде не могу помирити, њихова ће контрадикција бити доказ о невиности једног или другог осуђеног;
3. кад један од испитаних сведока после осуде буде суђен и осуђен за лажно сведочење против оптуженог;
4. кад се после осуде појаве или открију каква факта или поднесу докази који нису били познати у време суђења, а који су такве природе да утврђују невиност осуђеног.

### § 3. Начин поступања.

Поступак је различан према томе да ли суд решава у грађанском или кривичном предмету.

#### 1. У грађанском предмету.

У грађанском предмету, жалба се у опште испитује у комори за жалбе.

Ако комора нађе да жалба није основана, она се одбацује дефинитивно.



На против, ако комора нађе да има озбиљних пресумпција да се допусти жалба, она је оглашава за примљену, и она се тада испитује у грађанској комори.

За грађанску комору важе две хипотезе:

1. или она жалбу одбацује и тада је све свршено, и пресуда против које је изјављена жалба дефинитивно одржана;
2. или је жалба умесна; тада комора ништи пресуду или одлуку против које је изјављена.

Она не замењује својом одлуком ону одлуку о којој је изречена; ограничава се на то што је уништава и упућује странке пред јуридикцију истог реда као што је она чија је одлука уништена.

Ова јуридикција није никако везана тумачењем које је дао закону касациони суд и она може да суди у истом смислу као и први суд.

При свем том, ако би ова друга одлука била уништена из истих мотива као и претходна, суд који има да суди трећи пут дужан је, али само у овом предмету, да примени закон саобразно одлуци касационог суда која је у осталом, донесена у свечаној седници, т. ј. у свима скупљеним коморама.

Пример: у спору је питање да ли су универзални наследници дужни да се приме наслеђа под бенефицијом пописа, ако хоће да одговарају за дугове покојникове само активом наслеђа.

Претпоставимо, да један суд констатујући да је актива наслеђа исцрпена, одбије тужбу поверноца покојниковог коју је подигао против универзалног наследника; поверилац се жали касационом суду против одлуке апелационог суда. Касациони суд уважавајући жалбу нађе противно и уништи одлуку против које је жалба изјављена због неправилног тумачења закона и као противну закону.

Предмет се упућује другом апелационом суду који може да протумачи закон као и први.

Али ако и ову одлуку уништи касациони суд из истих мотива, као и прву, трећи апелациони суд биће тада дужан да прими тумачење касационог суда.

## 2. У кривичном предмету.

У кривичном предмету, ствар испитује кривична комора, али она не пролази претходно кроз комору за жалбе. Кривична комора решава суверено.

Ако је жалба умесна касациони суд упућује најчешће предмет пред суд истога степена кога је и онај чија је одлука уништена онако као и у грађанском предмету. У изузетном случају кад би суд нашао да нема нарушења, уништиће одлуку без упућења предмета другом суду.

У случају тражења поновљења кривичног спора, улога касационог суда одступа од његове обичне улоге. Он тада суди о фактичком питању а не о правном. Осим тога, ако је кривична комора вршила анкету, одлуку о поновљењу доносе све коморе скупљене у једну седницу.

\* \* \*

Осим ових судова, чије смо организације и атрибуције изложили у овој глави, сваког по наособ, других обичних или редовних судова нема у Француској.

Представљена у синоптичком прегледу организација судова у Француској, коју смо прегледали у појединим одељцима ове главе, овако изгледа:

Редовни судови	грађанска јурисдикција  трговачка јурисдикција  казвена јурисдикција	{ примарителни судови, првостепени судови, апелациони судови; { савети мудрих људи, трговачки судови, апелациони судови; { судови виже полиције, судови за преступна дела, апелациони судови, кривични судови.	Касациони суд
----------------	--	---	---------------

Организована на овај начин, са посебним судовима и њиховим специјалним, тачно детерминисаним атрибуцијама, за поједине врсте јурисдикције, судска власт у Француској врши добро своју мисију тако да се ова организација може сматрати као једна од најсавршенијих и најбољих. Одвајање појединих врста јурисдикције и формација посебних судова само за поједине јурисдикције као н. пр. кривичних судова за које смо видели да су засебно формиран, одговара боље захтевима правде у грађанском и казненом предмету и опште поставља судску организацију на бољу основу него што је то онда кад су разне функције суда оличене у једној истој магистратури.

У глави што следује изложићемо организацију судова у Немачкој.

Милош М. Станојевић.

## ДРУГА ХАШКА КОНФЕРЕНЦИЈА МИРА

— НАСТАВАК —

Члан 17—20 циљају на то да неутрално пристаниште не служи ни у ком погледу као операциона база зараћенима. По члану 17, у неутралном пристаништу ратна лађа може само оне оправке извршити које су неопходне за даљу пловидбу; неутрална држава ће имати дужност да не дозволи ништа што би комбативну снагу те лађе увећало. Према томе члан 18 забрањује да се увећава наоружање брода и количина хране која је на њему и да се попуњава његова посада. Ратни брод може у неутралном пристаништу, по члану 19, узети само нормалну количину хране (као и у мирно доба) и онолико угља колико му треба да доспе до свог најближег пристаништа или да попуни свој нормални сток. И једна ратна лађа може понова снабдевати се угљем у пристаништу исте неутралне државе тек пошто протеку три месеца од првога снабдевања (члан 20).

Дискусију је изазвао једино члан 19. И ако су се сви делегати у начелу слагали да лађи треба дати само једну одређену количину угља која неће значити никакво учешће у рату ни пристрасност неутралне државе, ипак је међу њима била велика подвојеност око начина на који ће се та дозвољена количина угља одредити. Енглези су били зато да се да онолико угља колико је потребно да лађа отплови до најближег свог пристаништа; лако је израчунати ту количину угља и неутрална држава дужна је да је само лађи преда, не водећи рачуна да ли ће лађа збиља и отићи у то пристаниште. По другоме гледишту (шпанском и јапанском) дозволила би се количина угља потребна да се оде до најближег свог или *неутралног* пристаништа. По трећем гледишту (немачком), узео би се сасвим други критеријум: давале би се онолико угља колико је потребно да се попуни нормални депо угља на лађи.<sup>1</sup> На послетку је усвојен један помирљив руски предлог који је унет у члан 19 и по коме ће се немачки систем примењивати само у оним државама које су га иначе усво-

<sup>1</sup> У нарочитоме одбору који је имао да проучи ово питање, две третине (10 против 5) изјасниле су се за немачко гледиште.

јиле, а у осталим пристаништима примењиваће се енглеско правило.<sup>1</sup>

Члану 20 може се замерити да је сувише строг за забрањене државе. Француски делегат Рено је предлагао да се забрана поновног узимања угља не простире на сва пристаништа неутралне државе већ само на она која су у једном извесном рејону (1000 или 2000 миља) и да траје мање од три месеца. Али та његова мисао није усвојена, што је свакако штета. Члан 19 је међутим врло користан у толико што одређује количину угља коју неутрални могу дати а да не улазе ни у какве инквизиторске истраге нити да се мешају у послове лађе који их се не тичу. Заслуга је руске делегације што је нађено решење којим се задовољавају пристанице и енглеског и немачког система.

Чл. 21—23 баве се отетим лађама. Два су мишљења постојала у одбору односно њих. Једни су били зато да се оне изједначе са ратним бродовима; други су напротив предлагали да им се у принципу забрани приступ. Ово друго мишљење је усвојено. Заробљена или отета лађа може по чл. 21 ући у неутрално пристаниште само услед буре, немања угља или хране или немогућности да даље плови. Ако не хтедне изаћи чим буде нестало узрока који јој је изузетно дозвољено улазак, неутрална држава ће употребити све да се она пусти у слободу. Она ће исто тако пустити у слободу (чл. 22) и ону заробљену лађу која је без оправдања у њено пристаниште уведена. По члану 23 међутим, неутрална држава може примити на чување једну отету лађу докле о њој не донесе одлуку ратни суд за отмице; према одлуци суда она ће или вратити лађу отимачу или је предати сопственику од кога је била отета.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Јапанска делегација је предлагала да се чл. 19 укине; она је захтевала исто тако да се угаљ даје само оној ратној лађи која неутралним властима повери циљ свога путовања. Ти предлози су пропали. Незадовољан са чланом 19, Јапан није хтео потписати уговор.

<sup>2</sup> Бустаманте у своме већ наведеном делу (стр. 421) оштро критикује чл. 23 а као да у томе има донекле право. Чл. 23 ће олакшати отимање непријатељске приватне својине на мору. Чл. 23 може бити и извор заплета и сукоба. Али у оправдање чл. 23 мора се рећи да ће иначе ратна лађа често уништити свој плен ако јој се не дозволи да га склони у неутрално пристаниште.

Члан 24 одређује, какве ће мере неутрална држава предузети према лађи која је ушла у неутрално пристаниште у пркос забрани или је остала у њему дуже него што је то дозвољено. Тој се лађи мора онемогућити пловидба докле год траје рат. Са посадом се поступа онако исто као у рату на суву са војском која пребегне на неутрално земљиште; само се на лађи мора задржати број људи који је потребан за њено одржавање.

Многи су се делегати (Рено, Страјт и др.) бојали да ће се новим уговором наметнути неутралнима претеране обавезе и тешке дужности које они неће моћи испунити. Њихова одговорност треба да буде сразмерна са средствима којима располажу. Њу треба и тачно одредити да се не би десно какав спор око тумачења уговора као што је био случај у спору око *Алабаме* када се на разне начине тумачио израз *due diligence* у уговору од 8 маја 1871. Норвешки делегат Хагеруп је из истих разлога тражио да се пажљиво разликује између пристаништа и осталог прибрежног мора, налазећи да се не може захтевати поједнака контрола на целој обали једне државе; пажња и ревност која се од неутралних држава тражи не може бити иста и у пристаништима и ван њих. Резултат је свих тих говора и примедба био да је у уговору збиља учињена разлика између пристаништа и осталих неутралних вода, и да се извесне дужности неутралних примењују само на пристаништа. Њихова је последица и члан 25 по коме је једна неутрална држава дужна да врши само онолики надзор колики јој њена средства дозвољавају. Члан 26 наглашује да једна зараћена држава никад не може сматрати као непријатељство према себи употребу својих права коју неутрална држава чини у границама уговора. Члан 27—33 садрже разне одредбе о примени, ступању у живот уговора и т. д.

Завршили смо преглед уговора о правима и дужностима неутралних држава у поморским ратовима. Делегати су имали да савладају врло тежак посао: ваљало је из разних често супротних правила, која су поједине државе раније примењивале, комбиновати једну уредбу на коју ће сви пристати. Зато уговор јесте на врло много тачака само једна трансакција између супротних гледишта; зато у њему има и доста празнина које ће ваљати другом приликом попуњити. Овакав

какав је, уговор ће ипак донети неоцењене користи државама кад се буде применио. Велика је заслуга делегата што су се старали да сва правила буду проста и јасна; прецизност и јасност јесу две лепе карактерне црте којима се нарочито овај уговор истиче и које ће учинити да његова примена буде лака и сигурна.

## IX.

Четврта комисија, под Мартенсовим председништвом, бавила је се свима питањима из поморскога права која нису била додељена трећој комисији. То су, по самоме програму, била питања о трансформацији трговачких лађа у ратне, о поступању са непријатељском приватном својином, о повластици трговачких лађа да слободно изађу из противничког пристаништа у почетку рата, о предметима који ће се сматрати као ратно кријумчарење, о блокади, о случајевима у којима се могу уништити заробљене неутралне лађе и о правилима сувоземних ратова која су применљива на море. Поред тих седам питања, четврта комисија је проучила и са успехом решила, и ако у програму нису била предвиђена, питања о поштанској преписци у поморском рату, о поступању са морнарима заробљене лађе, о неповредности коју ће извесне лађе у рату уживати. И ако је дневни ред четврте комисије био тако обилат, она се није делила на подкомисије, налазећи да је ради целине у раду а због међусобне везе свих питања потребан континуитет а не деоба посла. Али је из своје средине одредила била два одбора, један специјално за проучавање предлога о ратном кријумчарењу, други за остале предмете, који су јој олакшали посао. Пред четврту комисију је било изнето не мање од педесет разних предлога и амандмана. Она је одржала четрнаест пленарних и двадесет и једну одборску седницу, свега тридесет и пет. И ако је толико труда уложила, четврта комисија није имала ни довољно времена а често ни довољно спреме да реши сва постављена јој питања. Као резултат њенога рада имамо само три уговора, у којима је од десет тачака пет расправљено. Решење осталих питања је морало бити одложено.

Прво питање које је стављено пред четврту комисију било је питање о условима под којима се може дозволити у

рату преобраћање трговачких лађа у ратне.<sup>1</sup> После дуже дебате дошло је се до споразума о већини одредаба и пројект уговора израђен на основи седам разних предлога усвојен је на седници од 18 септембра са 32 против 6 гласова. На жалост главне тачке које је ваљало решити остале су у уговору нерасправљене. Уговор поставља разне услове под којима ће се једна трговачка лађа моћи претворити у ратну; да буде под непосредном власти и надзором државе, да носи исте спољне знаке као и ратна лађа, да командант буде у државној служби и морински официр, да се на посаду примењују правила војне дисциплине, да се лађа придржава ратнога права, да се одмах после трансформације уврсти у списак ратних лађа. Али о томе где ће се преображај моћи вршити, и може ли се карактер лађе сваки час мењати, уговор не говори ништа. Та питања места и времена била су међутим најважнија, о њима је се највише и дискутовало, због њих је се управо и осећала потреба да се нарочити уговор донесе.

Апсолутна супротност погледâ међу делегатима била је узрок што се те главне тачке нису расправиле. Енглеска делегација захтевала је да се преобраћање трговачких лађа у ратне дозволи само у прибрежном море оне државе којој лађа припада. Енглези су налазили да би такво преобраћање у неутралним водама било повреда неутралитета, а да се ни на слободном мору не сме дозволити зато што би онда неутралне државе о томе теже биле обавештене и што је трансформација један суверен акт који држава може вршити само у водама под својом влашћу. Јапан, Сједињене Америчке Државе и Холандска потпомагали су енглески предлог. Али су Русија и Немачка биле противне, и њима је се придружила и Француска. Оне су истина одобравале енглески захтев да се не дозволи трансформација у неутралним водама: преобраћањем трговачке лађе у ратну њена комбативна снага се повећава а у неутралној зони се такво повећавање убојне вредности не сме дозволити. Али су се одлучно противиле проширењу забране и на слободно море.

<sup>1</sup> То је се питање претресало у другој, петој, седмој и тринаестој седници комисије и у првој, десетој, дванаестој и петнаестој седници одборској. (Deux. Confér. Intern. de la Paix, Actes et Documents, tome III, pp. 744-746, 813-825, 846-850, 916, 930-936, 1004-1014, 1038-1040, 1078-1082).

Слободно море, баш зато што ничијој јурисдикцији није потчињено, јесте зона у којој свака држава на својој лађи може чинити шта хоће. Погрешно је тврђење да држава на слободном мору не сме вршити суверене акте. Руски делегат Овчиников је наводио и примере помоћу којих је доказао да има случајева у којима ће држава апсолутно бити принуђена да трансформацију изврши на слободном мору; ни из практичних разлога се дакле то право државама не може одузети као што би хтела Енглеска.

Енглеска међутим није хтела попустити. Узалуд је талијанска делегација предложила једно средње решење по коме би се преобраћање на слободном мору дозволило само оним лађама које су се у почетку рата затекле ван својих обала. Енглеска (лорд Ре) је изјавила да ни тај предлог не пружа довољно гаранције неутралнима. Талијански предлог је наишао на доста млак пријем у одбору, тако да је се морала напустити свака нада на споразум. Морало је се одустати и од решења питања, може ли се дозволити или не у току истога рата да се ратна лађа поново преобрати у трговачку; Ламаш је у томе смислу од стране Аустро-Угарске био поднео предлог да се таква ретрансформација забрани да би се спречиле злоупотребе; али се о предлогу није дискутовало зато што је се нашло да то питање зависи од питања хоће ли се ограничити право трансформације на слободном мору, и да треба оставити *status quo* и у том погледу кад се већ ништа не решава о слободном мору. Хамарскјелд, Ван ден Хевел и Карнебек су тада предложили у својим говорима да се пређе на друге услове, остављајући питање места нерешено, и одбор је тако и учинио. О тим другим условима говоре чл. 1—6 уговора; њихов је циљ да спрече да се тако звано ратно гусарење, које је још 1856 забрањено, не обнови у каквом новом облику, под видом добровољних ратних лађа; прописујући строге услове за трговачке лађе које се претварају у ратне, чл. 1—6 придају целога уговору ипак извесну практичну вредност, и ако, као што видимо, у њему нема ниједне речи о главним и најважнијим питањима.

Друго по реду питање пред четвртом комисијом било је питање неповредности приватне својине на мору. И ако је се за неповредност изјаснила већина делегата (21 од 33), ипак



се, услед противљења неколиких држава ни до какве одлуке није могло доћи.<sup>1</sup>

Предлог је потекао од Сједињених Америчких Држава. Велика америчка република је још од свога постанка била присталица принципа неповредности: још у уговору који су Франклин, Адамс и Џеферсон закључили с Пруском 1785 године унето је било правило имунитета за непријатељску својину; у томе смислу су се и доцније изјаснили многи амерички државници са ретком доследношћу. Правила париског конгреса од 1856 године о поморскоме праву Сједињене Америчке Државе само зато нису потписале што су им се учинила недовољна и што су желеле да се она допуне и правилном неповредности. На жалост ни после читавога века, Сједињене Државе нису могле успети да се њихова жеља оствари. и биле су у појединим ратовима приморане да и саме, противно својим погледима, врше отимање непријатељске приватне својине само зато што су тако поступали према њима њихови противници.

Кад је се састала прва хашка конференција 1899 године, Сједињене Америчке Државе су изнеле захтев да се питање о неповредности приватне својине претреса и ако није било програмом предвиђено. Њихов захтев је стављен на дневни ред друге комисије, али су се Русија и Немачка пожуриле да изјаве да конференција за то питање није надлежна. Мартенс је предложио да се ствар остави за другу прилику кад делегати буду били спремнији за његово решавање и кад буде било више вероватноће за успех. Тако је и учињено и већином гласова је одлучено да се амерички предлог стави на дневни ред друге хашке конференције.

На основу те жеље од 1899 године, питање је изнето овога пута пред четврту комисију. Дебату је отворио амерички делегат Чот једном бриљантном и документованом беседом која свакако спада у најбоље а и најдуже говоре на конференцији. Чот је топло бранио принцип неповредности и трудио се да убеди своје колеге о потреби његовог усвајања. Он је најпре изложио историју целога питања, изнео тради-

<sup>1</sup> О неповредности је се дебатовало на другом, трећем, четвртном, шестом, седмом, дванаестом и тринаестом састанку комисије (Op. Cit., tome III, pp. 746—812, 831—846, 905—909, 917, 1030).

ционално држање Сједињ. Амер. Држава, навео присталице принципа неповредности у осталим државама као Шатобријана, Неселрода, Палмерстона, Кобдена, Стјуарта Мила и правнике који су се у истој смислу изјаснили као што су Блунчли, Калво, Пијерантони, Жекменс, Мартенс. Затим је изнео разлоге који захтевају да се усвоји неповредност: Отимање приватне својине је само један траг старог варварског вођења ратова и човечност захтева да се оно укине. Њиме се без оправдања ствара велика пометња у трговини не само зарађених већ и неутралних држава, и трговачком промету се одузима и у време мира потребно поверење и стабилност. Зашто не би било и на мору као и на суви где је принцип неповредности већ усвојен и примењен? Рат не треба да се води против појединаца већ само против држава. Штета која се појединцима наноси отимањем лађа у толико је мање оправдана што је постала готово непотребна за ратни циљ: уништење лађа није више ни из далека онако важан фактор у рату као што је некад било. Данас је рат такмичење у издржљивости војне организације и финансија, и од њих једино и зависи успех. Варају се противници неповредности кад мисле да ће отимање приватних лађа убрзати свршетак рата или осујетити сам рат пресијом коју ће јавно мњење услед страха вршити над владом своје државе. У грађанском рату који су у Америци северне државице водиле са јужнима 1861—65, сва је трговачка флота северних била уништена па ипак су коначно победиле северне државице. Из свих тих разлога треба усвојити неповредност.

Амерички предлог је гласио да се непријатељске трговачке лађе не могу заробити осим ако врше ратно кријумчарење или покушавају да повреду блокаду. За њега су се изјасниле Холандска, Шведска, Норвешка, Аустро-Угарска, Бразилија. Од стране Немачке барон Маршал је изјавио да је он за амерички предлог у принципу; али да га не може усвојити докле год се тачно не ограниче изузетци који се у њему помињу. Потребно је претходно да се до ситница одреде правила за кријумчарење и блокаду; иначе ће свака држава, произвољно тумачећи и ширећи та два изузетка помоћу њих изиграти правило. Немачко гледиште је било врло умесно; Немачка је и овде као и код обавезног изборног суђења мотрила да се не донесе какво правило које би се у

практици изиграло и остало мртво слово на хартији. Немачкој је се придружила Португалија. Друге државе, међутим, као Енглеска, Русија, Аргентина, показале су се апсолутно противне америчкоме предлогу. Русија је нашла да питање ни овога пута још није зрело. Њен делегат Мартенс признао је да је се и он сам, и ако је пре 40 година био одлучан присталица неповредности, поколебао; да разлози које Чот наводи немају онај значај који им он придаје; да се неповредност у ствари још никад није практично применила пошто ни уговор од 1785, који Чот наводи, никад није примењен, и пошто је рат од 1866 (аустријско-пруски), једини у ком је принцип неповредности био проглашен, сувише мало трајао. Енглеска је навела исте разлоге које и Немачка а у то и бојазан да би ратови противно Чотовом мишљењу постали и чешћи и дужи кад би се прогласила неповредност. Аргентина је тврдила да је отимање непријатељске трговачке флоте једини начин да се на мору добије превласт, да се на мору постигне оно исто што се на суву постиже заузећем непријатељског земљишта.

После тих изјава очевидно је било да се америчким предлогом не може постићи једногласност и зато су се поједине делегације пожуриле са подношењем умеренијих предлога, у нади да ће се око тих средњих солуција моћи сакупити сви гласови. Такве умерене предлоге поднеле су Белгија, Француска, Холандска, Бразилија. Најпре је се међутим приступило америчкоме предлогу. И ако је Барбоза умесно приметио да главна замерка која се чини неповредности јесте неодређеност питања о контрабанди и блокади; да би се извесно лакше усвојила неповредност после расправе тих питања и да би зато добро било одложити целу ствар докле се та питања, такође на дневном реду комисије, не реше; ипак је се одмах прешло на гласање и за амерички предлог је гласало 21 против 11. У нади да ће се постићи једногласност приступило је се тада осталим предлозима. О бразилијанскоме предлогу који се у суштини врло мало разликовао од америчкога није се дискутовало и он је повучен пошто је се само 13 држава за њега у начелу изјаснило. Са 23 против 3 гласа одлучено је било међутим да се узме у претрес белгијски предлог, можда сувише детаљан али у главноме врло умесан и паметно смишљен. Тај предлог је

се задовољавао привременим одузимањем лађа које би се морале вратити сопственицима на крају рата. На тај начин приватној својини би само привремено штета била учињена а постигао би се онај исти циљ који се постиже сада заробљењем лађа. Од тога секвестра изузимале би се рибарске лађе и оне које служе научним или хуманим циљевима. Морнари секвестроване лађе пуштали би се у слободу под условом да не узимају учешћа у томе рату. На крају рата враћала би се лађа сопственику или ако је због ратних потреба морала бити уништена давала би се накнада за њену вредност.

Мишљење изнето у белгијскоме предлогу није било ново; њега су у доктрини поодавно заступали поједини угледни правници као што су Лоример и Хефтер. Оно је у четвртој комисији у први мах било повољније примљено од америчкога предлога. Али кад је се прешло на дебату око појединих чланова, није се могла постићи ни онолика већина колику је имао амерички предлог. Белгијски члан 1 је био примљен само са 14 против 9 гласова (7 се уздржало). После таквога резултата предлог је повучен и о њему се више није дискутовало. Са повлачењем белгијског предлога отпао је и холандски који је у суштини садржавао исте мисли, и који је управо био поднет у облику измена на белгијски текст.

Остао је још једино француски текст. Али тај текст је управо био потврђење дотадашње праксе, освештање принципа да се непријатељске лађе могу отимати и присвајати; њему је једини циљ био да умањи злоупотребе на тај начин што се од отетих лађа отимачима никакав део на име награде не би давао и што би штету сносили не толико сопственици лађа колико држава чији су они поданици. Француски текст је изазвао многе критике нарочито у своме другом делу по коме се штета меће на терет непријатељској држави; Немачка и Русија су изјавиле бојазан да би то државама створило велике дугове и да би охрабрило појединце на смела предузећа; Чот је упозорио делегате на вероватноћу да би таква практика изазвала многе протесте и спорове. Француском предлогу су чињене и стилистичке замерке и пребацивало му је се што принцип заробљења лађа помиње као неспорено и признато правило и ако су се многе државе, као што се зна, изјасниле већ за неповредност. Све је то имало за резултат да на гласању француски предлог прође горе и

од америчкога и од белгијског: он није могао добити за се ни апсолутну већину а камо ли једногласност ради које је и био поднет. Тако је се питање неповредности морало скинути с дневнога реда без икаквог резултата.

Што се француски текст није усвојио не треба жалити; али је штета да се делегати нису могли сложити око белгијског предлога чија је мисао била врло сретна. Дискусије у четвртој комисији биле су само одјек оних распра које се међу теоретичарима одавно воде. У теорији и неповредност као и заробљење лађа имају готово подједнак број присталица; Чот је био навео разлоге за неповредност и присталице њене. Да је ко изложио и супротно гледиште у таквој опширности, и за њега би било исто толико разлога и исто толико поборника. Међутим, по нашем мишљењу, једина могућа солуција и која добија и у теорији све више терена јесте она коју је истакао био белгијски предлог. Привремено одузимање лађа с обавезом реституције или накнаде на крају рата, то је решење које једино може задовољити правне захтеве као и ратне потребе и зато треба жалити да белгијски предлог није могао бити боље среће.

Треће и четврто питање пред комисијом била су питања ратнога кријумчарења или контрабанде и блокаде. Ни у њима се није могло доћи ни до каквог дефинитивног споразума, поглавито зато што није достајало времена да се разлике у мишљењима изравнају и помирљива решења изнађу.

Пет разних предлога било је поднето о ратној контрабанди.<sup>1</sup> Енглески предлог је апсолутно захтевао укидање кријумчарења, сматрајући да је то једини начин да се злоупотребама стане на пут. Немачки, француски, амерички и бразилијански предлог нису ишли тако далеко и задовољавали су се регулисањем и ограничењем кријумчарења.

Лорд Ре трудио је се да у своме дугом говору енглески предлог оправда. Зарађена држава несумњиво је у праву кад забрањује поданицима неутралних држава да њеноме противнику дају разне предмете који су за рат потребни и кад конфискује као ратну контрабанду предмете који се у прогос забране њеном противнику шаљу. Али док је некада (кад су лађе биле према данашњима сићушне, кад их је лако

<sup>1</sup> Op. cit., tome III, p. 854—881, 921 и 1105—1126.

било прегледати и уверити се о циљу њиховом, кад су се и предмети употребљиви за рат могли на прсте набројати) било могуће забрану такве трговине и остварити, услови светскога промета толико су се изменили да је данас немогуће спречити кријумчарење и да најстрожији надзор само омета трговину неутралних не постижући циљ. Морски бродови се данас граде у димензијама какве се некада нису могле ни слутити; они данас носе огромне количине робе за разна пристаништа и разне државе; зато је данас, кад кријумчарена роба обично чини само један мали део товара, кад је често под лажном адресом и т. д., много теже утврдити њен карактер; задржавање и преглед једне лађе данас наноси много већу штету него некада кад је товар био обично упућен само у једно пристаниште и у несразмерно мањим количинама. Нико неће накнадити ту штету сопственицима невине робе кад год суд за отмице потврди конфискацију онога дела робе који је ухваћен као сумњив; а кад се ништа у лађи прегледом не нађе, је ли право да они трпе задоцњење и штету само зато што се на основу потказивања, често лажних, посумњало да међу робом једне лађе има и кријумчарене? Војна вештина је се усавршила и многи предмети се у рату употребљују и према томе се и као кријумчарена роба морају сматрати и ако су често намењени и разним употребама које са ратом немају ничега заједничког. Та листа предмета који могу имати двојаку употребу све је дужа, и њихово конфисковање на основу претпоставке да су намењени противнику учиниће готово потпуно немогућом трговину неутралних. Конфисковање кријумчарене робе изазива у модерним ратовима све веће конфликте између зараћених и неутралних и може довести до нових ратова. Да би се то спречило, да се неутрална трговина на мору сувише строгим надзором не би онемогућила а без користи пошто се данас услед развитка жељезница кријумчарење може вршити и сувим, најбоље је да се забрана трговања с извесним предметима укине, да се огласи потпуна слобода трговине неутралних са зараћенима.

Свакако је врло карактеристична појава да је овако одлучну одбрану права неутралних дао делегат оне државе која се у ранија времена била прочула напротив као поборник права зараћених и која се у свакој прилици борила за проширење тих права на штету неутралних. Својим предлогом

о укидању контрабанде Енглеска је ишла даље од саме доктрине, и међу теоретичарима може се само један једини пример забележити да је неко био против сваке контрабанде: то је један немачки правник још из XVIII века.

Против енглеског предлога изјасниле су се нарочито Немачка, Француска, Русија и Сједињ. Америч. Државе. Немачки и француски делегати покушали су да побију тврђења лорда Реја. Криге је истицао оправданост хватања контрабанде: то је самоодбрана зарађене државе против неутралних поданика за чије поступке неутрална држава не може сносити одговорност. Француски делегат Рено се трудио да докаже противно тврђењу енглеског делегата да је и данас могуће вршити с успехом преглед лађа ако не увек а оно врло често и да не треба узимати у обзир само најгори случај. Развила је се доста дуга дебата између присталица енглеског предлога и оних који су били за одржање контрабанде са извесним ограничењима. По завршеној дебати, енглески предлог је стављен на гласање; 26 је гласало за, 5 је гласало против, 4 државе су се уздржале.

Пошто се на енглеском предлогу није могла постићи једногласност, изабран је један нарочити одбор са задатком да из четири остала предлога изнађе базу за споразум. И ако су имали заједничку тенденцију, та четири предлога су се међу собом разликовала. Бразилијански предлог, оснивајући се на резолуцијама Института за Међунар. право од 1896 био је зато да се као кријумчарење конфискују само оне ствари које искључиво служе војним потребама (тако звана *апсолутна* контрабанда). Амерички предлог био је и за апсолутно и за условно кријумчарење и само захтевао да се претходно објави неутралнима шта ће се све као кријумчарење сматрати. По немачком предлогу роба би се могла конфисковати само на оном броду који је упућен непосредно непријатељском пристаништу или флоти и пошто се претходно, у почетку рата, објави списак предмета који ће се сматрати било као апсолутна било као условна контрабанда. Французи су држали да ће довољна мера против дотадашњих злоупотреба бити ако се у будуће конфискација условног кријумчарења дозволи само кад се докаже да су ти предмети збиља били упућени противнику и ако се у почетку рата одреди списак предмета који ће се сматрати као сумњива роба.

Одбор је успео да се сложи само на питању апсолутног кријумчарења и да утврди списак предмета који ће се као такви сматрати. Остала питања он није могао решити зато што није било довољно времена да се међу самим владама појединих држава постигне споразум на основу кога би се њиховим делегатима упутиле једнаке инструкције. Не могући створити никакав заједнички пројекат око кога би се сви сложили, четврта комисија је морала одустати од целог посла и одложити га за другу згоднију прилику.

Др. Милета Ст. Новаковић.

— СВРШИЋЕ СЕ —

## МИНИСТАРСКА ОДГОВОРНОСТ

ПОД

УСТАВОМ ОД 1869.

— НАСТАВАК —

### § 3. Врсте Министарске Одговорности.

*Књижевност.* — v. Frisch, op. cit. глава X; V. T. de Mattos, op. cit.; v. Mohl, op. cit.; Samuely, Das Princip der Ministerverantwortlichkeit in der konstitutionellen Monarchie, 1869; Passow, Das Wesen der Ministerverantwortlichkeit im Deutschland, 1904, део I; Pistorius, op. cit.; Laband, Staatsrecht des Deutschen Reiches, 4 Aufl., I; Kerchove de Denterghem, De la responsabilité des Ministres, 1867, Meyer-Anschütz, Lehrbuch des Deutschen Staatsrechtes 1905.

У теорији данас још није дефинитивно изведена једна стална подела Министарске Одговорности у врсте, коју би усвојили сви теоретичари. Код разних писаца она је различита. То поглавито долази отуда, што се при подели у врсте није полазило са једног сталног, утврђеног, гледишта. Благодарећи тој недоследности у нечувању једног становишта, дошло се до многобројних, често непрецизних појмова Министарске Одговорности, као: правне, државно-правне, политичке, моралне, парламентарне, државне, уставне, кривичне, дисциплинске, специјалне, судске и др. Озбиљан покушај да



се подела Министарске Одговорности изврши са једног позданог гледишта и тако избегне сва нејасност у овоме питању, учинио је Фриш. Одбацујући поделу и разноврсну терминологију коју су остали писци усвојили, и водећи рачуна само о правној природи Министарске Одговорности, Фриш предлаже као најсигурнију ону поделу која је изведена према суду (*forum*) пред којим министар може правно одговарати. По њему је могућна још и једна подела према кажњивости врсте министрове радње. Ту се могу навести три система. (1) По једном систему министри одговарају само за повреду извесних изреком побројаних закона; (2) по другом, они одговарају само за противправну радњу у опште, т. ј., за повреду уставних и законских прописа; и (3) министри одговарају за сваку своју радњу која би се с државног гледишта оценила као нецелисходна. — Али ова подела, поред тога што има својих мана (појам нецелисходности врло је растегљив и тешко га је у напред прецизирати; — шта ће бити у даном тренутку нецелисходно, зависи у много случајева од посебних околности), она је изведена квантитативно а не квалитативно, у обзир се узео само обим министарских кривица а не њихова суштина по себи, с тога је без теоријске вредности.

И ако не потпуно јасна, што највећим делом долази од недовољно прецизног појма Министарске Одговорности, ипак по Фришу потпунија је подела према суду коме министри могу одговарати. У главном, за своја дела министри могу бити одговорни: (1) монарху; (2) редовним судовима; (3) Државном Суду<sup>1</sup> и (4) Народном Представништву.

(1) У свима монархијама министри су одговорни шефу управне власти за сву своју радњу коју у њихово име и врше. Та се одговорност састоји у томе, што монарх може тражити од министара да положе рачуне за сваки акт своје власти. Ако сад он не би био задовољан са радом својих министара, он их може само отпустити. Судити им не може, јер у уставним монархијама монарх нема право суђења, при

<sup>1</sup> Под овим именованом разуме се онај изузетни суд, који функционише ван оквира редовних судова и разликује се од ових у томе, што редовни судови имају једну у опште одређену надлежност, док изузетни судови имају једну надлежност строго ограничену на извесне личности, одн. на извесна дела.

свем том што се правда у земљи изриче у „његово име“. Његова судска власт само је једно формално право. Из овога излази да Министарска Одговорност пред монархом није правна одговорност своје врсте, она је много више једна врста политичке одговорности.

(2) Исти је случај и са одговорношћу министара пред редовним судовима. У овој одговорности нема ничега што би за министре било нарочито карактеристично. Пред редовним судовима су сви једнаки и сви могу одговарати, према томе и министри. Изузетак од овога чини само монарх, у републикама председник републике али и то само за време трајања свога председништва. Према томе, министрову одговорност пред редовним судом (ово важи како за одговорност пред кривичним тако и пред грађанским судом) не треба противустављати правној министарској одговорности, као једну засебну Министарску Одговорност. Министрову одговорност за дело које је учинио у незваничној служби (рецимо убио једног грађанина), не треба сматрати као нарочиту правну одговорност ни онда, када му за то дело, кажњиво по општем праву, суди онај исти нарочити суд, који му суди и за дела учињена у званичној дужности (као што је то случај у Сједињеним Државама, где се и за преступе кажњиве по *common law* подиже *Impeachment*. Ово, нема сумње, из разлога да се поступак упрости).

Неки уставни изрично одвајају суђење министрима код редовних судова од онога код Државног Суда. Тако на пр. неки немачки уставни, као и наш закон о министарској одговорности од 1870 у свом члану 19.<sup>1</sup>

(3) О Министарској Одговорности у државно-правном смислу може се говорити само кад министар одговара пред Државним Судом или Народним Преставништвом. То је права Министарска Одговорност у ужем смислу речи. По Фришу дакле, може бити у главnome само две врсте Министарске Одговорности: једно је правна, кад се одговорност његова остварује пред Државним Судом формалном тужбом; друго

<sup>1</sup> Од немачких устава о томе говоре Баварски Устав (1818) у § 67; Саксонски § 148; Олденбуршки чл. 205, § 2; С. К. Гота § 175, из којих је вероватно та одредба прешла и у наш закон о министарској одговорности, од 21 октобра 1870, чл. 19. Види: *Dareste, Les Constitutions 1891, T. I. pp. 246, 299.*

је политичка, кад министар одговара пред Народним Представништвом. Прва значи да за кривице учињене у службеној дужности министар може бити кажњен судским путем; друга значи да министар мора дати оставку кад изгуби поверење парламента. Политичку одговорност не треба подцењивати. Уставни живот показује да се правна одговорност ретко покреће, а нарочито ретко остварује, шта више да политичка која сваког дана добија већег значаја потискује правну одговорност. Ово се објашњује тиме што за правну одговорност треба увек да предходи какво остварено противправно дело, на основу кога се тек може подићи тужба, за коју сада још треба пристанак већине, често  $\frac{2}{3}$ , а по који пут и пристанак оба дома. Добре стране политичке одговорности леже у томе што је сваки члан парламента може остварити. Што је главно, том приликом није потребно ставити у покрет тежак и гломазан апарат Државни Суд. Развитак модерне државе управљен је на то да правну одговорност министара замени потпуном политичком одговорношћу. Где политичка одговорност добро функционише т. ј. где влада сматра као своју дужност да на интерпелацију даје одговор и где је Народно Представништво у могућности изгласати неповерење влади, и да је на тај начин обори, какав је случај у Бјуглеској, правна одговорност није потребна.

Александар Д. Боди.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

## СУДСКА ХРОНИКА

**Уговор се мора испунити ма и доцније, ако у часу закључења није била могућност извршења истог.**

— Одлука опште седнице Касац. Суда —

Тужилац Зафир у тужби и на рочиштима навео је, да му Стојан има давати 860 динара дуга са интересом. У отплату овога дуга Стојан му је уступио своје писмено издато од Србинца, по коме му је овај продао њиву звану „Пландиште“ за 800 динара, од које суме Србинац примио 500 динара с обвезом да тапију изда кад прими рест 300 динара. Поменуто имање било је Арсино и како тапију није издао Србинцу а пореза није плаћена, то се за измирење дуговане порезе прода и на лицитацији купи Србинац.

Тужилац је положио у депозит судски остатак 300 динара и тражио пресуду: да га Србинац на продато имање убаштини или да му пресуда служи за основ убаштинења.

Тужени Србинац није пристао да задовољи тужбено тражење, јер је имање купио на лицитацији.

Првостепени је суд одбио тужиоца из разлога:

Тражење тужиочево неумесно је и недоказано по томе, што се из поднете тапије као јавне исправе (§ 188 грађ. пост.) види, да је тужени сопствеником спорног имања постао куповином истог на јавној лицитацији која је извршена 27 септембра 1905 као својину Арсину, према чему „писмено“ поднето у тужби без вредности је, јер је издато у време 1896 год. када тужени није био сопственик овог имања, већ Арса, продато за дужну порезу.

Због овога никакво право на спорно имање није имао ни тужени Србинац а ни Стојан, а кад га овај није имао онда га он није могао ни другоме уступити — § 29 грађ. законика, — те према томе и пренос права на поднесеном писмену од Стојана на тужиоца без вредности је и дејства, јер је извршен од лица које није могло пренос вршити, пошто ни само сопственик истог није било — §§ 225, 226, 285 и 293 грађ. зак. —

То пак што је тужени по поднесеној тапији сада сопственик спорног имања не може тужиоцу ништа користити,

јер кад је утврђено, да у време издања писмена тужени није био сопственик спорног имања, самим тим јасно је, да тужилац по истом не може доносити никакве користи а најмање да сада по истом спорно имање добије, пошто је према изложеноме то писмено без вредности, а међутим тужени је спорно имање на јавној лицитацији понова купио и за исто новац положио према чему је ранији однос потпуно поништен био.

Најзад, да тужилац нема право на спорно имање иде у прилог и то, што против продаје спорног имања није протествовао у зак. року (§ 502 грађ. пост.) те је и тиме свако право на спорно имање изгубио, јер кад је суд туженоме тапију издао, самим тим тужени је постао господар купљеног имања, и за таквог се по §§ 560 и 676 грађ. зак. има и мора сматрати нити му ранији уговор то може спречавати. Са овога неуместан је навод тужиоцев, да је сада настала могућност, да се уговор продаје и куповине по писмену освари, јер је право тужиоцево према изложеном илузорно у опште и као такво има и остати те према томе он има и последице своје неправилне радње сносити. С тога се тужилац од свог тражења има одбити и осудити на плаћање парничних трошкова туженом. Положени депозит од 300 динара вратити тужиоцу кад пресуда ова извршном постане.

Ову је пресуду одобрио Апелациони Суд.

Услед жалбе тужиоцеве, Касац. Суд примедбама својим од 5. априла 1910. год. Бр. 4180 поништио је пресуду Апелац. Суда са разлога:

По §§ 540 и 547 грађ. зак. уговор једанпут закључен по закону има потпуну силу и важност, и на захтев уговарајућих страна мора се извршити у свему онако како је то уговорено. Према томе, кад тужени Србинац признаје за своје писмено приложено тужби, којим се утврђује да је уступитељу Зафира, Стојану у 1896 год. продао оно имање које је сада у спору, као и то, да је један део од куповне цене примио, и кад је тужилац и остатак куповне цене положио у депозит судски за туженога, онда је Апелац. Суд погрешно кад је тужиоца од тражења испуњења закљученог уговора одбио, јер он на то има права према поменутиим закон. прописима у вези §§ 285 и 867 грађ. зак.

То пак, што тужени наводи, да је он сопствеником спорног имања постао тек у 1905 год. куповином на јавној лицитацији зашта је поднео и тапију, а да у време продаје истог уступитељу тужиоца није био сопственик његов, — не може бити разлог који би закључени уговор чинио неважећим и на основу кога би се тужени ослободио обавезе да овај уговор испуни за то, што куповина овог имања на јавној лицитацији од стране туженог а у вези његовог признања у поменутом уступљењу не може бити доказ о томе, да је он тек овом куповином постао сопственик његов и да раније то није био, а и с тога, што уступање извесног одређеног предмета, који постоји, а који уступитељ у времену закључења уговора у сопственост не би имао, није разлог за неважност дотичног уговора, пошто такви уговори нису забрањени према § 538 грађ. зак. већ тај факат може довести у питање само могућност извршења таквог уговора, што код спорног уговора не стоји, јер је тужени уступљено имање приликом тражења испуњења закљученог уговора прибавио.

Апелационни Суд актом од 10 априла 1910 год. Бр. 1796 дао је ове противразлоге:

Апелациони Суд не дели мишљење Касац. Суда, да куповина спорног имања на јавној лицитацији од стране туженог, не може бити доказ, да је он тек овом куповином постао сопственик тога имања, и да раније то није био, оснивајући Касац. Суд овако своје налажење на признању туженог у поднесеном уступљењу у тужби. Признање његово не може бити меродавно пошто је противно томе факту, да је имање на јавној лицитацији продато као туђе, као имање првобитног сопственика Арсе.

Да тужени Србинац није пре продаје на јавној лицитацији био сопственик спорног имања најјаснији доказ лежи у томе, што је то имање продато на јавној лицитацији као имање Арсина, што значи, да тужени није био законски признат за правног господара имања. Према томе кад тужени није у времену кад је имање продао уступитељу тужиоца и сам био сопственик, није га према § 29 грађ. зак. ни могао уступити другом, (што ко нема не може ни другом дати), и услед тога уговор о преносу имања на уступитеља тужиоцевог није могао имати правног дејства и законске важности.

Узимајући у оцену навод тужиоцев, да је кривица до

туженог Србинаца што на имање није плаћао порезу, која се водила на име првобитног сопственика Арсе, те је власт морала имање продати за наплату дужне порезе, Апелациони Суд налази да тај факт, баш и да се узме за доказан, не може користити тужиоцу, јер је он требао у законом року да се жали на продају, што он не само да није учинио, него до те јавне продаје није положио ни ресто куповне цене и тиме да је са своје стране уговор испунио.

Кад дакле тужилац против продаје није протествовао, изгубио је свако право на спорно имање — § 502 грађ. пост. у вези са § 221 грађ. законика. То, што је сада тужени Србинац у могућности да спорно имање пренесе на тужиоца, не може *сада* имати правног дејства, кад је правни посао у самом његовом почетку (постанку) ништаван и као такав читави низ година био. И ако не би према § 538 грађ. зак. било забрањено да тужени сада пренесе спорно имање, ипак тужени није обвезан да то сада учини, кад није постојао такав уговор да тужени пренесе имање када буде постао његов сопственик, јер по § 547 грађ. зак. на који се и примедбе позивају, сваки уговор треба да се у оно време, на оном месту и на онај начин изврши, како који гласи.

Правилност оваквог схватања Апелац. Суда потврђују и саме примедбе, које на крају противно своме првом делу узимају да је тужени уступљено имање *прибавио тек приликом тражења испуњења закљученог уговора*, према чему тужени кад у времену преноса није био правни и потпуни господар, није ни могао спорним имањем по својој вољи располагати и на другог га пренети.

Касациони Суд у општој седници својој од 17 августа 1910 год. Бр. 8902. одбацио је ове противразлоге, а одржао у снази примедбе свога одељења.

Према овим примедбама опште седнице, као обавезним, Апелац. Суд је пресудио: да тужени Србинац изда тужиоцу Зафиру тапију од спорног имања у року 30 дана, кад пресуда извршеном постане, у противном тужиоцу ће пресуда служити за основ убаштињења и да се туженом изда положени депозит у 300 динара као ресто положене цене.

**За постојање крив. одговорности, потребно је утврдити: да је оптужени имао намеру да чини какво казнимо дело.**

— Одлука опште седнице Касац. Суда —

Пресудом првостепеног суда осуђен је са 30 дана затвора Илија управник царинарнице за то, што је нанео клевету путем штампе Петру шпедитору у огласу „Срп. Новина“ у напису „продаја“ речима: „а ради бољег сећања напомиње се, да је то она роба по којој је Петар био осуђен за дело из чл. 165 царин. закона“, и тиме учинио дело клевете путем штампе кажњиво по чл. 22 у вези чл. 30 зак. о штампи.

Суд у разлозима вели „да је неумесна одбрана оптуженог, да није имао намеру да клевета, већ само боље да опише робу, него на против да је код оптуженог била намера за клеветање, пошто је инкриминисана напомена у огласу ишла на то да се само објави тврдња како је прив. тужилац Петар кажњен као кријумчар, а та напомена нема никакве везе са описом робе — члан 129 царин. закона“.

По незадовољству интересованих лица, Апелациони Суд је решењем пустио оптуженог испод суђења налазећи: да у инкриминисаним изразима не стоји дело клевете, пошто је оптужени као управник царинарнице неоподигнуту робу морао према члану 129. царин. закона изложити продаји, и у објави за продају робе према члану 136 истог зак. морао је тачно описати робу, те да се позову сви они који на исту робу полажу какво право, као и прив. тужилац Петар који је као што се види из извршног решења главне царинарнице кажњен са десетогубом наплатом свих царинских дажбина за робу која је изложена продаји.

По жалби прив. тужиоца, Касац. Суд је примедбама од 3 децембра 1910 год. Бр. 14323 поништио решење Апелац. Суда, налазећи да исто не одговара закону:

„Кад се из акта овога оптужења види, да је питање о томе, да ли је оптужени Илија изношењем у инкриминисаном напису имао намеру да навесе клевету прив. тужиоцу Петру или није, — било на расправи пред општом седницом Касац. Суда, и да је општа седница, усвајајући противразлоге првостепеног суда одлуком својом Бр. 10394 нашла да је на закону основано решење првостепеног суда у коме је оцењено да ова намера постоји, онда је Апелац. суд погре-



шио, када је мимо ову одлуку, а на основу оних истих ранијих доказа и ранијег стања ствари које ничим није измењено, противно нашао да у поменутом напису оскудева намера за клевету, услед чега му ни решење не може остати према § 279 крив. поступка“.

На ове примедбе, Апелац. Суд је актом 15 децембра 1910 год. Бр. 5978 дао ове противразлоге:

Апелациони Суд и сад остаје при томе, да инкриминисани изрази: „а ради бољег сећања напомиње се да је то она роба по којој је Петар шпедитер био осуђен за дело из чл. 165 царинског закона“, — не могу за тужиоца представљати клевету, јер се њима није хтела да изрази никаква намера за клеветање, већ су они употребљени само у циљу, да роба, која ће се продавати, буде што тачније означена — чл. 136 зак. царинског — те да на тај начин са овом продајом буду упознати и интересовани а нарочито тужилац Петар.

Према овоме у овом случају од стране оптуженог није било намере за клеветање, а кад није било намере, онда не може стајати ни дело клевете. А ово у толико пре, што ови инкриминисани изрази онако како су употребљени не садрже никакав неистинит, већ на против истинит факат, да је тужилац Петар био осуђен за дело из члана 165 царин. закона, што се утврђује решењем царинарнице и решењем Министра Финансија, али да су оба та решења доцније одлуком Државног Савета поништена.

Најзад Апелац. Суд налази, да је он, и поред већ постојеће одлуке опште седнице Касац. Суда од 28 септембра 1909 год. Бр. 10394. ипак имао права да се упушта у оцену питања о постојању намере за извршење дела код оптуженог, јер је ово питање чисто *фактичко* и да само судећи судови — првостепени и Апелациони Суд — имају права то питање ценити а не и Касациони Суд — § 6 зак. о устројству Касац. Суда. А ако би се пак усвојило противно овоме, онда би изгледало да Апелациони Суд нема права да се упушта у оцену *фактичког* питања и да то право узима на себе Касац. Суд. Док међутим и општа седница Касац. Суда одлуком својом Бр. 10394. узела је, да питање о постојању намере код оптуженог, као чисто *фактичко* питање, има да цене само судећи судови — првостепени судови и Апелац. Суд а не и Касац. Суд.

Општа седница Касац. Суда од 3 јануара 1911 год. Бр. 15552 усвојила је ове противвразлоге Апелац. Суда и овога решење за снажно прогласила.

Мих. Л. Ст.

### Мишљење опште седнице Касационог Суда од 3. Јануара 1911.

Поводом захтева Господина Министра Правде од 14 Децембра 1910 год. № 18.557 да му Касациони Суд да своје мишљење о томе: *да ли закон о судијама треба да важи и за чланове Главне Контроле кад су они тужени, или они могу бити тужени непосредно суду као и остали државни чиновници и ако их Устав и закон о уређењу Главне Контроле сматра као судије*, — Касациони Суд у својој општој седници од 3 Јануара 1911 год. № 15.004 проучио је ово питање и односне законске прописе, па је у смислу тач. 2. чл. 16. свога устројства нашао:

По чл. 179 Устава Главна Контрола је рачунски суд; њени чланови имају чин судија Касационог Суда, а председник чин државног саветника (види и чл. 3 закона о уређењу Главне Контроле од 1. Маја 1892 год.). А по члану 18. тач. 1. поменутог закона о уређењу Главне Контроле, Главна Контрола *суди и решава* о недостатцима, који се нађу при прегледу каса, ствари и материјала и т. д.

Према овоме и по Уставу и по закону о уређењу Главне Контроле, Председник Главне Контроле, будући и у чину председника Касационог Суда, а чланови имајући чин судија Касационог Суда, врше судијске функције, као независне судије нарочитога рачунског суда (чл. 180. Устава и чл. 5. поменутог закона о уређењу Главне Контроле), а при ступању у своја звања, како се у чл. 7 истога закона изреком каже и заклетву полагају *као судије*.

Кад су према изложеноме председник и чланови Главне Контроле судије државног рачунског суда и по своме чину и по својој функцији, онда и односно њихове одговорности за овај судијски рад важе они исти погледи, који важе за одговорност других државних судија. Стога потпуно одговара и духу Устава и позитивним наређењима Устава и поменутог закона о уређењу Главне Контроле, да се на ову одговорност председника и чланова Главне Контроле примени наређење

трећег одељка чл. 157 Устава, по коме се за сваку тужбу противу судије за његов судијски рад тражи предходно одобрење Касационог Суда.

Овове схватању ништа се не противи то, што се ни у целом делу VIII. Устава, који говори о судској власти, ни у чл. 157 Устава, који говори о поменутој погодби, без које се судије не могу оптужити суду, нигде не помиње Главна Контрола ни њен председник и чланови. Ово се да разумети према томе, што се у одсеку VIII. Устава говори о општој судској власти у држави, а за Главну Контролу резервисан је нарочити XI. одсек Устава, а то је сасвим умесно по томе, што Главна Контрола није само извесан рачунски суд, већ и највише државно надлештво за уставну и законску рачунску контролу. Ова важна функција сасвим је засебна и нема никакве везе са судском влашћу у држави, па се она у Уставу морала нарочито и истаћи, што ни у колико не смета правилном схватању о одговорности поменутих функционера за њихову судијску функцију.

---

## ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

---

*Die Zurechnungsfähigkeit im Vorentwurf zu einem deutschen Strafgesetzbuch mit besonderer Rücksicht auf den österreichischen und den schweizerischen Vorentwurf, von Dr. X. Gretener, Professor in Breslau, Leipzig 1910.*

Реформа кривичнога права стоји данас на дневном реду у великом броју европских земаља. Идући за потребама практичнога живота преставници две школе у кривичном праву, класичари са Виркмајером и социолози са Листом на челу упињу сву снагу да што већи број својих принципа проведу у законодавну праксу. Борба између обе школе на целога фронту, не само у основним сватањима него у свима појединачним питањима из кривичнога права, води се са повећаном ревностју. И док Лист, Кал, Лилијентал и Голдшмит раде засебан предлог казненог закона за немачко царство, дотле Виркмајер ни више ни мање него поставља питање: *was lässt Lieszt von dem Strafrecht übrig!*

Цитирани спис проф. Гретенера, енергичног присталице класичне школе, такође је полемичке природе. Он покушава да докаже да пројекат немачкога казненога законика није новој социолошкој школи учинио никакве уступке, и како се Лист вара кад пројекат сматра као компромис између две школе. Ми сад не можемо да улазимо дубље у питање и да идемо од институције до институције где би се нетачност тога тврђења

врло лако pokazala. Довољно је напоменути да мотиви уз нови пројекат изрично наглашују да је пројекат морао „задржати оно што се историским развојем до сада створило, и тако поћи од основа класичне школе, чинећи што је могуће више уступака социолошкој школи“. Суштина је нове школе у томе да кривично право сматра као друштвену институцију која има да остварује одређене друштвене циљеве. Циљ је казне *защита друштва*, казна је заштитна мера, Schutzstrafe. По класичној школи кроз кривично правосудје треба да се оствари идеја *праведне одмазде*. Казна је ту Vergeltungsstrafe. По модерној школи казни систем треба тако удесити и казне тако одмеравати како ће се друштво најбоље заштитити од дотичне индивидуе. Основица истраживања треба да буде целокупан карактер виновников, а не само једна изолована радња — Charakterstrafe. По класичној школи треба сваки да буде кажњен колико је заслужио. О поправци виновника и заштити друштва може се водити рачуна само у колико од тога идеја правичности не страда. Центар испитивања је величина кривице виновникове за једно одређено дело. Лист је најбоље окарактерисао социолошку школу кад је као њено главно обележје узео постављање проблема о *узроцима злочина*. „Научно испитивање узрока злочина и систематско сузбијање злочина: у тим двама задатцима леже *нове идеје*, које је крај деветнаестог столећа придружио наслеђу од свога претходника и оставио на остварење будућим генерацијама“. (Die Kultur der Gegenwart 1906. S. 223.). И кад модерни законодавац, у време кад ради казни законик, има уверење: да се противу злочина не војује *само* казном, кад он свуда упућује судију да казну изриче с обзиром на узроке злочина и да је одмерава како ће она кроз личност деловати противу тих узрока, кад он усваја мере обезбеђења, Sichernde Massnahmen, надзор, принудно лечење духовно болесних и пијаница, принудан рад и т. д., мере које немају никакве везе са кривичним делом, кад он оставља нахођењу судије чак и право да у лакшим случајевима одуставе од казне, овда где је ту Vergeltung, osveta, враћање кривцу мило за драго? Зар то нису обзери друштвене сигурности који законодавца руководе при изради закона? И кад се и поред свега тога одриче повој школи сваки успех, онда се то може тумачити једино борбеном ревношћу противника.

Професор Гретенер се на више места у овој књизи за одбрану својих тврђења позива на научне резултате који директно говоре противу његове теорије. — Он на пр. вели како емпиричка психологија стоји на њиховј страни и позива се на Ebbinghaus-a, који у својој књизи „Abriss der Psychologie“, S. 154 вели и ово: „урачунавање последице врши се данас са другога становишта: оно се управља не према појединој радњи већ према целој карактеру, онако како се он наслеђем, искуством и васпитањем сформирао и у појединим радњама показује само своје плодове...“ „Друштво висину казне одмерава према различитим особинама кривца. Природе које су у већој мери друштвено опасне, за које редовно довољна казна не досеже, бивају строжије кажњене, и у толико строжије у колико чешће падају у поврат. Ако је ко антисоцијално толико развијен да се жељени циљ казном постићи не може, онда се он трајно чини безопасним по друштво“. Где је ту Vergeltung?

Питање о урачунљивости, о способности лица да кривичноправно одговара, изабрао је проф. Гретенер да покаже снагу класичне школе. Он вели да је суштина тога института: да је онај ко је мање духовно развијен мање *крив* за своје дело, па ваља да буде мање, или никако, кажњен. Гретенер је напустио теорију слободне воље за коју се Биркмајер држи још непрестано. Али тада ми не видимо: како о правичној *одмазди* може бити речи кад виновник није из слободне воље делао? Казна се ту може правдати само друштвеном потребношћу, а не и његовом *личном* кривицом, јер виновник ни мало није *крив* за избор свога оца и прилика под којима ће живети и развијати се.

За утврђење да ли у конкретном случају постоји стање урачунљивости, т. ј. психолошке нормалности, Гретенер је присталица мешовите т. з. психолошко-биолошке методе. Присталице нове школе махом се задовољавају биолошком методом, т. ј. они сматрају да је питање о урачунљивости у суштини медицинско питање, у коме одговор има да да *лекар*, а судија ће, узимајући лекарско мишљење за подлогу, питање решити према обзирима друштвене сигурности. По психолошкој методи, која биолошку треба да допуни, лекар ваља да утврди не само опште духовно стање виновниково, него још и његово специјално држање у тој извршеној радњи: је ли се он ту нормално опредељивао, и ако се у опште ненормално опредељује. Тако се питање формулише и у мотивима нашега казненог законика, стр. 167. Са гледишта социолошке школе се то може потпуно одобрити. Али она ту не може стати, већ управља на лекара још једно питање: какво дејство може казна, која евентуално долази у питање, оставити на духовно стање виновниково? Затим ће опет оставити судији да питање реши према циљности казне, т. ј. према друштвеном интересу.

Али, по нашем сватању, у питању о урачунљивости не чини биолошка метода суштину социолошкога посматрања, јер се оно може помирити и са мешовитом методом, већ је његова суштина у томе како ће *судија поступати са виновником*. Ако лекар констатује пун поремећај духовне моћи, онда правда захтева да човека који *није крив* пустимо кући. Али ако је тај човек за друге *опасан* онда интереси *друштвене сигурности* захтевају да се он не казни, али да се принудно *лечи*, или да се стави под контролу. На томе гледишту стоје сви модерни пројекти, па и немачки. У пројекту нашега К. З. § 47. вели се: „Нађе ли суд да је у *интересу јавне безбедности* да се неурачунљиви или онај код кога постоји смањена урачунљивост треба да упути у какав завод за лечење или за чување, или код приватних лица која се примају неге и чувања, суд ће ово упућивање и наредити“.

Ако се по теорији одмаздене правде пажња кривичнога правосуђа концентриса на *лични однос виновника према делу*, а нема заштиту друштва, онда како се може разумети ова одредба? И што о њој проф. Гретенер ништа не говори доказ је само колико је слабо основно теоријско гледиште на коме он стоји.

Иначе књига садржи доста разноврснога материјала и за оријентирање у питању борбе школа свакако је треба прочитати.

Берлин 1911.

Живко Топаловић.

## Б Е Л Е Ш К Е

**Dr. Anton Palme, Die russische Verfassung.** Berlin, Dietrich Reimer, 1910.

— Књига је подељена у три дела. Најуспешније изведен је други. У њему је изложен текст руског Устава са добрим коментаром. Све је рађено по угледу на Seydel, Commentar zur Verfassungs-Urkunde für das Deutsche Reich. Мање успели је први део у коме се износи историја руског Устава. Многи историјски аргументи пишчеви више су претпоставке него факта. Нарочито се не може примити као тачно пишчево тврђење да је велики монарх Катарина II, у години 1785, сталезима признала самоуправу. И т. д. Трећи део даје кратку врло инструктивну слику о изборном систему у Русији. Примедба пишчева да су законске одредбе о изборима противправне, не може се узети као озбиљна. Питање је да ли се у опште правни прописи, који су од монарха изнуђени револуцијом, могу сматрати у правом смислу као законски. Јасност и правничка прецизност добре су стране ове књиге.

А. Д. Боди.

**Збирне за правничку очигледну наставу.** Познати немачки правник Цителман написао је брошуру о образовању правника, у којој је отворено указао на факт, да правни факултети промашају свој циљ, јер се велики број студената ни мало или врло мало служи средствима, која им школа ставља на расположење. Нарочито су правничка предавања бедно посећена. — Поводом Цителманове брошуре изашао је у Berliner Tageblatt-у занимљив чланак, чији писац налази да узрок овој појави лежи у томе, што је материјал, који се ђацима пружа, често врло сувопаран и без живота, ма како одличан био професор дотачног предмета. Излажу се већином теориски појмови без икакве везе са животом и стварношћу. Писац чланка се још са грозом сећа неких предавања која је слушао пре двадесет пет година. Предавања су била врло досадна, те је број слушалаца с часа на час нагло опадао, тако да их је на крају семестра долазило још врло мало. Данас је настава на свима универзитетима свакако живља и очигледнија, но пре двадесет пет година, али још увек почетник одлази разочаран са многих предавања, решен да више не иде на њих.

Писац чланка налази да би се то стање из основа поправило, кад би се извело оно што предлаже Цителман, а то је, да млад правник уђе у праксу пре но што пређе на најважнији део студија на универзитету; да се на „практичној служби зажели теорије“, и да му после теориске студије буду одиста од користи. На остварење ових предлога се међутим за сад не може ни мислити: факултети неће да кидају са старим обичајима, а још мање судска државна власт. Увођење битних рефорама оставља се доцнијим покољењима.

Ма да ствар тако стоји, ипак се не сме пропустити ни једно средство, које би оживело правну наставу, и учинило да универзитетске студије буду од веће користи. Једна од таквих установа заведена је сада на бечком Универзитету, заузимањем професора Dr. Ханса Шперла. То је

*Институт за примену права*, чије су оснивање помогла министарства правде и просвете. Институт представља брижљиво одабрана збирка исправа. аката, правних и пословних хартија из грађанског и трговачког правног живота. То више нису измишљени случајеви и примери, већ један део истинског живота. Овде студент види како се у стварности јавља оно што му се на часу теориски објашњава. За сада се Институт ограничио на област грађ. права доцније ће бити обухваћено и крив. право с поштуком као и све гране јавног права. Према замисли проф. Шперла Институт има 6 одсека. У први улази материјално прив. право, ту су брачни и остали уговори из породичног права, даље уговори трговине и продаје, облигације, признанице, исправе о јемству, залози, најму, пуномоћству, исправе о трг. пословима и осигурањима; затим тестаменти, кодицили, уговор о наслеђу и одрицању наслеђа; хартије трговачке, берзанске, банкарске, менице, чекови и остале јавне исправе, менични протести и др. Други одсек обухвата установе приватног права, нарочито баштинске књиге и трговачке регистре и регистре разних друштава; затим протоколе о општим зборовима акционарских друштава. Трећи одсек обухвата поступак пред судом. Четврти одсек упућује у установе грађанског правосуђа; ту је деоба суда и послова у њему и др. Пети одсек обухвата помоћне делатности грађанског правосуђа, а шести материјал о статистици правосуђа.

По себи је јасна велика корист ове збирке за правничку очигледну наставу. Млади правник се још за време студија упознаје са појавама правног живота, које су га до сада, при ступању у праксу, збуњивале својом разноврсношћу. Институт ће бити од велике користи наставнику, јер ће му уштедети време и труд око усменог излагања те спољашње стране правног живота, које је по готову бескорисно, јер је немогуће довољно очигледно и реално говорити о тим стварима. Институт ће нарочито за семинаре и практична вежбања бити од велике користи. — Чланак се завршава са жељом да се на немачком Универзитету осују такве збирке за правничку очигледну наставу.

Несумњиво је да би и на београдском Универзитету била потребна слична установа. И код нас су предавања често врло слабо посећена. То овде долази из разних узрока, од којих свакако није најнезнатнији слаба заинтересованост ученикова. Отуда се до скоро код нас завршавала школа са доста несигурном теориском спремом, а о практичној да се и не говори. У последње време се опажа прилична заинтересованост за рад у семинарима, но и он помаже више теориску спрему. За праксу би вероватно била једино корисна каква установа као што је „Институт“.

Јов.

**На размишљање нашим читаоцима.** Ево већ пет година се навршило како се „Архив“ бори за свој опстанак. Још једнако наши правници неће да се одазову својој дужности да *плаћају* за свој часопис. Сваке године пропада „Архиву“ позамашна сума претплате. Тако за прошлу годину 1910 само код судова остало је на дугу 749 динара. Четворицу скупљача претплате за „Архив“ (једног председника суда, двојицу судија и једног се-

кретара) морала је администрација чак и тужити Г. Министру Правде за упропашћену претплату у суми од преко 300 динара. Има судова, где нико „Архив“ неће да прима нити смо могли наћи скупљаче претплате. Од 319 правника само по судовима прима „Архив“ само њих 224. Од 326 адвоката у Србији, већином материјално добро ситуираних људи, примају „Архив“ само њих 91! Кад овако стоји ствар, онда се може разумети са каквим се материјалним тешкоћама уредништво овога часописа има да бори. Ми молимо све правнике, нарочито господу из београдског тргов. суда, из београд. варошког суда, из судова в. градиштанског, алексиначког, горњо-милановачког, јагодинског, крушевачког, неготинског, петровачког и ћупријског, да својом претплатом и уредним плаћањем припомогну одржању „Архива“.

**Исправка.** У прошлом броју „Архива“, у чланку г. Ж. Перића: *Један нов рад на кодификацији приватнога права*, поткрала се ова штампарска погрешка: на стр. 423., у деветом и десетом реду *одоздо*, стоји: „Као год што се ја самим собом не могу тући, исто тако и т. д...“, а треба да стоји: „...Као год што се ја *са* самим собом не могу тући, исто тако и т. д...“.

Молимо г. г. читаоце да ову исправку имају у виду.

УРЕДНИЦИ:

Др. Коста Кумануди и Др. Драгољуб Аранђеловић

Ресавска ул. 35

Његушева ул. 65

В Л А С Н И К:

Милић Радовановић,

професор на Универзитету



# АРХИВ

## ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига XI.

25. марта 1911.

Број 2.

### НЕИЗГЛАДЉИВИ КАРАКТЕР СВЕШТЕНСТВА

У ПРАВОСЛАВНОМ ЦРКВЕНОМ ПРАВУ.

— СВРШЕТАК —

Прву половину своје расправе, којој је посвећен анализ поменутих канона, еп. Василије завршује једним кратким цитатом из доста опширног Валсамоновог коментара 19. канона сардичкога сабора, и ово он сматра вијенцем својих доказивања. Тај цитат гласи: „Према томе опази, да по овоме канону не трпе никакав уштрб они, који су били примљени у клир од неких, који су били свргнути или чак и анатемисани“. Овај цитат, кад се узме у свеzi са осталим, што Валсамон каже у истом свом коментару, доказује сасвијем друго од онога, ради чега га је еп. Василије навео. Сами канон говори о двојици, који нијесу били хиретонисани за епископе, и који, причињавајући се епископима, рукоположили су били неке клирике. Ово наводи Валсамон одмах у почетку свога коментара, те чини разлику између лица, која нијесу била никада епископи, и епископа свргнутих и анатемисаних. За оне клирике, које су рукоположили први, коментатор каже да се такви не могу никада сматрати за клирике, него за просте свјетовњаке; за оне пак клирике, које су примили били у клир неки епископи, који су послѣје били свргнути или анатемисани, за такве клирике не мора бити никаква уштрба од свргнућа или анатеме епископа, који су их рукоположили. Ово је смисао наведенога цитата. А да се само тако има разумјевати исти цитат, доказује контекст свега коментара, који у главном понавља оно исто, што је казао старији коментатор овог сардичког канона, Зонара, који разјашњава онај уштрб (prejudicium), који је Валсамон истакао, и који немају да претрпе дотични, које су рукоположили неки, који су били свргнути

и анатемисани. За клирике, које су рукоположили свргнути епископи, Зонара пише, да такве клирике треба признавати, и то одмах разјашњава зашто, наиме, „јер ако и они, који су их поставили не могу виши бити епископи због дотичних кривица, али онда кад су их за клирике поставили (*adhuc tamen cum eos in clerum constituerent*), они су имали још епископска права; и ради тога и оне, које су они били примили у клир, сабор је ријешо да се приме“. Кад се овако има разумијевати онај цитат из Валсамоновог коментара поменутог сардичкога канона, тада се не може појмити, како се еп. Василије могао позвати на Валсамона за потврду нечега, о чему Валсамон није мислио, нити могао да мисли. Исто ово мора се рећи и за позивање еп. Василија на факт, да су последије флорентијске уније примљени у православни клир сви они свештеници, које су рукоположили били дотични православни епископи, који су били потписали и примили унију. Те је епископе, истина је, православна црква објавила схизматичима и лишенима епископства, али кад су они прије уније рукоположили били дотичне свештенике, они су још били пуноправни епископи, и исти свештеници нијесу имали никакве кривице у факту, што су последије апостасирали од православља они епископи, који су их били рукоположили.

У другој половини своје расправе еп. Василије истиче учење о неизгладљивом карактеру благодати свештенства, и то готово једнако као што се то учење формулисало на Западу у XVI вијеку. Он изрично каже: „Свргнуће не одузимље нити уништава благодат свештенства, коју у истину даје сам Свети Дух, него се само обуставља и запријечава њена енергија“. У само учење о том неизгладљивом карактеру и у доказивање тога учења он се не упушта. Он га сматра опћим учењем православне цркве, које не треба ни доказивати, и само приводи неколике свједоцбе грчких писаца, који објављују исто учење православним. Он приводи, како је Евгеније Булгарис у другој поли XVIII вијека доказао неизгладљивост свештенства наводећи, како је „свргнуће само један облик престајања права свештенорадње и само трајна забрана, која се не свршава, и оно се разликује од обичног свештеничког одлучења (*suspensio*) тијем, што при посљедњем дотични може добити опет право свештенорадње, док прво продужава се кроз сав живот без наде да се икада више добије право све-

штенорадње“, — и доведе не би се имало у строгоме смислу шта да приговори томе грчком писцу; али сасвијем је противно учењу православног канонскога права, кад он одмах за тијем додаје, да „свргнуће није нипошто укинуће свештенства, јер свештенство остаје неизгладљиво и оно има карактер, који се никада не уништава“. Еп. Василије усваја ово посљедње, као непорјециво. А за доказ да исто тако учи и цариградска патријаршија, он приводи односно мјесто из катихисиса, што је написао Димитрије Бернардакис, а који је катихисис одобрила духовна власт у Цариграду 1872. године и затијем атински Синод, наиме, да свештенство има карактер, који се не може никада изгладити и уништити. Осим поменуте двојице (Булгариса и Бернардакиса), еп. Василије позивље се још и на Јосифа Вријенијоса (из XV вијека), који да је доказивао да треба признавати све штенорадње латинских епископа, премда су, по ријечима тога Вријенијоса, сви ти епископи, заједно са римским папом, свргнути од свих светих отаца. Ово се тиче доба флорентијске уније, и за ово казивање тога грчкога писца може се рећи од прилике исто оно, што је горе речено било за православне епископе, који потписаше унију.

Послије ових и оваквих свједочаба, и послије још новог усиљавања да докаже како су свргнути епископи исто што и схизматички, те да важи рукоположење, које обави један свргнути епископ једнако као и оно, које је извршено од једног схизматичког епископа, и да такво рукоположење мора православна црква признавати, еп. Василије објављује, да је то у православној цркви „право учење“, и тада изводи овакав закључак: „Из свега што је досада казано показује се као опће и непорјециво то, да кад постоји несумњива правилност крштења и рукоположења, клирици, који из јереси приступају у католичанску православну Христову цркву, морају бити примљени, пошто исповједе вјеру и анатемишу јерес, као што је то било на седмом васељенском сабору, кад су били примљени иконоборски епископи и остали клирици, и пошто буду миропомазани, ако нијесу већ добили прије миропомазање; а они, који су били рукоположени од свргнутих епископа, исто као и од схизматичких, као такви, који још припадају цркви, морају бити примљени сваки у својем степену и чину, сходно одредби 8. канона првог васељенскога сабора“. Закључак је

ово, као што се види, јасно изречен. Али да је исти закључак и не основан, то смо већ истакли. Опажамо још један пут, да приведени сада канон првог васељенског сабора говори само и искључиво о сљедбеницима Новатове схизме, и како треба примити у православни клир оне свештенике, који су из тог схизматичкога друштва прелазили у православну цркву; а о православним епископима, који су за какав свој пријеступ сабором осуђени били на ону казну, коју прописује 21. канон трулскога сабора, наиме, на казну коначнога свргнућа са свога чина, у поменутом канону првог васељенског сабора нема никаква спомена, не само, него из текста самога не види се, ни да се ту могу чак ни подразумевати такви свргнути епископи.

Да расправа са оваквом аргументацијом и оваквим закључком, као што је ова еп. Василија, није кадра била да убиједи чланове цариградског патријаршеског синода поменутих година да ријеше оно питање, ми сада потпуно разумијемо, премда у исто вријеме не можемо разумјети, како се уопће могло то питање покренути у истоме синоду.

Учење еп. Василија, које је он изложио у другој половини његове расправе, у основи подудара се са данашњим учењем римокатоличке цркве о значењу неизгладљивог карактера свештенства. Да такво учење није имало данашње значење ни у римокатоличкој цркви за дуги низ вијекова, то нам казује онај канон у *Corpus juris canonici*, који смо прије видјели. Тај канон приказује учење Григорија двојеслова, које, кад се упореди са данашњим западним учењем о оном неизгладљивом карактеру свештенства, требало би објавити погрјешним, лажним. А шта учи о томе Кипријан картагенски, видјели смо. За близу два вијека прије Григорија живио је и учио је епископ хипонски Августин, који, у колико се зна, први између отаца и учитеља цркве споменуо је неизгладљиви карактер свештенства, на чему се последије основала данашња западна теорија о том карактеру. Али Августин није разумијевао тај карактер друкчије, него само онако, како је западна црква за дуги низ вијекова то разумијевала, и како то и данас разумијева источна православна црква. Донатистички спорови крајем IV и у почетку V вијека дали су повода Августину да спомене онај карактер за тајну крштења, и то, јер су донатисти крштавали по други пут сваког право-

славнога, који би прешао њиховој секти. Августин је устао противу те донатистичке заблуде, наводећи опће предање цркве, по којем не може никада бити по други крштен нико, ко је једном био правилно крштен. Исто ово каже Августин и за тајну свештенства, да не може примити рукоположење за исти степен нико, ко је један пут већ био правилно рукоположен. И дакле, по учењу Августина, не може се никада поновити ни крштење, ни рукоположење. И ово је све што је исказао овај свети отац о оном карактеру тих тајни. Да су друго какво значење имале или могле имати оне Августинове ријечи, да су, наиме оне значиле, да на основу оног карактера благодат свештенства остаје у дотичном епископу и тада, када га црква одбаци од себе ради неког тешког пријеступа, у таквом случају не би се Григорије двојеслов, који је врло добро познавао Августиново учење, изразио био онако, као што смо видјели да се изразио, одбацујући рукоположење сваког епископа, који је услјед свргнућа лишио се благодати свештенства. Из основнога правила цркве да се свештенство не може никада за исти степен поновити, није за много вијекова на Западу нико ни помислио да би се могло извести, као да би онај, који је услјед коначнога свргнућа са свога чина изгубио благодат свештенства, могао ипак да ту благодат другима саопштава. Тек у половини XVI вијека, а из црквено-политичких цијељи (како спомиње Хиншијус) утврђена је била она данашња теорија о неизгладљивом карактеру свештенства, коју смо у почетку овога чланка споменули.

Није наш посао да испитујемо подробно ту теорију и њену догматичку основу, и да исту теорију опровргавамо. То је посао православних догматиста. Са гледишта правнога уопће, и посебно са гледишта православног црквеног права ми посматрамо исту теорију, и кажемо, да је апсолутно немогућно са тих гледишта признати такву теорију. Јер, кад би се хтјело баш и допустити, да један канонски свргнути епископ на основу оног неизгладљивог његовог печата свештенства задржава право рукополагања, ипак такво рукоположење не би могло имати никаквог правног значења за онога, који би примио то рукоположење, пошто он тијем не би добио право да извршује нешто, што потиче из канонског рукоположења, и дакле налазио би се правно у цркви у истом положају, у каквом је био прије свог неканонског рукоположења. За пра-

вилност и законитост неког свештеног јерарскијског чина треба да дотични, који ће извршити тај чин, припада законитој јерархији и да дакле има право на извршење дотичнога чина. Доследно томе, ко не припада законитој јерархији, тај не може ни да врши то право, нити да предаје другима нека права, којих је сам био лишен. Трулски 21. канон одређује, да се свргне са чина и постави у ред свјетовњакâ сваки епископ, за којег се докажу неки тешки пријеступи, а 28. ап. канон одређује, да се такав бивши епископ искључи и из опће заједнице црквене, дакле да у опће престане бити члан цркве, ако се усуди извршити нешто, што му је некада припадало као законитом епископу. При оваквим јасним канонским одредбама је ли могуће и замислити, да може имати какво правно значење за некога нешто, што му је дао један, који сам тога нема, и да врши нека права, која је тобоже примио од некога, који сâм тих права нема? Неизгладљиви карактер благодати свештенства признаје и православна црква, али само у ономе смислу, како то уче канони и опће призната патристичка наука.

На јерусалимском сабору 1672. примљено је било и за тијем објављено у име свих источних патријарха као обавезно за сву православну цркву „Исповиједање православне вјере источне цркве“. У 16. чл. тог Исповиједања, који говори о тајни крштења речено је: „Крштење ставља неизгладљиви карактер, једнако као и свештенство“. Ово што Исповиједање објављује као догматичко правило православне цркве, схватљиво је и за црквено право. Као што крштење уводи човјека у хришћанску заједницу, исто тако и тајна свештенства, или сакраментално рукоположење, уводи крштенога човјека у свештену јерархију. Ко је једном примио правилно тајну крштења, тај не може опет по други пут бити крштен. Исто тако и ко је једном био правилно рукоположен за један свештени степен, тај не може по други пут опет бити рукоположен за исти степен; „јер као што се не може два пута ступити у исти свештени чин, тако не може се изнова крстити онај, који је једном био правилно крштен“, — каже исто Исповиједање. Овијем је већ довољно мотивисано значење неизгладљивог карактера и крштења и свештенства. Разлика је само у томе, што онај који је крштењем ступио у хришћанску заједницу, па је ради каквог тешког пријеступа био

искључен из те заједнице, може покајањем опет задобити она права, која је са крштењем добио био, и којих је за тијем био лишен, док напротив онај, који је једном канонски био коначно свргнут са свог јерархијског степена, не може више никада задобити у свештеној јерархији она права, која је био стекао рукоположењем. Ова разлика између правâ, која се добивају крштењем, и правâ, која се добивају рукоположењем, има велико значење за црквено право, јер, ако *може* човјек да себи опет задобије она права, која је добио са крштењем, а која је наприм. услијед превјере изгубио био, и с друге стране, ако дотични свештеник *не може* никада више да задобије она права у свештеној јерархији, којих је био лишен услијед коначнога свога свргнућа, тада значи, да у првом случају наступа само обустава правâ, а у другом случају наступа коначни губитак правâ. Ово постаје јасним кад се погледа на суштину правâ, које се добивају крштењем и оних, која се рукоположењем добивају. Прва су карактера личнога, и црква не само што не пријечи дотичноме, који их је изгубио, да их опет себи поврати, него му она са своје стране у томе и помаже; док друга права карактера су друштвеног, и обзиром на тај карактер и на циљ, ради које су она била некоме дарована, црква их управо и не може ради те исте циљни да поврати дотичноме, који их је изгубио. Ово изрично потврђује и само Исповиједање. За тајну крштења оно каже, да печат његов остаје и онда, „кад би човјек послѣ крштења учинио и хиљаду гријехова, или шта више, одрекао се и саме вјере, јер који зажели опет вратити се Господу, он добива кроз тајну покајања опет оно Божје посињње, које је био изгубио“. Али за тајну свештенства Исповиједање не спомиње о томе ни једном ријечју, него напротив у чл. 10. јасно казује, да свештенике, који напуштају цркву, напушта и њих Дух свети, и у њима не остаје више ни знање ни свјетлост, другим ријечима, не остаје у њима више примљене благодати. Ако сада узмемо Исповиједање православне вјере, ту православну символичку књигу, онако како оно јест, и како нам оно приказује и тумачи неизгладљиви онај карактер крштења и свештенства, *тај карактер састоји се једино и искључиво у томе, да се ни једна ни друга тајна не може никада поновити, ако су само оне биле канонски извршене.*

Учење ово о значењу неизгладљивог карактера свештенства, како је приказано у Исповиједању, понављају у својим системама и бољи руски догматисти: митрополит Макарије, епископ Силвестар и архимандрит Антоније. Први за тајну свештенства пише: „Благодат свештенства, која се даје рукоположењем, премда у различном степену, дјаконима, презвитерима и епископима, и која им саопштава извјесну мјеру духовне власти, остаје у души свакога од тих непроменљиво: ради чега се ни епископ, ни презвитер, ни дјакон, не рукополаже по други пут за исти степен, и тајна се свештенства сматра таквом да се не може поновити“. Слично говори и Антоније и Силвестар, додавајући овај посљедњи уз непромјенљивост, још и неизгладљивост благодати свештенства. Разјашњавајући зашто се тајна свештенства не може поновити, исти догматисти приводе за потврду познате нам каноне, који забрањују, да нико не смије примити по други пут рукоположење, које је је једном канонски примио. А за потврду непромјенљивости или неизгладљивости исте тајне, Макарије приводе два мјеста из новозавјетног св. Писма, гдје ап. Павао спомиње епископа Тимотија и дар Божји, који живи у њему. Овај навод из св. Писма најбоље доказује оно, што је горе казано о томе, колико може важити рукоположење, које изврши један свргнути епископ, и уједно разјашњава прави смисао оног неизгладљивог карактера свештенства, за који спомиње Исповиједање православне вјере. Епископ Тимотије, који је добио био благодат свештенства и власт рукополагања презвитера, а ради чега је био примио дар Божји, био је онакав, какав мора да буде један прави епископ, јер је имао све оне врлине, које апостол хоће да красе сваког епископа, те је апостол и могао да каже Тимотију, да у њему живи дар Божји, да му је тај дар у души, да саставља његов свештени карактер, који се неће никада изгладити у њему, јер је апостол увјерен, да ће Тимотије послушати савјет његов и да неће пустити у немар примљени Божји дар, него ће исти дар он увијек подгријавати (I Тим. IV, 14. II Тим. I, 6). И само за таквог епископа, какав је био Тимотије, апостол каже, да је у њему дар Божји или благодат Духа светог, исто као што је таква благодат и у сваком другом епископу, који је по врлинама једнак или бар сличан Тимотију, који је дакле достојан да ужива част и власт епископску, и да по тој власти рукополаже презви-



тере и дјаконе. Али није апостол рекао, да та благодат остаје непромјенљиво или неизгладљиво у сваком епископу зато само, што је он епископ и што је био хиротонисан, независно од тога, да ли тај епископ живи и влада се како приличи архијереју, и да ли је достојан он да буде чуварем те благодати и да је другима предаје; него апостол спомиње изриком Тимотија, тог идеалног епископа, подразумијевајући и сваког другог епископа, који је, као што се Кипријан изразио, *integer et immaculatus*. А није апостол ни могао рећи да остаје непомицна или неизгладљива благодат у сваком епископу, ма какав био тај епископ и ма да га је и црква осудила и одбила од себе, јер исти апостол на другом мјесту (I Сол. V, 19—23) каже, да се благодат може и угасити, да може ње и нестати код онога, који се не клони зла, који не чува душу и тијело без кривице, и који, као што апостол напомиње Тимотију, пусти у немар дар Божји и не подгријева га непрестано. Онако како се влада дотични епископ, који је примио благодат, тако ће та благодат у њему или јачати, или слабити, или можда ће је сасвијем и нестати. Василије велики у својој књизи о Духу светом спомиње оне, који су добри и ревносни, и који знаду чувати благодат Духа светога, како ће ти у своје вријеме чути Господа, који ће их похвалити за њихов пастирски рад, док напротив они, који су увриједили Духа светога својим злим дјелима, или нијесу ништа добра привриједили, биће лишени и онога, што су добили, и благодат ће се предати другима. —

Написали смо ми ово ради оне неодређености мишљења, која постоји између данашњих помјесних цркава у питању о значењу рукоположења, које изврши један свргнути епископ, а што нам је дало повода да разјаснимо, шта значи у самој ствари онај *неизгладљиви карактер* тајне свештенства, који изгледа да саставља још и данас камен спотицања за многе. А написали смо ово и с тога, што смо хтјели испоставити право учење о овоме питању православног црквеног права. Учење то, да поновимо још један пут, састоји се у томе, да је лишена свакога, не само правнога, него и духовнога значења, свака свештенорадња, коју изврши један бивши члан свештене јерархије, који је канонски био осуђен на коначно свргнуће (*perfecta et omnimoda depositio*), да је дакле лишено свакога значења и без икакве је важности и руко-

положење, које изврши један тако свргнути епископ. Јер, ако је такав епископ изгубио благодат (a gratia exciderit), као што каже 21. трулски канон, те дакле нема у њему више те благодати, тада је јасно, да такав епископ не може ни другима да даде ту благодат, да даде нешто, чега он сâм нема.

Др. Никодим Милаш.

## РАД НА „ТОРЖЕСТВЕНИМ ЗАКОНИМА“

### II. Кодифицирање

— НАСТАВАК —

Књаз одобри предложени начин рада на законима, писмом од 28. јула исте године в.№ 1837. уз следеће напомене:

„— Да се законом предупреди узимање мита, које је до овог дана у Србији тако сохрањено да нема случаја да је когод судију подмитио; јербо сушчестује закон: да и судија који прима и парничар који даје мит, строгој казни подлеже, и ово мислим да врло много способствује к сохраницији и исполиенију правде“.

— К предохраненију протезања судова и злоупотребле-нија права личности, да закон определи: да Суд не може никога дуже од 24. сата у апсу држати, без да га пред себе изведе, дужностно му узроке уапшења његова објави, и ово у протокол судејски уведе; потом над њим испите чинити, и по законима преступленије његово судити, имајући“.

— О точки „Робства у овој земљи бити не ће и т. д.“ примећујем: да робста у овој земљи ни досад није било по свак је човек слободан са собом био; и надам се, вели Књаз, да могу доказати да је правителство сербско досад у овој точки отличније било од гдикоји просвештени христијански држава, код који се трговина са робовима и дан — данашњи руководи, на стид чистог чловјечества. По тому мислим да је сходније израженије „*Иостојеће право Србије да робства нема, определиће се и подержати самим законом* и т. д.“.

„Сљедује, вели Књаз даље, да вам одговорим на неке вопросе ваше, у предреченом предлогу изражене, имено:

1. што се тиче наслеђија мужке и женске деце; и 2. што се тиче притјажанија земаља, а имено њива и ливада — то су два вопроса тешка, будући је то овде заведеније стародревно и не може се лако промјенити, По тому нека ти предмети засад нерешени остану, докле се ви овамо ако Бог да не вратите, и онда ћемо њи предузети у разсудденије, у собранију извјестног числа народа.

3. Куће над главом, као и по селима куће нешто земље и који комад стоке, за дуг продати ја сам указом забранио из узрока, што тим желим предупредити пијанице коцкаре и лењштине, у рђавом намјеренију њиовом упропастити кућу над главом, у ком случају жене и деца њиова правителству на тужбу и досаду долазе. И овај закон, ако и јесте само моралан, желим да се подержи к предупређењу пропасти цјеле фамилије. Но и овај предмет нека стоји нерјешен, докле се невратите, пак ћемо га узети у собранију народа у разсмотреније.

4. Да се у парницама поради приватни дугова кадгод оба парничара апсила, ја се, вели, опоменути немогу. Уредба такова у Србији несуществује; и ја незнам гди сте ви такови случај нашли.

5. Што се пак код нас дужник, који не ће лепим начином дуг да плати, уапси и у апсу држи докле дуга не исплати, а не чини се ексекуција, при којој се имјеније дужника пошто-пото на штету његову разпрода, држим да је полезније; јер он из апса прилику има посредством своји домаћи или гди у зајам тражити, или имјеније своје свободним начином по свободној погодби по бољу цену продати“.

На крају писма вели Књаз, да због рђавог времена не може доћи да се још једном састане са законописцима, но им жели срећан пут и благовремени повратак „да дело сочиненија закона за Србију, у име божије предузмете, које ће Бог светим својим духом благословити, и које желим да на славу Државног Царства ког сте ви вјерни поданици, и кому ћу ја за сосједно пријателство, што је вама дозвољеније дало дјело ово предузети, вјечно обвезан остати, — добро израдите, камо ће оно началу монархическому сходно, и од сва три великоможна монарха — Државног Покровителствујушчег и Сосједнопријатељског уважено и одобрено бити, и Народу Србском срећу причињавати“.

Књаз је нестрпљиво настојавао на продужењу рада, и у новембру исте године позове Хаџијћа да се врати и без Лазаревића (чији се долазак очекивао на пролеће) „да нам ова зима безполезна не прође“. Хаџијћ се одазове писмом од 15/27 истог месеца, с молбом да му се определи пристојан стан од 4—5 соба, са дрвима и месечном накнадом у 200. талира, „остављајући одређеније награде достојне и праведне за само извршеније дела, познатом великодушију Његове Светлости“. Пошто је Хаџијћ дошао, Књаз му писмом од 17. децембра 1837. године И№ 702. пошаље народна мњења о *наслеђу и притежану земаља*, прикупљена по окрузима. „Вама је, пише Књаз, овај предмет важан у заглавију о наслеђију, и ја сам га сходно жељи вашој, израженој при поласку вашему одавде, као и совјету свију пријатеља да се обичаја и жеље народне у списанију закона придржавамо, овим начином испитати дао. Ви ћете видети да су разна окружија разна мњенија подала; но што се преимушества мужког пола над женским и те великог тиче, у томе су сви више или мање согласни. Изволите ова мњенија прочитати и сравнити, да би могли поњатије о обичају и жељи народној, и правац у израденију важног заглавија овог имати“.

У актима *Државне Архиве*, којима сам се служио, нема тих мњења, али је једно од њих (мњење представника Груже и Крагујевачког Среза) сачувано у приватним рукама и штампано је у броју 3 и 4. *Бранича* 1901. године. Оно гласи:

*Питање прво.* „По смрти оца и матере, оће ли мужка и женска дјеца по међусобно маал дјелити?“

*Одговор.* „Да ништа без разлике једнако дјелити немогу, но да је брат сестру, по могућству имања његовога, дужан пристојно удати као прави домаћин и наслеђник имања оца свог; с тим да нити брат нити који други који девојку удаје, ништа без разлике даровнине не иште, нити онај који проси шта да има давати. У случају ако би јој брат бездјетан умрео, то сестра његова да сав маал наслеђи, *осим њиве и ливаде, које припадају синовцима, као фамилији, тежећи да земља иде на мужку линију.* У случају, ако би и сестра му умрла а удата била, макар и бездјетна била, то опет да сав маал покретни, који је од браћа наслеђила, мужу јој остане“.

*II. друго.* „Оће ли два рођена брата на једнаке делове маал дјелити?“

О. „Да дјеле и то у свачему!“

II. *треће*. „Како ће се поступати са њивама и ливадама, у случају кад треба да наследе неки мужки и неки женски, а догоди се да је женско ближе у сродству него мушко?“

О. Да њива и ливада припадне мужкоме, ако је и даљи род; а остали маал да припадне женскоме као ближњему роду!“

Писмом Књажевске Канцеларије од 17. марта 1838. године № 652. буду одређени *Лазар Теодоровић*, *Ђорђе Протић*, и *Стефан Радичевић*, да са законописцима Лазаревићем и Хаџијћем „сочине законе криминалне и грађданске и судејске поступке“. Препоручено им је да посао одмах предузму уз обавештаје Проте Матије Ненадовића, који је привремено упућен у исту комисију. Књажевим је писмом од 26. августа исте године дозвољено Проти да иде кући ради надзиравања своје економије, пошто су Лазаревић и Хаџијћ, који су дотле са њим имали довољно саветовања и претресања, дали мњење да може одсуствовати. Кад је идуће године Прота постао члан Државног Савета, Намесништво му је признало право на саветничку плату, од дана кад је ступио у *Законописну комисију* (акат Државног Савета од 10. јуна 1839. године № 370).

Лазаревић и Хаџијћ поделе сређени материјал. Први узме *Криминални Законик* и *оба Поступка*, а Хаџијћ *Грађански Законик*. На молбу Лазаревића који је, како вели Хаџијћ, тешко писао српски, одобри Књаз Милош, да законописцима буде на услузи за писарске послове напред поменути Василије Јовановић, кога доцније замени *Сава Поповић*, секретар Шабачког Манистрата.

*Сава Поповић* из Беочина у Срему, био је у 1829. години учитељ основних школа у Шапцу. Актом Народног Суда од 11. марта 1834. године постављен је за секретара Великог Сердара Среза Мачванског Вула Глигоријевића, а затим за секретара Шабачког Магистрата. Од 27. августа 1842. године провео је у Аустрији. По повратку Обреновића у Србију, постане члан Суда Округа Шабачког, указом од 26. фебруара 1859. године, и пензионисан је 26. септембра 1861. године. Издао је у 1833. години књижицу „*Сад изобразених умова*“, а у 1842. је превео „*Крин или морална поученија у 20. писана мудраца Сенеке изложена*“ (Друго је издање у 1868. години). Писао је и у додатку *Српских Новина* 1840. године.

<sup>1</sup> Акат Књажевске Канцеларије од 8. јануара 1839. године.

По Књажевој наредби од 26. октобра 1838. године опоменути су законписци Лазаревић и Хаџијћ, да се ману приватних послова и проводње са којеквким неморалним људима, „но да се својски лате посла који им је вовјерен, и да се потруде што пре ко концу га привести, јер онолика сума новаца није опредељена за њи, да у другим којеквким безпослицама време проводе, а дјело на израђеније вручено им отлажу“. Посебице је Хаџијћ опоменут „да не прима и враћа којеквкова посјешченија, која му шкодити могу, нарочито да прекине са *Зорићем*, ако је рад са Књазом у пријатељству бити; јер са *Зорићем* мешати се и Књазом пријатељ бити, да се никако подударити не може“. После Хаџијћева писменог правдања, ствар је изравната Књажевом изјавом: да је уверен да му је Хаџијћ искрен пријатељ, а онако му је, вели, писао због *Зорића*, „који је час руски, час немецки, а час србски (човек), и који без икакве консеквенције млогим непријатностима између Књаза и остали знаменити људи повод даје“.<sup>1</sup> Књижевна и политичка радња овог *Зорића* у Србији, заслужује нарочитог помена.

*Ђорђе Лазаревић Зорић*, пречанин, био је учитељ немачког језика у С. Петербургском Екатаринском Институту, одакле је, на препоруку професора Атанасија Стојковића и по предлогу српске депутације, доведен у Србију, за васпитача кнежевића Милана и Михаила. У тој је служби био од 23. априла 1832. до 4. маја 1837. године. На име путног трошка до Србије, Књаз му је послао преко Стојковића 500 дуката, писмом од 30. априла 1831. године № 1690. Указом је од 23. септембра 1839. године постављен за провинцијалног директора основних школа, и у фебруару је идуће године био члан комисије за израду пројеката за све школске заводе. У размаку је од 1826. до 1842. године написао и штампao неколико школских књига, чији се наслови налазе у *Библиографији Стојана Новаковића*, а приказао је и у додатку *Српских Новина* повећи чланак о *Богдану Хмјелницком Хатману Козачком*. Хоџес пише да је Књаз Милош удалио *Зорића* из конака, због сувише отвореног рада против Аустроије; међутим званична акта показују, да је томе узрок

<sup>1</sup> Акта Књажевске Канцеларије од 3. 5. 11. и 17. новембра 1838. године № 3489. 3509. и 3656.

његова несталност и питање о повишици плате, која му је према ондашњим потребама била врло добра (прво 500. затим 600. талира, и на послетку му је Књаз нудио и 1000. талира годишње, али је он тражио далеко више — акат Државног Савета од 18. децембра 1837. године № 3. и Књажеве Канцеларије од 21. марта 1839. године В№ 916). Без службе је тумарао по Војводини и Влашкој, и неко се време налазио у руском конзулату у Београду као „Зорич Георгије секретар императорско-росијске привремене агенције“. Умро је у 1843. години. Куниберт га помиње као учесника у сплеткама против Хоџеса, које је изводио Вашченко. Хаџић га такође назива интригантом, а ни у Вуковим писмима Копитару, нема о њему ни једне добре речи. По Милићевићевој белешци, живећи у конаку, Зорић је водио дневник о свему што је кад радио Књаз Милеш, и предао га је руском конзулу у Београду, па се мисли да је сада у некој архиви у Петрограду.

Према Лазаревићевој изјави да ће са законима бити готов за пет-шест месеца, ако му се даде за преписивање писар, који пише разговетно и право српски, буде упућен законописцима на рад и *Милан Давидовић*, писар Суда Округа Смедеревског, који је провео на том послу три месеца (акат Књажеве Канцеларије од 15. априла 1839. године № 1020). Милан је млађи син чувеног Димитрија Давидовића, био је питомац наше прве војене академије, и умро је у Београду као члан Главне Контроле, а неко је време био и виши чиновник Министарства Иностраних дела. Сматран је за образована човека.

Питања, покренута у реферату законописаца и објашњавана Књажевим одговором, о непокретној својини и наслеђу по обичајном праву, веома су важан предмет у системи нашег грађанског права, и зато их објашњавам следећом нарочитом расправом, у партији рада на „Торжественим Законима“.

#### IV. Наслеђе и непокретна својина по обичајном праву

По родбинском поретку, који је владао у нашој старој држави, родитеље су наслеђивали, као и данас, у првом реду синови, затим кћери. После синова кћери и њихова потомства, прихватили су наслеђе даљи покојникови сродници *до треће братучеди*. Овој наследној системи налазимо извора у следећој одредби Душанова Законика, о наслеђу самохрана

власталина... „*Који властелин имат децу или неимат и умрет, и по његове смрти баштина пушта останет, аште се обрете од његова рода до третијеза братучеда, тај да имат његову баштину*“. Значи, да је пусту баштину властелина без порода, или чија су деца раније помрла, наслеђивала његова родбина до треће братучеди.

Појам братучеди представља међусобни сроднички одношај мушких и женских потомака рођене браће, овим редом:

— Синови покојника јесу *браћа*.

— Мушка деца њихова односно унуци, јесу једно према другом *првобратучеди*, женска *првобратучеде*.

— Њихова деца, или мушка и женска праунучад, јесу *другобратучеди* и *другобратучеде*.

— Деца њихова или прапраунучад јесу *трећебратучеди* и *трећебратучеде*, и међусобно стоје у осмом степену сродство. *На том је дакле степену сродства прекидано право наслеђа по крви у побочној линији, по Душанову Законнику*.

По себи се разуме да су овом поретку претходили у наслеђу отац и рођена браћа покојникова, а у инокосним породицама и мати са кћерима; јер је у нашем старом наследном праву важило начело пренашања наслеђа на сроднике покојника *по роду и колону „како ближња крв подаје“*.

Изложени поредак наслеђивања потврђује и следећи историјски податак:

По записнику Дубровачке Општине од 18. септембра 1438. године, знатан је део оставе *Великог Војводе Сандаља* примио, као несумњиви наследник, његов рођени синовац „Славни господин *Војвода Степан*, милошћу божијом велики војвода русага босанскога“. Један је део оставе задржан у Дубровачкој Општини, за Степанове младолетне синове *Кнеза Владислава* и *Кнеза Влатка* „како се у записијех господина *Војводе Сандаља* удржаше“. Том је приликом између Дубровника и *Војводе Степана* утврђен следећи наследни распоред, који има основу у ранијим наредбама Војводе Сандаља од 6. фебруара 1431. године и од 21. фебруара 1433. године:

— браћа Владислав и Влатко могу подићи своје делове оставе, чим наврше четрнаест година живота;

— ако дотле умре један од њих „тада да један другому одумире“, то јест да живи брат наследи део умрлога;



— ако један или обојица умру након тих година, онда део оставе или цела остава да припадне њиховом оцу Војводи Степану;

— ако отац не буде у животу, оставу ће примити његов син или више синова, колико их буде било;

— ако не би било синова „а била (би) ћи или веће ћери, тада да се да *Госпође Јелене, Господина војводе Степана госпође, како — то и ћерима*“;

— у случају изумрћа свију именованих лица, остава ће припасти четирима кућама племена Господина Степана „и њих останку по мушком колену“. Куће су именоване као задружне јединице по браћи, као мушким представницима уже породице, с тим „тер би која кућа полипсала без натрашка мушкога, да су вољне остале куће всем покладом“.<sup>1</sup>

\* \* \*

Као појам непокретне својине, *баштина* је Душанова доба, у најширем смислу те речи, значила: у првом реду, *наследно породично имање* (очевину или дедовину); а у другом *личну непокретну тековину* (крчевину, купљеницу, прђију и т. д.). И *државне проијје*, као право уживања прихода од сеоских имања, давале су више пута у наследну баштину поједином заслужном властелину „и јеговој братији и јеговој дети, и њих внучију и правнучију“; а одузимане су од њих за доказану неверу.... „Да, Краљевству ми изневерише се (господари села Тушимља у Раси и Храпћа у Зети), и зато им узех и записих цркви Светога Стефана“.<sup>2</sup>

По начину уживања и располагања, баштине су се делиле на *слободна добра* и *зависне поседе*.

У прву категорију баштина долазе градска и сеоска имања слободних грађана, на којима је, мимо извесних муниципалних обавеза, лежала и државна дужност војевања и плаћања данка (у натури под именом „сок“, или у новцу „царева перпера“)... „И баштине все да су слободне од всех работ и поданак царства ми, разве да дају соке и војску да војују по закону“.

Друга је категорија обухватала наследње сеоске баштине назване *меропшине* или *проијје*, које су стајале под госпо-

<sup>1</sup> Monumenta Serbica.

<sup>2</sup> Светостефанска Хрисовуља 4.

дарима у општинским или административним границама (поједина села и читаве жупе). Оне представљају аграрни подвласни ред, који је по *мерописком закону* плаћао на име годишњег данка цареву перперу . . . . „*Меропхом закон*. По свој земљи у недеље да работају два дни провијару, и да му дава у године перперу цареву, и заманицом да му се накоси дан един, и виноград дан един; а кто не има виноград, а они да му работају ине работе дан. И што уработа меропх, този все да стежи, а ино през закон ништо да му се не узме“.

У феудном су смислу били изједначени са меропшинама *поседи отрока*, који су припадали властелину „у баштину вечну“, а у неколико и манастирске и *црквене метохије* (куће или села подложна богомољама), у које спадају и *прњавори*, као насеља на манастирској земљи . . . . „*Отроци и мерописи* који седе заједно у једно селе, свака плаћа која приходи да плаћају вси заједно на људи. Каку плаћу плаћају и работу работају, такози и земљу да држе“ . . . . „*Метохије* од всех работ ослободи царство ми такмо да работају цркви. Кто ли се најде изгнав метохију на меропшину, и пречује закон царства ми, тази властелин да се распе и накаже“.

Метохијама нису заповедили „ни севаст ни кнез ни судија ни глобар ни прахтор, ни икоја друга власт осем цркве“. Знаменитом је Душановом хрисовуљом од 1347. године ослобођена била метохија манастира Леснова свију државних односно спахијских работа и дажбина следећим побројавањем: „Од писа, позоба, приселице, наметка и приплате, поклона царскога, града, провода поклисар; од глобе, поданка травнине; од псара и геракара, и свакога поноса господарскога; од сока, димнине, перпераћа, десетка житног и винског, сваког десетка живог, наметка свињског и овчег, војске, орања копања и свакога нападенија работнаго“. Душан је дозволио манастиру Светог Јована у Маникеју код Сереза, да земљу око Кривасмунда насели *слободним људима*, који ће је држати неузнемирено; да им је нико отети ни одузети не може; и да им не досађују ни порезници ни управни чиновници; а ослобођени су били од свих давања и изнуда. По хрисовуљи истог владара од 1353. године, није нико смео да ради без одобрења земљу храма Светог Николе на Пшињи; а ко узради давао је Серском Митрополиту десетак, по *парици* (*парихос*, по Даничићу што и отроци и кмети у Босни), који

су ту имали својих баштина, могли су да их реде недајући десетка; а ако што узраде од манастирске земље, да на њу дају.<sup>1</sup> Забрањено је било залагање црквених људи од уобичајених работа и давања манастирске земље на уживање другима, било бадава било спрегом и наполицом („ни у бах ни у подорађе ни у сједеније“).<sup>2</sup>

Народни су уставци затекли и донекле подржали зависни однос црквених настањеника. Уређено ја било Карађорђевим атестатом од првог септембра 1804. године, да и даље дају десетак манастирима људи који живе на њиховом грунту с кућама и усевом т. ј. који ту имају њиве и ливаде; али већ наредбом Књаза Милоша од 16. јуна 1819. године прђаворци беху увршћени у порез плаћајуће главе. У томе лежи прва клица материјалном опадању наших старих оогомоља, јер поступно остајаху без земље и радних руку. Кад је уписан у државни данак *Прђавор*, заселак манастира светог Романа у алексиначкој Морави, привилегијом Књаза Милоша од 8. октобра 1836. године № 4033. буде дозвољено браству манастира да на својој земљи насели друге нове породице, које се ослобођавају од данка и кулука државног. Тим правом буде насељено на месту *Смуђевцу* десет домова дошљака Срба из Турске, под обвезом да дају манастиру десетак и тридесет руку преко године од сваког дома. У августу 1848. године и од тих домова буде покупљен први државни порез, а после две године буду сасвим увршћени у државни данак. Тим поводом престану давати манастиру раднике, а десетак му даваху и даље преко воље. Жалећи се Државном Савету, браство је тражило или да му се обнови прво право или да се насељене куће раселе, те да манастир може имати користи од своје земље (акат Министра Финансија од 14. априла 1847. године П№ 915 и Државног Савета од 15. новембра 1855. године № 1374). Чак су се у 1866. години окна села: оба Црнућа, Прђавор и Липовац, жалила против управе манастира Враћевшнице, што по старом феудном праву тражи од

<sup>1</sup> *Гласник Српског Ученог Друштва*: књига IX. страна 38; књига X. с. 294; књига XXIV. с. 245; и књига XXVII. страна 294.

<sup>2</sup> *Свето-Стефанска Хрисовуља*, страна 7. У разумевање старих аграрних односа уноси нешто светлости и др. А. Митровића чланак „Кметје“, у *Архиву за правне и друштвене науке*, којом се објашњује и природа старе крчевине.

њих десетак на винограде, и брани сељанима уживање горе (акат Државног Савета од 16. маја 1866. године № 490).

По Душановом Законику, од земаљских су дажбина ослобођени били поп и пука сиротиња. По податку проте Матије Ненадовића, о устанку су од порезе ослобођавани слепац, богаљ, сакат и убоги сиромаш; а указом је Књаз Милоша од 7. маја 1837. године В№ 1596. био од тога ослобођен и човек оптерећен ситвом децом, који нема баштине, него издржава себе и децу једино аргатовањем. То је благодејање укинато указом од 9. јуна 1856. године № 741. мотивацијом „да при овако умереном данку какав је наш и при известно скупим надницама, не може бити никакав терет радином човеку данак плаћати, а нерадини и леђивци не заслужују никаковог призренија“.

Алекса С. Јовановић.

— НАСТАВИТЕ СЕ —

## МАРКСОВЕ ТЕОРИЈЕ О ВИШКУ ВРЕДНОСТИ

*Theorien über den Mehrwert. Aus dem nachgelassenen Manuskript „Zur Kritik der politischen Oekonomie“ von Karl Marx. Herausgegeben von Karl Kautsky.*

Erster Band: Die Anfänge der Theorie von Mehrwert bis Adam Smith (Stuttgart, 1904).

Zweiter Band: David Ricardo (Erster und zweiter Teil, Stuttgart, 1905).

Dritter Band: Von Ricardo zur Vulgärökonomie (Stuttgart, 1910).

### I

Месеца јануара 1859. године штампао је Карл Маркс прву свеску своје *Критике Политичке Економије*; у половини прошле године изашла је последња свеска, *Теорија о вишку вредности*, дело које сачињава главну партију *Критике*. Историју овога Марксовог рукописа — који је остао без мало 50 година нештампан — треба боље да упознамо;

тако ћемо моћи да видимо колико интереса има његово данашње публикување.

Маркс у својој систему посматра елементе политичке економије (*System der bürgerlichen Oekonomie*) овим редом: капитал, својина земље, најамница, држава, спољна трговина, светска трговина (*Weltmarkt*). Прва три одељка представљају економске услове за живот трију великих класа, које сачињавају данашње друштво. Консеквентно томе, Маркс и почиње своју критику политичке економије са студијом капитала<sup>1</sup>. Прва књига *Критике Политичке Економије* требала је, дакле, према Марковом програму, да има ову садржину: 1. еспац (*Die Ware*); 2. новац, или проста циркулација; 3. капитал, генерално узет. У првој свесци Критике, која је објављена у Берлину 1859. године<sup>2</sup>, изашле су само прве две главе. Целокупан материјал, вели Маркс у својој предговору, налази се у монографијама које су рађене за његове личне научне потребе, и према томе нису биле спремне

---

<sup>1</sup> „Политичка економија остала је у Немачкој до овога часа страна наука. Gustav von Gülich је у „*Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe u. s. w.*“, нарочито у две прве свеске његових дела, изданих 1830. године, изложио већ у главном историјске прилике које су сметале стварању капиталистичке продукције, па по томе и стварању модерног грађанског (*bürgerlich*) друштва. Недостајала је дакле жива подлога политичкој економији“. Карл Маркс у предговору ка другом издању Капитала, стр. X, издање VI. Hamburg, Otto Meissner, 1909.

<sup>2</sup> Прво издање „*Zur Kritik der politischen Oekonomie*“ постала је врло ретка књига. Од ње је, године 1897., приредио Каутски друго издање. Он је упоредио Марков манаускрипт са текстом првог издања; измене које је увео, своде се у главном на стилистичке поправке. 1902 године пронашао је Каутски међу Марковим заоставшим рукописима један рад који је штампан 1903. године у „*Die Neue Zeit*“. Овај је рукопис Маркс датирао 23. августа 1857., а ставио му је за наслов „*Einleitung*“. По свему судећи изгледа да је то онај „генералан увод“ о коме Маркс говори у предговору Критике и који није хтео да штампа, „*weil mir bei näherem Nachdenken jede Vorwegnahme erst zu beweisender Resultate störent scheint, und der Leser, der mich überhaupt folgen will, sich entschliessen muss, von dem einzelnen zum allgemeinen aufzusteigen*“. Каутски се није више руководио новим разлозима; он је додао ову интродукцију трећем издању Критике (од год. 1907.) 1) што је *Критика политичке економије* после публикације *Капитала* добила нарочито документаран карактер, па треба тим пре знати шта јој је предходило; 2) што у уводу има генералних идеја Маркових које су нарочито прецизиране, као на пр. о методу.

за штампу, и из којих је требало тек створити систематичну студију.

Много је времена прошло док је други део Марксове критике угледао света. Прва књига његовог *Капитала*, који носи поднаслов „Kritik der politischen Oekonomie“, публикована је 1867. године. У самом почетку предговора Маркс каже да је дело, чију прву књигу предаје јавности, продужење *Критике Политичке Економије*, штампане 1859. године. У исто време он се вајка што га је дуга болест спречила те ову књигу није раније издао. Па ипак, као што ћемо се убрзо уверити, он је и време од ових осам година провео у врло интензивном раду.

Прва глава Капитала садржи у главном оно што је већ било изнесено у Критици Политичке Економије. Само је то овде у неколико резимирано, излагање је прецизније, неке су партије остале нерепродуковане; има и нових ствари, нарочито у напоменама, у којима су назначени извори. Ова је промена извршена, у главном, из два узрока. На првом месту, она је резултат Марксовога начина рада. Маркс је готово свако своје дело имао у рукопису, у неколико редакција. Те се редакције нису поклапале; оне представљају разне стадијуме Марксових студија — оне су у неколико историја еволуције Марксових мисли. При томе је Маркс био скрупулозан радник: његова библиографија бивала је сваким даном већа, форма излагања *постајала је* јаснија. Други узрок за измене је промена у плану. У првој књизи Капитала изложио је Маркс, као што је познато, *процес производње капитала*. Ту је он у исто време назначио и план за цело дело: књига друга требала је да нас упозна са *циркулацијом капитала*, књига трећа имала је да буде *о форми целокупног процеса* капиталистичке производње, (*Gestaltung des Gesamtprozesses*), књига четврта *о Историји Теорија*.

Радећи по овоме плану своју прву књигу, Маркс је избацио из Критике Политичке Економије све што је било у вези са Историјом Теорије вредности и са историјом теорије о новцу, остављајући излагање тих теорија за своју четврту књигу.

Познато је да Карлу Марксу није било додељено да свој план изведе до краја. Болест га је омела и много задржала: врло полако могао је он да изда друго (1873.) и спрема треће

издаће своје прве књиге, као и да дефинитивно редигује рукопис своје друге књиге. У томе га је раду затекла и смрт (1883. године). Сада је остало на Марковом четрдесетогодишњем пријатељу, Фридриху Енгелсу, да Марково дело доврши. Тако је изашла друга свеска Капитала 1885., и трећа свеска 1894. године; садржина ове две књиге одговара плану изнесеном у Марковом предговору на првој књизи. Публикацију III књиге од публикације II књиге раздвајају, као што видимо, десет година. Фридрих Енгелс није за то време имао само ту једну дужност, да изда Маркова дела: он је у исто време постао прва личност у социјалистичком покрету, који је сваког дана постајас све већи; он је морао да брани Маркове идеје, које су много нападане; морао је да ради на часописима социјалистичким, који су се у то време јављали на свима странама; осим тога, не треба заборавити, Енгелс је имао и својих започетих радова, који су у том периоду времена довршени<sup>1</sup>. Поред свега овога, публикација треће књиге била је нарочито тешка, јер рукописи који су се односили на теме разрађене у овој књизи, нису још били редиговани за штампу. Рад око свега тога савладао је Енгелс; он је умро 1895, и сада је остало на Карлу Каутском да доврши издаће Марковог Капитала.

У предговору ка другој књизи Капитала говори нам Фридрих Енгелс о заосталим рукописима Карла Маркса, који су му били стављени на расположење. Међу њима се налази и рукопис „Zur Kritik der politischen Oekonomie“. Карл Маркс га је написао од августа месеца 1861. до јуна 1863.: он и јесте прави наставак прве свеске, која је у Берлину 1859. године изашла под истим насловом. Рукопис се састоји из 23 свеске са 1472 стране in quarto. У њему се третирају, на странама 1—220 (свеска I—V), па затим опет на странама 1159—1472 (свеска XIX—XXIII) теме о трансформацији новца у капитал, о продукцији апсолутног вишка вредности, о продукцији релативног вишка вредности, о надницама, и о концентрацији капитала, — оне, дакле, исте теме којима се бави и прва књига Капитала, и то и јесте прва редакција ове књиге. На странама 973—1158 (свеска XVI—XVIII) говори Маркс о

<sup>1</sup> Friedrich Engels у предговору ка другој књизи Капитала (London 1885.) и К. Kautsky: *Friedrich Engels*, (Vorwärts, Berlin, 1908.) стр. 33. и 34.

капиталу и добити, о стопи добити (Profiftrate), о трговачком капиталу, о новчаном капиталу, о стварима, дакле, које су доцније изложене у трећој књизи Капитала. И овог је пута Критика политичке економије претходила одговарајућој књизи Капитала; главни рукопис по коме је Енгелс спремио за штампу трећу књигу био је редигован поглавито у 1864. и 1865. години.

Поред овога, има још врло много ствари о којима се говори у трећој књизи Капитала, а које нису детаљно изложене у рукопису „Zur Kritik der politischen Oekonomie“. Најмање су обрађене теме које сачињавају другу књигу — оне су само узгред назначене, и то нарочито у главном делу овога рукописа, од 220—972 стране (свеска VI—XV), и где се излаже Теорија вишка вредности. Кад се зна да је ово најзначајнија Марксова статичка теорија, и да је та теорија поставила главну основу научном социјализму, може се већ замислити колика је вредност овог рукописа. Ево како Енгелс говори о овом делу рукописа: „Овај одељак садржи исцрпну критичку историју језгра политичке економије, историју Теорије вишка вредности. Осим тога Маркс, полемишући и не слажући се са својим претходницима, развија главне моменте, који су, доцније, у другој и трећој књизи изнесени специјално и у логичној вези. Ја задржавам право — додаје Енгелс — да критички део овога манускрипта, пошто будем прешао преко свих оних места која су већ ушла у другу и трећу књигу, издам као четврту књигу Капитала“.

Та четврта књига, коју је још Маркс наговестио у свом предговору на првој књизи, била је зле среће: она као таква, као саставни део Капитала, није ни до данас угледала света. Каутски нам, у предговору ка Theorien über den Mehrwert, даје своје разлоге зашто је тако урадио. И он је мислио, кад је после смрти Енгелсове примио заоставше рукописе Карла Маркса, да манускрипт Критике политичке економије изда као четврту свеску Капитала. Али кад је ушао у посао, и кад је почео по Енгелсовом плану да отклања из рукописа што је већ ушло у II и III књигу, морао је да од свога плана одустане. Многе су партије биле међу собом тако повезане да је било немогуће одвојити их. Негде је читаве главе требало изнова израдити, а Каутски је имао и сувише разлога да тако не уради. Он вели да не зна како је Енгелс био



замишљао своје издање, али мисли да би и он дошао до истог резултата. Тако исто мисли да није никаква несрећа што овај рукопис није угледао света као IV књига Капитала. Прва претпоставка није ниуколико сигурна. Енгелс је четрдесет година с Карлом Марксом друговао и радио; њему су били познати сви планови Марксови; све идеје Марксове биле су за њега јасне. Још 1842. — тада је Карл Маркс био младић од двадесет и четири године — раде Маркс и Енгелс заједно на *Rheinische Zeitung*, а 1845. и 1848. издају заједнички две значајне брошуре.<sup>1</sup> Тако је сасвим могуће да би Енгелс учинио оно што није могао да учини Каутски. Врло је вероватно да би га нагнала и извесна морална обавеза и жеља да по идејама Карла Маркса да у IV књизи закључак Капитала. — У сасвим други ред идеја спада питање да ли је Каутски добро учинио што је одустао од своје прве идеје. Потпуно респектовање Марксовог текста била је — после онога што смо већ рекли — једина могућа солудија. На тај начин смо добили дело, које заузима према трима књигама Капитала исто оно место што га има Критика Политичке Економије према првом делу прве књиге Капитала.

Каутски није имао пред собом рукопис спреман за штампу. Цео манускрипт има форму концепта, написаног за личну едификацију аутора. На првом месту у њему нема никакве системе у подели предмета на главе, одељке или параграфе; нема системе ни у реду излагања — Маркс се је врло често враћао на већ третиране предмете.<sup>2</sup> И спољна страна је непотпуна: врло често читаве реченице нису доведене до краја, мисли су остављене недовршене. Све је ово имао Каутски да допуни и доведе у ред. Он је то учинио са много воље и труда, и дошао је до лепих резултата; дело које је издао представља једну целину која се лако чита, и чија је садржина лепо распоређена.

Познато је да је Маркс лако и лепо писао и на немачком и на француском и на енглеском; он се у исти мах слу-

<sup>1</sup> Die Heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Konsorten. Von Friedrich Engels und Karl Marx. Frankfurt a. M., 1845. — Karl Marx und Friedrich Engels, Manifest der kommunistischen Partei, London, 1848.

<sup>2</sup> Тако је Каутски морао да се служи целим рукописом, а не само оним делом (стр. 220—972) који искључиво говори о вишку вредности.

жио свима тим језицима, и та је његова навика још више отежала посао издавачу. У свом концепту Маркс је увек употребљавао израз који би му у моменту изгледао најпогоднији, без обзира на то на коме је он језику. Овде наводимо један карактеристичан пасаж, који најбоље илуструје Марксов начин рада у овом погледу<sup>1</sup>:

„Hier in der Tat Konfusion. Ist das tout nicht le fruit de son travail? Und ist es nicht umgekehrt die Übertragung der Verhältnisse der kapitalistischen Produktion — worin mit der Trennung der Arbeit von ihren objektiven Bedingungen auch der ouvrier, capitaliste und propriétaire sich als trois différents caractères gegenüber treten — auf diesen jardinier, dass der fruit de son travail or rather the value of that produce is regarded, part of it as wages, in payment of his labour, part of it as profit on account of the capital employed and part of it as rent, as the portion falling due to the land or rather the proprietor of the land?“

## II

Своју теорију вишка вредности излаже Маркс у првој књизи Капитала. Она је толико позната да се не бисмо морали на њој нарочито ни задржавати, кад нам то не би било потребно за наше даље излагање. Зато ћемо је изнети у најкраћим потезима.

Теорија вишка вредности је конзеквенција Марксове концепције вредности. За Маркса је рад права супстанција вредности, а не само просто мерило или њен узрок. Истина, Маркс не пориче да је корист коју имамо од неке ствари, прва кондиција за њену вредност, али по њему то важи само за употребну вредност (*Gebrauchswerth*)<sup>2</sup>. Та корист међутим није довољна да објасни прометну вредност (*Tauschwerth*). Размена претпоставља нешто заједничко, нешто што је идентично у роби која се размењује; а то што је идентично не може бити корисност, јер је она код сваке ствари различна, и та различност и јесте узрок размене. Оно, дакле, што је заједничко, хомогено, у роби која је хетерогена, треба тражити ван користи, а то је за Маркса квантитет рада који

<sup>1</sup> 631. страна манускрипта (Kautsky, Theorien über den Mehrwert, Erster Band, стр. XIV).

<sup>2</sup> Kapital, I., стр. 2.

садржи свака роба, у већој или мањој количини. За прометну вредност мерило је дакле рад, и тако Маркс долази до ове формуле: „Вредност једне робе односи се према вредности друге робе, као време рада које је потребно за продукцију прве робе према времену рада које је потребно за продукцију друге робе. Као вредност, свака је роба само једна извесна количина кристалисаног времена рада“.<sup>1</sup> Кад се ово има на уму, прометна вредност продукта рада једног радника који ради десет сати дневно, биће једнака вредности десет сати рада тога радника, независно од робе коју он буде производио. Послодавац, коме по уговору о надници припада продуктован рад, продаће тај производ за десет сати рада. Да ли ће и радник добити вредност тих десет сати рада? — По уговору о најамници радник ће примити од послодавца своју надницу, и послодавац тиме купује његову радну снагу (*Arbeitskraft*). А на који се начин одређује вредност те наднице? За Маркса ствар је јасна: вредност наднице подлежи истим законима, као и свака друга прометна вредност. Радна снага је, дакле, роба, чија је вредност одређена, као и свака друга роба, бројем часова рада који је потребан да би се произвела иста количина радне снаге.

На овој — у први мах мистериозној — формули почива цела Марксова теорија вишка вредности. Према капиталисти стоји на тржишту радник, а не рад; радник продаје *своју радну снагу*, а не рад. Он продаје само своју способност за рад; сам рад не може да прода, јер онда кад га он почиње, уговор је закључен, и његов је рад ангажован. Али шта значи „цена радне снаге једног радника?“ Како се она одређује? Ми знамо да је врло лако одредити цену продуктивности извесне машине. Сваки машински инжињер израчунаће врло брзо да га, рецимо, једна коњска парна снага стаје 10 или 12 килограма угља на дан. Како је сада могуће знати колико рада стаје да се произведе гсрња количина угља? Како ћемо доћи до броја часова рада који репрезентује трошак за продукцију једне коњске парне снаге? Узмимо да капиталиста не плаћа радника новцем, већ да га плаћа у натури; он би у том случају морао да му даје потребне супстанције које ће га одржати у способном стању за рад од једнога дана.

<sup>1</sup> Kapital, I, стр. 6.

ако га плаћа дневно. Рецимо да један радник добија за дан од 12 сати рада 3 шилинга<sup>1</sup>; та претпоставка значи да тај радник треба три шилинга да потроши да би могао 12 сати да ради. У исто време та претпоставка значи да је вредност рада од 12 сати 3 шилинга; ту вредност радне снаге (*Arbeitskraft*) одређује вредност рада (*Arbeit*). Али пошто је вредност рада један овако ирационалан израз за вредност радне снаге, природно да вредност рада мора увек бити мања но што је вредност коју тај рад продукује (*Werthprodukt*); јер капиталист оставља радну снагу да дуже функционише но што је то за продукцију сопствене вредности потребно<sup>2</sup>.

После овога лако је разумети од каквог је значаја промена вредности и промена цена радне снаге у форму наднице или у вредност и цену самог рада<sup>3</sup>. Пошто капиталист плаћа радника прометном вредношћу (*Tauschwerth*), а прима од њега рад, који за капиталисту има употребну вредност (*Gebrauchswerth*), значи да се капиталист користи разликом која постоји између те две вредности. За 12 сати свога рада<sup>4</sup> радник наплаћује само 6 сати рада; других 6 сати он ради за послодавца бадава, и тих других 6 сати рада сачињавају Марксов вишак рада. Тај вишак рада ствара за капиталисту добит, ствара вишак вредности — *Mehrwert*.

У чему се састоји оригиналност ове Марксове теорије? Он свакако није први који је пронашао или приметио да су радници експлоатисани од капиталиста. Може се слободно рећи, кад се имају у виду први зачетци социјалистичких идеја<sup>5</sup>

<sup>1</sup> То је Марксов пример (*Kapital*, I, стр. 501.).

<sup>2</sup> „Im obigen Beispiel ist der Werth der während 12 Stunden funktionirenden Arbeitskraft 3 sh., ein Werth, zu dessen Reproduktion sie 6 Stunden braucht. Ihr Werthprodukt ist dagegen 6 sh., weil sie in der That während 12 Stunden funktionirt, und ihr Werthprodukt nicht von ihrem eignen Werthe, sondern von der Zeitdauer ihrer Funktion abhängt. Marx erhält so das auf den ersten Blick abgeschmachte Resultat, dass Arbeit, die einen Werth von 6 sh. schafft, einen Werth von 3. sh. besitzt“. (*Kapital*, Buch I, S. 502).

<sup>3</sup> „Auf dieser Erscheinungsform, die das wirkliche Verhältniss unsichtbar macht und grade sein Gegentheil zeigt, beruhen alle Rechtsvorstellungen des Arbeiters wie des Kapitalisten, alle Mystificationen der kapitalistischen Produktionsweise, alle ihre Freiheitsillusionen, alle apologetischen Flausen der Vulgärökonomie“. (*Kapital*, Buch I, S. 503).

<sup>4</sup> По причању Марксовом.

<sup>5</sup> в. о томе нарочито *Pöhlmann*, *Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus*, I—II, München, 1893.

— ма да је ова сама реч врло скорог порекла<sup>1</sup> — да је борба између сиромашних и богатих егзистирала од најстаријих времена. Али та борба је била рђаво постављена; она је вођена око правичности у подели добара<sup>2</sup>. Да не идемо много у назад, но да узмемо Маркове ближе претходнике. За социјалисте из прве половине XIX века — за Saint-Simon-а, Owen-а, Fourier-а — друштво треба да буде тако организовано како ће на првом месту да испуни интересе радника; заједнички (генералан) интерес ће бити задовољен онда када радници од целокупног социјалног продукта буду правично добијали свој део. Сен Симон и његови следбеници су први нагласили контрасте између класичне школе и социјалистичких идеја: они траже реформу друштва, они не верују у спонтану хармонију интереса; они траже вештачко измирење тих интереса. Подлога њина за ову друштвену реформу је слаба. Они се обраћају свима класама друштва — они рачунају на сарадњу свију њих при стварању Будућег Друштва. — Следбеници Сен Симона су изложили антагонизам радника и не-радника, или антагонизам радника и капиталиста; они инсистирају на идеји да једна класа друштвена живи о трошку друге класе, експлоатишући ту другу класу. Такво стање ствари треба да престане: оно не одговара друштвеном моралу и друштвеној правди. Тај социјализам јесте за Карла Маркса и његову школу утопистички социјализам. Карло Маркс не претендује на реформу друштва по неком нарочитом систему, „теориске концепције комуниста нису ни у ком случају постављене на идејама; оне нису ништа друго но генерална експресија извесних одређених факата“<sup>3</sup>. Све што хоће Маркс то је да на научан начин покаже еволуцију нашег грађанског друштва<sup>4</sup>. Ето откуда је његов социјализам

<sup>1</sup> Carl Grünberg, L'origine des mots „socialisme“ et socialiste, Revue d'histoire des doctrines éconóm. et sociales, II (1909.), p. 289.; и од истог аутора: Der Ursprung der Worte Socialismus und Sozialist, Ztschr. für Sozialwissenschaft, 1906. s. 495/508.

<sup>2</sup> Вреди овде споменути да су и прве критике упућене на својину имале моралан карактер, а не економски. То важи још за прве комунистичке утописте, почевши од Платона и Томе Мора, па све до егалитарних писаца XVIII века (Mably, Morsky, Godwin, Babeuf, и т. д.). То важи, у неколико, и за Сен-Симонову мажистралну критику својине.

<sup>3</sup> Das kommunistische Manifest, Berlin, Vorwärts, 1909., стр. 32. и 33.

<sup>4</sup> Antoine Labriola, Essais sur la conception matérialiste de l'Histoire. traduction G. Sorel, Paris, 1897. p. 42.

научан, док је социјализам његових претходника квалифи-кован као утопистички социјализам.

Код Карла Маркса нема никаквих идеолошких погледа<sup>1</sup>; по томе је цела његова концепција политичке економије на много солиднијој основи, и свака његова претпоставка има на тај начин прецизнији карактер. Тако, при излагању своје теорије о вишку вредности — а ми овде и имамо само њу на уму — Маркс не улази ни у какве критике с правне или моралне стране експлоатацији радника од стране капиталиста. На против, капиталист плаћа, каже Маркс, радну снагу по њеној правој вредности (*juste prix*), по вредности коју је она имала на тржишту. Капиталист не краде радника, он му даје све оно што овај може за свој рад да добије; закони размене вреде потпуно: ту се само размењују еквивалентне количине. Па ипак, капиталист експлоатише радника и користи се једним великим делом његовог рада — Маркс узима, као што смо видели на једном примеру, да радник пола времена ради бесплатно — инкорпорише тај рад у продукте своје индустрије, трансформише рад у капитал: „живо чудо, које једнако продужава рад са ђаволском снагом“.

У томе и јесте оригиналност Марксове теорије. Што капиталист узима један део рада и њиме се бесплатно користи, јесте само његова добра срећа<sup>2</sup>: он тиме не штети права

<sup>1</sup> Марксов систем уопште не базира на идејама о моралу и правди; нарочито његове теорије о вишку вредности. То, разуме се, не значи да Маркс у крајњим резултатима није имао и моралних консидарација. Тако лепо каже Vandervelde (*L'Idéalisme marxiste*, у *La Revue Socialiste*, février, 1904): „en dernière analyse le raisonnement se fonde [у Маркса] sur un postulat de l'ordre moral. La justice veut que chaque travailleur reçoive intégralement le produit de son travail“. — A Landry каже (*Études sur la Philosophie morale au XIX siècle*, p. 164) да је за Маркса морално све што је моруће „sa moral est *possibiliste*“. Gide et Rist, *Histoire des Doctrines Economiques*. Paris, Larose, 1909. стр. 541. — О моралним идејама Маркса видети: *Moride*, Karl Marx et l'idée de justice, *Revue d'histoire des doctrines économiques et sociales*, II (1909), стр. 169.

<sup>2</sup> „Der Umstand, dass die tägliche Erhaltung der Arbeitskraft nur einen halben Arbeitstag kostet, obgleich die Arbeitskraft nur einen ganzen Tag wirken, arbeiten kann, dass daher der Werth, den ihr Gebrauch während eines Tags schafft, doppelt so gross ist als ihr eigener Tageswerth, ist ein besonderes Glück für den Käufer, aber durchaus kein Unrecht gegen den Verkäufer“. (Das Kapital, I, стр. 156. и 157.).

радника, који му свој рад продаје. Та погодба не даје раднику никакво право потраживања ни са правне ни са економске стране. При свем том, Марксу се не може пребацити да је наспрам капиталисте био нарочито нежан; за Маркса је он, капиталист, вампир, који се гоји сишући туђу крв, и који постаје све дебљи што више крви посиса! Али Маркс, коментаришући економску организацију, долази — и не проповедајући неки нарочити социјалистички систем — до закључака који су му потребни. Теорија вишка вредности, која има за резултат експлоатисање радника и све веће богаћење капиталисте, донеће и слом целог таквог економског система. Концентрација капитала ће нас најсигурније одвести, мисли Маркс, колективизму: вампир ће бити угушен својим сопственим салом.

О експлоатацији пролетаријата писао је још Сисмонди тако да се могло помислити да то Маркс говори. Он вели у својим *Etudes sur l'économie politique*<sup>1</sup>: „могло би се скоро рећи да модерно друштво живи о трошку пролетаријата, од дела који му он узима од његове зараде“. Али кад Сисмонди излаже како је радник оштећен, то за њега значи само да радник по неки пут није довољно плаћен. У таквом случају, вели он, радник не добија онолико колико му је потребно за живот, не добија онолико колико би било праведно у очима човечанства. Сисмонди жели да се награда радника повиси, али он из тога још нипошто не извлачи консеквенцију да је капиталистичко присвајање једног дела социјалног продукта неправедна<sup>2</sup>.

Лако је увидети у чему се Марксово резоновање разликује од ове последње теорије. По Сисмондију радник је експлоатисан неправедно зато што не добија онолико колико му је потребно за живот; по Марксу он је експлоатисан што баш добија само онолико колико је потребно да себе одржи

<sup>1</sup> Tome I, p. 35.

<sup>2</sup> Le pauvre acquiert par son travail, et par son respect pour la propriété d'autrui, des droits à un logement et à des vêtements propres et salubres; à une nourriture assez abondante, assez variée pour maintenir les forces et la santé, etc. etc. Ce n'est qu'après que toutes ces choses ont été assurées au pauvre sur le fruit de son travail, que commence le droit du riche. Ce n'est que le superflu, après qu'il a été pourvu à la vie de tous, qui forme le revenu de l'opulence. (*Etudes sur l'Economie politique*, I, p. 273).

способног за рад, т. ј. онолико колико му је потребно па да може да живи.

У колико се Маркс удаљује од социјалиста прве половине XIX века, и економичара који нису били задовољни оптимистичким идејама следбеника Адама Смита, као што је то Сисмонди, у толико се он приближује индивидуалистичкој школи. Тиме што Маркс хоће да покаже еволуцију модерног друштва, и да одатле изведе законе који ће важити и у будућем економском и социјалном стању, он је много ближи школи која верује у природне економске законе, но школи која те законе хоће да измени. Ма да је Маркс дошао до резултата који су сасвим супротни принципима индивидуалне школе, и који имају за последицу да руше баш оне законе на којима се либерална економија оснива, ипак је Лабриола могао донекле с правом рећи да Капитал „није прва књига критичног комунизма, но последња велика књига буржоаске економије“<sup>1</sup>. А за Сорела<sup>2</sup> је капитална идеја којом етаблира да је Марксизам ближи манчестарској школи, и да више има сличности с њом него са утопистичким социјализмом.

Сигурна је ствар да економске теорије Карла Маркса имају као полазну тачку идеје главних економских класичара. То важи за већину Марксових идеја, а нарочито за оне које су у тесној вези са доктрином о вишку вредности, а на име, вредност основана на раду, антагонизам добити (profit) и најамнице, и назад теорија о ренти. Па чак и апстрактна и догматична метода Карла Маркса је врло блиска методи класичне школе. Истина, ова сличност није толико карактеристична, јер је тим путем ишла велика већина економичара.

Публиковање Теорија вишка вредности даје нам могућности да класички утицај на Маркса у детаљима посматрамо и аналишемо. И ма да су цитати из класичних економиста у све три књиге капитала врло чести, ипак нам тек последњи публикован рад Марксов даје прилике да видимо како се постепено развијала његова теорија, и шта га је највише фрапирало у његовој хронолошкој анализи меркантилиста, физиократа и индивидуалиста.

Ђорђе Ђурић.

— НАСТАВИТЕ СЕ —

<sup>1</sup> Labriola, Essais sur la conception matérialiste de l'histoire, trad. franç., Paris, 1897., p. 91.

<sup>2</sup> Georges Sorel, La décomposition du marxisme, 2. édit., Paris, 1910, p. 47. — Cf. и Gide et Rist, op. cit., стр. 539.



## ПРИЛОГ К ТУМАЧЕЊУ § 125. КАЗН. ЗАКОНА

У колико више има јасности, разумљивости, тачности и одређености у закону, у толико већма је судији дата могућност да законске одредбе примјењује у духу и смислу намјере, коју је законодавац имао кад их је постављао. Да се повећи број одредаба казн. закона одликује нејасноћом и неодређеношћу, чиме се даје повода разноликом схватању и тумачењу њихову, томе је доказ неједнака судска јуриспруденција у примјењивању таквих одредаба, као и коментари-сања писаца, који их с времена на вријеме објављују по листовима. А да је, пак, такав случај и с одредбом §. 125. к. зак., види се из чланка, који је г. Dr. М. Миљковић печатао у „Архиву“ (за децем. 1910 г.), под натписом: „Тумачење § 125 казн. зак.“

Ми смо с особитим интересовањем прочитали тај чланак, па, не могући се сложити с неким погледима поштованог писца о разумијевању ове одредбе, и ако му се признаје научна ерудиција и компетенција у оваквим питањима, — нашли смо се побуђени да изиђемо на јавност са својим мишљењем о овом питању, вјерујући да од тога, свакако, никоме не може бити штете.

Говорећи о § 125. казн. закона, г. Миљковић полази историјским путем и наводи како је та одредба гласила прије закона о измјенама и допунама од 17. јуна 1861 г., па се задржава и специјално говори о допуни, коју је законодавац унио у првобитни текст ове одредбе, а која говори о кривици чиновника, *када би кога самовласно тучао или тући дао, или ако би преко граница своје власти, које му је закон положио, кога казнио*, — и напомиње да се ова кривица покадшто разнo схвата и примјењује од стране судова. Даље вели: „Тако поједине судије у пракси узимају, да када чиновник у службеној дужности нанесе коме лаку повреду тела, да се у том случају он налази у стицају двеју кривица: кривице из § 125. и лаке повреде тела, која се казни по § 173. казн. закона. Они, на име, узимају да овде постоје две кривице: повреда чиновничке дужности и злостава или повреда тела дотичног лица“.

Овакво схватање и разумијевање ове кририце он оглашује као скроз погрешно, и да би то доказао, позива се на постанак ове допуне, велећи „да је она донијета у времену, када је, поред осталих казни, постојала још и тјелесна казна, те да израз „самовласно“ значи: да чиновник не смије, без пресуде, никога тући или дати тући; ну, пошто је ова казна укинута, да се ова одредба односи на случајеве, када чиновник у љутини, или изазван, приликом вршења службе, кога истуче или нареди подручнима (потчињенима) да то ураде, додавши да и Ценић у своме објашњењу казн. закона овако тумачи ову одредбу“. Послије овога прешао је на тумачење израза: „*тукао или тући дао*“, тврдећи да тучење, према народном поимању, садржи извјесну злоставу или повреду тијела, те да се због овога „тучење“ мора подвести под појам повреде тијела. Да би овако тумачење учинио увјерљивијим, дотакао се израза „шамар“ или „ћушка“, од којих, како он тврди, по правилу, не остају озбиљне пошљедице, наводећи да у конкретном случају судија, свакако, има логично да цијени, да ли је шамар (ударац) произвео какве пошљедице по здравље удареног или није; па ако се констатује лака повреда, да се кривац казни по одредби § 125. казн. закона, а ако се утврди тешка тјелесна повреда, да се има водити рачуна о тежим пошљедицама повреде и о повреди дужности, те и констатовати постојање идеалног стицаја кривица из §§ 125. и 177. казн. закона, према којим одредбама треба кривцу и казну одредити. Али, ако би ударац (шамар) остао без икаквих пошљедица по здравље удареног, онда се, вели, има утврдити постојање дјела *јавне увреде*, које се дјело казни по § 213. казн. закона, без обзира на пропис § 125. пом. закона.

Дакле, као што се из наведенога види, поштовани писац узима: да се у случају када би чиновник, при вршењу службе, коме нанио тешку тјелесну повреду, мора констатовати постојање идеалног стицаја кривица: повреде дужности и тешке тјелесне повреде тијела, које се кривице казне по одредбама §§ 125. и 177. казн. закона. Ако би се, међутим, констатовала кривица лаке тјелесне повреде, онда се, вели, не може узети да постоји стицај кривица: повреде дужности и лаке тјелесне повреде, већ се обје кривице морају слити у кривицу из § 125. казн. закона, према којој се одредби

има кривцу и казна одмјерити. Ну, кад би ударац остао без икаквих пошљедица, има се утврдити дјело *јавне* увреде, те и кривац казнити по одредби § 213. казн. зак., без обзира на кривицу повреде дужности, која се кажњава по § 125. к. закона.

С оваквом квалификацијом кривица из § 125. казн. закона ми се не можемо сложити. Али, прије но што пријеђемо на разлоге, зашто се не слажемо с његовом квалификацијом, сматрамо за потребно рећи коју о постанку допуне, која говори о кривици чиновника, када би кога самовласно тукао или тући дао, како се то у закону вели.

Као што је и поштовани писац навео, законодавац је одредбу § 125. к. зак., која је у првобитном тексту била ограничена на кривицу, када чиновник у знању изврши казну, која није законитим путем никако ни изречена, или у већој мјери и оштрије него што је изречена... године 1861. допунио тим, што је у њу унио и кривицу чиновника, *када би кога самовласно тукао или тући дао*. Кад се зна, да је у ово вријеме постојала и тјелесна казна, онда је до очигледности јасно, да је законодавац мислио само на кривицу чиновника, када би самовласно извршио тјелесну казну, а не никако на случај, када би овај у љутини, или изазван, кога ударио или истукао. Према овоме, свако друкчије тумачење ове одредбе ми сматрамо као *слободно и произвољно*, које не одговара законодавчевој намјери, коју је имао када је ову одредбу доносио. Па, када је то тако, разумљиво је зашто се ова одредба по кадшто различито схвата и примјењује од стране судова. Дакле, када је настала потреба да се примјењује казна за кривице, које би чиновник, у вршењу службе, учинио тим што би кога ударио или истукао, било да коме нанесе тешку или лаку повреду тијела, било само увреду дјелом, морало се прибјећи к примјени § 125. казн. зак.

А пошто се у наведеним случајевима, због празнина у закону, мора прибјећи примјењивању § 125. казн. зак., то мислимо да све ове кривице треба подвести под ову одредбу, и да у свима овим случајевима постоји идеални стицај кривица: повреде дужности и повреде тијела или части.

Када се призна као правилна квалификација постојања идеалног стицаја у случају, када чиновник, приликом вршења службе, нанесе коме тешку тјелесну повреду, — не

знамо зашто би се негирао идеални стицај у случају кад би чиновник учинио кривицу лаке тјелесне повреде или дјелом нанесене увреде. Познато је, да у свима овим случајевима чиновник чини двије кривице: повреду дужности и повреду туђег права, и сасвим је логично да се у свима овим случајевима има констатовати идеални стицај, те према томе и казна одређивати. Друкчије схватање, мислимо, не одговара ни правди ни науци кривичног права о стицају.

Сасвим је појмљиво, зашто у одређивању казне и за сам ударац треба примијенити одредбу § 125. к. зак., а не § 213. истог закона. Јер, овом одредбом дата је судији могућност да чиновника може оштрије казнити од обичног грађанина, који би ову исту кривицу учинио у приватном животу; а ово потпуње одговара и правди и духу законодавчеву. Како би одговарало правди начело, по коме би требало чиновника казнити истом казном, којом и обичног грађанина, за кривицу увреде дјелом, коју би он учинио при вршењу службене дужности? — Рећи ће се, можда, да између максимума и минимума има довољно простора, да му се изрекне оштрија казна. Али, зар се не дешава случајева, када се и обичном лицу мора изрећи максимум казне за ову кривицу? Према томе би изишло, да се у једнаким приликама чиновнику не би могла изрећи оштрија казна, док се међутим њему мора изрећи казна и за кривицу повреде дужности, јер иначе не би одговарало правди да неко буде законом заштићен за извјесне кривице.

Поштовани госп. Др. Миљковић вели, да се тучење, према поимању народном, има схватити као злоставља или повреда тијела, те да се с тога оно има подвести под појам повреде тијела, док се, међутим, ударац, који не би иза себе оставио пошљедицу, има квалификовати као дјело јавне увреде. У народу се вели *тући* и *истући* некога, али се у томе изразу не разумије каква тјелесна повреда, већ се тим појмом обухватају и тјелесна повреда и повреда части. Дакле, овим се изразом мисли на ударање, бијење, а не мисли се на какве рђаве пошљедице по здравље бијеног или тученога, те би се ријечи: *тући* и *истући* могле замијенити ријечима: бити и избити. Да ли израз „злостављати“ не значи повреду тијела, јасно се види из § 174. к. зак., гдје се вели: „Ко се унапријед ријешн да неког злоставља или тјелесно поври-

једи“ и т. д. Овдје се одваја злостављање од повреде, што значи да неко може неког злостављати, а да му не нанесе никакве тјелесне повреде. По народном поимању, овај израз значи чак и то, да неко може некога злостављати и самим грубим понашањем и ријечима. Истина је, да је овај израз синоним израза тући, и да се може под тим појмом каткад разумјети и тјелесна повреда (али увијек лака повреда тијела).

Као год што се може десити случај, да неко једним ударцем (тољагом, каменом, па и руком) нанесе некоме тешку тјелесну повреду, тако се исто дешава да неко некога истуче, па да му ипак не нанесе никакву тјелесну повреду, што значи да би се у таквом случају могло констатовати дјело увреде (јавне или просте), ако се не би констатовала кривица злоставе. Ако би се тучење у сваком случају имало подвести под појам повреде тијела, онда би се оптужени морао казнити за оно, чега не постоји.

Било да је чиновник кога тукао или ударио, увијек се има гледати на пошљедице и према томе и дјело квалификовати, примјењујући и у једном и у другом случају одредбу § 125. казн. закона, изузевши кривицу тешке тјелесне повреде,

Разлог г. Др. Миљковића, да и сама казна, којом законодавац пријети ономе, који учини кривицу из § 125. казн. зак., јест доказ да законодавац није, ни у ком случају, имао намјеру да и увреду, коју би чиновник нанео коме, приликом вршења службене дужности, уврсти међу кривице из § 125. казн. зак. и да је казни тако огромном казном, — нама се чини као недовољан да се њим утврди та поставка. Прије свега, као што смо то раније напоменули, законодавац, постављајући цитирану одредбу, није мислио да њом обухвати и квалификује и ове кривице, али да је то и хтио учинити овом и оваквом одредбом, каква је сада, опет би се, мислим, под њу морала подвести и кривица увреде дјелом.

Када је законодавац § 125. казн. зак. прописао, да се кривице из ове одредбе могу, према приликама („по величини кривице и пакости“), казнити затвором до пет и заточењем до десет година, он тим није рекао да се за све ове кривице мора примјенити једнака казна, већ је, одређујући максимум и минимум казне, оставио судији одријешене руке у тим границама, да изрече казну колику кривац, по његову

нахођењу, заслужује за извјесну кривицу. Дакле, судија не би морао, за кривицу увреде дјелом, изрећи ни онолику казну, колика је прописана у § 213. казн. закона, ако кривац не би заслужио толику казну. Одредбом § 125. казн. зак. речено је, да се кривац може казнити затвором до пет година, а то значи од мјесеца до пет година. Зар у томе, што би се ова кривица квалификовала § 125. к. зак., има какве неправедне оштрине, када би се и по овој одредби кривац могао казнити оноликом казном, колика би му се одредила по § 213. казн. закона, с обзиром и на повреду дужности? А у томе, што је судији дата могућност § 125. к. зак. да кривца може казнити и преко оне казне, која је прописана у § 213. к. зак., не може се огледати никаква неправда, већ, на против, тијем се тежи правичности, што ће сваки искусити онолику казну, колику је *de facto* заслужио.

У овом случају могло би бити контраверзно само то питање: да ли је тежа кривица повреде дужности или повреде туђег права? — Ми мислимо да је прва кривица тежа, због чега је и треба подвести под одредбу § 125. казн. закона. За овакво мишљење налазимо ослоња у одредбама казн. закона, које говоре о сличним кривицама чиновника, када их у вршењу службе учине. Ради потврде овога што рекосмо, навешћемо пропис § 123. казн. закона, чији текст гласи: „Чиновник, који навалично и противзаконито кога ухвати или затвори и у затвору држи, да се казни у новцу од двјеста до хиљаду круна, или затвором од три мјесеца до пет година, или само лишењем звања; а ако то учини из нехата, да се казни затвором до шест мјесеци или новчано до пет стотина круна“. Када је за ову кривицу прописана овако велика казна, имамо разлога мислити да је законодавац кривицу повреде дужности сматрао за тежу од кривице повреде туђег права. Јер, да није сматрао кривицу повреде дужности тежом, свакојако не би могао за ову другу прописати толику казну, пошто је у конкретном случају кривица повреде туђег права учињена затвором много мања од кривице повреде тијела (лаке тј. повреде). У осталом, ова се намјера законодавчева огледа и у пропису § 125. казн. закона. Да је, пак, кривица чиновника, кад кога удари, много тежа од оне кад кога противзаконито затвори, мислимо да нема потребе доказивати. Сваки би радији био претрпјети неправедни за-

твор него ли ударац, а о таквом поимању народном и законодавац је морао водити рачуна. Према томе, законодавац не би могао за ону мању кривицу прописати тежу казну, те је тај факат довољан да нас увјери да треба и кривицу дјелом нанијете увреде подвести под одредбу § 125. к. зак., а не под одредбу § 213., како је то рекао г. Миљковић. Јер, ни у једном од ових случајева није тежиште питања у томе, колико је неко претрпио од злоупотребе власти којег чиновника, већ је тежина у самој тој злоупотреби власти. С тога држава, прописујући велике казне за такве кривице, тежи и хоће да заштити интересе појединих приватних лица од самовоље чиновничке, па у томе иде тако далеко да и нехатне кривице оштро кажњава, као што се то види из цитиране одредбе § 123. казн. зак.

Што госп. Dr. Миљковић наводи као разлог да се увреда дјелом не може подвести под § 125. казн. зак., због тога, што ни увреда ријечима, нанесена коме од чиновника, при вршењу службе, не потпада под ову одредбу, — такође држимо да нема значаја. То, што прописом § 125. к. зак. није квалификована и кривица увреде ријечима, још не може значити да тим прописом није обухваћена и кривица увреде дјелом, а још мање могло би значити да не треба да буде подведена под ту одредбу. Мислимо да ове двије кривице нијесу по тежини једнаке, већ и међу њима да има неке разлике, те би се могле раздвојити. У осталом, ми мислимо да би и увреда ријечима требала да се подведе под ову одредбу. А зашто тако мислимо, раније смо навели разлоге.

Поштовани писац напомиње, да ишљедници (истражна власт) каткад хоће да злоупотребе своју власт, те, да би изнудили признање каквог јогунастог злочинца, наређују својим подручним да овога туку и злостављају, а покадшто то и сами чине. С тога законодавац, хотећи да спријечи овакву злоупотребу власти, изреком забрањује такву злоставу и казни је много строжије (оштрије), но што се казни лака повреда тијела, коју лица у приватном животу једно другом нанесу. По нашем мишљењу, ово иде у прилог оном становишту, које смо истакли као своје, а на име, да законодавац сматра повреду дужности за много тежу кривицу од повреде тијела (разумије се, од лаке тјелесне повреде), те с тога да треба и увреду дјелом подвести под одредбу § 125. к. зак.

Наглашујемо, да нам је нејасно по чему је госп. Dr. Миљковић увреду дјелом, коју би чиновник у вршењу службе нанео каквом лицу, квалификовао *јавном* увредом. Ако ју је тако квалификовао под претпоставком, да чиновник такву кривицу може извршити само на јавном мјесту (судници, каквом скупу итд.), онда би таква квалификација била правилна и одговарала би законским прописима о јавној увреди. Али, зар је изузета могућност, да чиновник такву кривицу може учинити у приликама и мјесту, које није јавно? — Ми тврдимо, да има доста случајева, када чиновник учини и овакву кривицу ван јавног мјеста. Како би се у таквом случају квалификовала кривица увреде дјелом, то нам поштовани писац није објаснио, држећи, ваљада, да су то изузетни случајеви, те да о њима и не треба говорити. Ако ју је, пак, назвао *јавном* само стога, што ју је, чиновник извршио, онда таква квалификација не би одговарала законским прописима, јер увреда добија епитет *јавна* због мјеста, на ком је извршена, а не због особина извршиоца дјела. — Када би се узело као правилно ово пошљедње, онда би се могао десити случај, да чиновник за увреду дјелом буде кажњен по одредби § 358. казн. закона, којом се прописује казна за просту увреду, као истуно дјело. Да ово не би одговарало духу казн. закона, јасно се види из цитираних одредаба, које онако велику казну прописују једино због кривице повреде дужности, [злоупотребе дане власти]. Ако би се, пак, узело да увреда дјелом, коју би чиновник извршио, не може ни у ком случају бити проста увреда, која се казни по § 358. к. зак., то би био још један разлог више у корист оног нашег тврђења, да увреда дјелом треба да се подведе под одредбу § 125. к. зак.

Држећи да смо своје мишљење о кривицама: повреди дужности и лакој повреди тијела, као и увреди дјелом, довољно објаснили, пријећи ћемо на питање тешке тјелесне повреде.

У погледу примјене законских одредаба на случај тешке тјелесне повреде, слажемо се с оним што је навео г. Dr. Миљковић у свом чланку, да ову кривицу треба подвести под § 125. и 177. казн. зак. А слажемо се с тога, што је у пропису § 177. к. зак. прописана већа казна за њу, него што је одређена § 125. к. зак. Истина је, да се на први мах чини,



да је довољно примијенити и на ову кривицу одредбу § 125. казн. зак., пошто она не прави разлике између лаке и тешке тјелесне повреде, а даје могућности да се („по величини кривице и пакости“) чиновник може казнити и до десет година заточења, као што то рече господин Миљковић. Али, када се ова одредба доведе у везу с § 177. к. зак., који прописује казну за тешку тјелесну повреду, онда би изишло да за ову кривицу обично лице може бити кажњено до петнаест година *робије*, док чиновник, који би поред ове кривице извршио и другу, повреду дужности, не би могао, за обје ове стицајне кривице, бити кажњен више од десет година заточења. Кад би се допустило да се на ову кривицу за чиновника примијени § 125. к. зак., значило би да је законодавац противрјечно самом себи, када је за лакшу кривицу прописао за чиновника тежу казну, водећи рачуна особено о његовој кривици повреде дужности. То би значило, другим ријечима, да је законодавац неправичан, прописујући за већег кривца лакшу казну; а то се никако не смије допустити. Дакле, пошто је у § 177. к. зак. одређена тежа казна за тешку тјелесну повреду, но што је одређена у § 125. к. зак., који *sui generis* предвиђа кривице чиновничке, то, да се не би тако чита неправда, под именом законитости, чинила, мислимо да ову кривицу треба подвести под одредбу § 177. к. зак. Овако тумачење и примјењивање § 177. ми сматрамо као довијање у невољу, да би се избјегла једна неправедна примјена законске одредбе.

Стриктно тумачећи одредбу § 125. казн. зак., она би се морала примијенити и на кривицу тешке повреде тијела, пошто је њом обухваћена кривица *тучења* у опште, без обзира на пошљедице. А што се тако не чини и у пракси, напријед је наведено.

Госп. Миљковић налази, да је било непотребно да се нарочита казна одређује за овакве кривице чиновничке. Јер, ако би чиновник кога тукао под видом казне, или наредио да се туче, а дотични не би на ту казну био осуђен, онда би, вели, чиновник био кривично одговоран и према првобитном тексту одредбе § 125. казн. зак.; а ако би чиновник онако кога истукао или тјелесно повриједио, онда би одредбе, које постоје о повреди тијела, биле довољне по своме макси-

муму и за чиновничке кривице ове врсте. По његовом мишљењу, нема никаква разлога да се ове казне поштравају.

Ми се ни с овим резонавањем не слажемо, а прије но што изнесемо разлоге за то, имамо да учинимо једну опаску. Не знамо откуд би се могло десити, да чиновник кога туче под видом казне, кад у закону није и таква казна предвиђена, и откуд би неко могао бити осуђен на казну, које у закону не постоји? Дакле, ни у ком случају не би се могло десити, да се чиновник брани изговором, као да је над неким извршио неку казну.

Не би одговарало правди, када чиновник, који би, при вршењу службе, учинио коју од поменутих кривица, не би могао бити кажњен већом казном, но што би обично лице могло бити кажњено за исту кривицу и под истим отежицама. Ништа не значи ни тај разлог, што се максимум казне врло ријетко примјењује. Може се десити случај, да и приватно лице треба казнити највећом мјером казне за извјесну кривицу. Претпоставимо да је и чиновник учинио исту кривицу (на пр. лаку тјелесну повреду), и, без обзира на његов чиновнички положај, заслужио да буде кажњен највећом мјером казне за лаку повреду тијела, а то је двогодишњи затвор. Зар се у овом случају не би догодило то, да она друга, тежа, кривица неког чиновника, што је повриједио дужност, или злоупотребио дату му власт, остане некажњена? — Да ли би у оваквом случају био законодавац правичан? — Признајемо да су одредбе, које постоје о повреди тијела, и сувише оштре, да не речемо драконске, особито одредба о кривици тешке тјелесне повреде; али то још није никакав разлог, да се нарочито не одређује казна за кривице чиновника, који би их при вршењу службе учинио, и да та казна не буде већа од казне, која би се примијенила на приватно лице. Ми држимо да би казну за приватна лица требало смањити, ублажити одредбе које су сувише оштре, а оставити могућности да се чиновник може већом казном казнити, ако би то заслуживао због стицаја кривица.

Никшић, 2. фебруара 1911.

Јев. М. Поповић.

## ДРУГА ХАШКА КОНФЕРЕНЦИЈА МИРА

— СВРШЕТАК —

И ако руским програмом није било изрично предвиђено, четврта комисија је држала да се и питање блокаде може подвести под специјалне операције поморскога рата које програм помиње. То питање је изнела на дневни ред талијанска делегација својим предлогом, у коме је се трудила да регулише све појединости на основу општег начела утврђеног у париској декларацији од 1856 године. У талијанскоме предлогу је се тачно одређивало: кад ће се сматрати блокада за ефективну, шта све треба да се помиње у објави блокаде (тренутак од кога почиње, тачне границе блокираног простора, рок за слободан излазак лађа из блокираног места), кад ће се конфисковати због повреде блокаде и лађа и роба, а кад само лађа. Тежиште предлога је свакако било у члану 5, по коме се лађа може конфисковати због повреде блокаде само онда ако стварно покуша да пробије кордон блокаде и продре у блокирано место.

Бразилијанска делегација је поднела један предлог којим се само појачавају одредбе талијанског пројекта; Холандска је желела да се нагласи да ће се блокада вршити само у време рата; за талијански предлог су се изјасниле и Немачка, Аустро-Угарска, Турска, Аргентина, Грчка. Али Енглеска и Сједињене Америчке Државе ставиле су се на друкчије гледиште. По њима, могао би се узаптити због повреде блокаде не само онај брод који је збиља покушао да продре у блокирано место већ и онај брод који је од тога места још далеко али му је се упутио. Англо-америчко гледиште, као што се види, било је сасвим супротно талијанскоме; то су управо била два сасвим различна схватања блокаде. Истичући ту супротност погледа, недовољност истражбе и времена да се оне добију, сама енглеска делегација је без оклевања учинила предлог да се цела дискусија одложи. Тако је и учињено и питање блокаде постигла је иста судбина као и питање ратног кријумчарења.

Та је судбина, на жалост доста честа на хашкој конференцији, свашта и питање о уништењу отетих неутралних

лађа.<sup>1</sup> И ако није било у програму предвиђено, оно је истакнуто у четири разна предлога, енглеском и америчком који су били готово једнаки, рускоме и јапанском. Енглески и амерички делегати предлагали су да се апсолутно забрани уништење неутралних лађа. Енглески делегат се трудио да докаже неправду која се уништењем чини неутралнима: није ли бесмислено упропастити својину поданика једне пријатељске државе којој рат није објављен? Ако се уништење отетих неутралних лађа дозволи пре него што надлежни суд буде извидео да ли је сама отмица била умесна, даће се прилика великим злоупотребима; на послетку уништење неутралних лађа је један сасвим нов обичај који до пре неколико година нико није вршио, и против који је се јасно изјаснио и институт за међународно право као представник доктрине у томе питању. Из тих разлога треба осудити и искоренити ту нову праксу као врло опасну и неправедну.

Јапански и руски предлози међутим, и ако су признавали потребу да се неутрална својина штити колико је могуће, истицали су извесне изузетне случајеве у којима се уништење неутралних лађа мора дозволити. По јапанскоме предлогу то би били случајеви кад је неутрална лађа у служби противничковој, кад се противи прегледу или бежи од њега. По рускоме предлогу, уништење неутралне лађе дозволило би се кад год то захтева безбедност или успех, ратних операција брода који је неутралну лађу заробио. Овчиников је држао дуг говор у одбрану рускога предлога. Он налази да има случајева у којима би ратна лађа учинила право издајство кад не би уништила неутралну лађу коју је заробила: то су случајеви кад је немогуће ту отету лађу одвести у какво пристаниште и сачувати, тако да би она извесно пала у руке противнику ако се не уништи. Је ли право да се неутрална лађа пуна кријумчарене робе, оружја, муниције и т. д. пусти да падне у шаке непријатељу, да се на тај начин противнику помаже против самога себе, само зато што се мора поштовати правило о неуништавању неутралних лађа? Свакако није, и свакако војни разлози овде морају диктовати изузетно уништење заробљене лађе. У осталом толика пажња

<sup>1</sup> Види о томе питању *op. cit.*, tome III, p. 898—905, 919, 989—998, 1048—1053, 1070—1075 и 1096—1104.

није ни оправдана према неутралној лађи која је заробљена због гажења неутралитета, зато што је она од онога момента кад је се о своје дужности огрешила у ствари престала бити неутрална. Апсолутна забрана би ставила у неједнак и неповољан положај оне државе које су без колонија, које немају у свима крајевима света пристаништа где би могле брзо склонити отете неутралне лађе; немајући куд да их склоне, а не смејући их уништити оне би често биле приморане да их напусте своме противнику, докле би овај — ако има колонија — то много ређе чинио.

И у овоме питању су се, као што се види, манифестовала два разна гледишта између којих је ваљало постићи споразум. До слоге се међутим није могло доћи; ни присталице неповредности неутралних лађа нису хтеле попустити, ни њихови противници нису хтели одустати од својих изузетака. Комисија је морала констатовати да једнодушности нема и одложити и питање о уништењу неутралних лађа за другу згоднију прилику.

Нећемо се задржавати на питању о примени закона и обичаја сувоземних ратова на поморске. То је питање такође било поверено четвртој комисији и изнето у њој на дневни ред при завршетку рада (XII седница).<sup>1</sup> Али пошто је извештач изјавио да примена сувоземних правила на поморске ратове није нимало проста ствар, да би се у уредби од 1899 г. о сувоземним ратовима морале чинити не само стилистичке и формалне измене већ да би се и сама правила често морала мењати у својој суштини, комисија је увидела да нема времена за такав доста замашан посао. Она је једногласно донела само жељу да се на будућој конференцији изради о поморским ратовима једна уредба слична оној која постоји за сувоземне ратове још од 1899 године; а да се дотле, колико је могуће, и на мору примењују правила усвојена за ратове на суву. Та је жеља као и остале унета у закључни акт конференције.

Да бисмо завршили преглед целог рада четврте комисије, остаје нам још да размотримо питања о давању извесног рока за слободан излазак противничких лађа у почетку рата, о поступању са посадом заробљене лађе, и о неповредности

<sup>1</sup> Op. cit., p. 1047, 1053—1068.

поштанске преписке и извесних бродова. У свима тим питањима, комисијски рад је се завршио позитивним резултатима и усвојена правила су груписана у два уговора који носе називе: уговор о поступању са непријатељским трговачким бродовима у почетку рата и уговор о извесним ограничењима у вршењу плена у поморском рату.

Још од кримскога рата је уобичајено да се трговачким лађама, које је почетак рата затекао у непријатељским пристаништима, дозволи да слободно сврше своје послове и изађу. Енглеска и Француска су у кримскоме рату биле оставиле руским лађама рок од шест недеља; исти је рок био одређен и у ратовима од 1859 (у Италији) и од 1866 (аустро-пруско-талијанском). Французи су 1870 године немачким лађама дали били тридесет дана. И у руско-турскоме рату 1877 као и у шпанско-америчком 1898 предузете су биле сличне мере. Тако је давање рока за слободан излазак постало један стално примењиван међународни обичај. То је у осталом сасвим оправдано.<sup>1</sup> Рат би имао повратно дејство кад би се уаптите и оне трговачке лађе које су дошле у непријатељска пристаништа не надајући се почетку непријатељства. Ни поморски саобраћај у мирно доба не би имао потпуну безбедност кад би свака лађа била изложена опасности да буде уапћена у једноме пристаништу зато што је после њенога доласка плануо рат који она није могла предвидети.

Али руској делегацији није било довољно да се то применило примењује стално у међународним односима. Она је хтела да тај обичај обезбеди, да га утврди једном за свагда, да га начини обавезним. У томе циљу изнела је пред четврту комисију свој пројекат.

По рускоме пројекту свака држава би дужна била одредити у почетку рата извешан рок. Оне трговачке лађе које би се против своје воље и преко рока задржале у непријатељском пристаништу не би ни онда могле бити конфисковане. Не би се могле конфисковати ни лађе које почетак рата затекне на слободном мору.

Руски пројекат је изнет пред четврту комисију у петој седници; о његовој садржини је се дебата водила у неколико

---

<sup>1</sup> Видети о томе говор руског делегата у петој седници комисије. Ор. cit., tome III, p. 826.

махова у току осме, десете, тринаесте седнице комисије, друге, треће, четврте и дванаесте седнице одбора.<sup>1</sup> Против рускога гледишта устала је Енглеска тврдећи да је немогуће уговором углавити једно апсолутно правило које би свакад сваку државу задовољило. И до сада је рок бивао различан, како у коме рату, па ће тако бити и од сад. Рок не може бити исти између две блиске као између две удаљене државе. И што је главно, рок се не може схватити као право које ће непријатељске трговачке лађе имати увек, већ као повластица која им се може дати или не.

Немачка и Холандска стале су на страну Русије. Супротност између руског и енглеског гледишта била је међутим таква да је се излаз могао наћи само у каквом средњем решењу. Увиђајући то, француска делегација је одмах поднела пројекат друкчији од руског. По француском тексту оставило би се и у будуће државама на вољу да пусте као слободне непријатељске трговачке лађе или да их задрже. Али у случају да их задрже, лађе се не би могле присвојити, већ само чувати с тим да се на крају рата врате сопственицима; оне би се могле употребити и за војне потребе под условом да се сопственицима да праведна накнада. Француски текст, као што се види, имао је као једини циљ да побољша досадашњу праксу, не одлучујући ништа принципно.

Већину је за се придобио међутим не француски већ шведски предлог који је био опширнији од француског. Шведски предлог је управо био комбинација француског и руског, узимајући из францускога одредбе о задржавању и реквизицији под условом враћања или накнаде, и мењајући руски текст у толико што је *обавезу* рока замењивао са *жељом* да се рок редовно и у будуће даје. Шведски предлог је усвојен као база за одборски рад, и на његовој основи је израђен и уговор.

Од дискусија које су се водиле у одбору вреди овде истаћи једино дебату чији је резултат члан 5 уговора. Тог члана 5 није било у шведскоме пројекту. Питање које се у њему расправља покренула је у комисији прва Холандска,

<sup>1</sup> Op. cit., tome III p. 825—830, 852, 884, 917, 936—957, 1024, 1030—1038, 1076, 1084—1089.

још пре него што је шведски предлог и дошао на ред. Оно је понова истакнуто у одбору, у облику амандмана који је од стране Енглеске лорд Ре предложио код члана 2 шведскога предлога.

Тицало је се положаја оних трговачких лађа које се у рату стављају у војну службу. Изједначити лађе које су унапред одређене за извесне војне мисије и циљеве у рату са осталима не би имало смисла и значило би шта више наметнути обавезу једној држави да пружа своме непријатељу средства против себе. Зато је био сасвим уместан предлог енглеског делегата да се за те хермафродитне лађе — како су их неки назвали — унесе нарочита одредба по којој би им зарађена држава могла забранити слободан излазак кад год за добро нађе и ако је у принципу одредила у почетку рата рок за излазак непријатељских трговачких лађа.

У одбору је се најпре дискутовало о умесности енглеског амандмана и нарочито му је се противио француски делегат Рено тврдећи да би само онда имало смисла помињати у уговору тај изузетак кад би правило давања рока било обавезно. Енглеска допуна је у пркос те опозиције усвојена, и онда је настала нова тешкоћа око стилизације. Ваљало је наћи какву прецизну формулу, какво одређено мерило по коме ће се моћи разликовати лађе намењене рату од осталих. То је мерило било потребно зато да се сузбије самовоља, да државе, и ако су у принципу дозволиле слободан излазак, ту дозволу не изиграју сматрајући хотимично као намењене рату оне трговачке лађе које никакве везе са војском немају. После повеће дебате усвојена је формула по којој ће се слободан излазак моћи забранити само оним лађама *чија конструкција доказује* да су одређене да буду претворене у ратне бродове. Та је одредба унета у дефинитиван текст уговора као члан 5. Од свију предлаганих мерила у њој се налази оно које је најпрецизније.

То је у главним цртама рад комисије на питању о давању рока трговачким лађама. У усвојеноме тексту свакако има неколико корисних одредаба које ће у будуће ублажити тежак положај трговачких лађа у почетку рата. Нарочито је за похвалу одредба по којој се лађе неће моћи више присвајати већ само привремено задржавати с тим да се на крају рата сопственику врате. Најосновнији принципи правде дик-



товали су то умесно правило. Међутим, и ако у уговору има одредаба од вредности, оно што је главно није ушло. Главни циљ предлагача, да се уговором државе обавезу на давање извесног рока, није остварен. За тим свакако треба жалити.

Питања о неповредности поштанске преписке и извесних врста бродова као и питање о поступању са посадом заробљене лађе, и ако нису била програмом предвиђена, стављена су на дневни ред четврте комисије иницијативом разних делегација. Чланови четврте комисије су успели, без великих дискусија и тешкоћа, да се на тим питањима сложе, и усвојили су читав низ врло корисних и практичних одредаба. Све те одредбе су заједно сакупљене у један уговор под називом „о извесним ограничењима права отмице на мору“. Глава прва уговора бави се поштанском преписком (чл. 1—2); глава друга говори о извесним лађама које су неповредне (чл. 3—4); глава трећа претреса питање о поступању са посадом ухваћених непријатељских трговачких лађа.

Немачка је та која је предложила да се нарочите одредбе донесу о неповредности поштанске преписке на мору. Поштански пакети су до сада на мору бивали изложени свима опасностима које могу снаћи једну трговачку лађу. Они су отворани и претресани, задржавани заједно са лађом. Поштанске пошиљке у време рата услед тога или су стизале са великим задоцњењима или нису ни доспевале тамо куда су упућене и то је све бивало зато да би се ухватила и дознала разна противникова саопштења која би се евентуално међу писмима нашла.

Налазећи да отварање и прегледање поштанских пакета наноси велику штету светској трговини за коју је од необичног значаја да се поштански саобраћај врши тачно и без прекида, и сматрајући с друге стране да је тај преглед пакета постао сасвим излишан данас када се војна саопштења преносе поглавито телеграфом а не писмима, Немачка је желела да учини крај једноме непотребном шиканирању. Она је предложила да се поштанска преписка огласи за неповредну, било да је званична било да је приватна, да се никад не прегледа и да се најбржим путем упути на своју адресу ако би се задржала лађа која је преписку носила. Тај предлог је го-

тово без икакве дискусије примљен<sup>1</sup> и одредбе о неповредности преписке груписане су као чл. 1 и 2 у прву главу уговора под насловом „о поштанској преписци“.

Друга глава уговора помиње извесне лађе које ће изузетно уживати у рату неповредност и ако припадају непријатељу. То су пре свега лађе које искључиво служе за обалски риболов или за малу локалну пловидбу. Не могу се конфисковати ни те лађе ни алат, оруђа, товар који су на њима. Разуме се да повластица престаје онога часа кад те лађе узму учешћа на који било начин у ратним операцијама.<sup>2</sup> Неповредне ће бити осим рибарских лађа и лађе које су одређене за какву религиозну, научну или филантропску мисију.

Португалски предлог је служио за основицу дискусији. Њиме су се предвиђале само рибарске лађе. Аустро-угарска је предложила да се са рибарским лађама изједначе и оне које служе локалној пловидби или преносу агриколних производа. Италија је од своје стране поднела предлог да буду неповредне и лађе са научном, религиозном или филантропском мисијом.

Сви су ти предлози усвојени без устежања. За научне експедиције требало је огласити неповредност у општем културном интересу. За филантропске мисије и за рибарске лађе то су налагали најобичнији обзири човечности. У пракси је у осталом већ било уобичајено да се рибарске непријатељске лађе не дирају. Од тих лађа живи велики део обалског сиротног становништва; њиховим конфисковањем само би му се одузео свакодневни хлеб а непријатељској држави се ништа не би нашкодило.

Дискусије је било (у шестој, седмој, осмој и деветој одборској седници), једино око питања да ли рибарске лађе могу бити предмет реквизиција и које ће се све лађе сматрати као рибарске.<sup>3</sup> Норвешка је била предло-

<sup>1</sup> Op. cit., tome III p. 922, 1121, 1128.

<sup>2</sup> Повластицу међутим неће уживати оне лађе које су употребљене за велики риболов, риболов који готово свуда врше не појединци већ нарочита друштва, риболов који је право индустријско предузеће због великих размера у којима се изводи. Ту више не постоје они хумани разлози који налажу неповредност за мали или обалски риболов.

<sup>3</sup> Op. cit., tome III p. 896, 909—913, 967—974, 980—989, 1000—1004, 1020, 1025.

жила једну допуну по којој би се свакоме рибару дала приликом реквизиције накнада равна вредности лађе и на то још десет од сто као компензација за пропалу зараду. Ван ден Хевел и Рено су захтевали да се не одређује апсолутно правило већ да се у свакоме случају даје рибару накнада која одговара стварној штети. Војне потребе могу захтевати или само привремену употребу лађе и онда је довољно накнадити изгубљену зараду, или могу налагати дефинитивно одузимање лађе и тада треба рибару исплатити поред губитка у заради и вредност саме лађе. Енглески делегат и Dr. Миловановић изјаснили су се међутим против реквизиција. Резултат те подвојености у мишљењима био је да у уговор никаква одредба о реквизицијама није ушла. Исто тако се делегати нису могли споразумети око мерила по коме ће се рибарске лађе разликовати од других. Једни су желели (Бернар) да се уговором одреде просторне границе обалском риболову и да буду неповредне само лађе које буду служиле риболову у тим границама; али је се у току дебате констатовало да су границе обалског риболова врло неједнаке и неодређене и да је тешко поставити једну заједничку, општу границу. Други су били за то да се ниједна лађа не сматра за рибарску ако се креће паром (Бер); на то је норвешки делегат изјавио да Норвешка не може примити то ограничење пошто се многе рибарске лађе на њеним обалама крећу механичким моторима. На послетку је постигнута слога и одлучено је да се рибарске лађе као такве не сматрају ни по месту у коме се налазе ни по својој конструкцији већ да једини критеријум буде њихова служба; ако *искључиво* служе обалском риболову биће неповредне, иначе не.

Ни око правила о поступању са посадом ухваћене непријатељске трговачке лађе није било већих тешкоћа.<sup>1</sup> Предлог је поднела Енглеска захтевајући да се ни команданти ни морнари ухваћене непријатељске лађе не сматрају за заробљене ако су неутрални поданици. Белгија је од своје стране опет предложила да се то правило прошири и на случај да морнари буду непријатељски поданици. Дискутовало је се о условима под којима ће се морнари пустити у слободу. Белгија је и у погледу тих услова насупротив Енглеској била за изједначење не-

<sup>1</sup> Op. cit., tome III p. 916, 958—962, 975—980, 986, 1013, 1027.

пријатељских и неутралних поданика. На послетку је одлучено да се ипак извесна разлика чини између једних и других. По тексту уговора, неутрални морнари пустиће се у слободу без каквих услова, а неутрални команданти и непријатељски команданти и морнари под условом. За неутралне команданте је услов да за време рата не служе ни на каквој непријатељској лађи; за непријатељске команданте и морнаре је само услов да не служе на лађама на такав начин да помажу ратним операцијама. Као што се види, у постављању услова водило је се рачуна о томе да се непријатељским морнарима не одузме занат од кога живе. Одредбе о поступању са посадом непријатељскога брода груписане су у трећу главу уговора као чл. 5—8. Последња глава уговора (чл. 9—14) бави се разним формалним питањима.

Као што се види, рад четврте комисије је обилат и разноврстан. Резултати тога рада и ако корисни и практични малобројни су међутим према опширном програму који је комисија себи била одредила. Од десет тачака које је расправљала, четврта комисија је само три решила исцрпно и дефинитивно. Што је то тако испало узрок су недостатак времена и незрелост самих питања. Нигде се можда није боље испољила погрешка што су се питања пред конференцију износила без икакве претходне студије и спреме.

## Х

Још у почетку ове расправе смо споменули да су се поред четири комисије, које су имале да претресу разна питања на дневном реду, образовала у крилу конференције и два одбора са нарочитим задатцима. Један одбор је нарочито био одређен да прима поздраве, адресе, жеље, петиције које би дошле са стране; број тих пошиљака није био мали и у већини писама и петиција упућених конференцији истицала је се нарочито жеља за што бољим успехом у питањима изборног суђења и сузбијања ратова. Имајући за дужност да сву ту преписку конференције прегледа, да одговори онде где је одговор потребан, да конференцији реферише о ономе што заслужује да буде пред њу изнето, одбор је имао не мали посао. Други одбор је био такозвани редакциони одбор, свакако много значајнији од одбора за петиције и поздраве. Редакционом одбору је била дужност да да дефинитивни

облик, да коначно стилизује одредбе које би поједине комисије у току рада усвојиле. То није било увек само питање стила, зато што су некипут чланови комисија, не могући наћи дефинитивну формулу око које би се сложили, остављали редакционом одбору да он на основу дискусије и редигује а не само дотера у стилу текст одредбе. Одбор је држао свега осамнаест седница и у њима је поред редиговања и стилизовања четрнаест конвенција израдио и закључни акт конференције, у коме се набрајају конвенције и ређају све жеље или резолуције на конференцији усвојене.

Редакциони одбор је имао да одлучи о року за потписивање конвенција. Пошто је овога пута број учесника био много већи него 1899 године то је и рок остављен дужи него на првој хашкој конференцији; одбор је одлучио и конференција је усвојила да се рок за потпис остави до 30 јуна 1908 год. Одбор је поред одређивања рока имао да реши питања о обиму у коме ће се конвенције примењивати и о њиховој приступачности за државе које нису узеле учешћа на конференцији. Односно примене одлучено је да се све конвенције примењују само међу државама потписницама. Односно приступа од стране држава ван конференције решено је да се остави тим државама потпуна слобода да накнадно потпишу оне конвенције које хтедну усвојити; једини изузетак је учињен за конвенцију о међународном суду за ратне отмице, изузетак који је налагала сама конституција суда у коме учествује одређени број држава.<sup>1</sup>

О раду редакционог одбора поднео је исцрпан и јасан извештај у деветој пленарној седници конференције француски делегат Рено. Његов извештај и дискусија продужили су се и сутра-дан, 17 октобра, у десетој пленарној седници. Најзад, 18 октобра одржан је и последњи састанак делегата на коме је после неколико говора и узајамних честитања о успешном раду конференција закључена.

Свечани говори одржани на закључној седници дали су својом садржином повода подсмевањима, пакосним досеткама, критикама. Јавно мњење, већ разочарано дугим трајањем конференције, било је према њој рђаво расположено. У осталом,

<sup>1</sup> По чл. 53, конвенцију о суду за отмице моћи ће потписати само оне државе које се помињу у чл. 15 и његовом додатку.

као што је један писац умесно приметио, јавно мњење је и овога пута довођено у забуну погрешним називом конференције.<sup>1</sup> И сада као и 1899 године очекивало је се да ће једна *конференција мира* понајпре расправити питање о разоружању и сталноме миру. Ма какви били други резултати, они у очима шире публике нису могли накнадити неуспех у тим, по њеном мишљењу главним, питањима.

Међутим, ако се друга кашка конференција мира схвати онако како треба, не као конгрес о миру, већ као скуп делегата готово свих држава који су се састали да пропишу опште и сталне норме за извесне међународне односе, мора се признати да је конференција доста урадила. Она је лепе резултате постигла у утврђивању, кодификацији међународнога јавног права; она је затим индиректно привредила и за саму идеју мира пошто се као рад на миру мора сматрати и усавршавање средстава којима се на миран начин међународни конфликти решавају па и ублажавање разних насиља ратних. Спречити рат или га ограничити у последицама значи такође радити за мир.

И ако је конференција готово подједнако уложила труда у питања ратнога права као и у питања мирних решења међународних спорова, њени су главни резултати ипак на пољу ратнога права, нарочито поморскога ратног права и неутралитета. У питањима изборног суђења конференција је била слабе среће. Она је истина допунила рад своје претходнице у толико што је прописала детаљан поступак за међународне анкетне комисије, олакшала састав изборног суда и редиговање компромиса за случај да парничари не могу око тога да се сложе, створила нарочити брз и прост поступак за ситне специјалне спорове. Она је донела и један користан уговор којим се финансијска интервенција против инсолвентне државе дозвољава само ако је покушај изборног суђења пропao кривицом саме инсолвентне државе. Али нити је успела да кашки суд усаврши тако да постане *de facto* сталан и у

<sup>1</sup> Lémonon, La seconde conférence de la Paix, p. 783. Он предлаже да конференције мира у будуће носе назив „конференције међународнога права“. У интересу бржега рада, Лемонон предлаже и да се изради пословник за будуће конференције, по коме ће говори бити ограничени и т. д. (op. cit., p. 786).

свако доба приступачан, нити је постигла крајњи циљ код изборног суђења — обавезност.<sup>1</sup>

На пољу ратнога права резултати су као што смо видели већ разноврснији и многобројнији. Допуне у уговорима о обичајима сувоземних ратова и о поступању са рањеницима на мору; уговор о претходној објави рата; забрана свирепих средстава у поморском рату као што су бомбардовање небрањених места или употреба извесних подморских мина; обезбеђење поштанског саобраћаја на мору, саобраћаја чија је правилност тако важна за трговачки свет, и осигурање неповредности извесних лађа у интересу човечности и цивилизације; знатно олакшавање положаја трговачких лађа на мору уговором о року за непријатељске лађе у почетку рата — све су то врло корисни резултати, корисни и ако често непотпуни.

Од великога је интереса и рад конференције на питањима неутралитета, на односима зарањених држава са неутралнима. То је поље за конференцију било сасвим ново и необрађено и она је ипак на њему постигла врло леп успех ако се има на уму да је послу приступила без икакве претходне спреме и студије. Поморски је неутралитет доста потпуно и детаљно регулисан и изложен у врло јасним и прецизним правилима.

Напослетку, довољан би прогрес био и да је конференција мира само израдила уговор о међународном суду за отмице; не зато што је тај суд, онакав какав треба да буде по уговору, савршен — ми смо већ видели да се у томе погледу много што шта може конференцији пребацити — већ зато што су државе показале толико пожртвовања и абнегације да у опште пристају на један међународни суд који ће обарати пресуде највиших њихових судова, на једну уставову која ће у ствари стајати над њима.

Сви ти резултати четворомесечнога рада конференције довољни су да јој се не могне пребацити неплодност. Свакако има питања у којима се делегати нису сложили, као питања обавезности суђења, састава сталног изборног суда, неповред-

---

<sup>1</sup> Овакав какав је, хашки суд је до почетка 1911 године донео свега осам пресуда, а три спора су код њега још на раду. (Lammasch у своме чланку о изборном суђењу, *Das Recht*, 1911, p. 145 и даље).

ности приватне својине на мору, блокаде, ратног кријумчарења, забране уништења неутралних лађа; и у уговорима који су усвојени често има доста празнина, непотпуности; врло многа правила су морала изостати због неслоге у мишљењима и када се у појединостима проучава ток конференције види се да је врло велики број пропалих предлога и одложених питања. Али не треба бити сувише строг и само зато што су многобројне тачке на којима се није успело донети неповољан суд о целокупноме раду. И да је два пута мање створила него што је, конференција би потпуно оправдала свој сазив.

У осталом и у питањима у којима се није дошло до резултата конференција је урадила доста; њени протоколи ће служити као драгоцен грађа за будуће састанке када се проучавање тих питања буде продужило; ако се није дошло до слоге, а оно су се бар утврдила гледишта држава на поједине њихове односе, тачно одредиле и добро познале тешкоће. Довољно ће бити често још врло мало труда па да се и тај остатак тешкоћа савлада.

Сама конференција је увидела да њен рад захтева скоро продужење, и да је оно што је она урадила само једна етапа на кодификацији међународнога јавног права. Зато се у закључноме акту изјављује жеља за сазивом треће конференције мира. Увиђајући потребу продужења свога рада, конференција је признала и да је неспремност делегата један од узрока што она сама није успела онако како је се надала. Место да се пред конференцију изнесу питања раније проучена, истицане су ствари о којима поједине државе нису имале довољно времена да размишљају, да створе своје дефинитивно гледиште. Многа питања из поморског права само зато нису решена што нису могла бити довољно проучена. Да се то не би и на трећој конференцији поновило, у закључном акту се наглашава потреба за образовањем нарочитога одбора који ће две године пред конференцију проучавати и припремати питања која јој буду намењена. Мера свакако врло умесна.

Рад хашке конференције допуњен је 1908. године на лондонској конференцији која је усвојила врло корисне одредбе о блокади, кријумчарењу и другим питањима из поморскога права. Желети је свакако да се и трећа конферен-



ција мира, која би продужила рад друге хашке конференције на свима пољима а не само у поморскоме праву, у скором времену састане.

Др. Милета Ст. Новаковић.

## СУДСКА ХРОНИКА

**Један случај суђења у контумацији (§§ 314. и 318. крив. суд. пост.).**

Решењем прв. суда за град Београд од 5. јула 1910 год. Бр. 22383. стављен је под суд и у притвор Михаило Динић држав. правобранилац у пенз.; због злоупотреба у званичној дужности, и одлучено је да му се суди кад се ухвати или буде суду предат од других власти, а иследном судији наређено је да учини потерницу и прибави извештај где се опт. Динић налази, како би се могла тражити његова екстрадиција. То је решење постало извршно.

Државни правобранилац, по извршности горњег судског решења, упутно је акт суду у коме је изложио; да је опт. Динић побегао и да му је требало судити у одсуству. Ово је требало учинити и по томе, што је његова кривица несумњиво доказана, што је проневера велика, што је држава јако оштећена и што је Динић пензионар те се држава излаже штети издајући му пензију док се не ухвати и док му се не суди.

Решењем својим бр. 43798 а са разлога што је суд решењем својим бр. 22383. то питање расправно и нашао да томе захтеву нема места и одлучио да се опт. Динићу суди када се ухвати или од стране власти изда. У том свом решењу суд је изнео разлоге, који његов закључак правдају и решењу суда законитост дају. То је решење достављено државном правобраниоцу и на рецепису бр. 23804. потврђен пријем истога 12. јуна 1910 год. На ово решење није било жалбе и постало је извршним. — §§ 165. и 166. кривич. суд. пост.

Према томе питање ово дефинитивно је расправљено и суд у основи у овако једну завршену ствар не може два пута улазити (§§ 161., 164., 167. и 314. крив. суд. пост.) јер би то био очигледан пример једног облика злоупотребе власти.

Зато задржавајући се само на овој формалној страни, која потпуно искључује легалност овога поновног захтева држав. правобраниоца као тужилачке стране у крив. процесу Динића и према томе не упуштајући се у питање, да ли побуде, изнесене у поновном захтеву држав. правобраниоца, могу да утичу на побуде, које је суд већ по првом његовом захтеву дао и тиме ово фактичко питање дефинитивно расправио суд је овај поновни захтев држав. правобраниоца, да се окр. Динићу суди одмах као неуместан и једном дефинитивно расправљен одбацио.

По жалби држав. правобраниоца примедбама бр. 14675. свога I одељења Касациони Суд поништио је ово решење суда са разлога:

„Погрешан је разлог суда, са кога је одбио државног правобраниоца од тражења, да се оптуженом Динићу суди у његовом одсуству заснивајући своје мишљење на своме извршном решењу бр. 22383. о стављању под суд оптуженога, када је и одлучио, да се оптуженом Динићу суди, кад се ухвати или од стране власти изда.

Овај разлог суда није основан. Не може се по закону сматрати, као што суд налази, да је питање о времену суђења оптуженоме Динићу дефинитивно расправљено поменутиим решењем, те да не би имало места понова решавати ово истакнуто питање.

Питање о моменту суђења оптуженоме Динићу није питање о каквом истакнутом праву процесних субјеката, нити се оно односи на сам објекат, који обухвата главна расправа судска у једном кривичном процесу, те да би дефинитивна расправа таквог питања одузимала сваку легалност поновном покретању тог питања.

Одређивање суђења јесте унутрашња радња суда, која се односи на време предузимања главне процесне радње — суђења по једној кривици, која се према §§ 167. и II одељ. §. 314. крив. суд. пост. одређује наредбом суда, која не добија карактер оних извршних и дефинитивних одлука, које одузимају законску могућност иницијативи суда, да их може

мењати, као што је случај са коначним одлукама судским с томе, да ли ће се оптужени ставити под суд или не, на које се суд, наводећи прописе §§ 161. 164. 165. и 167. крив. суд. пост. позива на оправдање свога гледишта, да се ни питање о времену суђења ове кривице не може поново решавати, зато што је то већ учињено.

Пропис § 314. крив. суд. пост. овлашћује суд, да даљи поступак по једној кривици не задржава и суђење не одлаже до појаве одбеглог кривца, ако би кривица, остајући непре-суђена, изазивала бојазан од рђавих последица.

Државни правобранилац при поновном свом захтеву, да се оптужном одмах суди, истакао је као разлог велику материјалну штету за државу због велике проневере, коју је оптужени учинио и због отвореног питања о његовој пензији, коју држава издаје, излажући се штети.

Према овако представљеном стању суд је, без обзира на своју ранију наредбу о томе, требао понова се упустити у оцену истакнутог питања о времену суђења ове кривице, узимајући у обзир оправдане разлоге, које раније државни правобранилац није истицао за све штетне последице, ако се ова кривица не би судила сада и без присуства оптуженога“.

На ове примедбе Касационог Суда, првостепени суд дао је следеће против-разлоге:

## I.

„Суд је у своме решењу истакао један принцип да се једно питање расправљено од стране надлежне власти не може понова покретати ако законског овлашћења за ревизију ранијег решења нема. Констатујући у поништеном решењу да је расправа спорнога питања о суђењу оптуженог Динића већ једном учињена и да је захтев државног правобраниоца у то време већ постојао, суд је, одбацујући његов исти такав други захтев, за своје решење као основу искључиво навео само то, што је то раније решење без протеста од стране државног правобраниоца примљено и тиме добило са формалне стране извршну форму, чија је снага у томе да не допушта поновно третирање свакога новог истоветног захева.

У таквом судском решењу не садржи се повреда ма које законске одредбе, јер је суд правилно узео оно што се једино има узети у обзир, а то је да се од стране државног

правобраниоца може учинити само један правни захтев за суђење окривљеном Динићу у контумацији, који би изазвао судску одлуку и да доцнији захтеви нису нови захтеви већ репродукција старог захтева са новим разлозима. Суд је стао на један правни терен а то је да судска одлука има да одреди правну снагу једном правном захтеву; да се судска таква одлука изазива само таквим захтевом и да у кривичном процесу мотиви, који су послужили да се такав захтев учини, суду и не морају бити познати, јер и поред тога они имају толико вредности, у колико имају подлоге, која их оправдава и легалност даје.

Касациони Суд другчије схвата. Он сваком захтеву даје нову правну снагу, која би имала да изазове нову судску одлуку у погледу суштине самог спорног предмета. Зато по таквом мишљењу формална страна једне судске одлуке нема ону снагу, која јој се свуда признаје, а то је да сваки нов захтев просто одбаци и на тај начин одржи морални елемент, који је суштина и основа и права и судске одлуке, која то право има да декларира. Првостепени суд, према томе, имао је разлога кад је изјавио у своме решењу да се ранија судска одлука има да поштује и од суда и од стране и да њена вредност не може ни у колико бити поколебана, ма каква промена у мишљењу судија доцније постала, јер би такав случај представљао један пример злоупотребе, пошто у том моменту већ постоји једна одлука, која је по својој компетенцији прогласила једно право у једној законској одредби и одредила правну подлогу једном захтеву, који је суду поднесен био. Ова опажања суд у решење није унео, јер је то излишно било, и што их сад износи то чини само зато, да ближе укаже на једну погрешку, која се истина може увући, али коју треба свакако уклонити.

## II.

Примедбе Касационог Суда немају законске подлоге. Захтев државног правобраниоца, и то како први тако и други истиче два питања. Прво је питање правно у толико, што исто подлежи ревизији Касационог Суда у томе, да ли је квалификација, коју је суд дао, таква да допушта суђење у контумацији, узевши у обзир да се такав поступак примењује само за злочине. Све остало је фактичко питање. Природа

самога дела, позор, који дело изазива и последице, за које се везује и собом доноси, све је то оцена појединих факата и за то је одлука првога суда у томе правцу суверена и представља израз интелигенције и правне спреме судија.

Касациони Суд, према томе може поништавати одлуку суда, ако законски основ из § 314. крив. пост. није задовољен, али је изван његове надлежности да изврши ревизију судске оцене о фактима, која је суд у решењу констатовао и за базу своје оцене и одлуке изнео. То само довољно је било да убеди Касациони Суд да је поништено решење правилно, јер се у њему изречно наводи да је суд оцену о фактима дао и да, према томе, не постоји никакво овлашћење, по коме се може наредити првостепеном суду да накнадно даје своју оцену о другим разлозима државног правобраниоца, пошто је и сувише очигледно да суд у таквим питањима даје оцену не само о оним разлозима, који се износе, већ о свему, што може ући у квалификацију позора и рђавих последица, које су изнесене као ближа основа за оцену суда да ли суђење треба одложити или без оптуженога одмах извршити.

Првостепени суд слободан је према томе да изјави да је изван сваке сумње да нови разлози не играју никакву улогу и да њихово нарочито истицање не може поновном захтеву државног правобраниоца дати правну подлогу, као што ни доцнији трећи, четврти захтеви са новим разлозима не могу изискивати судске правне рефлексije, пошто је суд на првом месту позван да одржи свој ауторитет, који је у одлуци изражен и да не допусти ма и најмању сенку на моралну снагу, коју суд жели свакој својој одлуци да да, сачува и јасно истакне.

### III.

Спорно питање према примедбама Касационог Суда своди се на питање о томе да ли одлука суда у смислу § 314. крив. пост. представља у суштини наредбу или решење суда. У том правцу првостепени суд слободан је да напомене да се наредбом расправљају споредна питања, а то су она, која не додирују правне интересе. Као спорно до сада се није истицало да се одређивање претреса ради суђења расправља наредбом и то наредбом председника суда, али одлучивање да се оптуженом ван домашаја наших власти одмах суди

изискује судско решење као своју форму, јер се таквом одлуком додирује и правни интерес државе и њене суверености да се пресуда изрече и право оптуженога да се то допусти само у случају, за који законско овлашћење постоји, Кривична пресуда има не само да изнесе дужност кажњавања, већ она додирује грађанска и политичка права оптужених лица. Као год што државни правобранилац има права да се жали на одлуку суда, која одлаже дужност суђења док се оптужени не ухвати или властима не преда, исто тако оранилац оптуженога и његова најближа родбина имају права да се жале ако услова за суђење у контумацији нема (§§ 258. и 314. крив. пост.).

Одлука суда, дакле, констатује две ствари. На првом месту третира начелну примену законског овлашћења из § 314. крив. пост. за суђење без оптуженога (законска квалификација дела), а затим разрешава фактичку примену овога овлашћења на дани случај, коме или допушта суђење у контумацији или исто одлаже док се опужени не ухвати или не преда. Према томе јасно је да први део судске одлуке расправља чисто правно питање о начелној примене једне законске одредбе и да одлука у томе правцу подлежни ревизији Касационог Суда, док друга страна такве одлуке третира факта, која у конкретном случају улазе у квалификацију позора и рђавих последица (§ 314. крив. пост.), па је зато одлука првостепенога суда у томе правцу суверена и ревизија Касационог Суда усљед жалбе одстрањена.

Према овоме погрешка Касационог Суда је очигледна, јер је истичући наредбу као форму судске одлуке, своју надлежност за расправу правних питања потпуно одбио и на тај начин правни интереси државни и право оптуженога, чија је повреда у суђењу без његовог присуства еминентна, остали су без заштите. Првостепени суд у исто време има част да скрене пажњу Касационог Суда да су се судови раније прононсирани у овом питању. По делу од 16. септембра 1907. год. суд је у својим првим противразлозима истакао своје искључиво право за расправу питања, када ће се оптуженоме, који је за то дело био окривљен и налазио се ван домашаја наших власти, судити, и општа седница Касационог Суда нашла је да је то становиште тачно и његове разлоге у томе

правцу примила. Зато суд налази да нема разлога да се и у овом делу од тога одступи.

#### IV.

Погрешка у примедбама потекла је отуда, и суд узима слободу да то изјави, што је изгубљен из вида један принцип у суђењу, који истакнуто питање искључиво поставља на његово право место. Редовно је стање да је оптужени у домањају власти, која суди и у вези с тиме присуство оптуженога на претресу. Изузетак је да је оптужени ван граница државе, чији судови треба пресуду да изрекну и да му се у контумацији суди без његовог присуства. Тај изузетак изречно је предвиђен у § 314. крив. пост. и признат с једне стране за злочине а с друге стране за злочине нарочите природе.

*Принцип усмености карактерна је црта праве одбране оптуженога у модерном законодавству. И извиђање, и испитивање и судска пресуда ту главну карактерну црту имају да очувају (interrogetoire, instruction, jugement contractatoire).* Тај принцип мора од суда да се поштује јер је пресуда иначе ништавна. Закључак се сам собом намеће. Да усмености нема, да се извиђање врши без оптуженога, да се све врсте употребљивих доказа оптуженоме не комуницирају и да се пресуда без његове одбране изрекне; да дакле на место једног редовног стања дође једно нередовно стање и да се тај изузетак као легалан прими потребно је да постоји таква одлука, која може бити предмет разматрања у Касационом Суду, који је позван да пази да свака одлука опсервира онај поступак који се законом за њену законитост везује. Потребно је дакле да се питање о примени законског овлашћења из § 314. крив. пост. решењем расправи, које подлежи ревизији Касационог Суда у свом правном делу те да се констатује на тај начин да доцнији поступак на претресу има легалну основу и да пресуда изречена без оптуженога има своју материјалну снагу. Да тога свега не може бити, ако се ово питање наредбом расправи, очигледно је и зато је суд слободан да изјави да је у примедбама питање о начелном допуштању суђења у контумацији конфондирано са питањем, о одређивању већ допуштеног суђења, јер је прво питање правно и представља један

узетак, док друго питање улази у атрибуције председника суда и расправља се његовом наредбом.

## V.

Закључујући своје противразлоге, суд је слободан да учини једну напомену. Правило је да се примедбе дају на оно, што је решењем разрешено. У овом конкретном случају примедбе се имале да ограниче само на то да ли је спорно питање ранијим решењем дефитивно растављено, јер је суд искључиво то расправљао и у закључку решења изречно навео, како би тиме унапред одредио правац у ревизији од стране Касационог Суда, ако би се решење поништити требало.

Касациони Суд, и ако је првостепени суд у решењу изјавио да нове разлоге државног правобраниоца није ценио, јер је његов захтев са формалне стране одбацио, сматрао је за опортуно да, поништавајући решење, скрене пажњу првостепеног суда на разлоге државног правобраниоца и да нарочито истакне њихову оправданост у конкретном случају. Првостепени суд не може преко тога прећи а да не изјави како тој квалификацији у опште места у примедбама није било. Таква резерва собом се истиче, пошто првостепени суд не може давати противразлоге на примедбе, које расправљају ствари, за које је у решењу првостепени суд изречно ставио да предмет расправе нису биле. То унапред дано мишљење Касационог Суда за оно, што ће суд тек имати да цени, доводи у незавидан положај првостепени суд онолико исто, у колико ставља у незгодан положај Касациони Суд. Може бити једно од овога двога: Или да првостепени суд оправданост разлога државног правобраниоца прими и у том случају не постоји мишљење првостепеног суда већ Касационог Суда, и тако првостепени суд у једној ствари своје мишљење није ни дао; или ће првостепени суд изразити независно своје мишљење, које може бити противно мишљењу Касационог Суда. И у колико је у овом првом случају првостепени суд био обичан инструменат туђега мишљења исто толико у другом случају постоји опасност да првостепени суд и поред наглашенога мишљења Касационог Суда изрази своје независно мишљење и на тај начин стави се у немогућност да испуни своју жељу, која код првостепеног суда увек



постоји да својом одлуком очува и свој углед и углед Касационог Суда.

Међутим таква резерва је била потпуно оправдана, јер се не може спорити да се оценом Касационог Суда у погледу разлога државног правобраниоца дотиче једно чисто фактичко питање, које је у сувереној власти првога суда. Та је резерва у овом случају у толико била већа, јер је Касациони Суд пред собом имао једно судско решење, које износи начелно гледиште првостепеног суда на спорно питање и у коме се изречно наводи да утаје, као кривична дела, нити собом повлаче позор, нити изазивају рђаве последице ако се пресуда у контумацији не изрекне. Првостепени суд налази се, дакле, у једној дилеми, у коју је противно својој вољи стављен, да оптира између свога мишљења, које је у напред дао и мишљења Касационог Суда, које је као опортуно изнесено за судско решење, које ће суштину разлога државног правобраниоца имати да цени.

Првостепеном суду не може се замерити, ако у избору остане при своме мишљењу, јер је такво разрешење и правилно и једино могуће. Првостепени суд има да очува своје мишљење док се оно од стране Касационог Суда кад буде третирано, не обори, а то ће наступити онда ако примедбе остану и на тај начин првостепени суд према примедбама ново решење донесе. У том случају суд ће оправданост разлога државног правобраниоца, које Касациони Суд истиче, оценити. Та оцена има да буде дана у оном правцу, који је суд у првом свом решењу, по првом захтеву државног правобраниоца одредио. Та је оцена чисто начелна. Суд има изричући пресуду у контумацији да репримира опасна дела, чије су последице непосредне, а то су дела, која изазивају одмах или друга дела или спремају терен за друга дела, ако се учињена дела пресудом не казне. Утаје као кривична дела по природи не привлаче позор, јер су њихове последице изражене у материјалној штети. Њихова је опасност потпуно искључена по јавни ред у држави а последице су искључиво везане за јачу државну контролу. Код таквих дела специјално је то, што је у власти државних органа да њихову појаву потпуно спрече и не допусте и ако се појави ма какав утицај на друга дела, докле одредба § 314. крив. пост. предвиђа дела, која директно ремете јавни ред, слободу и сигур-

ност. То су дакле дела, која се не дотичу државног фиска, већ реда у држави и то оног реда, који једној земљи и његовој заштити и гарантини и даје особине једне државе.

Питање је дакле разрешено. У власти суда није да изричући пресуду спречи рђаве последице дефрауданата, да дакле друге дефраудације отклони, већ је то у искључивој власти јаке и строге државне контроле. То је основа за судску одлуку о суђењу у контумацији, које тражи таква дела, која повлаче позор и везују рђаве последице, које и поред све пажње и воље државних власти нормално не могу да се отклоне. Према томе Касациони Суд може закључити у колико може да се каже да су разлози државног правобраниоца, у другом његовом захтеву изражени, у томе што је у питању пензија оптуженога Дивина остала непречишћена и што се истиче пензија његове деце и жене, оправдани, како се у примедбама Касационог Суда изјављује, и у колико ти разлози могу да уђу у квалификацију позора и рђавих последица, који се искључиво односе на ред и на опасност за ред и нарочите гаранције, које држава у погледу појединих дела треба да да и заштиту, коју треба да учини.

То су разлози, које првостепени суд сматра за корисно да у овој прилици изнесе, како би јаче истакао суштину питања и ставио на равну подлогу и опортунитет Касационог Суда и опортунитет овог суда за мишљење, које ће општа седница у погледу правилности поништеног решења имати да проносира. Суд је слободан да изјави, и нарочито жели да то учини, да се нада, да се у том погледу њему не може замерити никаква непажња што је, расправљајући начелно једно питање, и поред све своје резерве, учинио извесне напомене.

Констатујући да се те напомене односе на питање о оправданости разлога државног правобраниоца у његовом другом захтеву првостепени суд сматра за потребно да изјави, како те напомене не састављају законску подлогу за противразлоге, које је суд учинио у погледу онога, што је поништеним решењем расправљено пошто ти разлози државног правобраниоца у поништеном решењу нису ни третирани и да се за то истиче резерва да се те напомене имају унети у ново решење ако примедбе остану у снази. Што су при свем том те напомене сада учињене, суд је за то имао овла-

шћење у примедбама Касационог Суда, које су ту оправданост нових разлога државног правобраниоца у закључењу дидирнуле и тиме без легалне основе са гледишта опортунитета истакле питање о будућем судском решењу услед чега је првостепени суд, у жељи да тај опортунитет из судских одлука чија је подлога искључиво у закону одстрани и учинио изјаве, које спорно питање постављају на његово право место и истичу начелно третирање примене једног законског овлашћења за изузетно суђење без оптуженога лица.

Изјављујући да је спорно питање само у томе да ли је поништено решење са формалне стране правилно а не и да ли су разлози државног правобраниоца у другом његовом захтеву оправдани или то нису суд у смислу изнетих разлога за законитост свог решења, на основу § 297. крив. суд. пост. има част да врати акта Касационом Суду на решење.

Одлуком опште седнице своје, од 15. јануара 1911. год. Бр. 435, Касациони Суд је нашао: „*да не стоје противразлози суда већ да су речене примедбе Касационог Суда закону саобразне*“.

### Ко је тестаменат писао не мора се означити.

— Одлука опште седнице Касац. Суда —

Тужбом је тражено, да се тестаменат поништи са ових мана:

- 1) што сведоци нису били присутни при прављењу — писању — тестаментa но само при читању истог;
- 2) што на тестаменту није означено ко је тестаменат написао и
3. што тестатор при прављењу тестаментa није био при свести, јер је био много болестан.

Првостепени је суд огласио овај тестаменат за неважећи. У разлозима своје пресуде вели:

Да је први навод разлог за уништај тестаментa, јер се из истог (тестаментa) не види да су сведоци били присутни при писању, а смисао § 433 грађан. зак. тај је, да се тестамент напише у присуству сведока, који имају да посведоче, да је то последња воља завештаочева, а да је овај смисао, види се и из § 432 грађ. зак. који каже: „Ако завешталац не зна или не може писати, онда може и другом казивати

да напише, које ће он потписати ако може, иначе умолиће другог да име његово потпише“.

Други навод разлог је такође за уништај тестамена, јер је по § 432 грађ. зак. битан основ за важност тестамена, да се у тестаментузначи ко је тестаменат написао.

Па како у спорном тестаменту није означено ко је тестаменат написао, то му према наведеном (§§ 432 и 433 грађ. зак.) недостаје један од битних основа за важност његову. Ово своје мишљење суд подкрепљује тиме, што по § 445 грађ. законика онај, коме се шта тестаментом оставља, не може писати тестамент. Према овоме мора увек бити назначено ко је писац тестамена, иначе не би се знало да ли је онај коме је тестаментом што остављено, исти писао или не, па према томе ни да ли су све законске формалности (од чијег испуњења зависи важност или неважност тестамена) испуњене или нису.

Са ова два разлога спорни тестамент се има уништити.

Трећи навод није утврђен ничим, нити се могу о томе сведоци испитивати, јер су они једном дали свој суд о душевном стању тестатора и то својим потписима на тестаменту утврдили, а суд не налази за потребно да се о томе још и заклињу (§ 437 грађан. законика).

Апелација. Суд је преиначио пресуду првостеп. суда и тужиоца одбио од тражења са ових разлога:

Први тужбени навод за поништај тестамена не стоји. Одредбе §§ 433 и 435 грађ. зак. не траже да тестаментални сведоци морају бити присутни при писању тестамена, већ само да сведоци буду сви заједно при потписивању и да је тестатору пред сведоцима од једног сведока прочитан тестамент и да је он изјавио да је то његова последња воља, што је све овде и испуњено као што се види из потврде сведока на тестаменту.

Други навод изнесен у тужби такође не може бити разлог за поништај спорног тестамена, јер ни један законски пропис па ни § 432 грађан. зак. не тражи да се у тестаментузначи писац тестамена. Истина да по § 445 грађ. зак. не може бити писац тестамена онај, коме се што тестаментом оставља, али тај разлог добија своју правну важност тек онда, кад интересована страна поднесе доказе, да је тестамент писало лице, коме је тестаментом завештан извештан део имања

било ма у ком виду. Тужилац не само да о томе не подноси доказе, већ чак и не наводи да је тестамент писало такво лице, него само указује на то, да у тестаменту није означен писац тестаamenta, услед чега се има сматрати да је тестамент писало незаинтересовано лице.

Трећи разлог изнет у тужби правилно је оцењен у пресуди првостеп. суда.

Према изложеноме, кад тужилац није утврдио оскудицу ни једног битног елемента за важност тестаamenta, — онда се од тражења поништаја спорног тестаamenta има одбити као недоказаног, — § 178 грађ. поступка — с тим, да је одговоран туженој страни за парничне трошкове.

Касациони Суд примедбама својим од 17 јануара 1911 год. Бр. 471 (услед жалбе тужиоца) нашао је, да ова пресуда Апелац. Суда не одговара закону из следећих разлога:

Погрешно Апелац. Суд, у разлозима своје пресуде тврди, да наш закон не предвиђа наређење по коме се и писац тестаamenta, који је тестатора потписао, мора на тестаменту потписати. Остављајући на страну то, што је законодавац у § 445 грађ. зак. изречно предвидео да тестатор не може писцу тестаamenta ништа завештати, и на тај начин објективним путем, утврдио своју тежњу, да се на тестаменту мора потписати и његов писац, јер би иначе то законско наређење могло бити увек изиграно, — Касациони Суд налази, да је законодавац такво наређење дао и у оним својим одредбама, које говоре специјално о овој врсти тестаamenta.

Кад се пажљиво прочитају наређења §§ 432 и 433 грађ. законика, види се, да они тек заједно представљају целину и то не само по томе, што регулишу једну специјалну врсту тестаamenta, него и по вези речи („к томе . . . § 433) мисли и намери законодавчевој. И према томе, кад је он при крају поменутог § 433 грађ. зак. у засебној тачки казао: „но *свагда* треба да се назначи чијом је руком име написано“, онда је јасно: да се ове речи односе на све неписмене потписе овог тестаamenta напред поменуте (аргуменат: „свагда“).

У § 8 грађ. зак. казано је: да смисао закона нико не изврће; да се приликом нејасних наређења закључци изводе како с погледом на друге „подробне законе“, тако и намеру законодавца. Према томе, кад законодавац у погледу наслеђивања ставља у подједнак положај како писца тако и све-

дока тестаментa; кад дакле функције писца тестаментa приликом прављења тестаментa пишу ни мало мање вредности од функција тестаменталних сведока; кад, најзад, не само због наређења § 445 грађ. зак. треба да се зна ко је писац тестаментa, него то тражи и природа саме ствари, — онда Касациони Суд налази: да тестамент, као сваки акт треба да носи име онога који га је написао и потписао, и ако тога нема, онда да не вреди.

Апелациони Суд на ове примедбе дао је (актом од 27 јануара 1911 год. Бр. 443) ове против-разлоге:

По § 445 грађ. зак. на ни у једном законском пропису у глави X грађан. зак. која говори о тестаменту — завештању, не тражи се, да на тестаменту буде писац истог подписат, јер овај законски пропис говори само о томе, да онај коме се што тестаментом оставља не може писати тестамент, а међу тим тужилац у овоме случају не наводи нити пак подноси ма какве доказе, да је тестамент писало лице коме је спорним тестаментом ма шта остављено. Па кад тужилац то не наводи, онда према тач. 5. § 305 грађан. пост. Апелациони Суд није дужан чинити предпоставке нити пак ценити оно што парничне стране не наводе, јер по § 178 грађ. пост. ко што тражи треба и да докаже.

Но подпис писца тестаментa на истом поред наведеног без икакве је законске вредности, пошто се његов подпис не тражи ни прописима §§ 432 и 433 грађ. зак. јер пропис § 432 говори о томе: ако завешталац не зна или не може писати, онда може казати и другом да напише тестамент, који ће он — завешталац — подписати, а међутим у овом законском пропису који нарочито говори о писцу тестаментa, није предвиђено да се и писац тестаментa на истом подпише, што би законодавац без сумње, да је хтео и ову формалност увести при писању тестаментa, наредио и то, да се писци тестаментa на истом подписују, као год што је назначио, да ће се тестатор подписати на тестаменту који је друго лице писало, или ако је неписмен, потписаће га друго лице, а он ће у томе случају само свој печат ударити ако га има.

Тако исто пропис § 433 говори о сведоцима који ће сведочити да је оно последња воља завештаочева, и ако сведоци знају писати они ће име своје на тестаменту подписати, па ако печат имају и печат ће ударити, али ако који не зна писати, он ће поред имена свој печат ударити, а ако исти нема он ће

својом руком крст назначити, а име моћи ће и један од писмени сведока написати, но свагда треба да се назначи чијом је руком написано. Према томе овај законски пропис као што се види, говори само о сведоцима који су присутни приликом изјаве последње воље завештаоачеве, и да исти сведоци треба да буду на завештању — тестаменту подписати, а ако незнају писати онда ће их друго лице подписати и за то лице које је неписмене сведоке подписало, треба да се назначи чијом су руком подписани. Међутим овај законски пропис не односи се на писца тестаamenta, те да и он на истом буде подписат. Према овоме Апелац. Суд и из овог законског прописа изводи закључак, да законодавац није имао намере да писац тестаamenta на истом буде подписат. Да је за то имао намеру, он би то и наредно, као год што је и у овом законском пропису наредио, да се мора назначити чијом су руком имена неписмених сведока написана.

Па када према напред изложеноме ни једним законским прописом није наредено да писац тестаamenta на истом буде подписав, — то Апелац. Суд придржавајући се строго закона као и § 8 грађ. зак. те да смисао закона не би био изврнут, и пазећи на речи и њихово право значење налази, да на тестаменту као свечаном акту, за чију важност предвиђене су нарочите формалности у глави X грађ. зак., — не треба да буде подписат писац тестаamenta, пошто та формалност није предвиђена.

Општа седница Касационог Суда од 11 фебруара 1911 год. Бр. 1926 усвојила је ове против-разлоге и пресуду Апелационог Суда оснажила.

\*

Мишљење Апелац. Суда, да се писац тестаamenta не мора знати, дели и д-р Драг. Аранђеловић. Он у својој расправи: „**О формалним изјавама воље, с нарочитим обзиром на наш грађански законик**“ вели: „Ко је писац тестаamenta, не мора да се означаје. Али ако се утврди, да је тестаменат писао онај, коме се што у тестаменту оставља, онда тестаменат не важи — § 445“. (В. стр. 34 прим. под 60).

Исто мишљење заступа и Марко Стојановић у расправи својој: „*Може ли писац тестаamenta бити сведок тестаamenta?*“ (одштампано у „Пороти“ од 1880 год.). Тако он у расправи својој (стр. 36) вели:

„Закон неће да зна, ко је тестаменат писао. Тестаменат може завештаоцу писати и онај, који сведок бити не може, који за сведока није способан. Тестаменат може завештаоцу писати и дете, од колико хоћете година, које само уме писати. Тестаменат може завештаоцу писати и робџиаш. Кад би закон хтео да води икакав рачун од писца тестамена, кад би закон писцем тестамена условљавао вредност тестамена, он би наредио, да се на тестаменту увек назначује писац тестамена. Закон то не тражи. Писац је нула“. Он је својом расправом доказивао и стао на то гледиште: да писац тестамена може у исто време бити и сведок тестамена, само ако је иначе за сведока способан.

Ма да закон изриком не наређује, да се писац тестамена мора на истом потписати, ипак кад се има на уму пропис § 445 грађ. зак. који наређује: „Тако коме се што у тестаменту оставља, не може ни писати тестаменат, — мислим, да је правилније узети (као што су и примедбе оделеља Касац. Суда узеле), да тестаменат не важи ако на истом није означено ко га је писао. Јер само тако, ако се зна ко је тестаменат писао, моћи ће се знати је ли нарушен пропис § 445 или не.

Мих. Л. Стојадиновић.

### **Завештање важи, и ако је оно неписменом тестватору прочитано од писца тестамена а не ког другог сведока.**

— Одлука опште седнице Касац. Суда —

Тестватор је наредио, да сво његово имање ужива његова жена до смрти или преудаје њене. Сем овога, да јој се у наслеђе дâ 720 динара и половина покућанства и собног намештаја. Син његов, као једини законни наследник, да прими имање на управу и уживање тек по смрти његове — завештаочеве — жене.

Са овим завештањем, син тестваторов није био задовољан, те је према решењу судије за неспорна дела поднео суду тужбу и тражио пресуду: да се завештање поништи, јер не одговара закону по томе, што је завештање неписменом тестватору прочитао писац тестамена а не ко други од сведока и што му је окрњен законни део уживања имања.

Првостепени је суд одбио тужиоца од тражења поништаја



завештања с тим, да му жена завештаочева уступи половину имања на уживање. У разлозима своје пресуде позвао се на §§ 435 и 414 грађ. зак. наводећи, да није противно закону што је писац тестаментата прочитао место другог ког сведока завештање тастатору. Али да је тужиоцу овим завештањем окрњен закони део уживања имања, што је тестаментом наређено да тужилац прими имање у наследство и управу тек после смрти или преудаје жене завештаочеве. Ово је вели разлог за редуцирање а не поништај завештања.

Апелациони Суд (услед незадовољства парничара) пресудио је: да се завештање поништи из разлога:

Погрешно је узео првостепени суд пресудом својом да према § 435 грађ. зак. нема места да се поништи тестамент и тужиоца од тог тражења одбио.

Тужилац је у овом спору тражио, да се спорни тестаменат поништи поред осталих разлога и зато, што је тестаменат прочитан од писца тестаментата а не ког другог присутног и позваног сведока. Из тестаментата се види, да је тестаменат одиста прочитан тастатору од писца тестаментата.

§ 435 грађ. зак. изрично тражи, да тестаменат, који није писао сам тастатор, треба да му прочита један сведок. Захтев законодавчев, да тестаменат прочита тастатору један од сведока правда се тиме, да би се отклонила свака сумња о тачности, верности и истинитости исписане воље тастаторове у тестаменту. Све ово не би било огарантовано кад би се право читања дало и писцу тестаментата. Јер несавесан писац може нешто и против воље завештаочеве да унесе или прикрије приликом читања, што је искључено, кад написани тестаменат други који од сведока позваних и присутних тастатору прочита.

Како је сваки тестаменат формалан правни акт, те се сви закон. услови морају испунити а спорни тестамент није прочитан од ког другог сведока већ од писца, — то се овај тестаменат има за неважећег огласити и поништити.

Тужилац је у исто време тражио поништај завештања и са разлога тога, што је њему окрњен закони део. Првостепени је суд дао правилне разлоге у пресуди, да ово није разлог за уништај тестаментата него само редуцију истога. Али како је Апелаци. Суд нашао, да са горе изложеног раз-

лога има места поништају спорног тестаментa, то је редукција истог безпредметна.

Касац. Суд (услед жалбе жене завештаоачеве, као тужене стране) примедбама својим од 3 маја 1910 год. Бр. 5499 уништио је пресуду Апелац. Суда са разлога:

Погрешно је Апелац. Суд узео да спорни тестамент не одговара закону само зато, што је исти прочитан тестатору од писца спорног тестаментa, налазећи да тестамент, који није писао сам тестатор, мора овоме бити прочитан само од сведока. Јер када се у § 435 грађ. зак. каже, да ако завешталац није сâм написао и потписао тестамент, нити је сâм читати знао или могао, онда ће му се исти пред сведоцима од једног сведока прочитати, и када се из спорног тестаментa види, да је исти прочитан од писца, *који је у исто време и сведок на спорном тестаменту*, а међутим законодавац нигди изрично не забрањује да писац, као сведок на тестаменту, не може тестамент прочитати тестатору и прочитати, — онда се има узети да је то законом дозвољено чинити, и Апелац. Суд према наведеном погрешно је, када је горњом пресудом својом спорни тестамент уништио.

Апелациони Суд дао је ове противразлоге:

Према одредби § 435 грађ. зак. као битни услов за важност тестаментa неписменог тестатора тражи се: да је тестатору у присуству сведока тестамент прочитан од стране једног сведока. Кад се ова одредба упореди са одредбом § 432 истог закона која говори о писању тестаментa, види се да је писање тестаментa једна а читање друга радња; смисао, да тестамент мора бити прочитан од стране једног сведока лежи у томе, да се по читању тестаментa констатује да је писац тестаментa написао онако како је тестатор желео.

Код вансудских тестаментa улога писца не представља никакву радњу једног званичног лица, те да се узме да је он и читањем истог што је написао утврдио једну радњу коју је обавио у делокругу његове надлежности као орган државне власти. Стога извршена радња писца тестаментa треба да буде потврђена од другог ког лица које суделује при прављењу тестаментa.

Дозволити да писац тестаментa, који је у исто време и сведок, може да прочита тестамент, значило би оставити тестамент без констатације да ли је писац прочитао оно што

је и написао у тестаменту. Чак нико од осталих тестаменталних сведока не би могао доцније послужити као доказ о томе.

Законодавац наређујући у помен. зак. одредби, да се исти — неписменом завештаоцу тестаментат има прочитати од стране једног сведока пред осталим сведонима и да се тестатор изјасни, да ли је то његова последња воља, хтео је, да обезбеди неписменост тестатора од могућих злоупотреба и несавесности писца тестаментат т. ј. да створи једну врсту контроле у погледу томе: да ли је писац заиста написао оно, што је тестатор желео. То се може постићи само на тај начин, ако тестатору прочита један од сведока, који није писао тестаментат. Јер у таквом начину лежи гаранција да ће сведок прочитати оно што је у ствари и написано, а тестатор има да се изјасни да ли је то његова последња воља.

Ако би се противно овоме узело, да један сведок и пише и чита тестаментат, ова би гаранција била доведена у опасност, јер би сведок могао написати тестаментат како би он хтео и тестатору и сведоцима прочитати онако како тестатор жели и тестатор би изјавио да је то његова последња воља, ма да је у ствари писање садржине тестаментат противно његовој вољи.

И ако законодавац није изречно нигде забранио да писац као сведок не може тестамент прочитати, ипак са горе наведених разлога Апелац. Суд не може да се сложи са мишљењем Касацисног Суда да је то дозвољено читати. Како би било противно духу и цели у којој је законодавац наредио читање тестаментат од једног сведока пред сведоцима и тестатором, — то није ни имао потребе да изрично забрањује: да писац као сведок не може тестаментат да прочита.

Општа седница Касац. Суда од 17 августа 1910 год. Бр. 7845 одбацила је противразлоге Апелац. Суда а одржала у снази примедбе свог одељења.

Према овим примедбама као обавезним, Апелац. Суд је одобрио пресуду првостеп. суда.

\*

Пракса судска, може се готово рећи стална је у томе: да тестаментат не вреди ако је исти прочитан од писца тестаментат а не од ког другог сведока.

То гледиште заступа и д-р Драг. Аранђеловић Он у расправи својој: „**О формалним изјавама воље с нарочитим обзиром на наш грађански законик**“ (на стр. 34—35) налазећи, да писац тестаментa може бити сведок, вели: „Али он то може бити само тако, ако има способности, која се за сведока при тестаментима у опште тражи (§§ 443, 444, 446), а сем тога, кад је писац тестаментa и сведок, онда не сме писац као сведок читати тестаменту, него други који сведок,<sup>1</sup> што се мора и из изјава сведока на тестаменту видети. Из овога следује да у овом специјалном случају морају два сведока бити писмени (писац — сведок и други сведок)“.

Гледиште Аранђеловићево као и разлози Апелац. Суда морају се мислим узети да одговарају духу закона нашег.

У Никетићевом грађ. законикy (в. стр. 276—280) нотирани су неколико одлука опште седнице Касац. Суда. Из тих се одлука види, да је спорно питање неједнако расправљано.

Поменута расправа Драг. Аранђеловића третира је већином питање о важности тестаментa, а то је за правнике од велике користи.

Министар Правде г. К. Ј. Тимотијевић поднео је Народној Скупштини „Предлог Закона о изменама у грађанском законикy“ од § 429—448.

Тим се изменама иде поглавито на то, да се учини крај са усменим тестаментима. Надати се, да ће ове измене бити што пре остварене. Тиме ће се учинити крај разним злоупотребама и разноврсним тумачењима судским, нарочито у сукобу писменог тестаментa са усменим.

Мих. Л. Стојадиновић.

## ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Испитивања о смртној казни од А. Ф. Кистјановског. С руског превода П. К. Мијановић. Београд. Књижар издавач Геца Кон. 1910. Стр. VI + 294. Цена 3 дин.

Појава Бекаријевог списка „О преступима и казнама“ (1764. г.) изазвала је специјално обрађивање питања о смртној казни. Прва поставка

<sup>1</sup> Курсив је наш.

Бекаријева: смртна се казна не оснива ни на каквом законитом праву и стога је неправична — послужила је за тему доцнијим писцима. Али то што је Бекарије навео само узгред и што није сматрао као најважније, многи доцнији писци узели су за главу ствар. Због тога се проучавање питања о смртној казни измемнуло у метафизички спор: је ли човек давао или није право другима, да га убијају и т. д. Читавих сто година водио се тај једнолики теоријски спор, задржавајући се на једним истим тачкама, без проналаска нових погледа и нових основа. Благодарени Енглезима, научно обрађивање питања о смртној казни узело је плоднији филозофско-позитиван правац. Испитивање о смртној казни почело се ослањати на искуство, на факта из живота народног. Тек оваква испитивања могла су пружити извесне трајне резултате.

Разуме се, да је питање о смртној казни третирано у главном ради решења практичног питања: хоће ли или неће бити смртне казне у савременим законима? Данас се може рећи, да су разлози за и против у теорији исцрпни. Ново се не може ништа рећи. Сад имају реч само законодавци.

У својој књизи Кистјаковски наводи све те разлоге за и против смртне казне. Он их овако формулише. Противници смртне казне веле: 1) да је живот човечји благо неповредно и неогуђиво, и по томе је смртна казна неправична; 2) да смртна казна не застрашава и не уздржава људе склоне на тешка злочинства; 3) да она не само да није корисна, него још ваноси стварну штету (рђаво утиче на нарави народâ); 4) да је смртна казна нераздвојна од погрешака, које човек није у стању ма колико било да исправи (осуда невиних); и 5) да она одузима злочинцу могућност поправљања. Један од најјачих доказа, који наводе у корист смртне казне њени браниоци јесте: глас народа, његово правничко уверење, његова савест. Кистјаковски пропраћа критички све ове разлоге.

У следећим одељцима, који чине већи део књиге, писац прелази на излагање и анализу историјског материјала.

Историју смртне казне обично почињу од оног времена, кад је држава узела у своје руке кривично правосуђе. Међутим, државна власт затекла је већ смртну казну као готову и потпуно обрађену уставову у облику крвне освете. Сви су народи прошли кроз тај период живота, када се крвна освета сматрала не само као право, него и као дужност. У времену крвне освете владала је потпуна једнакост у погледу урачунљивости: народи су казнили смрћу како за намерна злочинства, тако и за нехатва и случајна. Казнили су не само злочинца, него и његову невину породицу. Доба старости, душевна болест, величина кривичног дела нису утицали на извршење смртне казне. И тако у периоду крвне освете број смртних казни достиже свој максимум.

Први чинилац у делу смањивања смртне казне јесте економски интерес, који уверава човека, да је корисније добити за своју увреду и за своју оштету материјалну награду, него се задовољити убиством противника. Али као год убиство из освете, тако и материјална накнада испрва служи као казна за свако злочинство без разлике. Ове разлике тек је у стању државна власт да нормира. И тако с постанком државне власти иде упоредо и поступно опадање смртне казне.

У доба оснивања државне власти: ропство, неограничена власт породичног старешине и сталешке привилегије биле су главни извор смртној казни. Са снажењем државне власти робови нису више остављени на милост и немилост својих господара, права оца породице сужавају се и од њега се одузима кривична власт, сталешке привилегије се гасе, за све важи један закон.

И ако је оснивање државне власти у самом зачетку доносило смањивање смртне казне, ипак се још врло дуго после тога сама државна власт држала неких начела, која су природно условљавала неопходност смртне казне за многа кривична дела и из многих узрока. Кроз цео средњи век и чак до краја XVIII столећа смртна се казна одређује и за дела најмање важности. У Француској, пред револуцију, набрајало се 115 кривичних дела, за која је закон претио смртном казном. У Енглеској је тај број тада био још већи — 160. Приближне цифре налазе се и у другим законодавствима. Овако великом броју кривичних дела, угрожених смртном казном, одговарао је, разуме се, и огroman број стварно извршених казни. Нарочито су се строго кажњавале три врсте кривичних дела: против државе, против религије и против морала. Сем тога, још у XVIII веку, и правници и практика давали су право судији, да одређује смртну казну, па чак и да измишља нове казне по своме нахођењу, у оним случајевима, у којима закон то није прописао. Закони су, међутим, били многобројни, замршени и без јединства; ислеђење и суђење вршило се тајно; средства за изнајажење дела и доказа била су не толико да окривљеном даду законску могућност да се оправда, него да га запетљају, преваре и доведу до кривичне осуде. Све су ово прилике, које су помагале самовољне испаде судија и уједно имале утицаја на број смртних казна.

Појава списа Бекаријева обично се сматра као први протест противу неправичности и непотребности смртне казне. Али, при пажљивијем проучавању историје, види се, да се мишљење о неправичности и непотребности овог кажњавања показало још много раније. Први важан догађај јесте појава хришћанства. Смртна је казна у противности са духом Христове науке. Хришћанска црква, нарочито у почетку, помагала је смањивању смртне казне. Главни моменти јесу ипак капиталне промене, које су се извршиле у друштвеном, економском, религиозном и моралном стању европских народа. Економски интереси увек су имали велики утицај на ублажавање суровог кажњавања. Оснивање колонија приморало је Енглезе да траже радничке руке. Они су онда одводили преступнике на рад у колоније, место да их кажњавају смрћу. У Француској, веслари на лађама, које су састављале флоту, узимани су из редова преступника. У Русији, колонизација Сибира, уставна флота и т. д. припомогли су смањивању смртне казне. Сем тога, још у XVI веку појављује се у европском друштву мишљење, да преступи против религије, по важности својој, не заслужују тако оштру казну, као што је смртна казна. То се мишљење затим ширило и у погледу на преступе против морала и преступе против својине. Опште облагорођавање нарави и распрострањење идеје о једнакости свију људи утичу на смањење смртне казне. У XVIII веку јавља се учење о веједнакој важности преступа и потребној сразмери у тежини кажњавања. У то доба подиже Бекарије свој одсудни глас против смртне казне. Зем-

љиште је било већ спремљено, материјал је постојао и Бекарџије је само први ово сједињено у једну целину и аргументисао уверења која су лутала по умовима његових савременика.

Прво опште укидање смртне казне увео је херцог Леополд у Тоскани. Ова одлучна мера предузета је тек после дугог искуства. Од године 1765., т. ј. од свог ступања на престо, Леополд је обуставио извршење смртне казне, не дирајући законе. Тек 1786. год. изашао је закон, којим се смртна казна сасвим укида.

Покрет смртне казне настављен је затим кроз цео XIX век и он траје и данас. У законодавствима се све више смањује број кривичних дела угрођених смртном казном. Осим тога, број извршених осуда знатно је мањи од броја изречених пресуда. За политичке кривице сматра се да смртна казна уопште није допуштена. Прави се разлика између појединих врста убистава. У многим земљама смртна се казна сасвим укида. Тамо пак где она постоји, њена је примена данас ограничена на врло мали број кривичних дела.

На крају својих разматрања писац се бави питањем о начину извршења смртне казне.

Још у периоду крвне освете биле су израђене све форме извршења смртне казне: вешање, одсецање главе, стрељање, спаљивање, набијање на колац, бацање у воду, привезивање за коњске репове, закопавање у земљу и т. д. Све су то форме, које се налазе после и у периоду државном.

Један од најстаријих начина извршења смртне казне, одкад је она постала државном казном, било је приношење преступника на жртву божанства. Са падом теократије, световна државна власт придаје смртној казни првенствено карактер застрашивања. Начин извршења требао је да произведе што већи страх код гледаоца. То је доба најсуровијег извршења смртне казне на јавним местима. Већ у XVI веку почиње реакција противу прекомерне грубости извршења смртне казне. Данас је општа тенденција, да се смртна казна извршује на што хуманији начин и без њеног пређашњег публицитета. —

То је у главном садржина дела проф. Кистјаковског.

Писац је обратио поглавиту пажњу историјској страни смртне казне. То је оно што даје нарочиту важност његовом раду. Он разматра смртну казну у вези са друштвеним и умним развитком човековим. При томе се његов рад одликује великом објективношћу и социјолошким методом испитивања.

„На питање, које се често ставља специјалисту — вели писац у предговору своје књиге —: какво је ваше мишљење о смртној казни, сматрате ли је за правичну или не, ја одговарам: не питајте мене, јер моје мишљење, као сваког појединца, не може имати јачине и важности, него саслушајте мишљења народа, који, као цуновласни, имају и више права на вашу пажњу“.

Његово социјолошко тумачење појава најбоље се огледа на оним местима, где писац објашњава опадање смртне казне економским узроцима. Опажања врло тачна, која показују један интересантан пример утицаја економског живота на правне институције.

Општи закључак, који би се дао извести из дела Кистјаковског био би, у кратко, овакав. Постојање и укидање смртне казне потпуно зависе од ступња друштвеног развитка. Са развитком културе она ишчезава и њено дефинитивно укидање неминуовно је, јер је неминуован и друштвени прогрес. Давас се смртна казна не може више бранити теоријским разлозима, нити из принципа, већ једино практичном, привременом потребом. —

Г. проф. д-р В. Марковић написао је у збијеном слогу један леп предговор српском издању и после онога, што је г. Марковић на том месту казао о делу Кистјаковског, излишна би била свака друга препорука. Заслуга је г. Мијаиловића, што нам је тако одлично дело пружио у једном савесно израђеном преводу.

Милан М. Стојадиновић.

## Б Е Л Е Ш К Е

**Полиција**, полумесечни лист. Уредник Васа Лазаревић, члан Управе Града Београда. — Прошле године смо већ скренули пажњу читалаца Архива (књ. X. св. 4.) на овај добро уређени лист, који одиста задовољава једну прешну потребу. Радујемо се што можемо да саопшtimo да је лист и ове године продужио да на време излази, веран своме корисном, разноврсном програму. Лист је орган полицијских чиновника, за реорганизацију полиције и поучавање полицијских органа. Садржина му је интересантна и поучна за сваког правника, који се ода полицијској струци. Како међу студентима правног факултета има много њих, који намеравају да по свршеној школи започну каријеру у полицији, то је за њих од велике користи, да се из „Полиције“ упознају са многим полицијским уређењима и питањима, која су и правно интересантна. Да би што више омогућила претплаћивање, редакција је редовну претплатничку цену од 8 див., за студенте спустила на 6 динара годишње, с тим да је могу отплаћивати или месечно по пола динара или тромесечно по 1.50 див.

Похваљујући овај поступак редакције, ми лист опет најтоплије препоручујемо својим читаоцима. J.

У Р Е Д Н И Ц И :

Др. Коста Кумануди и Др. Драгољуб Аранђеловић  
Ресавска ул. 35 Његушева ул. 65

В Л А С Н И К :

Милић Радовановић,  
професор на Универзитету



# АРХИВ

## ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

---

Књига XI.

25. априла 1911.

Број 3.

---

### О ПРАВНОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

---

У вријеме у које Србија живо ради на реформи, може се рећи свог цијелог законодавства —, изгледа ми згодно да се покрене питање о утврђењу правне терминологије. Баш је на свом мјесту истакнуто у мотивима пројекта новог казненог законика за Краљевину Србију (стр. 156) да је без тачне и одређене терминологије за сваки правни појам, без законске технике, немогуће имати и добар закон. — Оно што вриједи за поједине законе, вриједи без сумње и за правну науку у опште. — Ако се правници знаду да разилазе у тумачењу правних института и законских прописа који су за дуги низ година изгледали коначно ријешени на начин који не допушта да се о њима на више начина мисли —, а како ће они да се снађу ако су им осим гледишта са којих их посматрају, различита и средства којима их расправљају, различит и језик којим они називају поједине правне институције.

Осећај нужде да се код нас једном утврди једна добра и окретна правна терминологија побудио ме је да напишем ово мало редака. Пишем их не да другима лекције дијелим, јер нити сам позван нити спреман за то, но намјером да побудим наше правнике, који могу у томе да буду компетентнији, нека и они кажу своје мишљење у погледу овог важног питања, па да се тако покуша доћи до оног жељеног, потребног и корисног циља који је представљен у утврђењу правне терминологије. —

Споменуо сам мало прије пројект новог казненог законика. У њему је правна терминологија у главном добра, али се мени чини да неки правни називи који су ту употребљени не изразују оно што би требало да казују.

На примјер: у пројекту тог законика налази се ријеч *умишљај* којој је повјерена задаћа да тачно означава појам латинскога *dolus*.

Мислим да се нећу преварити ако кажем да *умишљај* проистиче од ријечи *предумишљај*. За *предумишљај* каже Јован Бошковић, у првој свесци књиге о српском језику, а на стр. 120, да није добра ријеч и да је треба избјегавати. Јован Бошковић не говори баш о именици *предумишљај*, но о придјеву *придумишљен-а-о* и о прилогу *предумишљено*, па вели да на мјесто *предумишљено* треба казати: у напред смишљено — *avec prémeditation*. Као своју опаску надодаћу да се ја бојим да *предумишљај*, кад би то могла да буде добра ријеч, може прије да значи *prévention* него *prémeditation*.

Враћајући се на придјев и на прилог, можемо према упутству Јована Бошковића да закључимо да ако неваља *предумишљено* не ваља ни *умишљено*. Међутим ова је ријеч употребљена у §§ 41, 42, 54, 57, 62 и 63 пројекта новог казненог законика.

Ова законска наређења гласе овако:

§ 41. Злочини извршени *умишљено* казне се увек, а из нехата само у случајима, које је закон изречно предвидео.

Преступи се казне и онда кад су из нехата учињени, изузев случајеве које је закон изречно предвидео.

§ 42. Кривично је дело *умишљено* како онда, кад је учинилац његово извршење хтео, тако и тада кад је он предвиђајући забрањену последицу, која може из његовог дела наступити, усвојио њено наступање, без обзира да ли је он то желео или не.

Кривично је дело нехатно како онда, кад је учинилац предвидео наступелу последицу, али је лакомислено држао да ће је моћи отклонити, тако и тада кад он није предвидео наступелу последицу и ако је ову према околностима и према његовим личним особинама могао или је био дужан предвидети.

§ 54. Ко је извршење каквог *умишљеног* злочина започео, али га није довршио, казниће се за покушај.

Покушај злочина је некажњив само у случајима, које је закон изречно предвидео. Покушај преступа је некажњив.

§ 57. Ко другога *умишљено* наведе или подстрекне да изврши какво кривично дело, казниће се као да га је сам учинио.

Ко другога покуша навести или подстрекнути на извршење каквог злочина, који је угрожен робијом, казниће се блаже због тога покушаја.

Ко другоме умишљено помогне да изврши какво кривично дело, може бити блаже кажњен.

Лични односи, својства и околности, услед којих се кажњивост повећава, смањује или искључује, могу се узети у обзир само онемо учиниоцу, подстрекачу или помагачу код кога се нађу.

Ко *умишљено* наведе другога, да из нехата изврши какво кривично дело, или ко овоме умишљено помогне у извршењу оваког дела, учинилац је тога дела. —

§ 62. Ко се осуди за какав *умишљено* извршени злочин на робију или затвор, па за пет година од дана, када је ту казну сасвим или делимично издржао, опет учини какав *умишљени* злочин, тај се налази у поврату и казниће се строже него да је први пут то учинио. Суд није везан за највећу меру којом је тај злочин угрожен и може изрећи највише двоструку угрожену казну, али ни тада не може се прећи двадесет година робије ни пет година затвора.

§ 63. Српски држављанин, који је најмање три пута био осуђиван за *умишљено* извршење злочина, да по издржању и последње казне опет *умишљено* изврши какав злочин, може по издржаној новој казни, бити задржан и даље на неодређено време, ако се по извршеним делима и по његовом животу даје извести, да се неће уздржати од даљег вршења кривичних дела и да је опасан по друштво. Задржаваће наређује Суд истом пресудом којом изриче и казну за ново дело.

Задржани може бити условно пуштен за време од три године по издржаној казни, ако је она већа од пет година; а ако је мања онда тек по истеку пет година ако се може узети, да неће понова вршити кривична дела.

Ови ће се осуђени држати у нарочитим заводима или у нарочитим одељењима казненог завода и строго ће се држати на раду.

Код нас у Далмацији није позната именица *умишљај* — али је познат придјев *умишљен-а-о*, и адверб *умишљено*, као што је познат и глагољ *умишљати*. Каже се: он се је умишљао да ће тај догађај тако да сврши, а кад тамо испаде све друкче. Рече се: што се тај човјек умишља да је? —

или: -- Боже мој умишљене величине! Тиме се дакле изражује нешто што може да опстоји у мислима, на основи неке погрешне оцјене, неког кривог увјерења или залутале уобразиље, али што у самој ствари никако не постоји.

Добио сам ових дана нове књиге Српске књижевне задруге, међу којима има и приповјест Јосипа Козарца, Мртви Капитали. Пред том приповјетком штампана је студија о Јосипу Козарцу коју је написао Др. Бранко Дрекслер. Та студија почимље овако: „О Козарцу не ваља писати с много кићености, да се егзотичним контрастима и метафорама створи *„умишљена* дубљина критике“. За цијело Др. Дрекслер није хтио да говори о долозној критици.

Сарајевска „Српска Ријеч“ у свом броју од 3 (16) фебруара ове године донијела је уводни чланак под насловом „Супремација Срба“. У том се чланку доказује како те супремације није било ни у сабору ни изван сабора. Да се докаже да је није било изван сабора наводи се примјер контрибуције у рогатачком котару, па се наставља овако: „да ништа друго у овој години није учинила влада против Срба, сам овај акт „презрења једне народности довољан би био, да јој ни један „Србин посланик не гласа прорачун. Ето како је та *умишљена* „супремација Срба изгледала изван Сабора“. —

У глави XII прве књиге Јустинијанових Институција а тачки 6 речено је: „Praeterea emancipatione quoque desinunt „liberi in potestate parentum esse. sed ea emancipatio antea „quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quae „per *imaginarias* venditiones et intercedentes manumissiones „celebrantur, vel ex imperiali rescripto“.

Ја то неби знао боље на српски да преведем но овако: „Осим тога дјеца престају да буду под очинском влашћу и „еманципацијом. Еманципација се је прије обављала или „по прописима старих закона, по којима су се склапале неке „*умишљене* продаје, за којима би долазиле манумисије, или „по царском рескрипту“.

Le malade imaginaire превели би наши Далматинци не само: уображени болесник но и *умишљени* болесник.

Према томе је мислим да *умишљај* не може никако да значи *dolus* ни *умишљено* да значи долозно. *Умишљено* дјело, дјело је које опстоји само у мислима и које се може да казни једино *умишљеном* пресудом. —

Ја не знам друге ријечи која би одговарала појму *dolus-a*, али знам да је у италијанском језику врло лако наћи такву једну ријеч. Италијански се *dolus* зове на просто *dolo*. Сасвим тим у казненом законнику краљевине Италије (у том класичном дјелу великог правника Zanardelli) нећете нигде наћи на ријеч *dolo* или *dolosamente*, но увијек ћете наћи простију ријеч *volontariamente* — намјерно, хотимично.

Што је напoкoн *dolus*? У грађанскоме праву то је свако лажно представљање или лукаво дјеловање које се употребљава да се некога превари, намјером да се себи или другоме прибави каква корист. *Dolus* опстоји онда кад се једно уради *a друго мисли*, једно учини а друго намјерава. То се све не може да изрази ријечију *умишљај*. Она се приказује потпуно неподесна да изрази смисао *dolus-a civilis-a*. Тиме она губи свако право грађанства у правној терминологији.

У казненом праву каже се да опстоји *dolus* онда кад опстоји воља, намјера да се почини једно кривично дјело.

У књизи *Trattato di diritto penale* професора P. Cogliolo написао је госп. Ferrini чланак о основима римског казног права, па се у том чланку бави и значењем ријечи *dolus*. Он каже да она значи лукавство и превару, али да је то значење у старинском римском праву пристајало само за *dolus malus*, да се оно неби помијешало са *dolus bonus*, и да у ширем значењу *dolus* означаје свијесну намјеру извршења каквог кривичног дјела. Он је директан кад је учинилац хтјео све оно што је извршио, а индиректан кад је успјех ишао даље од намјере, премашио намјеру. — То се пак све може и боље и лакше да каже ријечима *намјерно* или *хотимично*, које сваки разумије и никога не буне, него ли ријечију *умишљено*, која може прије да буде једна *contradictio* но тачнији израз појма који јој се повјерава да означаје.

Први §. пројекта новог казног законика каже ово:  
Кривична су дела злочини или преступи.

Злочини су она кривична дела о којима говори први одељак посебног дела овога законика. Ово исто вреди и за кривична дела, која предвиђају други законик, у колико се њима не наређује друкче, ако су *угрожена* затвором дужим од три месеца или лишењем звања као главном казном.

*Угрозити* је глагољ који означаје оно чиме се проузрокује нека опасност. — То је значење усвојено у §. 37 рече-ног пројекта. Тај §. 37 гласи: „Предмети, чија је употреба, „произвођење, држање или продаја законом забрањена, и ко-„јима се *угрожава* сигурност других, могу се пресудом оду-„зети“. —

Оно чиме се угрожава нечија сигурност може, али не мора да проузрокује и зло које може да настане као предвидљива посљедица угрожене сигурности. — Међутим се питање казне не приказује као неко угрожавање злочиначке сигурности. — Нетом се зна да је било почињено једно кривично дјело, а зна се и његовог учиниоца, овај је учинилац *in taxita* кажњив. Њега треба да *достигне* казна која је у закону *про-писана, одређена*. Кажњиво се дјело дакле не *угрожава* само казном, но је за кажњиво дјело *прописана* казна која се по закону *мора* да примијени. Казна није каква опасност или претња какве опасности, но је нешто више од обога, она је нешто позитивна, у напред одређенога и ова треба да пуном снагом постизава све што закон њоме може да постигне. Казна није само претња, она је оружје закона. —

Значење које се придаје глагољу *угрозити* у §. 1. про-јекта новог казненог законика долази по свој прилици од аналогije његовог употребљавања у њемачком казненом за-кону.

§. Eine mit dem Tode, mit Zuchthaus, oder mit Festungs-  
haft von mehr als fünf Jahren *bedrohte* Handlung ist ein Ver-  
brechen.

Eine mit Festungshaft bis zu fünf Jahren, mit Gefängniss  
oder mit Geldstrafe von mehr als dreihundertfünfzig Mark *bedrohte*  
Handlung ist ein Vergehen.

Eine mit Haft oder mit Geldstrafe bis einhundertfünfzig  
Mark *bedrohte* Handlung ist eine Uebertretung. —

Како било да било, мени овај њемачки ауторитет ни-мало не импонира. Казнени је закон скуп оних законских одређења којима се за нека одређена дјела прописују *одређене* казне, које се морају примјењивати нетом је које од тих дјела било почињено. Казнени се закон примјењује иза како је једно кривично дјело било почињено. Према томе он нема превентивног значења. Ако он самим својим опстојањем од-враћа многе људе од извршења кривичних дјела, из страха

да их не би затекле казне које су у њему прописане, то је сасвим друго питање најме питање успјеха, а не разлога због кога казнени закон постоји. Казнени је закон на просто *lex plus quam perfecta*, која предвиђајући кривична дјела, њих забрањује, а ако их ко почини, она му већ унапријед одређује казну којом ће се казнити. Та казна пак нема само да угрожава дјело још не почињено, но да сигурно погоди извршиоца већ почињеног кривичног дјела. *Es muss gestraft werden weil verbrochen wurde*, да се послужим познатим Kant — овим императивом. —

Француски и белгијски казнени законици дефинишу кривична дјела једнако као и њемачки, према врсти казне која је за њих прописана. Ипак је у тим законцима та дефиниција много тачнија.

Чланак 1 француског казног законика гласи овако:

L'infraction que les lois *punissent* des peines de police est une contravention.

L'infraction que les lois *punissent* des peines correctionnelles est un délit.

L'infraction que les lois punissent d' une peine infamante est un crime.

Чланак 1 белгијског казног законика гласи овако:

L'infraction que les lois punissent d' une peine criminelle est un crime.

L'infraction que les lois punissent d' une peine correctionnelle est un délit.

L'infraction que les lois punissent d' une peine de police est une contravention.

Већа је тачност у овим дефиницијама у томе што је у њима употребљен глагољ *punir* — казнити мјесто глагоља *menacer* који је употребљен у њемачкој дефиницији: *bedrohen* — *menacer* — угрозити; а овдје ваља имати на уму ријечи Abela Bonnard да је француски језик *le langage de la précision: il épure tout ce qu' il reflète. Le français c' est le miroir de la vérité.* —

Боље ће дакле бити ако се рече: дјела која се казне или за која је одређена или прописана казна него ли дјела која су *угрожена* казном.

Одређење §. 35 пројекта новог казног законика почимље, овако: У посебном делу овога законика предвиђени су слу-

чајеви у којима се осуђеном забрањује *упражњавање* каквог позива или заната. Та се ријеч *упражњавање* иначе и више пута појављује у реченом законуку.

У погледу глагоља *упражњавати* каже Јован Бошковић на стр. 119 прве свеске о српском језику ово: „упражњавати“ вршити, вежбати (то јест вештбати); у нас је упразнити по значењу налик на испразнити.

Према томе ни ова ријеч не исказује оно што би се хтјело да она исказе.

На стр. пак 74 исте свеске каже Јован Бошковић ово: „Народна је реч *обавити*, кад је састављена од речи *об* и *вити*. Али неки канцеларијски људи створише ријеч *обавити* „сложену од речи *о* и *бавити*, која би одговарала немачкој „*erledigen*. По немачким канцеларијама *erledigen* значи учинити да писаћи стб остане од актова празан, ослободити „се од њих, опростити их се, па и: свршити посао, јер старо „немачко *ledig* значи празан, слободан од чега, без жене (не-жењен). И по томе код немачких чиновника *erledigen* има „више значења: 1<sup>о</sup> свршити посао, 2<sup>о</sup> гурнути га другом, отурити од себе, послати га на „надлежни поступак“, одуговлачити, тако звани *schieber*, на пример: послати на из-виђај, накнадну истрагу, вештацима на оцену; одбити од себе, што тобоже није властан за то, и тако даље; 3<sup>е</sup> ставити у архиву. Сва се та значења слажу у овоме: испразнити чиновнички стб од гомиле актова на њему, па ма на „који начин, да се не рече да није вредан. То сад треба да „значи *обавити*, које ништа друго није до *бавити се о чем*, „*бавити око чега*.“

С тога држим да је боље рећи: обавити позив или занат, него *упражњавати* позив или занат, забрана *обављања* позива или заната, него забрана *упражњавања* позива или заната. —

Др. Л. Банотић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —



## РАД НА „ТОРЖЕСТВЕНИМ ЗАКОНИМА“

## IV. Наслеђе и непокретна својина по обичајном праву

— НАСТАВАК —

\* \* \*

Баштине су стојале под нарочитом заштитом државне власти, која се простирала и на оне по освојеним крајевима.... „Да њест вољан Господин Цар ни Госпођа Царица никому узети баштине по силе, разве ако си кто сам пољуби“.... „Градове грчци, које јест пријел Господин Цар, што им јест учинил христовуле и простагме што си имају и држе до сијегази Сабора, този да држе и да им је тврдо, и да се не узме ништо“. У случајима нереди и разбегавања, својина је брањена ауторитетом власти од грабежи и насртања.... „Онизи који този учине, да се кажу како неверници Царства ми“.

Слободном је баштином могао сопственик да располаже по својој вољи: да је прода, поклони, размени, цркви за душу приложи и у прђију даде.... „И тези баштине да су тврде, каконо у првих правоверних Цар; да су волни ними и под црков дати или за душу одати, или иному продати кому-либо“. Са одобрењем је баштиника Душан приложио својој *Цркви Архангела Гаврила и Михаила* код Призрена, извесна села Радослава Жупана, поседе властелина Орланда Мицовића, и цркву Светог Архангела у Велесу неког Раденка и матере му „с људми и с млином и с виногради и вејем правинами цркве те“. За владе су Кнеза Лазара била предмет слободног располагања и правног отуђења сеоска имања разне категорије, као: воденице, виногради („лозја“), њиве, вртови, градине, перивоји и т. д.<sup>1</sup> Несумњиво је имала у том погледу најширу примену следећа одредба Душанова Законика „Људи земљане, који имају своју баштину земљу и винограде и купљенице, да су вољни од својих виноград и од земље у прикију оддати или цркви подложити“. Та је мисао пуније представљена у Пољичком Штатуту, следећим речима „Чагоди човек принајде и прибави, али прекупи али извори, али

<sup>1</sup> Дародавно писмо Господина Константина Дејановића, од 26. марта 1335. године, манастиру Вазнесења у Штицу (*Гласник* XXIV. страна 226).

инако како годи достигне собом, и својим трудом ча би принашао, да је вољан и слободан и у смрт и у живот, или му за пут или да душу, или ча му годи угодно од тогај учинити“.

Располагање је слободним баштинама било ограничено родбинским и суседним претензијама (право заједничког наслеђа или уживања, право прекупа и т. д). „Поиска Срезов син Драгија и зет му Драгослав земљу, што је њих отац Срезо продал цркви, а друго приложио за душу. И ступише пред судију Дабижива и умирише се и рекоше: што јест наш отац продал и приложио цркви, ми не потворамо но паче потврждавамо. А тому сведоци Михо Мазњен, челник Аядроник, Станац ковач, Рад Белогуњић“.<sup>1</sup> Право је деце на баштину и формално признавано. Крајимирове кћери Кира и Јера потписују и своју децу Витомира, Леју, Миља и Романа, на писмену о продаји њиве код *Царева Студенца*. Властелинка Добросава Карасова кћи, продајући своју баштину (*двор до Царева врта у Призрену*), Ману Драгинчином брату, за осам литара сребра, за тврђу продаје потписује на тапији своје синове Првослава и калуђера Никодима и кћер Рају, као несумњиве наследнике; и ујемчава купцу право уживања и располагања условом: ако дође до какве одговорности да одговора Првослав, а купац да је слободан.<sup>2</sup>

Продаја је имања стојала под контролом села и вршена је на сеоском збору.<sup>3</sup> По закону светог Петра продавци куће, баштине, винограда или метеха и дубраве дужни су били да пред сведоцима понуде најпре своју близику, а затим мергинаше (раздеонике од баштине), и тек кад они одбију, могли су имање продати ком било *у свом селу или у свом племену*. Право на тужбу, због необјављене продаје, застаравало је после десет година, по Јустинијановом Законику. Забрањено је било пренашање баштине на лица која не станују у истом селу, по прастарој уредби обичајног права, која је укинута на неколико дана пред наш Грађански Законик, следећом највишом уредбом од 7. фебруара 1844. године В№ 167. „Сваки Србин

<sup>1</sup> *Споменик Љуб. Стојановића*, страна 39. Наредбом је Књаза Милоша од 5. априла 1822. године № 624. одбијен Дмитар од тражења, „јер је син могао продати виноград као свој“, јачачно зато што је деобом испао из родбинске имовне заједнице.

<sup>2</sup> и <sup>3</sup> *Гласник Друштва Српске Словесности*, страна 119. Моја књига *Историјски развитак Српске Задруге*, страна 183.

има право свугди у отечеству покретна и непокрена добра законим начином набављати држати и по својој вољи уживати, живио он онде или неживио; *нити која обштина има право икога отечественика зато из прибављања или држања његови добара искључити, што он лично у истој обштини не живи*. И која би се обштина усудила таква добра заузимати, поднашће под строги одговор, и платиће накнаду штете, као и други отимач туђег имања“.

О располагању ратарским имањем немамо поузданих података. Меровси су били наследни уживаоци својих баштина, и нису смели да их напусте, јер је господар имао право да их врати и казни „да га осмуди и нос му распори и ујемчи да је опет егов“. У опште су проније сматране за наследна неотуђива добра, а господари су са поседницима били само правни држаоци. Следећа одредба Душанова Законика садржи у том погледу обострано ограничење „Пронију да њест вољан нико ни продати ни купити, кто неима баштину. Од пронијарске земље, да њест вољан нико подложити под црков; ако ли подложи да њест тврдо“. Изузетци се објашњују владаочевом милошћу, према подједином властелину, за ванредне заслуге. Христовуљом деспота Ђурђа Бранковића признато је *великом челнику Радичу* право неограничене својине на села, која је добио од угарског краља Стефана и притежавао их за живота деспота Стефана. „И записа му господство ми тази села у вечну баштину, да си их има челник Радич у свом животу и по својој самрти; кому што усхоће приложити или у прићију дати, или заложити или продати, да је вољан како са суштом својом баштином. И да му је този тврдо и непоколебимо у живота господства ми и синов господства ми, и да му се този неотними ни за једно сагрешеније, разве не вере“. По том је праву челник Радич поклатио *манастиру Светог Павла* село Горњу Пешчаницу у Браничеву, и нарочитим уставом уредио право обновљеног *манастира Костомонита* на села, која му поклатија у Новом Брду и Руднику „тјемже образом, да не вољан ни један предстатаљ продати, точију ако се нужда случи заложити, до времене догде се откупи“.<sup>1</sup>

ANALI PFB | anali.rs

<sup>1</sup> *Споменик Љ. Стојановића*, страна 3. и 5.

Изложени је наследни и имовни поредак важио у нашој држави, са малим разликама, све до прве владе Књаза Милоша, Његова се начела дају свести у следеће тачке:

1. Слободну су баштину наслеђивала деца покојникова, прво мушка затим женска, са неограничним правом уживања и располагања. У недостатку деце и њихова потомства, наслеђе је прелазило на даље покојникове сроднике по крви до осмог степена.

2. Ратарска су имања прелазила неотуђиво на потомке или сроднике по крви, са обвезом „да раде на ономзи месту ономузи господару чије буде село“. По Пољичком Штатуту „баштину ка је ошаста од првих“ могао је притежалац само да ради и ужива за своје издржање, али није имао права да је отуђи или упропасти без големе невоље, „него, како вели стари закон и обичај, да је онди онде где је застао“.

3. У недостатку синова, кћи је доводила мужа у родитељску кућу и на баштину, под истим условима рада и дажбина. Безнаследна или пуста баштина припадала је господару села. „Ако ли не буде работника оному господару, чије буде село, да јест вољан узети онази виноград“.

4. За нетуђива су сеоска имања сматране наслеђене куће („старо огњиште“ иди стожер) и њиве и ливаде. Све остало што је појединац подигао својом руком, или прибавио својим трудом и настојавањем (као крчевине, кушљенице, прђије и т. д), његова је својина, са којима је могао неограничено да располаже. И ова су добра добијала карактер неотуђиве својине, преласком на наследнике; пошто је у сељачком реду вођен тачан рачун о *дедовини* и *очевини*, као чисто породичном објекту.

\* \* \*

И под Турцима је владао у нашем народу скоро исти имовни и наследни поредак. Сеоске су баштине припадале притежаоцима као наследни приватни поседи (тесариџ), независни од државних или крунских добара (хасе). По аграрним обвезама, које су истоветне са дужностима старих меробаха, турски су *господарлуци* или *спахилуци* били само замена наших *пронија* Душанова доба. Од освојених земаља Султан је поједине делове поклањао својим војницима и другим заслужним људима, а давани су и под закуп или на просто уживање, у ова два облика: као *малићане* т. ј. досмртва при-

тежања, и као *мукаде* или *еминлуци* на краће време. У овим односима имају значење спахилука *тимари* и *зијамет*, као државна добра у већем или мањем обиму која је Султан бератом давао на уживање заслужним војеним старешинама, под обвезом: да у рату дају известан број војника и лично војују. *Тимари* су представљали приходе од 3000. аспри (1000. драма сребра) до 20.000. аспри; *зијамет* од 20.000. до 99.000. аспри; а *малик* или *малићане* преко 99.000. аспри. Спахија је од тимара био дужан поред своје приправности да држи и једног слугу или простог војника, а по поменутој су новчаној размери дужни били и држаоци *зијамета* и *малићана* да дају пропорционални број војника на случај рата.<sup>1</sup> Било је и села под *Хасовином*, која су као крунске домене уживала извесне повластице у дажбинама и работи (ослобођена су била од сваког кулука и намета). Помињем, као негдашње хасовине, ваљевску област, подринску Асбуковицу и Кључ у тимочкој Крајини.

Уживање је поседа ујемчавано тапијама. Из турског доба помињем тапију *манастира Благовештења* у рудничкој нахији од 1739. године, под потписом ломничког војводе Мустафе, о земљи и воденицама у месту Добра Лука у нахији Крагујевачкој.<sup>2</sup> За упознање њихове односне садржине, исписујем из свог чланка „*Правда и управа у врањанској покријини за владе Турака*“ следећи примерак: „*Тапија*. Потписани, који сам на основу царског берата мутесариџ села Дубраве округо врањанског, уступио сам Љубисаву Николићу раји из Зеленице, за 800. аспри, земљу шуму забране гумна и плацеве, што све постоји у селу Зеленици, и које земље није нико више од 50. година зиратио. Да би могао Љубисав, који је и царским законом прописани ресум платио, тим имањем располагати, ја сам му издао ову тапију. И догод буде полагао законом одређене дажбине, њега не ће смети нико у том праву узнемиравати. Горње имање граничи: синором села Јастрепца, синором села Рељишта, синором села Тесвирне(?) у Лесковачком округу, и синором села Зеленице. 1766. године. *Мехмед спахија*, мутесариџ горњег села“.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Стојан Новаковић — Годшњаница Чупићеве Задужбине XVII. страна 81. и расправа „*Пронијари и Баитиници*“ страна 76.

<sup>2</sup> *Финансије и управа Краљевине Србије* I. страна 57.

<sup>3</sup> О старим тапијама има помена и у мом чланку „*Књижевни Подаци*“, у броју 342. *Правде* 1910. године.

На обделавање је земље обрађана нарочита пажња, као на редовни извор државних и спахијских прихода. Ко је напустио кућу и није радио земљу једно лето, губио је право и на кућу и на земљу. Баштину, коју није притежалац обделавао непрекидно три године, спахија је предавао другом на уживање. На упорложене или необрађене земље имућних баштиника, спахија је произвољно насељавао радне људе са обвезом да дају узакоњене и уобичајене дажбине. Из истих је економно-финансиских побуда потекла по обичајном праву *Заповест* Књаза Милоша од 1 децембра 1820. године, чија трећа тачка гласи „И који би раден човек, био новосеоц или старинац, повише земље потребовао, да одузму од онога који сувише има и није у састојанију радити, и да предаду неимушћему земљорадину. Запрешчава се остречише не само новосеоце из села истеривати, но и на оне који земље немају а радни су порез ударати; но село дужно је њиов порез носити, докле му земље за усев и крчевину недаду“. Са овом је уредбом у вези и Књажева „височајиша заповест“, од 2. октобра 1829, године № 910 *о принудном орању и сејању*, „будући се већ налазило и онакови нерадина, а особито у времену кад се најбољи ред отвара, који од казана до казана у пушењу и пијћу цело радно време проводе; а кад зима дође и лета нестане немају хлеба и вичу „помозите браћо да изхраним сиротињу!“ и с тим радним људима досађују“.<sup>1</sup>

Крчевина је прибављана у својину, уредном тапијом, после три године. Са овим правилом има предмете везе следећа одредба Јустинијанова Законика у једном нашем старом споменику „Аште делатељ земље вниде у ледину иного делатеља с упросом, и разорит ниву, да ју држит три лета по том да одступит“.

На пустој или напуштеној земљи крчевина је била дозвољено дело, и прелазила је у својину самим поседом. За прве владе Књаза Милоша обрађана је пажња на уређење тога предмета повременим уредбама. Наредбом од 22. јула 1819. године забрањује Књаз да се од Димитрија терзије из Тополе одузме баштина, коју је окрчно и заградно властитим трудом. Села су бранила своје атаре од дошљака, али је већ

<sup>1</sup> Мој чланак у *Архиву за правне и друштвене науке* (свеска I. књига III).

указом од 25. фебруара 1835. године № 579. крчевина припадала ономе, који је окрчио и из горе извадио, „несматрајући из кога је он села и на кога је села грунту окрчио је, сирјеч негледајући је ли на грунту свога или другога села окрчио“. То је важило и за захвате, на насељеној чистој земљи. Својина је обележавана оградом, ровом, каменовима, врзином, дрвећем и т. д. и симболичким знацима. У Карађорђево доба, кад су насељавана поједина места у Србији, неки предак породице Кривога Јанка из села Глоговице, досели се у Параћин; и пошто је добио место за кућу, ваљало му је да узме и место за сењак и пашњаке ван вароши. Изабравши произвољно потребно место, сишао је у оближњи поток, покупио кости од стрвина и тиме обележио захват. Други који су доцније долазили, обележавали су своје захвате истим начином, даље од његових костију. Тим је начином освештано и право наше државе на Аду код села Кличевца, у округу пожаревачком, у 1822. години.<sup>1</sup>

\* \* \*

Баштине су наслеђивали у првом реду покојникови синови, односно мушко потомство, по сопственом праву, као своју очевину или дедовину; затим су прелазиле на покојникову рођену браћу и њихово мушко потомство, и после њих на стрица. Одбије ли стриц наслеђе, пошто су остали сродници сматрани за туђине, могао је спахија да преда баштину на уживање ком било, али су у првом реду нуђени покојникови сродници. Осем покојникове деце, сви су други наследници убаштињавани тапијом по наплати прописне таксе.

Нису узнемираване кћери на имању погoјног оца или брата, ако уредно плаћају узакоњене дажбине. По том је праву зет — улез прихватао баштину лишену мушке главе и подизао нову породицу. Пресудом је Шабачког магистрата од 13. октобра 1808. година оснажена кметовска одлука, по којој је припала очевина Анђелији Филиповој из Војча, а дедовина њеном сроднику Андреји Филиповићу.

Ограничење, или боље рећи искључење матере из наслеђа по Пољичком Штатуту, као начело могло је имати при-

<sup>1</sup> Мој чланак „Српска острва на Сави и Дунаву“, у броју 36. и 37. Недељног Прегледа од 1908. године. О празноверним заштитним знацима својине, има занимљивих података у књизи Рихарда Андреа „*Ethnographische Parallelen und Vergleiche*“.

мене у нашем народу, само у задрузи; иначе је у инокосној породици мати наслеђивала свију децу, а могла је и уговором довести човека на имање. У том је погледу од интереса следећа пресуда Књаза Милоша од 6. маја 1823. године № 864. *Новак Грујић* и *Стака*, из Буковице Соколске нахије, роде три сина: *Петра*, *Јована* и *Глигорија*. По смрти Новаковој Стака доведе у кућу неког *Лазу*, с којим роди сина *Милутина*. После дужег времена на деоби Лаза и Милутин добију једнаке делове у баштини и осталом имању, са Петром Јованом и Глигоријем, који остану сами у кући. Умре Милутин и мати му Стака, и Лаза се ожени са *Станом*, која му доведе сина *Рада* из првог дома. По смрти Лазиној оба дела имања (Лазин и Милутинов) оставу пред удовом Станом и сином јој Радом. Поднесеној је тужби следовала овака пресуда „Да Стана и Раде уступе Петру Јовану и Глигорију половину имања и баштине коју притежавају, а половину да задрже себи. Ако на то не пристају, да се иселе сасвим из Новакове баштине, јер немају никаква права притежавати је, будући да ни по чем нису потомци његови, но дошљаци само“.

Под условом непрекидног давања уобичајних дажбина, баштина је самохране деце уступана на уживање онемо ко се прими да их издржава до узраста или брака, који је у сељачком реду закључаван врло рано. По византиском је праву баштина задобијана у својину непрекидним тридесетогодишњим уживањем; а по обичају и турским законима застарелошћу се задобијала својина, на добра звана „миљк“ за петнаест година, а не „емирије“ за десет година. За повраћај насилно или неправедно одузете дечије баштине, по нашем је обичајном праву важила застарелост од десет година по њихову пунолеству. Пресудом је Књаза Милоша од 16. септембра 1819. године дато право Јовану Ђурђићу „да са браћом узме своју старинску баштину од Јована Крунића, а колико је Крунић искрчио међу баштином Ђурђића, да Ђурђићи онолико искрче код баштине Крунића, и у замену буде крчевина“.

Забрањено је било залагање или отуђење баштине; у противном је случају спахија одузимао од притежаоца и предавао другом на уживање, уредном тапијом. Законом је Султана Селима II. забрањено било, да се од баштине одвајају



вртови, виногради, куће и миљкови; јер су спахије по смрти држалаца почели да од тога присвајају поједине делове, изговарајући се да се под баштином подразумева само њива.

Алекса С. Јовановић.

— НАСТАВИТЕ СЕ —

## МАРКСОВЕ ТЕОРИЈЕ О ВИШКУ ВРЕДНОСТИ

— НАСТАВАК —

### III

Тешко би било рећи — вели Шарл Жид — да Карл Маркс није био социјалиста пре но што је написао Капитал, па чак и пре но што је конструисао свој систем<sup>1</sup>. О оваквим предиспозицијама може бити говора и код Марксове теорије о вредности. Код њега су морале постојати извесне идеје о узајамности између вредности и рада много пре но што је почео детаљну анализу аутора који су се, у мањем или већем обиму, забавили овим питањем. И збиља, при читању његове анализе осећа се да Маркс већ има неку бледу слику онога што хоће да створи: он при критици својих претходника избацује све што му не иде у прилог, а задржава се нарочито на идејама које ће му послужити као база његовог система.

Пре но што ће прећи на анализу физиократа, Карл Маркс се зауставља на неколиким њиховим претходницима, по времену, а не по идејама. Тако се једно за другим бави идејама Sir William Petty-a, Charles d'Avenant-a, Sir Dudley North-a и John Locke-a, David Hume-a и J. Massie-a, и Sir James Steuart-a. Природно је, ма да је у тој групи број изнесених аутора велики, да се Маркс на њој релативно врло мало задржава. И заиста, у основном принципу меркантили-

<sup>1</sup> „Mais si grand esprit que l'on soit, nous croyons que dans tout ordre de sciences on ne trouve que ce que l'on cherche, et il serait difficile de nier que Karl Marx ne fût déjà socialiste non seulement longtemps avant d'avoir écrit le *Capital* mais même avant d'avoir construit son système. Nous ne pensons nullement le rabaisser en disant cela. (Ch. Gide et Ch. Rist, op. cit., p. 530.).

ста, није могло бити директне примене за његову теорију вредности. Цело излагање меркантилистичких доктрина има за Маркса само вредности а *contrario*: он у неколико тај систем тако и излаже, упоређујући га са физиократима.

Ипак налази Карл Маркс у списима споменутих аутора извесне пасусе који иду у прилог теорији вредности основане на раду. То нарочито важи за Пети-а. Маркс има за њега нарочите симпатије, и Пети је већ у првој књизи Капитала врло често цитиран. Пети одређује вредност еспапа по компаративном раду који тај еспап садржи. За њега ће једна унција сребра имати исту вредност као и један сноп жита, ако је рад који је уложен да се сребро ископа и у Лондон донесе исти онолики колико је потребно рада па да се у Енглеској добије један сноп жита<sup>1</sup>. То је за њега прави, а не уображени пут за одређивање вредности. Ипак долази Пети до сасвим другог закључка по Карл Маркс. За Маркса се, видели смо, социјални проблем састоји баш у томе што по данашњој економској организацији радник не може добити више но што му је за живот потребно; Пети, на против, захтева да се законом одреди такса по којој радник не би више могао да добије но баш само онолико колико му је за живот потребно. Од куда долази та разлика? Вишак рада и, консеквентно томе, вишак вредности, јесте за Пети-а социјалан добитак, социјално богаћење. Њему је стало да тај вишак буде што већи, а за реализацију тога налази гаранције само тако ако надница буде законом одређена. Радник ће, каже он, бити приморан да ствара вишак вредности, ако буде приморан да развије сву радну снагу којом располаже, а то ће бити једино у случају ако добија колико му је за живот потребно; ако му се даје два пут више (и Пети, дакле, употребљује исту сразмеру као и Маркс), онда ће он радити половину мање времена но што би то иначе чинио и могао да чини; а то представља за друштво (*public*) губитак од толике исте суме рада<sup>2</sup>.

Вишак вредности, о чијем квантитету Пети води толико рачуна, манифестује се за њега само на два начина: у ренти (*Grundrente*) и у интересу (*Geldrente*). Ствар постаје још у

<sup>1</sup> *Treatise on Taxes and Contributions*, London 1679., p. 31. а. 67., цитирано у *Theorien über den Mehrwert*, I, стр. 2.).

<sup>2</sup> *Op. cit.*, стр. 64.

толико простија што Пети изводи интерес из ренте. За њега рента није само уштеда на раду (*surplus* стварно употребљеног рада преко потребног рада), но она представља вишак рада самога произвођача, који у производу добија више но што му је нужно да од њега одвоји за своју надницу и за накнаду употребљеног капитала. Добит, дакле, од ренте није још одвојена.

И тако Карл Маркс замера највише меркантилистима што не посматрају вишак вредности сам за себе, но га увек студирају у форми добити и ренте. И доиста, сви економичари који претходе физиократима, изводе вишак вредности, односно добит, из размене — из продаје еспапа преко његове праве вредности. Ово важи и за Џемса Стјуарта, ма да је он савременик физиократа<sup>1</sup>. Истина, Стјуарт не мисли да вишак вредности, који произлази на тај начин што се добра продају за већу цену но што је њина реална вредност, ствара ново богатство. Тако долази он до *позитивне* и до *релативне* добити. „Позитивна добит не значи штету ни за кога; она се рађа од умножавања рада, индустрије, или вештине, и има за последицу увеличавање општега добра (*public good*)... Релативна добит значи за некога штету; она показује промену у стању богатства појединаца (*a vibration of the balance of wealth between parties*), али не увеличава опште богатство (*stock*)... Комбинована добит (*the compound*) даје се лако замислити: она се састоји делом из релативне, а делом из позитивне добити... Обе врсте добити могу да егзистирају, нераздвојено, код једног истог посла<sup>2</sup>. Консеквентно томе разликује Стјуарт код сваке вредности две ствари, које су, једна од друге, потпуно одвојене: реалну вредност добара, и добит која се добија отуђивањем тих добара (*profit upon alienation*)“<sup>3</sup>. Стјуарт, који је успео да се еманципује од меркантилиста, враћа се њима, нарочито својом анализом позитивне добити. За њега је збиља свака добит коју капиталисти (Стјуарт мисли

<sup>1</sup> Стјуартова књига, *Principles of Political Economy*, штампана је у Лондону 1767., а доктор Кене (*Quesnay*) већ је 1758. године, са Лујом XV лично, штампао у Версају свој *Tableau Economique*.

<sup>2</sup> *Principles of Political Economy. The Works of Sir James Steuart etc.* Ed. by general Sir James Steuart, his son etc. London, 1805., стр. 275., 276. Цитирано у *Theorien über d. Mehrwert*, I, стр. 30.

<sup>3</sup> *Op. cit.*, стр. 244.

на једну извесну врсту капиталиста, које назива *manufacturers*) реализирају, релативна добит, „*profit upon alienation*“. — Па ипак, Стјуарт је, у Марковим очима, учинио велики напредак у анализи капитала. Он је, вели Маркс — ма да је овде његова интерпретација Стјуарта и сувише слободна, чак и фантастична — већ назирао процес постојања капитала, и сматрао је да то постајање има за услов стварање велике индустрије.

Па ипак, ни за Маркса, критичка анализа капитала у границама политичке економије, не припада Стјуарту. Заслугу за ту анализу, вели Маркс, имају физиократи, и они су баш због тога први творци модерне Економије. Чудно изгледа да Карл Маркс има толико ласкавих речи за физиократе, за оне, који су — и ако су први, као што он то каже, видели саставне делове капитала — поставили основну подлогу буржоаској економији.

Кад се уђе мало више у ствар, оно што изгледа чудновато сасвим је природно. Карл Маркс нам сам на свој начин, објашњава те своје симпатије спрам физиократа. Физиократи су извели, вели он<sup>1</sup>, истраживања о постанку вишка вредности из сфере циркулације, и увели их у сферу непосредне продукције. У томе лежи поглавито интерес Марков за њих; отуда његово мишљење да су они поставили основу за сваку даљу анализу капиталистичке продукције. Маркс им је благодаран што они тачније аналишу вишак вредности, и ако тај вишак вредности нема са Марковим вишком вредности ничег заједничког!

Највећег значаја за Карла Маркса има физиократско тврђење — он га назива фундаменталном претпоставком — да је само онај рад продуктиван који доноси вишак вредности, што значи да производ таквог рада садржи већу вредност но што износи сума вредности која је утрошена док се је тај производ произвео. Довде се Маркс слаже са физиократима, али баш на основу горње претпоставке долази он до сасвим других резултата. За њега се, пошто вредност сировог материјала и вредност оруђа нужних за продукцију није промењена, и пошто је вредност радне снаге равна вредности најамнице, вишак вредности „очигледно“ састоји из вишка рада који радник даје капиталисти, преко оне суме рада коју он

<sup>1</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, I, стр. 35.

прима од њега у форми наднице. — Али начин резоновања физиократа није такав, и за Маркса је у осталом и природно што они не долазе до истих резултата: „они још нису редуцирали вредност на њену елементарну супстанцију — квантитет рада или време рада“.

Физиократи и немају неку нарочиту теорију за вредност; они о њој у опште мало и говоре. По резултатима до којих долазе види се да они вредност свде на супстанцију материје, којој природа даје разне облике. Зато радна снага и није извор вредности, но само у већини случајева директан повод да се та вредност створи.

Познато је да физиократи сматрају агркултуру као једину грану прозводње која ствара вишак вредности. Карл Маркс мисли да је природно што су физиократи тај вишак приметили најпре код агркултуре, јер га је ту најлакше било уочити: ту произвођач троши за своју исхрану исти производ који и производи — отпадају дакле сва компликована резоновања у која мора да се уноси размена посредством новца. Ово је, разуме се, тачно само за Маркса. Физиократи, у ствари, нису ни могли анализати вишак вредности у каквој другој групи производње, јер су те групе, по њихној претпоставци о вишку вредности, непродуктивне. То су групе које живе о трошку агркултуре; оне не стварају нове вредности, но једино трансформишу добра која већ постоје. Кад дакле какав радник оре земљу и сеје жито, па пожње више жита но што му је потребно да намири суму која се састоји из количине што му је била потребна за семе, и из количине која је по вредности довољна за амортизацију његових пољских справа, и из количине што му је била потребна да за све то време исхрани себе и своју породицу — онда томе вишку није узрок његов рад, него је та производња нових вредности потекла из продуктивности земље којој је семе поверено. Радна снага није, дакле, у овом случају више продуктивна но што би била ка би се употребљавала ма у каквој другој индустрији; она сада има за резултат стварање нових вредности, које стварају рад земље и природа<sup>1</sup>, а тај рад, који је једини бесплатан, који дакле не

<sup>1</sup> Колико су физиократи веровали у продуктиван рад земље и колико су у томе били консеквентни, најбоље се види из тога што ни рударство нису уврћивали у продуктивну индустрију. Ту радник копа благо које већ постоји, и док до њега дође, он утроши онолико исто вредности колико својим радом добије.

консумира никакве вредности, једини је рад који ствара вишак вредности<sup>1</sup>.

У овом излагању физиократа има нарочито једна идеја која је за Маркса од велике важности. И физиократи сматрају да је радник упућен на минималну надницу, на *strict necessaire*. Вредност коју агрикултуран радник потроши за време продукције, мања је но што је вредност продуката које производи, и тако остаје вишак који се испољава у храни. Маркс се задржава на тој идеји. Он ту већ осећа први зачетак теорије о вишку рада, и додаје да, кад би радник радио само онолико колико му је потребно за репродукцију његове радне снаге, не би ни било никаквог вишка. Маркс нам вели да физиократи нису дошли до тога закључка. Ми међутим знамо да је такав закључак за њих у опште и немогућ. Ми знамо да је код физиократа радник плаћен, истина, на минималан начин, за сав свој рад, а да вишак који произлази из једне врсте његова рада, т. ј. из агрикултурног рада, не зависи од тога рада. Томе је вишку директан извор рад земље и природе, и радник не може — бар не у виду наднице — добити никакву накнаду која би одговарала томе вишку вредности.

Физиократи су пошли од једне нетачне претпоставке, али су цео свој систем извели консеквентно и логично, тако да су сва разлагања и сви закључци увек у хармонији. На њима се је и Маркс задржавао, али како те идеје немају директног интереса за теорију о вишку вредности, ми их на овом месту остављамо на страну.

За Карла Маркса и за његову теорију о вишку рада далеко је интересантнији од физиократа представник класичне економије, *Адам Смит*. Све што Маркс у расправи *Theorien ü. d. Mehrwert* каже о науци Смитовој, од великог је значаја, и до данас се доста полемисало о томе у колико је Маркс у овој ствари Смитов следбеник.

Своју Студију о Адаму Смиту почиње Карл Маркс са „одређивањем вредности према раду“. Адам Смит, који је у целом свом делу „О богатству народâ“ прецизан и јасан, није са истом јасноћом изложио своју теорију о вредности. Она

<sup>1</sup> Имајући увек на уму Карла Маркса и његову критику физиократа, ми помињемо вишак вредности, ма да је тај израз био непознат физиократама исто тако као и сама ствар коју обележава. За њих је ново створена вредност у агрикултури „*produit net*“.

је свакако и за самог Смита била још неодређена, па се то опажа и у његовом излагању, које је врло често нејасно, и у ком има, на први поглед, великих контрадикција у резолуцији. Маркс интерпретира Смита на свој начин; он хоће да објасни оно што у Смита изгледа нејасно. При томе увек има у виду теорију о вишку вредности, тражи у Смита елементе те *своје* теорије, и том приликом — чини нам се — не респектује увек *Смитове* идеје, или их не интерпретира добро. Да изложимо прво у кратко Марксово коментарисање Адама Смита; после тога даћемо критику те интерпретације.

Пре свега, Маркс се задржава на Смитовој идеји о „природној цени наднице“. Тако, Смит каже (*Wealth of Nations*, I, 8. глава)<sup>1</sup>: „Сваки човек мора бити у могућности да може живети од свога рада, и награда за његов рад (његова надница) мора бити довољна да га бар издржава. У већини случајева мора та награда бити и већа, иначе радник не би могао да подиже децу; на тај би начин цела класа таквих радника морала још у првој генерацији да изумре“. — Ова идеја о минималној или неопходној надници, у Смита, сасвим је јасна; ми нећемо имати потребе да се на њу понова вратимо. Додајемо само да Смит износи примере кад надница може да достигне много већу цену но што је минимална надница. Имајући у виду закон о понуди и тражњи, Смит нам вели да ће тај случај наступити увек онда кад је друштво, економски, врло активно, кад ствара нове вредности — кад се богати. Али како Смит мисли да томе богаћењу има граница, како претпоставља да друштво долази у извесном моменту до засићености у том погледу, па чак иде и назад и опада у богатству, то мора и надница врло брзо, опет по истом економском закону о понуди и тражњи, пасти на своју природну минималну цену.

Доводећи овај појам о минималној надници у везу са идућим цитатом, Маркс констатује да, по Адаму Смиту, развијање продуктивности рада није чиста добит радника. Диста, Смит<sup>2</sup> каже у самом почетку 8. главе, где једино говори о надници: „Продукат рада јесте природна награда рада, или

<sup>1</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, Buch I, стр. 126. Смитов цитат се налази у Саппан-овом издању *The Wealth of Nations* (по коме ћемо ми и даље цитирати) I, стр. 69.

<sup>2</sup> *The Wealth of Nations*, I, стр. 66.

природна надница. У оном примитивном стању друштва које је постојало пре присвајања земље и пре стварања капитала (stock), припадао је раднику, производ његовог рада у целини. Он није над собом имао ни сопственика земље (landlord) ни предузимача (master), с којима би морао да га дели. Да се овакво стање продужило, награда би за рад порасла у истој мери у којој је порасла и продуктивност рада. Све би ствари постепено постале јевтиније. Сви би ти предмети (things) били произведени са мањим квантитетом рада; па пошто би у таквом стању ствари и производи једнаких количина рада били од једнаке вредности, то би се могли и купити са мањом количином рада... Али такво примитивно стање ствари, у ком је радник могао да располаже са целим продуктом свога рада, није могло да траје после првог присвајања земље и после акумулације капитала (stock). То је стање било већ далеко у прошлости пре но што је учињен највећи напредак у продуктивности рада, и због тога би било непотребно истраживати какав би могао бити утицај тога стања на награду за рад (надницу)<sup>4</sup>.

Какве закључке изводи Маркс из ових цитата? Смит је већ овде карактерисао капиталистичку продукцију. За то Маркс каже<sup>1</sup> како је Адам Смит лепо приметио (bemerkte sehr fein) „да продуктивност рада почиње тек од момента кад је тај рад промењен у форму најамнице, и кад према њему стоје услови рада у форми својине с једне стране и у форми капитала с друге стране“. Продуктивност рада постаје, дакле, велика тек онда кад производи рада не припадају више искључиво раднику. Зато је сасвим непотребно за Маркса анализирати како би та продуктивност рада утицала на надницу под претпоставком да радник добија цео производ свога рада: Маркс види већ у досадањем резонувању довољно доказа да је један део рада, који припада раднику, од њега отуђен.

Прелазећи на специјално излагање појма вредности код Адама Смита, Маркс констатује да Смит у том погледу није довољно јасан<sup>2</sup>. Ту нејасност објашњује Маркс извесном конфузијом у Смитовом излагању. Тако, Маркс вели<sup>3</sup> да се Смит колеба при одређивању предметне вредности, да кон-

<sup>1</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, I, стр. 127.

<sup>2</sup> О томе је Маркс говорио и у првој свесци Zur Kritik der Polit. Oek.

<sup>3</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, I, стр. 128.



фондира одређивање вредности по квантитету рада који је за њену продукцију потребан, са квантитетом добра (еспапа) којим се извесна одређена количина радне снаге (*lebendige Arbeit*) може да купи, или, што је једно исто, са количином радне снаге којом се извесна количина добра може да купи. У том случају узима Смит — ми једнако идемо за Марксовим излагањем — прометну вредност рада за мерило вредности добара. Али вредност рада варира као и вредност сваког другог добра. За Маркса је то *sercle vicieux*, јер је вредност узета за мерило и тумачење вредности. Ипак, Маркс је уверен да Адам Смит, и ако прави конфузију између сасвим хетерогених појмова, има тачну идеју о прометној вредности добара. По њему Смит, сасвим нехотице, верује у одређивање вредности по квантитету потребног рада, или потребног времена рада, за продукцију извесног добра.

За горе изнете конфузију Адама Смита налази Карл Маркс „дубоке“ разлоге, и покушава да је тако објасни. Узмимо, вели он, да су сви радници у исти мах и произвођачи, т. ј. да не само производе добра, но да их сами продају. Вредност тих добара одређена је по потребном времену за њихну продукцију. Ако се дакле добра продају по њихној вредности, онда радник купује са једним добром, које је продукат рада од 12 часова, опет рад од 12 часова у облику неког другог добра, т. ј. рад од 12 часова који је реализован у каквом другом добру. Вредност његова рада је дакле равна вредности његова продукта, т. ј. вредности рада од 12 часова. Цео процес размене, и сва метаморфоза добра, која је резултат те размене, не мења суштину ствари. Том разменом је промењен само облик употребне вредности у којој се испољавају једнаке количине рада. „Вредност рада“ је, дакле, равна продукту рада. А у размени добара размењује се на првом месту — под претпоставком да се добра исте вредности размењују — једнаке количине оствареног рада. На другом месту размењује се и извесан део радне снаге са истим квантумом остварене радне снаге, јер се радна снага остварује у извесном продукту, извесном добру, која припада раднику; а то се добро затим размењује за друго какво добро у ком се налази иста количина рада. Под таквим претпоставкама могла је вредност рада (количина добра која се може купити извесном количином рада, или количина рада која се може купити једним извесним квантумом добара) бити тако исто мерило вредности извесног

добра, као и квантитет рада који је потребан да се то добро произведе. — Али, продужује Маркс, у свима врстама организације продукције — нарочито о капиталистичкој продукцији, где саставни делови продукције, па консеквентно томе и саставни делови рада, припадају разним класама друштва, — не располаже радник целокупном вредношћу свога продукта, или целокупном количином свога продукта.

И док Маркс налази, резонујући као што смо то горе показали, да Адам Смит узима рад као мерило за вредност, и да у том има права, не слаже се он са Смитом када овај прелази на анализу размене у капиталистичкој производњи. Ту Смит, по Марксу, греши, јер „проналази“ да при размени капитала и радне снаге, оствареног рада и радне снаге, не важи онај исти закон који је горе изнесен. Добра се више у таквом случају не размењује у односу у ком садрже остварени рад. Из тога закључује Смит да време рада није више једино мерило вредности, чим услови рада у форми својине и форми капитала противстоје раднику. На том месту примећује Маркс, позивајући у помоћ још и ауторитет Рикарда, да је Смит требао да дође до баш супротног закључка, а на име да вредност рада и квантитет рада нису идентични појмови, што ће рећи да релативна вредност добара, која је зависна од квантитета рада утрошеног за продукцију тога добра, није више зависна од вредности рада: то је само онда случај кад је вредност рада идентична са квантитетом рада.

Ово није једина контрадикција и једина грешка коју Маркс налази код Адама Смита у овој групи идеја. За њега је Смит очигледно осећао велике тешкоће док је извео размену капитала са радом из закона који регулише размену добара. То, каже Маркс, није ни могло бити друкчије, докле год је било говора о размени капитала са радом, место о размени капитала са радном снагом. Овде се Маркс враћа на своју већ добро познату идеју да је време рада, потребно за репродукцију и одржавање радне снаге, сасвим различно од времена рада које та радна снага даје или може да да. Ма да ова идеја није изведена од Адама Смита, Маркс мисли да је он имао појам о таквој продукцији рада. Као доказ наводи он цитат Адама Смита из Кантијона [Essai sur la nature du commerce], који, по Марксу, гласи: „Овај аутор говори између осталог, да се вредност рада једног здравог роба ра-

чуна као два пут онолика колики је трошак око његовог издржавања; он даље сматра да рад последњег надничара не може имати мању вредност, но што вреди рад таквог роба.“ (Wealth of Nations, I Buch, 8. Kapitel)<sup>1</sup>. Ми нећемо имати прилике да се вратимо на критику овога цитата, зато додајемо одмах да он, и ако му Маркс није променио смисао, ипак има мању афирмативну снагу кад се чита у контексту<sup>2</sup>. Треба имати на уму да је горњи цитат ушао у један пасус који доказује потребу, минималну надницу. Адам Смит не изводи из њега никакву другу консеквенцију. Према томе, ма да на једном другом месту<sup>3</sup> Адам Смит каже да је на крају крајева рад слободних радника још јефтинији но рад робова, ипак нам изгледа да је Марксово извођење горње идеје о продукцији рада из цитата Смитових, произвољно тумачење тих цитата.

Пре но што ће прећи на излагање појма о вишку вредности код Адама Смита (он стално везује овај израз за Смита), Маркс констатује још једну конфузију у идејама Смитовим. Та пометња — по Марксу — долази отуда што Смит не прави разлику у своме излагању између „рада других“ (labour of other people) и продукта таквог рада; за доказ тога Маркс нам наводи три цитата из 5. главе (књиге I) Смитовог дела<sup>4</sup>:

<sup>1</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, I, стр. 131.

<sup>2</sup> Mr. Cantillon seems, upon this account, to suppose that the lowest species of common labourers must every where earn at least double their own maintenance, in order that one with another they may be enabled to bring up two children; the labour of the wife, on account of her necessary attendance on the children, being supposed no more than sufficient to provide for herself. But one — half the children, born, it is computed, die before the age of manhood. The poorest labourers therefore, according to this account, must, one with another, attempt to rear at least four children, in order that two may have an equal chance of living to that age. But the necessary maintenance of four children, it is supposed, may be nearly equal to that of one man. The labour of an able — bodied slave, the same author adds, is computed to be worth double his maintenance; and that of the meanest labourer, he thinks, cannot be worth less than that of an able — bodied slave. Thus far at least seems certain, that, in order to bring up a family, the labour of the husband and wife together must, even in the lowest species of common labour, be able to earn something more than what is precisely necessary for their own maintenance; but in what proportion, whether in that above mentioned, or in any other, I shall not take upon me to determine. (Wealth of Nations, I., стр. 70.).

<sup>3</sup> Wealth of Nations, I, стр. 82. и 83.

<sup>4</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, I, стр. 133.; ми преводимо по Салпан-овом издању.

„Сваки је човек богат или сиромах према размери у којој може да ужива потребе, удобности и забаве живота. Али пошто је подела рада обладала једном у потпуности, врло је мали број оних људи које би могао рад појединца да снабде њиховим потребама. Већи део тих потреба мора да се подмирује радом других људи; и човек је богат или сиромах према томе у коликој мери може или не може да располаже (command) квантитетом туђег рада, односно, његово се богатство одређује према квантитету туђег рада који може или не може да купи. По томе је вредност сваке робе, за личност која њом располаже, и која нема намеру да се том робом служи или да је консумира, но која има намеру да је размени за другу какву робу, равна квантитету рада коју он може том робом да купи, или квантитету рада којим може да располаже (command). Рад је, према томе, право мерило за прометну вредност свих добара“<sup>1</sup>.

„Она [добра] садрже вредност од извесног квантитета рада, који ми размењујемо са нечим што претпостављамо да садржи, у времену размене, еквиваленту количину рада... Сва добра светска нису првобитно била купљена златом и сребром, но су била купљена радом; а вредност њихна за оне који та добра имају, и који желе да их размене за каква нова добра, равна је баш квантитету рада који могу тим добрима да купе, или којим могу после такве размене да располажу“<sup>2</sup>.

„Богатство, каже Хобс, јесте снага. Али личност која заради или наследи велико богатство не долази самим тим до ма какве политичке снаге, била она грађанска или војна... Снага до које та личност долази директно својим богатством, јесте снага у куповању; што значи извесно располагање (command) свим радом, и свим продуктима тога рада, који се налазе тада на тржишту“<sup>3</sup>.

Из ових цитата излази, дакле, да се прометна вредност добара одређује према другим добрима која се могу са првима разменити — купити; другим речима, одређује се према квантитету рада који је утрошен на продукцију тих нових добара. Ово је наступило тек после извођења поделе рада:

<sup>1</sup> Wealth of Nations, I, стр. 32.

<sup>2</sup> Ib., стр. 32. in fine и стр. 33.

<sup>3</sup> Wealth of Nations, I, стр. 33.

то је резултат те поделе. Истина, то нам каже и Карл Маркс: и он нарочито удара гласом на поделу рада, али се он зауставља само на тој констатацији. Он из те идеје не изводи даље консеквенције, нити покушава да објасни оно што му је нејасно. Ми ћемо, дакле, имати прилике да се вратимо на теорију о подели рада. Она је фундаментална идеја Адама Смита, исто онако као што је теорија о вишку вредности главна теорија Карла Маркса; подела рада се, дакле, исто тако провлачи кроз цео Смитов рад и игра велику улогу у свима његовим резонувањима, као што је то случај и са теоријом о вишку вредности код Маркса; ми то и при критици или тумачењу Смитових текстова не смемо заборављати, и ми мислимо да се због игнорисања свега овога дошло до многих неспоразума.

Маркс је, по нашем мишљењу, отишао чак и мало даље. Он је извео из теорије о подели рада оно што се из ње — резонујући према горњим текстовима Адама Смита — не може извести. Карл Маукс узима да је резултат поделе рада изравнање *мога* рада са *туђим* радом, или, друкчије, изравнање *мога* рада са *друштвеним* радом. Адам Смит — додаје Маркс — није видео да је у таквој размени *мој* рад већ изгубио сва својства личнога рада, и да је у подели рада и у размени која наступа као консеквенција те поделе, *мој* рад добио особине и вредност друштвеног рада. Продужујући да резонује у том правцу и полазећи од тога да је Смит начинио конфузију између рада и продукта рада, Маркс налази код Смита закључке који му изгледају немогући. Њему изгледа нарочито чудновато да Смит за одређивање вредности узима рад *као једину релацију чија се вредност никада не мења*. Маркс каже да оно што важи за вредности осталих добара, важи и за вредност рада, т. ј. да је та вредност променљива. На тај би начин за мерило вредности био узет један исто тако променљив појам, који се не би могао ближе одредити. Али док Маркс прво не аналише консеквенције поделе рада потпуно, он их на другом месту форсира, не водећи рачуна, или боље не увиђајући шта за Смита значи суштина вредности рада. Ми ћемо видети да, ако се та суштина вредности рада код Адама Смита онако схвата како је ми разумемо — да је Адам Смит сасвим право имао да каже како се вредност одређене количине рада никако не мења.

Ма да Карл Маркс, у својој анализи Смитовог дела, прави ове дигресије о раду и продукту с једне стране, и о *мом* раду и *туђем* раду (друштвеном раду) с друге стране, ипак је за њега сигуран факт: да Адам Смит сматра квантум рада потребан за продукцију једне извесне свари, као количину која је мерило за вредност те ствари. То нарочито важи, каже Маркс, за теорију о подели рада. Смитова идеја о подели рада, као и теорија о усавршавању машина, што има као последицу уштеду рада, оснива се, по Марксу, баш на појму рада као вредности.

Ђорђе Ђурић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

## КОНГРЕС НЕМАЧКОГ МЕЂУНАРОДНОГ ДРУШТВА ЗА КРИВИЧНО ПРАВО

Од 20—23 априла п. н. одржан је у Берлину четрнаести конгрес немачке групе међународног друштва за кривично право. Ово је први конгрес после израде пројекта за нов немачки казнени законик. Отуда је његов задатак био да одреди држање друштва према томе пројекту. Три дана врло плоднога рада то су збиља и учинила.

Нови пројекат српскога казног законика има велике сличности са немачким пројектом. Због тога рад међународног друштва за кривично право на овоме питању има не само стручног, већ и великог општег интереса. Ми ћемо у кратким цртама дати његов преглед.

Међународно друштво за кривично право је организација нове т. зв. социолошке школе у кривичном праву, која захтева да се злочин најпре као појав упозна, па по том да се применом целисходних средстава сузбија. Прва задаћа и државних органа који законе доносе и који их примењују, и приватних радника на пољу кривичнога права ваља да буде испитивање узрока злочина као друштвене појаве и као појаве у животу појединца. Сватајући казну и њојзи слична средства као мере за одржање друштвене безбедности, социолошка школа тражи да се борба води противу узрока злочина

спровођењем социјалне и криминалне политике. Само такво сватање злочина је научно, само такво сузбијање његово успешно.

Полазећи од овог принципијелног сватања одредила је немачка група своје гледиште на немачки пројекат.

I. — Природно је да је реферат о пројекту у опште морао припасти преставнику новог правца у германским земљама, чувеном берлинском професору Францу фон *Листу*. Он је изјавио да је нови пројекат повољна основа за даљи рад због тога што он остварује више криминално-политичких захтева нове школе. То су условна осуда, рехабилитација, осигурање друштва од општеопасних душевно болесних, различито поступање са неурачунљивима и онима са смањеном урачунљивошћу, васпитне мере за малолетнике и особите мере против оданих пићу. Решење ових проблема није свуда правилно, али је главно да су они стављени као практични задатци пред законодавца. Друга важна одлика пројекта јесте кратко спровођење казних одредаба у посебном делу и избегавање казуистике. Трећа и најважнија одлика његова јесте поверење у снагу и умешност казних судија. У пројекту нема ни једног јединог ограничења слободе судијског одређивања. Главни услов за спровођење пројекта јесте *брижљив избор судија*. Земаљска се управа мора старати да казнене судије буду само људи зрели, савесни и са општрим психолошким и социолошким погледом. У пројекту се види поверење да ће се наћи довољан број таквих људи. Срећом нестало је бирократске страшљивости, која је стезала судијску слободу кретања.

Према овим трима добрим странама пројекта стоје многе рђаве. У том погледу нису остварена два главна захтева: избацавање из казног законика свију полицијских деликата, деликата где не постоји повреда једнога конкретно одређенога правнога добра и уношење у казнене законик деликата који су прописани споредним законима. У интересу јавности и народне правне свести мора се из закона јасно видети да су убиство, силовање, паљевина нешто друго него непоштовање какве полицијске наредбе која води порекло још из прошлога столећа. Криминално неправо и полицијско неправо морају се строго одвојити једно од другог. Многобројним казнама по споредним законима, које се изричу по сасвим другим

принципима, начињена је страшна збрка у царевинском законодавству. Свакако се све не може унети у општи кривични законик али томе треба тежити што је више могуће.

У своме сватању злочина пројекат нити је довољно прецизан нити тачан. Законик није уџбеник за школу, али се он ипак мора изражавати јасно. Дефиниције умишљаја и нехата нису тачне. Код основа за искључење и ублажење казне говори се једно за другим о душевној дефектности, младолетству, нужној одбрани и стању нужде, тако да су на равну ногу стављени лудило и младолетство као основи за искључење казне. Овде се мора знати да ли је реч о искључењу казне или о неегзистенцији кривичнога дела. Данас један пројекат казнога законика не сме просто да пређе преко питања о неподобном покушају. Уз казнени закон или треба одмах донети *закон о извршењу казни* или главне одредбе о томе унети у казнени закон. Не иде то да се у пројекту непрестано говори о робији и затвору а ми немамо ни појма о томе шта је управо робија а шта затвор. Новчаној казни треба одредити јаснији положај у закону. Нарочито пак ваља допустити примену ублажавајућих околности код свију деликата. Нема ни једнога злочина код кога се не би могла створити ситуација да је и минимум прописане казне за њега сувише велики. Те ублажавајуће околности треба са свим избацити из посебног дела па их пренети у општи део законика. У посебном се делу иде сувише далеко са „особито тешким случајевима“. Ти анонимни особито тешки случајеви могу бити врло опасни. Али кад се такав општи израз већ употребљава онда њега треба унети у општи део.

Догматички пројекат је врло несрећно израђен јер нема једне јасне теориске подлоге. Али због тога ми не смемо одбацити цео рад. Ми га морамо прихватити, али свакако нећемо тада скрстити руке. Ми се морамо понова вратити на сваки појединачни проблем и истаћи наше старе криминално-политичке захтеве. Затим, кад пројекат постане закон ми морамо науци показати пут којим она на темељу новог закона мора да иде. Са усвојењем пројекта наш рад није завршен. Још више година, на пр. занимаће нас питање о односу казни и мера обезбеђења. При парламентарном претресу пројекта ми морамо заложити све снаге да будући закон буде састављен тако, како ће донети користи напретку народа.



Други референт познати управник казних завода у Пруској *Кроне* говорио је о казнама лишењем слободе и извршењу њиховом по пројекту. Пројекат усваја три врсте казни лишењем слободе: робију (*Zuchthaus*), тамницу (*Gefängniss*) и затвор (*Haft*). Робија и тамница досуђују се по тежини дела и интензивности противправне свести виновнике, а затвор и за теже и за лакше деликте ако нису учињени из нечасних мотива. Затвор је тзв. *custodia honesta* — за дуеланте, новинаре итд.

Кроне тражи прецизно разликовање казни по њиховој садржини. У место три довољне су две врсте казни лишењем слободе. Основна разлика између робије и затвора треба да је ово: на робију иду сви они који су нечасни људи. Робија мора повлачити за собом губитак грађанске части, а код затвора то не треба никад да буде. Закон о извршењу казни не треба да тражи разлику робије и затвора у ношењу одела, косе и браде. Такве мере криминалополитички не значе ништа а у стању су да до срца вређају људе. Честољубље злочинцу не сме бити убијено. Велики број злочинаца има између 18 и 21 године. Зашто да ови младићи морају ићи у затвор, зашто да и они не могу бити послати у какав завод за васпитање. Кроне би се радовао кад би се судији то право дало чак и за људе од 21—25 године. Код дужих осуда ваљало би у почетку да дође поопштрење казне, а привременим отпустом да се злочинац понова врати у људско друштво. Привремени отпуст није помиловање. Он је везан за извесне услове, тешке за осуђеног, и одлуку о њему треба пренети на суд.

Дискусија је била врло жива и кретала се на питању: две или три казне лишењем слободе. Већина говорника, међу њима и Лист били су за три врсте, јер се о људима који не делају из нечасних мотива мора особито водити рачуна. Само увек ваља имати на уму да нечасност карактера нема примаран него супсидијаран значај. Јер кад би било другачије убица из часних побуда морао би бити блажије кажњен него онај који из нечасних побуда нанесе личну увреду. Противу поопштрења у почетку дуговремених казни лишењем слободе говорио је проф. Голдшмит јер се она на крају казне заборава и одузимају могућност дисциплинарног кажњења у заводу. Он очекује највише успеха од рада у казнену заводу.

Најрадикалнији је био професор граф *Глајснах* из Прага. Одузимање личне слободе, вели он, заједничко је и главно обележје ових казни. Квалификавање се врши изнад одузимања слободе. Он одриче да је могуће изнад лишења слободе поставити такве разлике у извршењу да се на томе могу засновати три типа казне. Ту је граница постављена законом хуманитета — уверењем да је штетно кад се жели остварити много циљева казне. Сва се разлика у врстама казни најзад сведе на одело и шишање косе. Желети је да се изведе просто подела на два начина извршења казне лишењем слободе и да тако зване робије са свим нестане. Треба једном престати са утискивањем срамнога жига на осуђене, који их прати целога живота. Осуда на робију непомирљива је са тежњом за поправком осуђеника. Све докле постоји робија не може бити ни речи о поправци. Међународно удружење за кривично право мора имати куражи да са овим предлогом изађе. Исто тако супротна је његовом сватању и подела деликата на злочине и преступе јер је та подела чисто шаблонска. Услов за успех борбе противу криминалитета јесте психолошки и социолошки васпитан судијски ред. Али је исто тако од великога значаја стручно васпитање чиновничког особља казненних завода, јер је томе особљу поверена судбина кажњених и заштита друштва.

II — Друга важна тачка решавања било је питање *о поступању са несоцијалним елементима*. Реферат је држао проф. Др. *Митермајер*. Он је заступао ове тезе:

1. У питању о поступању са несоцијалним елементима морају бити меродавни практични обзири и тежња за практичним циљевима;

2. Као несоцијални сматрају се они злочинци који због њихових духовних особина нашим казним средствима не могу да се одврате од сталног па ни од случајног вршења кривичних дела;

3. Практично се међу њима морају разликовати четири класе: душевно абнормални; просјаци, скитнице и нерадници; велики број неузддрљивих, слабих али не и абнормалних злочиначких природа (тако звани злочинци по навици), који су чешће пута са свим безопасни; и енергични злочинци по занату (тако звани професионални злочинци);

4. Немогућно је законом<sup>7</sup> поставити строгу разлику између злочинаца по навици и професионалних злочинаца услед недовољног практичног искуства. Али то није ни потребно јер је пракса при увлачењу злочинаца у ове класе врло опрезна и извођење досуђених мера обезбеђења противу њих мора бити под сталном контролом;

5. Поред казне за злочин мора закон за несоцијалне елементе увести и мере обезбеђења. Оба средства морају се одлучније и систематичније применити него што то чини пројекат. Обадвоје мора бити предато у руке једнога органа, казненог судије. Као мере обезбеђења захтевају се против духовно абнормалних чување у заводу, против просјака, скитница и нерадника кућа за принудан рад (Arbeitshaus) по могућству са неодређеним трајањем, против неуздржљивих и професионалних на случај да су општеопасни накнадни притвор ради обезбеђења, који би био систематски скопчан са казном. Ваља одбацити мисао пројекта да су ове класе злочинаца стално све више криве и да због тога треба строжије да се казне. Таква једна одредба не може имати никаквога успеха јер се у пракси стално мешају појмови кривице и казне;

6. Увођење накнадног притвора ради обезбеђења (Sicherungsnachhaft) корисно је због практично јаснијег провођења ове мере; што даје могућности да се, као што је преко нужно, са овим притвореницима блаже поступа, као што је на пр. случај у Енглеској при културним радовима; што он може неодређено време да траје уз допуштеног отпуста у свако доба и због могућности поновног испитивања ако се због тешкоће упознавања природе злочинчеве учинила погрешка;

7. Преко је нужно увести: прогресивно извршење казне, генералну допуштеност превременог отпуста, за поступак извршења казне органски спојену установу која ће се бринути о средствима за живот отпуштених (Entlassenenfürsorge), и створити прелазне заводе.

У своме реферату Митермајер је рекао: ми захтевамо противу несоцијалних елемената *мере обезбеђења* место казне. А ове мере обезбеђења природно не смеју бити онако грубе као што је казна. Обезбеђење друштва треба за те људе да буде једна врста помоћи, те се са њима мора поступати што је могуће блаже. Било би грозно и непотребно противу зло-

чинаца по навици или по занату, које, ако се тако стеку околности, морамо чувати кроз цео живот, поступати строгошћу данашњих казни. Нетачно је да су злочинци по навици или по занату као такви више криви. Пројекат се противу њих ограничава само на казну. Место ње су пак нужне мере обезбеђења. За просјакe, који су дело наше културе, дело све већег индустријализирања, које их као слабе људе баца на улицу, ми у кућама за рад треба да имамо у ствари не казну него осигурање у животу. На жалост данашње куће за принудан рад су много горе него робијашнице. Па и са злочинцима по занату ваља блаже поступати. Свима овим елементима који дођу у накнадни притвор за обезбеђење треба дати наду на отпуст. Једна стална комисија састављена од судија мора непрестано водити рачуна да ли је даље чување потребно. Ми се морамо пре свега навићи да и ове елементе сматрамо за људе као што смо и ми.

Дебата по овоме реферату била је ванредно интересантна. Проф. Глајспах и доцент Др. Делаци тражили су да се мере обезбеђења строго издвоје од казни и услови њихове примене да буду различити од услова примене казне. Општа је сагласност владала да данашње куће за принудан рад нису никакве мере обезбеђења, већ робијашнице. Она доносе више штете него користи мешавином најразличитијих елемената: куплера, проститутки, просјака итд. Проф. *Лист*, који не чини строгу поделу између казни и мера обезбеђења тражио је да се питање њихова односа остави на страну. Сад је главна ствар постићи циљ: да се несоцијални елементи држе издвојени из друштва за цело време трајања несоцијалитета. Ако се данас не може остварити неодређена осуда, може овај притвор ради обезбеђења. У кућама за принудан рад лежи разумно језгро. То је мисао поправке. Оне су требале да буду не мере за осигурање него за поправку. По том циљу њих ваља и организовати. Данас су оне робијашнице и од њих се никаква поправка не може очекивати. Отпуштене треба пуштати непосредно из притвора у слободу. Не би по предлогу референтовом требало стварати нову групу прелазних завода јер они нису преко потребни.

Адвокат *Розенфелд*, бранилац у моабитском процесу, тражио је место притвора *надзор* ради обезбеђења (*Schutzaufsicht*) над несоцијалним елементима. Сваки отпуштени бива упућен

заводу који о њима води старање. Постану ли они уредни људи онда полициски надзор није нужан. А ако одбију старање о себи онда се мора приступити надзору. Прелазни заводи за мушке нису ништа друго до нови затвори, као што показује случај у Америци. Они би се могли установити за жене. Али најуспешнија мера јесте енергично и срцем руковођено *старање о отпуштенима*. Истина и овде мора победити. Као што је старање за децу из љубави временом прешло у државне руке, мора тако исто бити и са старањем за отпуштене деликвенте.

Управник моабитске робијашнице Др. *Финкенберг* је својим радикализмом пожњео велики успех. Он је тврдио да је огромни криминалитет Немачке мање дело несоцијетета злочинаца него владајуће беде. Повратници чине највише преступе противу имаовине јер су то већином људи који немају шта да једу и лако подлегну својој слабој вољи. По извештајима из великих робијашница две трећине кажњених кажњени су због имовинских злочина. Штета пак коју су они учинили била је релативно врло мала. Свега неколицини лопова испало је за руком да дођу до пљачке од неколико стотина марака. То су људи који кад буду доведени у полицију ни једнога фенига више у џепу немају и налазе се потпуно у очајању. И такви се људи називају несоцијалнима, док су они само продукти беде. Противу таквих људи ваља предузети социјалне мере пре тога што ви тражите. Има међу њима и непоправних, али су они у мањини. Велики број несоцијалних елемената ми ћемо начинити социјалним ако развијемо институте за старање (*Fürsorgeinstitute*). Данас се због ситних дела могу изрећи страховите казне. Ако хоћете мере обезбеђења онда ви најпре морате имати гаранције да су то заиста мере обезбеђења. Али све ове криминалне мере лаке су као перо према стварно успешним мерама на социјалноме пољу. У пракси ће се дотле доћи да мере обезбеђења неће бити ништа друго до нова врста казне лишења слободе. Људи ће се бунити противу тога што се годинама држе затворени. Да не би побегли они се морају као и на робији држати иза великих зидова, иза прозора са жицама и потчинити се строгоме домаћем реду. Везивање и мрачна ћелија биће дисциплинарне казне. Тако ће у пракси бити ако се најпре не створе гаранције да се са овим људима из ос-

нова другачије поступа него са осталим затвореницима. Ако догле дође онда је то казна а не обезбеђење. Ради какве маленкости људи ће се у интересу друштва лишавати слободe да искусе сву тежину казне. Није овде реч о каквој багатели већ о судбини хиљада људи. Сваки од нас са своје стране мора заложити сву снагу да се створе нужне гаранције и контролне мере, како би мере обезбеђења биле збиља само мере обезбеђења, и да не би под руком праксе постале једна скривена казна.

*Кроне* је крунисао дебату својом завршном речи. Он је рекао да код мера обезбеђења не сме бити ни речи о одмазди или освети. Ове људе ми морамо пошто издрже казну понова увести у уредан друштвени живот. Циљ је ових мера ресоцијација. Има два излаза: ако су људи нежењени онда *дајмо им уредну жену*. У стотинама случајева то је помогло. Друга је могућност да им дајемо новчану помоћ коју ће свакога дана узимати. Ако се опију онда идућега дана не добију ништа. При том им се мора наћи ма каква занимања. За све се да наћи посла, па и за келнере и бербере. На Хели сви поштено раде у зноју свога лица. Они би можда могли побећи али неће јер у раду налазе задовољства. Али на Хели нема ни помена од грдње и цсовке већ се са људима опходи врло пријатељски. Стално ми падне тешко што једноме таквом човеку не могу рећи: ти имаш још две године да издржиш. Али ако се и даље будеш тако добро владао ићи ћеш после једне године. А ја то не могу да кажем с тога што за повратнике не постоји благодет превременог отпуста. Онда разуме се људи изгубе наду. И кад један такав човек због силне жеље за слободом два до три месеца пред отпуст побегне онда га ми затварамо у мрачну ћелију. Ако мере обезбеђења неће бити ништа друго него *продужење обичне казне*, онда се ви селите слободно са свима вашим мерама обезбеђења. Мере обезбеђења морају људима дати прилике да се уздигну, или је иначе све изгубљено. Може ми се приметити да је таква казна једно добротинство, а то казна не сме бити већ мора бити зло. Па ми људи сви имамо потребе да нам се чине добротинства. Шта би било од нас без добротинстава? У том духу ми морамо и злочинцима приступати. *Ми хоћемо да им учинимо ово добротинство и на тај начин да их повратимо у уредан друштвени живот*. Ту до-

лази још и брига за отпуштене. Грђењем рђавих људи и рђавих друштвених односа не може се ни корака маћи напред. Ми морамо имати здравога оптимизма и идеализма. Ми морамо према овим људима имати топло срце, јер иначе не можемо од њих тражити да имају срца према нама.

III. — Трећега дана расправљано је питање о *поступању са малолетницима*. Референт проф. Фрајдентал заступао је ове тезе:

1. Мора се тежити доношењу нарочитога казновог закона за малолетнике.

2. Малолетницима треба да се обезбеди а) ослобођење на случај оскудице способности да увиде неправедност свога дела и да по тој увиђавности одређују своју вољу; б) васпитање место казне свуда где се по природи дела, по карактеру и досадањем начину живота малолетничковог види да ће васпитавање бити успешно; в) допуштеност васпитавања поред казне лишењем слободе, и г) допуштеност и других васпитних мера осим васпитања под државним надзором.

3. За извршење казне лишењем слободе изнад једне године над малолетницима од 15—21 године да се установе нарочити заводи искористићујући икуства добијена у америчким заводима Reformsystem и енглеским Vorstalsystem.

4. Упут у поправне заводе следује поред казне или место ње, ако је казна мања од 3 месеца, а траје до поправке, но не мање од једне ни више од три године.

5. Појединачни затвор код малолетника треба што више ограничити.

6. Раздвајање потпуно урачунљивих малолетника од оних са смањеном урачунљивошћу није нужно.

7. Надзор ради обезбеђења треба да буде што потпунији и да се изведе по америчком систему „Probation“ и „Parole“.

8. Рок за гашење претходних казни треба код малолетника знатно да се смањи.

9. Превремени отпуст ваља да буде саставни део извршења казне над малолетницима и да је допуштен после четири месеца.

У реферату је Фрајдентал рекао: Све прописе о кажњењу, васпитању и поступању са малолетницима требало би сабрати у један засебан казнени законик за малолетнике, који би се знатно разликовао од законика за одрасле. Али

кад се то не може остварити онда бар у општем законуку треба чинити што је могуће више поправки. Неправилно је што је у пројекту малолетство означено као основ за искључење или ублажење казне заједно са нужном одбраном и стањем нужде. Какве везе има између малолетства и нужне одбране? Боље би било кад би малолетство дошло под одељак: духовна неразвијеност. Велики је успех што казнена урачунљивост наступа тек са 14. годином. Са малолетницима од 15—21 године треба изузетно поступати, али не треба изрично прописивати да се над њима не може изрећи смртна казна и доживотна робија. Ваља веровати да се неће наћи судије који ће такве казне изрицати. Али ако се радујемо што у будуће неће бити злочинаца млађих од 14 година ми не одобравамо што по пројекту малолетници не могу бити ослобођени ако нису увиђали кажњиви карактер своје радње. Малолетство је особина која искључује урачунљивост виновника, а недостатак урачунљивости у малолетству мора бити основ за искључење казне. Исто тако малолетнике треба ослобођавати од казне кад им оскудева зрелост разума и снага воље да се одупру мотивима који их маме на злочин. Велики је успех што ће се малолетници моћи упућивати у васпитне заводе не само по издржању казне него и тада кад буду ослобођени од казне. Ако суд изричући казну не нареди накнадно упућивање у васпитни завод онда то право треба дати управи казневог завода. Васпитање малолетника моћи ће доћи место казне. Противу тога дигла се велика повика јер се ту меша казна са васпитањем. На свету нема силе која би малолетнику могла јасно преставити разлику између васпитања и казне, као што је себи уображава по неки теоретичар. Замењивање казне васпитањем назвало се захтевом моде нашега осетљивог времена. Пројекат је далеко од тога да њиме влада дух хуманитета, али би боље било да је он тај прекор заслужио него што је усвојио да се и малолетницима могу поштравати казне. Ма како се мислило о питању поштравања казни ту меру код малолетника ваља апсолутно одбацити. Нетачно је кад се васпитне мере увек у рђавом смислу називају хуманима. Оне могу да буду врло енергичне тако да би васпитаници више волели казну него њих. Све зависи од тога како се врши васпитање. Немогуће је претпоставити да ће родитељи, који желе да им деца буду



добро васпитана упућивати их да врше кажњива дела како би дошла под државно васпитање.

Судији се мора оставити да нареди кад ће бити потребно само васпитање а кад васпитање поред казне. Право одлучивања треба да има онај судија који околности најбоље познаје те може најбоље и најбрже радити. Ту се догмама не треба ограничавати. Максимум казне за покушај код малолетника треба да буде 5 година.

С правом пројекат одбацује поштравање казне за малолетнике приликом извршења. Они који такво поштрење траже прецењују психичко здравље и чврстину малолетника. По чему се може очекивати да ће се код малолетника развити јача снага воље и већа способност за рад ако им се смањи кост и да тврда постеља? Таква поштравања само стварају огорчење и уништавају сваки успех осталих васпитних мера. Ако би где строжије мере биле нужне онда се то може постићи дисциплинарним путем и не мора се уносити у закон. Добро је што је пројекат предвидео да се малолетници не могу осуђивати на губитак грађанске части, кућу за привудан рад и забрану бављења у извесном месту. Пројекат се није одлучио да за малолетнике прими једну нову казну: батине. У комисији није било ни речи о томе, па се надати да то неће бити ни на овоме скупу. (Демонстративно одобравање). Као и по аустрискоме пројекту за малолетнике морају бити створени нарочити казнени заводи. Превремено отпуштање мора код њих наћи најшире примене. Особито строго треба казнити давање духовних напитака малолетницима.

Опште интересовање за сва ова питања објашњује се великим симпатијама које деца уживају а с друге стране и тим што се код малолетника може да оствари ванредно много криминалнополитичких захтева. Могућно је утицати и на старе злочинце. Ту налази примене Наполеонова мисао да је реч „немогуће“ једна глупа реч. Нема никога ко би био апсолутно непоправим, а најмање се то може рећи за малолетнике.

У дебати је адмиралитетски саветник *Фелиш* тражио да се донесе не само засебан казнени законик за малолетнике него један општи велики законик о малолетницима. У њега ваља да уђу одредбе из свију специјалних закона и да га

раде не само правници него и сви они којима је поверено старање о подмлатку.

*Лист* није био задовољан тиме да малолетници могу бити осуђени ако су увиђали неправичност свога поступања. Ово просто увиђање неправда је искључиво питање интелигенције. Поред овог увиђања малолетничког ваља да његово дело има значаја за заједнички живот људи и да он има могућности да оцени значај његове радње за правни поредак. Он исто тако мора знати да то што он чини није обичан изгред већ поступак који ће за цео његов будући живот бити од значаја.

Судија *Кене* тражио је доношење специјалнога закона о устројству судова за малолетнике,<sup>1</sup> по коме би као помоћници судије и помоћници органа за извршење казне учествовала она иста лица која се у грађанском животу баве васпитањем младежи. Тако ће борба противу криминалитета малолетника постати популарна, строго ће се одвојити од обичних казни и у њој ће учествовати целокупна нација.

*Кал* је захтевао безусловно ослобођење малолетника од казне кад год постоји смањена урачуљивост. Целокупна личност малолетникова мора бити предмет испитивања. Ту је суштина проблема а не у томе да ли ће он добити који месец више или мање него пунолетни. Сваки малолетник који је стојао пред казним судијом, па био кажњен или ослобођен мора бити под дужим надзором.

По завршетку управних послова конгрес је закључен.

24. априла 1911 г. Берлин.

Живко Топаловић.

## ПОРОДИЧНИ САВЕТ

(чл 100—110. зақ. о старатељству.)

Са новим пројектом грађанског законика Србија ће „доћи у једну врло важну кризу у погледу онога дела приватнога права, у коме може бити, и има, разлике међ појединим на-

<sup>1</sup> Такви судови, састављени од стручних судија данас постоје у Немачкој.

родима“, а породично право „тесно везано са моралом и етиком, није исто код свих културних народа, пошто ни морални ни етички појмови нису код свих тих народа исти.“<sup>1</sup> Па ипак зато у нашој правној књижевности изгледа да је породично право стављено на последње место. Желимо да мало приђемо и томе предмету, а поглавито старатељском закону; тим пре што је „заштита оних, који су због својих година неспособни да управљају својом личношћу и бране своје имовинске интересе једна социјална и породична потреба од врло велике важности.“<sup>2</sup> По закону о старатељству државна је власт позвана по званичној дужности да води бригу над личношћу и имовином неспособних лица — чл. 12. зак. стар. Али како је с једне стране дужност судије, да се по званичној дужности стара о постављању старатељства малолетницима, тако се с друге стране позива и породица ових како да у томе судију помаже, тако да јој се у старатељству уступи извесно првенство над свима другим лицима, која нису сродници пупилини — чл. 17. зак. стар. И то није ни мало чудно; старатељство је с једне стране „јавна дужност у толико, што је само друштво позвано да сачува неспособна лица од штетних последица неразвијеног моралног и интелектуалног стања“, а с друге стране то је и „породична дужност, јер се добра старатељска администрација тиче нарочито оних, које природа везује за малолетнике крвним везама и јер је сродство једна од најсолиднијих гаранција, које се могу дати интересима пупиле у ономе што се тиче њене личности и њене имовине.“<sup>3</sup> Али докле и како треба да се простире то право породице да учествује у пословима пупиле? Да ли ће држава породици дати претежнију улогу или ће је задржати за себе? То је основно питање, које треба решити и које су два највећа законодавства, француско и немачко, решила на два потпуно различна начина. Јер док немачки закон „који ће бити највеће правно дело прошлога века“<sup>4</sup> полази од основних принципа: да заштита припада првенствено држави и

<sup>1</sup> *Ж. Перућ*: „Један нов рад на кодификацији приватног права.“ („Архив“, књ. X. стр. 418.).

<sup>2</sup> *H. Pascaud*: „De l'organisation de la tutelle des mineurs“ — Paris 1905. стр. 1.

<sup>3</sup> *Pascaud*: *ibid.* стр. 2.

<sup>4</sup> *Sabilles*: „L'introduction à l'étude du droit civil allemand“ — стр. 3.

оно је у рукама нарочитих старатељских судова (Vormundschaftsgerichte), дотле је по француском законодавству главни основ тусторства, главни орган који треба да осигура заштиту малолетним лицима у погледу личности, моралних и имовинских интереса, *породични савет*.<sup>1</sup> Док је у Немачкој породични савет сведен на једну улогу потпуно акцесорне природе и што је у опште задржан, изгледа да је био повод само тај, што се хтела дати компензација оним провинцијама, где су били продрли француски обичаји;<sup>2</sup> док се он тамо сазива поглавито, ако би малолетник наследио какву велику радњу, чије послове сам судија не би успешно водио;<sup>3</sup> дотле је у Француској породични савет једна мала скупштина, која има свога извршног органа — тустора, кога она сама и бира, кад год отац у тестаменту није другога одредио.<sup>4</sup> Сама ова појава, мислимо, да је довољан разлог да бацимо један кратак поглед на уређење нашег породичног савета упоредивши га у главним цртама са немачким и француским.

1. Прво питање, које нам се намеће, јесте организација савета и његово функционисање. По нашем закону о старатељству породични савет не организује се увек кад год остану малолетна лица, без очинске власти. Пре свега да би се породични савет саставио, потребно је да пупила не живи „у задрузи са пунолетнима, који би били способни да управљају задругом“, пошто се у том случају старатељство у опште и не отвара — чл. 34. зак. стар. Али и мимо тога, отац „може“ наредити да после његове смрти породични савет води надзор над старатељством његове деце; а ако он то није учинио првостепени ће суд образовати породични савет ако то „важни интереси малолетника“ захтевају — чл. 100 и 101. зак. стар. Но и у једном и у другом случају потребни су извесни услови. Да би се по очевој жељи образовао породични савет, потребно је:

а) да је он до своје смрти сачувао очинску власт,

<sup>1</sup> *Magnin*: „Traité des minorité, tutelles et curatelles“ — t. I. стр. 265.  
— *Pascaud*: loc. cit. стр. 70.

<sup>2</sup> *Planiol*: „Traité élémentaire du droit civil“ — t. I. стр. 573.

<sup>3</sup> *Dernburg*: „Das bürgerliche Recht des deutschen Reichs und Preussens“ — t. IV. стр. 320.

<sup>4</sup> *Planiol*: ibid. стр. 569.

b) да наредбу учини или у тестаменту или у ма каквом ручном писмену — чл. 100. зак. стар. Наредба очева би дакле важила, и ако би тестаменат био поништен, само ако је она својеручна. Отац може и чланове савета именовати или само изјавити жељу да породични савет води надзор над старатељством, а у том случају ће суд именовати чланове.

Ако отац није ни једно ни друго учинио, суд може и сам образовати породични савет, ако :

- a) то отац није забранио;
- b) поднесу сагласан предлог и главни и спомоћни старатељ, или сви, ако их има више;
- c) ако се претходно тражи мишљење од „дупилских у земљи живећих пунолетних сродника по крви и тазбини“; и
- d) ако то захтевају важни интереси малолетника — чл. 101. зак. стар.

Породични савет састављају најмање три члана и то само од оних сродника, који могу бити старатељи — чл. 102. и 103. зак. стар. Старатељски судија улази у породични савет, јер по чл. 108. истог зак. он „сазива породични савет“ и у њему председава. Али да ли закон под именом члана, подразумева и судију? Ма да се он није јасно изразио, ипак изгледа да по закону судија није члан савета, пошто чланови могу бити „само они сродници“... а старатељски судија не може бити сродник свима пупилама из места своје надлежности; а после тога чланови могу бити само они „који могу бити старатељи“, а по чл. 21. т. 12. зак. стар. не може бити старатељ „старатељски судија у своме округу, где своје звање врши.“ Дакле *осим* судије мора бити још најмање три члана. Закон тако на извешан начин издваја судију из редова обичних чланова. Он је председник, али није члан! И како се још породични савет сазива „по предлогу старатеља или ког члана савета“ (чл. 108. зак. стар.) то изгледа да по нашем закону судија не може по својој иницијативи сазвати породични савет. Једини ваљда пример, да председник једне организације не може позвати ту организацију на седницу. Ми ипак мислимо да је ово једна омашка нашег закона, судија је члан као и остали чланови и он може исто тако и сам сазвати савет, па према томе одредбу чл. 108. треба разумети тако да је се хтело само дати право и другим члановима савета да захтевају сазив савета. Забуне не би било.

никакве да је закон казао као немачки: „Породични се савет састоји из старатељског судије и“... чл. 1860; или као француски: „Породични савет ће се саставити не рачувајући примирителног судију“... чл. 407. cod. civ.

Да би једно лице могло бити члан савета, потребно је: а) да *буде сродник* и б) да је способан да буде *старатељ*. Изгледа нам неумесно да се не може дозволити улазак у савет и некеме добром пријатељу очевом у ширем смислу. Француски грађански закон шта више у извесним случајевима претпоставља „citoyens connus pour avoir eu des relations habituelles d'amitié avec le père ou la mère du mineur.“ — art. 409. cod. civ. и сродницима. Немачки грађански закон тако исто допушта да родитељи могу у савет одредити и своје пријатеље. Код нас пак „ако не буде сродника по крви или по тазбини, то ће се старатељство подврћи надзору старатељског судије“ — чл. 103. зак. стар. Отац истина може те своје пријатеље поставити за старатеље, али он тако може и сва лица, која одређује за породични савет, одредити за старатеље, па ипак постоји и породични савет. Много је већа замерка што закон није одредио *који* сродници морају ући у савет или бар кад их судија бира, којим редом мора узимати сроднике и *колико* их може највише узети. Јер с једне стране за пупилу није све једно: да ли ће у савет ући њена мајка или неки даљи сродник, брат или синовац итд. а с друге стране да ли ће при решавању учествовати пет или десет, два или једанаест сродника, као ни то: да ли ће у савет ући сродник из истог места, или неки из сасвим другог места становања, који не познаје послове пупилине. Кад већ судија тражи помоћи од сродника, онда је право да их тражи од најближих, јер по истом правилу, по коме је породица највећа гаранција пупили, по том истом правилу, ближи сродници су већа гаранција.

Ако би се који управитељ јавне касе или неко војно лице хтело примити старатељства, мора изискати одобрење од своје претпостављене власти — чл. 25. и 26. зак. стар. Свакако такво им одобрење није потребно, ако би се хтели примити за члана савета, пошто овај нема посла са руковањем имовине пупилине и у опште улога му је друкчија. Немачки грађански закон изрично вели да старатељи не могу бити чланови савета; наш закон истина вели да старатељи у савету имају „само саветујући глас“ — чл. 108. зак. стар.; али би се могло ипак помислити да они имају саветујући глас под

претпоставком да нису и чланови савета, јер закон их изрично не искључује. Ми мислимо да из самог тога факта, што савет има да води надзор над старатељством било би нелогично допустити да и старатељи буду чланови савета. У осталом закон вели да чланови савета могу бити они, који „могу бити“ старатељи, *ergo* не могу бити они „који јесу“ старатељи. Према томе члан савета, који би се примио старатељства, морао би престати бити и члан савета.

По другом услову, дакле чланови морају имати ону исту способност, коју и старатељи, а то су услови из чл. 21. зак. стар. Према томе неспособни су: лица, која су већ под старатељством; лица која немају 25 година; женскиње сем матере, који су под стециптем итд. Питање је: ако мати постави неког нехришћанина свом детету хришћанину за старатеља, па се овај из оправданих узрока не прими, да ли би овај могао бити члан савета? Изгледа да по ономе: ко може бити старатељ може и члан савета (разуме се међ сродницима), да би и он могао то бити. Али нам не изгледа тачно. Јер тако би и мати могла учествовати у саставу савета; док међутим закон то право признаје само оцу. Истина непојмљиво је зашто је у опште то право одузето мајци, која иначе својој деци може одређивати старатеље. Немачки грађански закон изрично признаје то право и матери — чл. 1858. нем. грађ. зак.

Нико се не мора примити за члана савета, пошто чл. 103. зак. стар. вели: „било да се ко од чланова није хтео примити... било да је ко иступио“. Немачки грађански закон то изрично вели у чл. 1869. речима: „Нико није обвезан да се прими функција члана савета“. Међутим француски грађански закон сматра и ове функције као јавну дужност и казни свакога, ко без довољног извињења не дође на саветске седнице до 50. дин. Да напоменемо да недолазак на седнице по франц. закону значи непријем чланства, пошто се савет организује за сваку седницу. Судија је при првом избору, као што смо видели потпуно слободан, међутим „кад се број чланова доцније смањи испод три“, онда ће „остали чланови предложити првостепеном суду друго лице на место онога, које је иступило“ — чл. 103. зак. стар. Истина закон помиње случај непријема или истуђења из чланства али свакако на исти би начин савет био попуњаван кад се неко место доцније упразни ма из ког узрока (умро или је искључен и

др.). И ово је попуњавање нужно само кад се број чланова сведе испод три, иначе не. Зашто судија не учествује у овим решавањима или зашто дакле цео савет не решава потпуњавање места, што би било много логичније, него по предлогу „осталих чланова“ (где као што знамо закон не подразумева судију) решава првостепени суд? Да ли је овај дужан примити предложене и шта ако од два члана савета један предлаже једно лице, а други друго? Сукоб истина није велики, јер суд може изабрати обадва, али цео тај избор требало је детаљније регулисати.

Чланови савета могу бити отпуштени из „оних узрока са којих и старатељ“ — чл. 110. зак. стар. Чланови су дужни доставити разлог за отпуштање првостепеном суду, и овај својим решењем отпушта чланове, који се свакако могу жалити против одлуке судске Апелацији, пошто се и отпуштени старатељ може тако исто жалити. Сем разлога отпуштања, који су побројани у чл. 116—120, савет престаје функционисати, кад престаје и старатељство: кад пушила постане пунолетна, или се за такву огласи, или се ожени — чл. 111—113. зак. стар.

Ванбрачној деци, која нису позакоњена свако се не би могао образовати породични савет пошто она и немају своје породице и пошто отац нема ни очинску власт — §§ 133. и 135. грађ. зак. Али пунолетним лицима, која су под старатељством (душевно болесна, или „иначе немоћна“, распикуће и др.) могао би се организовати породични савет, јер се у тим случајевима поступа „по правилима, која су овим законом прописана о старатељству над малолетним“ — чл. 137. зак. стар.

Породични савет сазива старатељски судија или по својој иницијативи или по предлогу ког члана. Али где и како се позивају? На колико времена пре седнице, и могу ли чланови послати свог пуномоћника? Казне ли се за недолазак; да ли у решавању може учествовати и члан, чији се интереси очигледно у извесном питању косе са интересима малолетниковим; да ли би се могао број чланова доцније повећавати? Све су то питања по закону нерешена. Истина на ово последње питање, изгледа тачан је негативан одговор, јер закон предвиђа накнадно попуњавање, само ако се број чланова смањи испод три; па ипак ништа не би сметало да се попуњују и места оних, кад их је било више од три, само се први број



не може повећавати. Зашто? Да ли би судија могао, кад то интереси пупилини захтевају извештај посао решити и без савета, ако хитност питања не дозвољава чекање или би се огласио за „ненадлежног“? Да ли се против одлука саветских може жалити и коме и зар против решења свих врста? Све су то непредвиђена питања. Савет решава „по већини гласова“ — чл. 107. зак. стар. „Но за пуноважно закључење довољна су поред судије два члана породичног савета“ — чл. 107. истог закона. Да ли то значи да за једно решење мора гласати судија и два члана или решавају судија са два члана? Свакако ово друго. Јер „ако би при решавању била три или више сродника и судија, па се поделе при гласању, онда решава она страна на којој је већина сродника“ — исти члан закона. Од три члана и судије, дакле решење за које су гласала два члана, пуноважно је; зашто би онда за пуноважно решење требао још и судија? Сем овога савета постоји једна врста породичног савета у ширем смислу. По чл. 93. зак. стар. „У важним стварима моћи ће старатељски судија да саслуша мишљење пупилских, у земљи живећих, пунолетних сродника по крви или по тазбини“. А по чл. 94. „Старатељски судија дужан је да саслуша такво мишљење од сродника, па и саму пупилу ако ова живи у Србији и има 17 год.: а) у случају усвојења пупиле; б) приликом женидбе или удадбе пупиле; с) у случају иступања из српског грађанства; д) отуђења непокретности е) поравнања о непокретном имању ф) да пупила настави или отпочне какву радњу“.

По *француском* грађанском закону целокупна организација породичног савета изведена је на други начин. Савет се саставља од седнице до седнице; изрично су набројани послови које савет мора у сваком случају да решава, па према томе, кад год треба те послове решавати, примирителни судија или званично или на захтев сродника малолетникових, његових поверилаца, па и свих заинтересованих лица, сазива породични савет. Да се саставља савет, ту нема да захтевају ни родитељи ни важни интереси малолетникови, већ савет има своју надлежност и састаје се да је отправља. „Када“, нпр. „један нееманциповани малолетник остане без оца и матере, без татора изабраног од стране родитеља и без мушких предака, као и када татор буде искључен или се није примио, породични савет ће му именовати татора“ — чл. 405. *cod. civ.*

Савет се састоји осим примирителног судије још од *шест* сродника по крви или тазбини, узетих из исте општине или из околине од 20 км. пола из очинске линије, пола из материнске, а у свакој линији првенство имају сродници ближег степена сродства. Крвни се сродник претпоставља сроднику по тазбини, ако су истог степена, а између крвних сродника истог степена старији по годинама има првенство. Браћа рођена и зетови од рођених сестара са удовицама предака и са претцима којима је дозвољено да не буду старатељи, да се не морају примити старатељства, улазе сви у савет, па ма колико их било. И тек ако њих нема шест позивају се други сродници. Ако у једној линији нема три сродника, онда се не прибегава другој линији, већ се траже сроднице из исте линије са домицилом даљим из законске околине, ако и ових нема, узимају се грађани, за које се зна да су живели у сталним односима пријатељства са оцем или мајком пупилином. Претпоставимо да је постојало такво пријатељство али иначе основано на неморалним односима, судија свакако не би требао да поштује и тај однос пријатељства.<sup>1</sup> Од дана позива до састанка савета мора проћи бар три дана, а на сваких 30 км. још се даје по један дан за чланове који су домицилирани даље, изван законске околине. Чланови морају доћи лично или послати пуномоћника, али не могу опуномоћити другога члана да их замени; отуд и један пуномоћник не може заступати више чланова савета. Ко без законског извињења не дође, казни се до 50. дин. без права на жалбу. Савет се састаје код примирителног судије, који му и председава и има решавајући глас при равној подели. За пуноважно решавање треба да је присутно најмањ. три четвртине чланова.<sup>2</sup> Неспособни су од прилике сви они чланови, који не могу бити и тутори (малолетници, сем оца или матере; умно оболели; жене сем матере и предака; који су с родитељима или с пупилом водили парницу, којом је имовина ове изложена опасности и др.).

У *Немачкој* је организација породичних савета приближнија нашој; и тамо се он саставља, ако то жели отац или мати; сем тога старатељски судија може, ако то захтевају

<sup>1</sup> *Magnin*: loc. cit. стр. 275.

<sup>2</sup> Види *Planiol*: ibid. стр. 573—578; — *Pascaud*: loc. cit. стр. 85—87. и cod. civil чл. 405—419.

важни интереси пупилини, организовати савет и на захтев ма ког крвног или сродника по тазбини. Савет саставља судија са још најмање два, а највише шест чланова. Чланови не морају бити сродници; а првенствено право имају они, које су родитељи одредили. Ако ових нема, онда их бира суд пошто претходно саслуша *Gemeindewaisenrath* (општински савет за сирочад) и сроднике пупилине. Али ипак суд бира само колико је потребно за решавање а остале после бира сам савет. И родитељи и савет могу изабрати и сталне заменике; а судија може неке одредити привременог заменика ако је овај члан привремено спречен долазити. Нико се не мора чланства примити, али нико не може послати пуномоћника, као што може бити по франц. закону. Ако ли постоји у неком послу супротност између интереса пупилиних и некога члана, овај се искључује из решавања. Чланови су плаћени, а могу бити и жене. Иначе услови неспособности су они општи услови: пијанице, расипници, малолетници, умно оболели и др.<sup>1</sup>

2. После организације савета врло је важно питање о надлежности породичног савета. По чл. 100. зак. стар. „отац може наредити да породични савет води надзор над старатељством“, а по чл. 105. истог зак. „породични савет води надзор над редовним и спомоћним старатељем у место старатељског судије, и има сва она права и дужности, која старатељском судији у томе припадају. Но он (савет) није дужан да тражи мишљење сродника“. Према томе савет треба да има некакву спец. надлежност „надзора“ над старатељством. Пошто се закон није јасно изразио, који су то акти, који се садрже у томе праву надзора, то је потребна добра пажња па да се тачно одреди надлежност савета. Закон у III. одељку (чл. 90—99) говори „о надзору старатељског судије над старатељством“, како његово право надзора прелази на породични савет, то значи ту у томе одељку тражићемо надлежност савета. У томе нас уверава још и то, што чл. 109. стар. зак. одузима право савету да казни старатеље, што би баш имао према овом III. одељку јер чл. 91. то је право дао судији, па би према томе оно прешло на савет. Али шта има у том III. одељку? По њему:

<sup>1</sup> Види: *Dernburg*: ibld. стр. 320—324. *Pascaud*: loc. cit. стр. 80—84 и нем. грађ. зак. чл. 1858—1881.

а) Старатељски судија „предузима мере, које су нужне за обезбеђење пупилског имања“ — чл. 90.

б) Старатељски судија „испитаће старатељске рачуне и доказе за исте и ако нађе да је све у свом реду, или је према његовим примедбама у ред доведено, издаће старатељу привремену разрешницу и огласиће их за уредне, а доказе ће вратити“ — чл. 95.

в) У случају да старатељ није још постављен, или „на место оступившег други још није наименован, судија је дужан да се стара да међутим имаће масено осигура..... то исто вреди за случај кад за време старатељства припадне пупили какво наследство па се старатељ не наводи у месту где се налази имање које се наслеђује“ — чл. 96. И најзад

г) Старатељски је судија дужан „тачно да испита послове старатељске у свима случајевима овога закона, и да их одобри ако за уредне нађе“ — чл. 92. зак. стар.

Док су прве три дужности јасно прецизиране, дотле ова четврта остаје да се даље тумачи. Јер када ову дужност прими савет, онда има „тачно да испита послове старатељске у свима случајевима овога закона и да их одобри, ако за уредне нађе“. А који су то послови? У члановима 71—75. зак. стар. има врло велики број послова, које старатељ може предузети тек по одобрењу старатељског судије, или спомоћног старатеља; значи ту, у тим пословима одобрење судијско замениће се одобрењем породичног савета, у томе нас уверава још и то, што за неке од тих послова судија мора питати за савет „сроднике по крви и тазбини“..... а међутим чл. 105. изрично вели: „Но он (савет) није дужан да тражи мишљење сродника“. Тако дакле саветска надзорна власт се доста проширује: решава о усвојењу пупиле, о женидби и удадби, кад пупила хоће да иступи из грађанства, при отуђењу непокретности, пријему наслеђа, деоби и. т. д. Надлежност је саветска прилично про- страна, и она је од прилике слична у Немачкој, али не треба заборавити, да су све то *одобрења*, која се дају старатељу, што је сам закон пренео више у смисао надзора, а што је нај- важније нема о свему овоме ни помена, јер нема ни савета, ако то отац није одредио или суд на сагласан предлог старатеља није нашао да важни интереси пупиле захтевају уста- нову породичног савета.

У Француској напротив сва она надлежност породичног савета се не може заменити, она остаје савету, који се увек *мора* сазвати, кад год треба те послове вршити. А та је надлежност сем тога много пространија: савет бира оба татора, кад нема тестаменталног и кад се који од њих смени; он их тако исто и смењује. У финансиским пословима: одређује буџет пупили, прегледа годишње рачуне. Татор у опште не може ни један важнији акт предузети без одобрења савета (отуђити непокретност, ставити хипотеку; примити или одбити наслеђе; повести спор о непокретностима, поравњати се на суду и др.) У погледу личности пупилине: савет даје пристанак на брак, врши еманципацију и ову опозива, одобрава њено усвојење и т. д. Код нас ове најважније послове савет решава, ако га у опште има иначе родбина само даје мишљење, у Француској увек ове послове решава породични савет.

\*

Није нам био циљ да улазимо у све могуће детаље; намерно нисмо одговарали на сва могућа питања до ситница у погледу надлежности, способности чланова и др.; јер смо хтели да будемо што краћи. Али ипак могло је се довољно увидети шта све један добар закон треба да предвиди при организацији старатељства. Немачки је грађански закон посветио савету тридесет и неколико одредаба, али сем тога позивао је се још на масу других ранијих чланова, па је према томе јасно, колико је непотпун наш закон у својих десет чланова. Закон у делу о породичном савету требао би да буде много већи и опширнији; о избору чланова, о способности, о сазиву, о решавању, искључењу, престанку и т. д. и т. д. читав један Изборни закон са Пословником Народне Скупштине. А зашто све то? Суд на сваки начин одржава превласт и у самом пор. савету, јер га он и саставља и решава о одлукама саветским, ако би се ко жалио. Савет се код нас своди готово на то: да се чује и породица. Али то се постиже и оним одредбама из чл. 93. и 94. зак. стар. по којима је суд дужан да саслуша родбину у најважнијим питањима. Зашто ће поред овога и породичног савета, ако већ није онакав као у Француској, где постоји као један независан орган, који увек решава о најважнијим питања пупилиног имања и њене личности. Али тај савет у Француској се оснива на оној погрешној мисли: да треба породици дати првенство у стара-

тељству. А то је погрешно зато, што је држава позвана на прво место да заштити своје неспособне грађане, јер породица је баш та која је тесно везана имовинским везама са пупилом те ће врло често неправичније решавати ствари, но независан судија. Поштује се наредба очева о постављању старатеља; поштује се извесним члановима породице првенство да буду старатељи, а ван тога ширем кругу породице треба дати право да се жале против свих одлука старатељског судије, и приморати овога да пита за савет извесне сроднике у најважнијим питањима. Другим речима ми мислимо да би требало задржати породични савет у ширем смислу (чл. 93. и 94.) али овај породични савет укинути То је једна установа, која се ни историјом не објашњава. Ми нисмо имали савет све до закона о старатељству год. 1872. Римско право за њега није знало, стара обичајна права знала су за нешто слично одредбама наших чл. 93. и 94. зак. стар. Савет је у правом смислу створио кодекс Наполеонов. Али у пракси је се показао рђав. У Француској писци траже измене у неколико у погледу породичног савета; у Немачкој се на укидању застало на пола пута. Код нас не знамо: да ли га и како који суд организује; судска је пракса ћутала о њему дуго. Изгледа да се савет у ствари и не организује. И због многобројних законских прописа, који би били потребни, и због излишности уз чл. 93. и 94. и због пристрасности са којом породица може решавати пупилина питања, ми мислимо да наш нови грађански закон не треба да уноси и породични савет. И у томе случају када Србија, како рече г. Перић дође у поменућу кризу, у погледу нашега питања, изгледа: нека не тражи „светлости“ ни са севера, ни са запада..... *c'est la lumière éternelle: Codex Justinianus.*

Париз.

Нинко Перић.

# МИНИСТАРСКА ОДГОВОРНОСТ

ПОД

УСТАВОМ ОД 1869.

— НАСТАВАК —

## § 4. Право оптужбе Министара.

*Књижевност.* — v. Frisch, op. cit. глава XIX; Samuely, op. cit. §§ 4, 5, 8; Mohl, op. cit. књига I, глава III; Perrin, op. cit. I део, глава II; Кон-стан, op. cit. део II, глава IX; Сл. Јовановић, Основи Правне Теорије о Држави 1906, §§ 57, 64; —, Политичке и правне расправе 1910, свеска II.

Из саме природе Парламента који сем чисто законодавних и финансијских функција има још и политичке: води надзор над владом, — излази да њему на првом месту треба признати право оптужбе министара. На овом гледишту стоје не само готово сви теоретичари, већ са малим изузетком и сви Устави. Неслагање постоји само код питања: како ће Парламент вршити своје право оптужбе. У државама са једним домом: да ли ће се то право признати само Парламенту, без пристанка каквог другог органа, — у монархијама, монарховог; у државама са дводомним системом: да ли ће се право оптужбе оставити само једном од два дома; или за подизање оптужбе треба да се сагласе оба дома; или ће, најзад, сваки дом за себе моћи подићи оптужбу. — На ова су питања разни Устави различито одговарали. Њихови се одговори дају свести на ове две групе:

I. У Уставима који предвиђају један дом, право оптужбе припада без изузетка Народном Преставништву.

II. У Уставима који предвиђају два дома:

- (1) само доњи дом има право подизања оптужбе;
- (2) за подизања оптужбе потребан је пристанак оба дома;
- (3) сваки дом за себе има право оптужбе.

I. У државама са једним домом, право оптужбе министара, као што је речено, припада без изузетка Скупштини. Тако је у већини немачких држава и у Грчкој. Има неких Устава још и данас, који истина признају Скупштини право оптужбе министара, али за то траже предходан пристанак монархов. Ове уставне одредбе остатак су првих дана устав-

ног живота, и данас се још налазе у неким немачким државама (Reuss. j. L., Sachsen Weimar Eisenach и др.). Те се несавремене одредбе могу само историјски објаснити. Када су почетком XIX века државе почеле уносити у своје Уставе и одредбе о Министарској Одговорности, монарси су се устезали да признају Народном Преставништву неограничено право оптужбе министара — једно тако моћно средство противу њихове власти. Али уставни живот захтевао је да се то право призна Парламенту, и тако се нашло једно средње решење. Парламенту је било признато право подизања оптужбе, али се предходно за то тражило одобрење монархово. Није тешко увидети, да је овакав систем чинио целу Министарску Одговорност илузорном.

II. (1) Систем Министарске Одговорности по коме право оптужбе припада доњем дому, а горњи дом суди, пореклом је из Енглеске. Њега је усвојила велика већина континенталних Устава (Француска, Португалија, Шпанија, код нас по Уставу од 1901, чл. 80), и неки Устави у Америци (Северно-Америчке Државе, Мексико, Аргентина). — Има Устава код којих право оптужбе припада Скупштини и онда, када горњи дом не суди, већ се једним својим делом бира за судије у Државном Суду (Баден, Угарска и Норвешка), — као и Устава код којих горњи дом нема никакве улоге у Министарској Одговорности, а право оптужбе се ипак признаје доњем дому (Белгија, Нидерланд, Италија, Данска, Шведска).

Као што се види, већина модерних Устава признала је, по угледу на Енглеску, само доњем дому право оптужбе над министрима. У корист овога система не наводи се само то, што је доњи дом, више или мање свугде, изабран општим правом гласа, или таквим једним начином који се од општег гласања много не удаљава, и што стога доњи дом преставља непосредно народ, — најјачу групу у земљи, — већ много више што је у њему најлакше наћи једног непристрасног тужиоца. Горњи дом, међутим, стоји увек у блиским везама са владом, што је главно, он (готово у свима монархијама) увек зависи од шефа извршне власти који га обично још и попуњава. Према томе мисли се да је горњи дом по самој својој природи (његова је улога искључиво зак. карактера), неподесан да оптужује ministre. Противу тога мишљења би се могло навести ово. Не стоји да чланове горњег дома



монарх увек сâм поставља. У монархијама се данас јавља и један мешовит, делом постављен, а делом изабран горњи дом. У републикама горњи дом је увек изабран. Тамо где чланове горњег дома поставља монарх, њима се обезбеђује непокретност као и судијама. Према томе, не може се тврдити да горњи дом стоји увек у зависном положају од извршне власти, и да је стога увек неподесан за тужиоца противу министра. Из овога би се могло извести да је он неподесан за тужиоца само у оним монархијама, где је горњи дом цео састављен од постављених чланова, и стоји у фактичкој зависности од монарха. Али, као што би с једне стране било оправдано дати и доњем дому право оптужбе министра, исто би тако неоправдано било признати то право искључиво њему. Исто тако признати право оптужбе горњем дому не би се могло правдати ни онда, кад би већ горњем дому било признато право суда над оптуженим министрима.

(2) Да се сагласе оба дома при оптужби министра, захтевали су нарочито ранији Устави (Француска 1799). Данас се он још виђа у неким немачким државама (Баварска, Саксонска, Хесен).

Овај систем није добар. Захтевати сагласност оба дома при оптужби министра значи, ако не сасвим онемогућити оптужбу, а оно бар јако је отежати. Присталице тога система полазе са овог гледишта. Кад је већ потребан пристанак оба дома у њиховој законодавној радњи, онда је исто тако потребно да се они сагласе и кад врше какву другу функцију, на пр. финансијску (решавају о буџету) или политичку (воде надзор над владом, оптужују министре...). Али на ово би се могло рећи: (1) да би та аналогија између компликованог поступка дводомног система, подешеног за дуге и исцрпне претресе законодавних предлога, и бржег поступка парламентарног, при оптужби министра, кад он прелази у област управе, — била потпуно неправичка, и (2) кад би се у њиховом гледишту ишло до краја, за оптужбу министра требало би тражити и пристанак шефа управне власти, пошто се тек оно, што оба дома одлуче, а шеф управне власти потврди, може сматрати као закон. — Сем тога, противу овога система могао би да се наведе онај исти разлог, који се наводи и противу система где само горњем дому припада право оптужбе. Јер довести у зависност право оптужбе доњег дома од пристанка

горњег дома, значи исто што и признати право оптужбе искључиво горњем дому. Горњи дом би могао, кад год би за то имао воље, спречити доћи дом да се користи својим правом оптужбе.

(3) Оправдан је онај систем по коме сваки дом има право подизања оптужбе. На ипак, у пракси је он врло мало примењен. [Данас га имају неке немачке државе: Пруска, Виртенберг С. К. Гота; Аустрија и Румунија. Код нас су га предвиђали оба уставна пројекта из 1881<sup>1</sup> и 1899<sup>2</sup>].

На питање који се од ова три система, што их виђамо у државама са дводомним системом, има сматрати као најбољи, мислимо да би се требало изјаснити за последњи. Признати право оптужбе (овде се не мисли на право контроле полит. одг.) само доњем дому а не и горњем, значиле би у неколико запоставити један дом другоме. Ово би било противно самој суштини дводомног система која лежи у томе,<sup>3</sup> да оба дома треба да имају исте функције.<sup>3</sup> Кад би се право оптужбе признало само горњем дому, једна би влада могла остати некажњена и за противправну радњу, само ако би имала већину уза се. — Признати право оптужбе само горњем дому, не само да се осуђује с теоријског гледишта, неко се и у пракси нигде не налази. — Имају ли право оптужбе само оба дома заједно, када се сагласе, Министарска би Одговорност могла сваког часа доћи под питање и постати илузорном, јер ће влада увек моћи наћи начина да споразум отежа. — Свих тих незгода нема, међутим, код овога последњег система, по коме право оптужбе припада сваком дому посебице. Готово сви теоретичари, ранији као и доцнији, стоје на гледишту да би се контрола над министровим радом у

<sup>1</sup> Видети напредњачки пројект Устава од 1881 објављен у „Отаџбини“, св. 59—62. чл. 91.

<sup>2</sup> Видети дефинитивни нацрт Устава за Кр. Србију израђен 14—30, 1899, старањем министарства г. Стојана Новаковића а под председништвом Краља Александра, чл. 113. — Пројект се налази код г. Стојана Новаковића.

<sup>3</sup> Право оптужбе спада у саставни део кривичне одговорности и разликује се од права контроле, које није ништа друго до политичка одговорност. С тога не треба узети да се домовима (једном и другом), признавајући им право оптужбе, даје и право обарања владе. Колико је оправдано дати горњем добу право оптужбе, толико је нецелиходно признати му способност обарања владе. Вид. Сл. Јов. Полит. Расправе II, стр. 72.

државама са дводомним системом потпуно могла извести само ако се право оптужбе призна једном и другом дому, што би у осталом било оправдано и са гледишта народних бирача.

У неким монархијама признаје се право оптужбе министара и монарху. На име у немачкој држави: Хесену; Нидерланду; Румунији. Код нас се то Краљево право јавило први пут у Уставу од 1888, затим у Уставу од 1901 и данашњем Уставу. Али све ове одредбе нису имале никада практичне вредности.

Исти је случај и са једном старом теоријом (Ludwig Hoffman), по којој би право оптужбе министара требало признати сваком држављанину. Али ова идеја, која је први пут била покренута на Бечком Конгресу од стране племства, није такође имала практичне вредности. Њу је још Mohl, 1837, потпуно оборио.

Александар Д. Боди.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

## СУДСКА ХРОНИКА

**Удова умрлог чиновника док је у државној служби нема право и на пензију из фонда за децу и удовице умрлих чиновника.**

— Одлука опште седнице Касац. Суда —

Перса удова Стевана бив. професора у пензији навела је, да је њен муж Стеван умро 24 јануара 1908 год. без породе. Молила је, да јој суд досуди пензију која јој као законитој жени пок. Стевана припада. За доказ свог тражења поднела је писмене документе.

Тужена Управа Фондова није признала тражење тужитељицино.

Првостепени је суд одбио тужитељицу од тражења из разлога :

Тужбом се тражи да се тужиљи призна право на пензију из чиновнич. удов. фонда као удови пок. Стевана бив. професора у пензији према поднетим доказима у тужби.

Поднетим уверењем општин. суда утврђено је, да је тужиља у државној служби као учитељица и да је то била у време, кад јој је муж Стеван умро. Према томе расправљајући спорни одношај заснован између парничних страна оспоравањем овога права на пензију од стране тужене Управе Фондова, по том основу, што се тужиља налази у државној служби, — суд налази, да тужиља нема права на ову пензију све док се налази у држав. служби.

По чл. 19. г) зак. о пенз. фонду за удовице и децу умрлих чиновника, удова губи право на пензију из овог фонда, ако се прими државне службе, док је у служби. Тумачећи ову законску одредбу у најширем смислу у вези са чл. 1. истог закона, по којем су удовица и деца умрлог чиновника корисници пензије, суд налази, да је дух законодавчев у помен. одредбама био, да удовицу и децу умрлог чиновника заштити и осигурава им егзистенцију и после смрти чиновника који је изгубио права на бенефиције које су са службом везане — § 32. зак. о чин. грађан. реда у какав положај његова породица долази, услед смрти његове, а да се то не може узети и у случају кад се већ налази у држав. служби, која јој самим тим што јој у истој осигурава егзистенцију — (§ 30. зак. о чинов. грађ. реда) и да се по томе не може примити навод тужитељице да је она стекла право на ову пензију самим тим, што је била у држав. служби и у време смрти мужа јој Стевана са тога разлога, што се одредбом чл. 19 зак. о пенз. фонду ишло на то, да удовица и деца умрлог чиновника не могу једновремено уживати од државе и плату и пензију и кад се ова два права код извесног лица стеку, једно друго искључују, пошто би се противно тумачење очевидно косило са принципом наведеним и законом санкционисаним. Зато се тужитељица од свог тражења има одбити.

По незадовољству тужитељкином, Апелат. Суд је преиначио пресуду првостеп. суда и тужитељици досудио тражење са разлога:

Погрешно је првостепени суд узео, да одредба тач. г) чл. 19. зак. о пензионском фонду, која предвиђа случај губитка права на пензију када се удова прими државне службе, докле је у служби, — обухвата и спорни случај где је тужитељку као удову моменат смрти мужа јој затекао у држав.

служби, и на основу поменуте одредбе одбио је од тражене пензије.

Поменута тач. чл. 19. предвиђа изречно само случај губитка права на *већ признају* пензију. То јасно излази из речи у тој одредби где се тачно и јасно каже: да право на пензију из овога фонда губе и то 1. удовица: г) „*ако се прими државне службе докле је у служби*“; јер, да би се нешто могло изгубити, треба га имати. А кад то стоји, онда је јасна намера законодавчева, да се домапај поменуте тач. г) чл. 19. има односити само на случај када се удова, после смрти мужа јој и пошто јој је признато право на пензију, — прими државне службе па све док је у њој. Да је законодавац хтео да се под ту одредбу подведу и случајеви када удову моменат смрти мужа јој улагача задеси у државној служби, он не би употребио израз да удова *губи* право на пензију, него би казао, да удова која се налази у државној служби и докле је у њој нема права на пензију.

Како дакле овде није случај из тач. г) под тач. 1. чл. 19. зак. о пензионом фонду, па да тужитељка не би имала право на пензију као што то узима тужена Управа Фондова и првостеп. суд, а с друге стране подношајем: венчанице своје о браку са пок. Стеваном, уверењем Министар. Просвете о годинама службе покојникове, уверења општ. суда да се тужитељица није преудала, уверења Министар. Финансија о плаћању редовног улога чиновничком фонду на годишњу плату од 4200 динара и да је од његове пензије наплаћен улог до краја јануара 1908. год. — тужитељка је испунила и остале услове из чл. 24. зак. о пенз. фонду те јој се има досудити право на пензију из фонда за удовице и децу умрлих чиновника и то на онолику суму колико јој је Управа Фондова својим извештајем признала да јој припада а то је 830 динара годишње или 69·16 дин. месечно од 25 јануара 1908 год. као дана смрти мужа јој Стевана — чл. 23. и 25. зак. о пенз. фонду.

Касац. Суд, примедбама својим од 7 августа 1908 год. Бр. 8435 (по жалби тужене стране) поништио је пресуду Апелад. Суда из разлога:

По чл. 19. з. зак. о пенз. фонду за удовице и децу умрлих чиновника, удовица губи право на пензију из овог

фонда, ако се прими државне службе, док је у служби, што значи, да се вршење тога права, њено уживање пензије, обуставља увек кад је и док је удовица с платом у државној служби.

Па како је утврђено, да је тужитељка у државној служби као учитељица и да је била учитељица и у време смрти свога мужа, то је Апелац. Суд. према горе наведеном законском пропису погрешно досудио тужитељки право уживања пензије, већ је могао досудити право примања пензије само од оног времена од када она престане бити државни чиновник.

Апелац. Суд на ове примедбе дао је следеће противразлоге:

У овој парници спорно је питање: да ли одредба тач. г. чл. 19. зак. о пенз. фонду за удовице и децу умрлих чиновника предвиђа губитак права на пензију и у случају, кад је жена чиновника улагача у удовички фонд, у време његове смрти била већ у државној служби.

Апелациони Суд остаје и сада на гледишту изложеном у пресуди да се одредба тач. г. чл. 19. зак. о пенз. фонду не односи на овај случај. Одредбе целог чл. 19. зак. о пенз. фонду говоре *о губитку права на већ признаћу пензију*. То се јасно види из речи: „Право на пензију из овог фонда *губе...*“ Кад то стоји, онда излази, да се одредба тач. г. чл. 19. на удовицу може односити само онда, кад се она, после смрти мужа јој и *пошто јој је већ признао право на пензију*, прими државне службе, и за све време, док је у њој. Да је законодавац имао намеру да се под ту одредбу подведе и случај када удову моменат смрти мужа јој чиновника, улагача у пензиони фонд, задеси у државној служби, какво гледиште заступају примедбе Касац. Суда, — он не би употребио израз да удова *губи* право на пензију, него би казао да удова чиновника, која се налази у државној служби у опште *нема права на пензију* за све време док се налази у државној служби.

Стога Апелац. Суд са ових разлога и оних у пресуди и сада налази, да тужитељица има права на тражену пензију.

Општа седница Касационог Суда од 9. септембра 1908 год. Бр. 9176 одржала је у сили примедбе свог одељења а противразлоге Апелационог Суда одбацила.

Према овим примедбама као обавезним — § 332. грађ. пост. — Апелаци. Суд је одобрио пресуду првостеп. суда.

\*

Спорно питање расправљано је пре кратког времена у „Правди“,<sup>1</sup> „Дневном Листу“<sup>2</sup> и „Самоуправи.“<sup>3</sup>

„Самоуправа“ је на уводном месту донела велики и разложен чланак. Тамо се између осталих умесних разлога каже :

„Способност удовице умрла чиновника за службу државну, њена тежња да часним радом у тој служби што боље спреми и подигне децу своју и свога мужа, или да достојније представља положај његов у друштву, не може ни у ком случају за државу бити разлог, да крњи тој удовици права, која је њен муж стекао улагањем у удовички фонд, у толико пре, што држава не забрањује чиновничким удовицама друга, приватна занимања, нити прави питање од материјалног стања њиховог, у коме би оне могле бити и без пензије из удовичког фонда, да би им ускратили права, која им даје тај фонд.“

И у „Самоуправи“ и у „Правди“ дају се разлози, да помен. одредбу тач. г. чл. 19. треба укинути.

„Дневни Лист“ напротив налази, да је поменута одредба добра и корисна. Њоме вели ни једној чиновничкој породици нису повређена већ стечена права из простог разлога, што те измене нису имале повратну силу.

Ја мислим, да је Апелациони Суд спорно питање правилно расправио.

Да законодавац није правио разлику између удове која је за живота мужа била у државној служби и удове, која се после смрти мужа јој прими државне службе, он би казао: удова умрлог чиновника не може примати пензију из фонда за децу и удовице умрлих чиновника док је у државној служби.

О овом спорном питању свакако требало би издејствовати законодавно тумачење. Тиме би се правда задовољила и разноврсно тумачење судско избегло.

Мих. Л. Стојадиновић.

ANALI PFB | anali.rs

<sup>1</sup> Бр. 49.

<sup>2</sup> Бр. 33.

<sup>3</sup> Бр. 29.

## Регрутни спискови не могу бити предмет фалсификата.

Одлука опште седнице Касационог Суда.

Начелник среза власотиначког оптужио је лесковачком првостепеном суду Симона Бошковића и остале из Црне Траве зато, што су као општински часници саставили лажан регрутни списак за 1904. год.; јер су за регруте Владимира Стаменковића и Божила Николића у рубрици „Задружно и имовно стање“ ставили да они имају више задругара испод 16 година, а међутим у њиховим задругама било је по једно мушко лице старије од 16 година, те је услед тако неисправно направљеног регрутног списка регрутна комисија на основу чл. 8. зак. о устројству војске оба ова регрута увела да служе скраћен рок од 6 месеци и ако су они требали као првенци, у чијој кући има и младића преко 17 год., служити пун рок од две године.

Лесковачки првостепени суд нађе, да у радњи тужених постоји дело фалсификата из § 111. крив. зак. и све тужене стави под суд и у притвор.

По жалби бранилаца оптужених Касациони Суд примедбама од 16. фебруара 1911. год. бр. 2104. поништи ово решење лесков. прв. суда са ових разлога:

„По члану 28. и 29. правила о регрутовању младића за стални кадар, регрутној комисији стављено је у дужност, да свој рад, за који је и надлежна по закону и овим правилима, не заснива само на оним податцима у регрутном списку које би општинска власт показала у смислу чл. 11. и 14. ових правила, већ да те податке увек провери и попуни из оних истих извора из којих их и општинска власт црпе, а то је из књига рођених и умрлих и из пописне књиге.

Према овоме, кад регрутна комисија свој рад заснива на податцима које сама прикупи, онда се рад општинске власти у овом погледу при прављењу регрутног списка појављује као спомоћан и претходан раду комисије, као власти која има ове податке да утврди, озваничи и на основу њих даље поступи.

Кад дакле то стоји, да они податци у регрутном списку које је општинска власт показала, а који су инкриминовани, нису пуноважни кад су само од општинске власти



потврђени већ кад их и комисија потврди, онда је суд погрешно узео, да у радњи оптужених што су податке у овом списку неверно изнели може постојати престављено дело из § 111. казненог законика. Не може ово дело постојати зато, што се по поменутом зак. пропису тражи између осталог, да дотична исправа има законске и доказне вредности о ономе факту који се њоме утврђује, а такву вредност немају инкриминовани податци у поменутом списку кад их само општинска власт утврди.

Да таква исправа заиста мора имати овакву снагу јасно се види из последњег одељка § 114. казненог законика у коме се каже, да се под исправом разуме такво писмено, које служи за доказ права и правних одношаја, а такве исправе јесу по закону само оне, које би биле издане од власти једино надлежне зато.

Ну, како дужност општинске власти да тачно изложи потребне податке у рекрутном списку, ипак претставља извештај спомоћан рад раду комисијском, који јој је законом у дужност стављен, и како су оптужени као представници ове власти неверно претставили потребне податке о задружном стању регрутованих младића Владимира Стаменковића и Божила Николића у томе списку, а међутим ови податци има комисији да послуже као основица за даљи рад, онда је суд дужан да оцени, да ли у изложеној њиховој радњи не стоји друго које казнимо дело, а нарочито оно из § 133. тач. 16. каз. закон.“

Лесковачки прв. суд није усвојио ове примедбе Касационог Суда, већ је дао следеће противразлоге: „Пре свега правило о рекрутовању младића за стални кадар од 24. марта 1900. год. ФТбр. 5140 и данас важи као што тврди Министарство Војно у акту бр. 6198.

По чл. 4. истих правила „Рекрутовање се врши на основу регрутног списка, који је саставила општинска власт са општинским одбором, а који је она засновала на: изводу свештениковом, из књига за уписивање рођених, пописној књизи и на сопственом сазнању.“

По томе кривично су одговорни:

1.) „Свештеник, ако није из књиге за уписивање рођених извео све младиће, рођене у години из које се ре-

грутују, или ако је ставио неистините податке о њима у списку, који је општинској власти поднео.

2.) Председник општине, кметови и сви одборници, који су регрутни списак потписали, ако нису у њему уписани сви младићи из списка свештениковог, и из пописне књиге *и ако су коме младићу сстављени неверно подаци, који на рок службе регрута утичу.*“

По чл. 11. истих правила регрутни списак од рубрике 1. до 19. закључно попуњава општинска власт; од 20.—26. закључно регрутна комисија; а од 27. до 30. пуковска окружна команда. Чл. 15. истих правила, наређује, да општинска власт сазива цео општински одбор и заједно са њим приступа попуњавању регрутног списка.

А у чл. 16. за рубрику „имена задругара“ нарочито се вели: „Попуњавање ове рубрике врло је важно и с тога ваља добро пазити да у њу не уђе неко, који не припада задрузи, или да се из ње неко не изостави.“

По члану 28. истих правила, прописан је начин како регрутна комисија контролише тај регрутни списак, јер прво прегледа књигу за уписивање рођених, а затим пописну књигу да ли је и она исправна. И кад то сврши, онда по чл. 29. пита прозваног младића — регрута и све општинске часнике позване по чл. 8. истих правила: „*је ли све као што треба састављено?*“ и кад добије потврдан одговор приступа даљем раду. „Што год се том приликом утврди да је нетачно, непотпуно или погрешно, исправља се и допуњује руком ађутантовом.“

Кад се добро промотре изложена правила, онда лесковачки првост. суд налази, да није рад општинске власти као помоћни без вредности докле га и комисија не провери. Регрутна комисија по тим правилима проверава, да ли су у регрутни списак ушли сви младићи, који се те године имају рекрутовати; да се ко год не изостави, а остале рубрике попуњава цео општински суд са целим одбором поред књига још и *по сојственом сазнању* о дотичном регруту.

Баш зато се и тражи да општински суд са одбором провери и све податке у рекрутном списку, па да то чак и пред регрутном комисијом потврди и *по свом личном сазнању*, јер иначе ако би се само радило на основу књига рођених, умрлих и пописних, онда не би ни *пошребно*

*било познавање целог општинског одбора и суда те да и по свом сопственом сазнању потврде све податке исписане у регрутном списку.*

Регрутна комисија нема шта регрутни списак да потврђује, као што Касациони Суд у својим примедбама наводи, када и усмено пред њом сва потребна лица потврде, да су подаци у списку тачно обележени. Комисија у регрутном списку само попуњава шест рубрика, као што тврди чл. 11., а **УСМЕНО** испитује да ли су подаци исправни или не, што се најбоље види из чл. 31. регрут. правила.

Према томе регрутна комисија не може проверавати регрутни списак „из истих извора из којих их и општинска власт прпе“, као што примедбе гласе, јер регрутној комисији очевидно оскудева *лично сопствено сазнање* које се несумњиво тражи по пом. члану 4. регрутних правила од стране општинских часника.

Према изложеном, инкриминисани регрутни списак, о коме је у овим актима реч, потпуно је пуноважан и исправан, јер је регрутна комисија у њему све урадила што јој чл. 11. прописује, а тако исто и што усмено има да уради по чл. 28. и 29. истих правила, јер се противно не утврђује.

Овај овако састављени и пуноважни регрутни списак, *учинио је и своје дејство*, јер су због њега два младића — регрута Владимир Стојана Цветковића и Божић Богдана Николића из Црне Траве, одслужили скраћен рок од 6 месеци у место да служе пун рок од две године.

Најзад баш и кад би се узело, као што Касациони Суд наводи, да регрутни списак не вреди докле га и комисија не потврди, ипак то не значи да до општинских часника нема кривице, и ако је несумњиво утврђено да су га лажно начинили, већ се, због тога што је и комисија потврдила лажност података у списку, кривична одговорност може распрострајети на дотичног свештеника и чланове регрутне комисије. Кривица је лична. Кривица једног не може ослободити кривице другог, већ свако за своја дела има да одговара.

По мишљењу десковач. прв. суда са наведених разлога, регрутни списак приложен овим актима пуноважна је исправа и као такав може у себи садржати и дело фалсификата, па и садржи. И по нашем § 148. кр. зак., а и по

теорији, исправа у кривично правном смислу јесте сваки предмет, који је направљен у намери да својом садржином докаже једну правно важну чињеницу.

Код јавних исправа, закон придаје већ самој форми извештај правни значај, без обзира толико на саму садржину, јер се тиче једног елемента правног поретка, код кога посебна права уступају, те и с обзиром на ово чисто теориско разлагање, овде може постојати дело фалсификата као што је и суд узео.

Преиначење и лажно прављење, једино су две форме којима се врши фалсификовање исправа. Овде је случај лажног прављења.

За фалсификат тражи се :

I. Промена истине у писмену, а по једном од начина предвиђених законом.

II. Штета или могућност штете, која произилази из те промене и

III. Намера да се шкоди, то јест намера да се прибави себи или прибави другоме једно незаконито добро.

Први елемент, промена истине, има четири услова:

1. Промену истине;
2. у једном писмену;
3. Промену која се односи на факта, које писмено има за циљ да констатује, и
4. Да је учињена под погодбама означеним у закону.

Код другог елемента, штете или користи, треба имати у виду :

1. Није потребно, да промена истине која се обележава као фалсификат буде намењена за *прибављање једног новчаног добра*. Довољно је да се том приликом имао циљ, да се прибави једно добро „недопуштено“, „незаконито“, ма какво: новчано или морално.

2. Није потребно, да се са лажношћу, фалсификатом имала намера да се прибави незаконита добит самом себи; довољно је: да се је имала намера да се прибави, тако незаконито добро, и другима, без обзира и на лични интерес онога, који фалсификат гради, и најзад

3. Смисао кривице не зависи од евентуалног резултата фалсификата. Тај смисао треба да се суди по намери онога који га је учинио у моменту кад је мењао истину. Може

бити да се жељени циљ не постигне, али то је индиферентно за одену постојања самога фалсификата; гледа се на то шта је учинилац хтео са тим да постигне без обзира на то што је и постигао.

Код трећег елемента, намера да се шкоди или користи, треба узети у оцену следеће:

1. Штета се може састојати само у повреди једног права;

2. Са свим је све једно да ли се то тиче права приватног или социјалног,

3. Ако се тиче права приватног, не мари да ли је повређено право новчано или морално; и

4. У сваком случају, није неопходно да штета буде неизбежна последица промене истине; довољно је евентуална штета.

Сви ови услови траже се и по нашем кривичном законнику за појам фалсификата, а и по теорији (види: Ценића стр. 505.; Листа превод стр. 618.; Бернера прев. стр. 226. Garraud-Traité III p. 502.).

И у овоме случају сви потребни услови за појам фалсификата испуњени су, јер су у регрутном списку по начину који је прописан регрутним правилима, неверно представљени извесни податци, којима су се користила два регрута Владимир и Божил, а повредило једно право државе, да их може узети у војску за 2 године.

Намера, да су оптужени часници хтели да помогну овој двојници регрута види се из самог писмена, а и начина на који је оно грађено, јер су сви часници и пред регрутном комисијом морали потврдити, да су сви податци у регрутном списку истинити и ако у ствари не стоје.

Лесковачки првостепени суд налази да овде ни у ком случају не може постојати дело из тач. 16. § 133. казн. зак., као што Касациони Суд у својим примедбама наводи, јер се тај параграф, искључиво односи на чиновнике, а по § 1. зак. о чин. грађ. реда чиновници су само они, који се указом постављају, а познато је да се општински часници, по закону о општинама, бирају.

Да се § 133. казн. зак. односи искључиво на чиновнике (указне) види се јасно из § 132. кривичног законика у коме се изриком каже: „Казниће се оном казном која

је *за до сада* изложена дела прописана за чиновнике... општински председници, кметови... писари, општински одборници... итд. Према томе кад § 133. долази после § 132. онда се он никако не може односити на општинске службенике, већ искључиво на чиновнике.

И сва наша досадања јуриспруденција о овом § 133. била је до сада у том смислу.“

Касациони Суд у општој седници својој од 28. фебруара 1911. год. бр. 2826. усвојио је примедбе свог првог одељења, а одбацио противразлоге лесковачког прв. суда и лесковач. прв. суд решењем својим од 9. марта 1911. год. бр. 8511. ставио је све оптужене под суд за дело из § 133. кр. зак. тач. 16.

Налазимо да овде ни у ком случају не може бити дело из § 133. тач. 16. кр. зак. као што је општа седница узела, поред осталих разлога, што их је лесковач. првост. суд изнео, још и по томе: што аналогije у крив. праву нема, те се ни по аналогiji не може на општинске часнике односити дело из § 133. кр. зак. То ће, потпуно смо уверени, и коначна одлука по овом предмету утврдити.

Ђорђе Т. Поповић

писар лесковач. првост. суда.

### Одлука опште седнице Касационог Суда.

На захтев г. Министра од 28. марта 1911. године Бр. 5250., да му Касациони Суд да своје мишљење о томе: да ли према новом закону о судијама од 4. марта ове године може трећег судију у првостепеним судовима замењивати секретар или други чиновник суда, свршени правник, стар 25 година, који не би имао положени државни судијски испит, који се, поред осталог, новим законом о судијама тражи као услов за судијски положај, Касациони Суд на основу тач. 2. §. 16. закона о своме устројству проучио је ово питање у својој општој седници и односне законе, па је напao:

У досадашњем закону о судијама од 19. јануара 1901. год., а на име у чл. 1. истога закона, поред других тамо набројаних услова за судијски положај у првостепеним су-

довима, тражено је још, да је дотично лице провело најмање шест година као указни чиновник у судској или осам година у другој којој струци.

Међутим по изменама и допунама у § 13. закона о устројству првостепених судова, које су донесене 26. јануара 1901. год. (Зб. 56. стр. 87.), дакле после овога закона о судијама, за заступање судије у случају препречености наређено је, да у том случају судију може заступати секретар или који други чиновник суда, кога председник одреди, ако је свршени правник и има 25 година старости. По овом, дакле, закону не тражи се, да секретар или писар, који би заступали судију у суђењу морају имати и шест година указне службе у суду или осам у другој којој струци, који су се услови, према напред наведеноме по закону о судијама тражили за оваке судије у првостепеним судовима.

Новим пак законом о судијама ни у колико нису укинуте одредбе закона о устројству првостепених судова, већ су само у чл. 1. реченог закона о судијама прописани други услови за положај судијски у првостеп. судовима, па је, поред осталих услова, прописан и државни судијски испит.

Из наведенога јасно се види, да ни мало није спорно, да ли и данас важе наређења § 13. закона о устројству првостепених судова са својим изменама од 26. јануара 1901. године, једно по томе што новим законом о судијама нису *нарочито* укинута ова наређења закона о устројству првостепених судова, а друго и зато што закон о судијама садржи само одредбе за судијска звања, а одредбе о унутрашњем уређењу судова налазе се у закону о њиховом устројству, па се не може узети *ни да су ипак* укинута која наређења у овоме закону новим законом о судијама.

Са свега изложенога Касациони Суд је мишљења:

да одредба § 13. закона о устројству првостепених судова са изменама од 26. јануара 1901. год. важи и сада и да по њој у суђењу спреченога судију у првостепеним судовима може заступати и сада кад је ступио у живот нов закон о судијама, секретар или други судски чиновник, кога председник одреди, ако је свршени правник и има 25 година старости, јер су ово једини услови, који се по овом закону за заступање судије траже.

## ПРЕГЛЕД НОВИЈЕ ЛИТЕРАТУРЕ

### О акционарским друштвима и о банкама.

1.) *Dr. Otto Warschauer*, Die monographische Darstellung der Aktiengesellschaften, Berlin, Franz Vahlen, 1910.

У модерној економској продукцији главну улогу имају акционарска друштва. Од познавања тих акционарских друштава зависиће и познавање економских прилика онога времена у ком се та друштва развијају и у ком делају. Економска се наука није до сада базила, у довољној мери, специјалним изучавањем тих друштава. То је на првом месту констатовао професор Ото Варшауер. Он је у једном предавању, које је држао у *Der Deutsche Volkswirtschaftliche Verband*, и, затим, проширио и објавио у засебној књизи, о којој је овде реч, покушао да изнесе потребу таквих студија, и да да образац по коме би се требале радити економске монографије о тој теми.

У самом почетку износи нам Варшауер интерес и значај који акционарска друштва имају за економско развиће Немачке. Тим поводом излаже он, у неколико речи, историјски развитак ових друштава; али је у овој партији, ваљда због тежње за великом концизношћу, учинио неколико грешака. Варшауер констатује сасвим правилно да се акционарска друштва у Немачкој тек у последње време развијају у великим размерама и да имају на националну економију велики утицај; раније, вели, то није био случај. Ту се Варшауер враћа у назад чак на време после тридесетогодишње војне. У то време, каже, па све до 19. века, Немачка је била економски јако застала, што је било у вези са њеном политичком ситуацијом. То је разлог, вели, што она није имала онако познате трговачке компаније, као што су то имале Француска, Енглеска и Холандија. Само Варшауер при том заборавља да, с једне стране, све ово време нема никакве везе са акционарским друштвима, која су модерног порекла, и да су компаније о којима је реч имала сасвим другу правну форму; с друге стране, таквих је компанија имала и Немачка, или боље рећи провинције које данас сачињавају немачку царевину, у већем броју но што се то мисли. Кад год се је трговина појединих немачких области развијала тако да је долазила у тежњу везу са страним државама, нарочито са државама од којих су је раздвајала мора, јављале су се и трговачке компаније, које су ишле упоредо са том трговином, а врло често били и пионери те трговине. Тај факт, и ако је може бити још и данас мало испитан — документи за то врло су недовољни — ипак је добро познат. Али Варшауер иде даље, па, пошто је казао да Немачка до 19. века оскудева у акционарским друштвима, констатује да се та друштва у великој маси јављају тек после оснивања немачког царства. Ово последње је тачно. Позната је ствар да су од 1870 па до 1873 године акционарска друштва ницала на свима странама, познато је каква је и реакција затим у овом погледу наступила; али какву везу има са овим периодом почетак 19. века? —



Од 1870 напредак акционарских друштава, ма да је прошао кроз неколико врло великих криза, стао је у новој немачкој држави. То констатује и Варшауер, и даје нам и разлоге за то. Од главних разлога за њега је царинска политика од 1879. Из овог једног узрока изводи Варшауер и многе друге, као на пр., што Немачка располаже са све више капитала који стоји на расположењу продукцији. Поред овога главног разлога цитира нам Варшауер још и неке споредне, н. пр. све веће интересовање нових генерација за индустрију, и развитак технике саме продукције, која захтева продукцију у великоме, са великим капиталима.

Да би се дошло до потпуних економских монографија о акционарским друштвима, треба, каже нам Варшауер, одвојити индустријска предузећа од банака, јер околности које треба студирати, нису исте и код једне и код друге групе. Али пре но што би прешао на излагање шта је за сваку групу карактеристично, говори нам он шта је свима групама заједничко. Метода запоста треба да је једна иста; правила која важе за истраживање и употребу извора биће у главном једна иста, ма да ће практична употреба извора зависити увек од конкретног случаја који се студира. Али на који ће се начин доћи до извора за студију оваквих акционарских друштава? Варшауер нам говори на првом месту о употреби архива појединих банака или индустријских предузећа, али према овоме како он разуме овакве архиве, остаће такве студије још за дуго време само лепа жеља! Варшауер мисли да студија архива треба да претходни анализи штампаних годишњих рапорта — он дакле под архивом подразумева нештампане документе појединих акционарских друштава, односно њихове књиге, преписку итд. Варшауер нам каже да су такви архива тешко приступачни; ми знамо међутим да су они апсолутно непреступачни. Варшауер је видео да су толике монографије индустријске и финансијске израђене на основу архивских података, само он није приметио да овде та реч има сасвим други значај. Да бисмо показали шта се подразумева под архивом једне банке, узећемо за пример најпотпунији архив у целој Немачкој — то је архив Discontogesellschaft-а. Ту се налазе, на првом месту, биланси и годишњи рапорти свих акционарских друштава од како та банка постоји; за тим, у засебним досијейима, све што се на таква друштва односи, у првом реду исечци из новина; остали се материјал архива не тиче директно акционарских друштава, али је он увек из економске и финансијске области. Тако дакле архив Discontogesellschaft-а нема никакве везе са књигама или са преписком ове банке; они су раздвојени и по месту: архив је на последњем спрату банке, књиге се налазе при дну банчине зграде. Архив банчин био је већ много пута употребљаван у научним циљевима; књиге банчине не издају се никоме. Тако стоји ствар са најбоље уређеним архивом; има међутим доста великих банака у Немачкој у којима у опште и нема архива где би се могло радити, а камо ли где би се могли добити какви нештампани документи. Ова је обазривост сасвим разумљива. Конкуренција између појединих банака, као и између појединих индустријских предузећа, тако је велика да успех зависи врло често од специјалних мера које се употребљују да се та конкуренција сузбије; објављивање те унутарње политике могло би дакле бити само од штете. С друге стране, има, разуме се, врло много материјала који би могао бити од велике користи

економским студијама, а који, међутим, не би био ни од какве штете по те банке или акционарска друштва, само тај материјал није издвојен — он се не води по нарочитим књигама нити има неке нарочите форме за његово класификовање и сређивање. У осталом, акционарска друштва објављују сваке године у својим рапортима онај део података за који мисле да је од интереса и који могу да објаве а да не компромитују своју унутарњу политику. И премда би овакви годишњи рапорти могли бити још испршивији не може се, бар немачким акционарским друштвима, никако пребацити да су недовољни, јер она чине у овом погледу користан изузетак према рапортима страних акционарских друштава, нарочито енглеских.

Пошто се, дакле, у архивима акционарских друштава не налазе други документи осим већ *објављених* — штампаних — зашто би се морало радити баш у њима када тај материјал може бити и на другим местима приступачан? Варшауер признаје велику вредност оваквих штампаних докумената. Он на пр. каже (op. cit. стр. 15.) да би онај који би разгледао све билансе и рапорте завода Deutsche Bank од 1870. па до данас, био у стању да изради добру монографију о овој банци и без употребе необјављеног материјала (Варшауер је сигурно знао, па је то могао и додати да је ово баш за Deutsche Bank већ неколико пута и учињено), само се Варшауер јако вара кад мисли да се ови документи могу врло лако набавити. Има много акционарских друштава до чијих је рапорта и биланса, нарочито из ранијих година, врло тешко доћи. Ја сам се сâм неколико пута имао прилике да уверим како извесне берлинске банке нису сачувале ни своје сопствене билансе и рапорте, но су се због тих докумената морали да служе архивима туђих банака. У извесним другим случајевима је још теже доћи до таквих биланса, на пр. кад је какво акционарско друштво престало да egzистира. При ликвидацији друштва спаљује се обично цела његова архива, и права је срећа што су извесне банке уобичајиле да чувају билансе свих акционарских друштава, јер се у таквим случајевима ти биланси само тамо могу и наћи. — Рапорти и биланси нису једини објављени материјал потребан за студију акционарских друштава Варшауер нам сасвим умесно наводи још и рапорте трговачких и занатских комора, специјалне периодичне публикације и разне годишње прегледе као Salings Börsenpapiere, Das Jahrbuch der Berliner Börse, das Handbuch der Deutschen Actiengesellschaften, итд. На овом би месту требало споменути монографије које издају сама акционарска друштва као своја јубиларна издања (Denkschriften). Варшауер нам о њима говори неколико речи на другом месту.

Али док нас Варшауер упућује на изворе до којих је немогуће доћи, потле он и не говори о другим изворима који су такође од велике важности, и који су до сада већ врло често употребљивани у монографијама ове врсте — тј. лична анкета, анкета на лицу места где извесна акционарска предузећа делају, и анкета код личности које тим предузећима рукују или њима блиско стоје. Подаци до којих се може на тај начин доћи, могу у великој мери да допуне податке из биланса и да врло често објасне оно што је у тим годишњим рапортима нејасно. Разуме се да је, при употреби оваквих података, потребна велика обазривост и критичност, али то важи скоро у толико истој мери и за употребу биланса и годиш-

њих извешћа. Овакве су анкете данас тако позната ствар да је збиља необјашњиво зашто их је Варшауер у својој књизи оставио неспоменуће.

Како треба употребљавати цео овај материјал? Створити некакав шаблон за економске студије ове врсте, тешка је, ако не и немогућа ствар; све ће у већини случајева зависити од конкретног случаја који се студира. Варшауер и не додирује ове специјалне тешкоће, него нам одмах излаже општа правила за студије ове врсте. Пре свега, мисли он, свакој монографији о индустријским предузећима треба да претходи преглед економског стања целе земље, и један детаљан поглед на везе између националне економије и ове индустрије која се специјално студира. Ово важи, очевидно, не само за индустријска предузећа, но и за банке; што се из Варшауерове књиге ова ствар не види довољно јасно, томе је узрок рђав план и рђава диспозиција материјала. — Прелазећи на специјалне услове код индустријских предузећа, Варшауер нам каже да треба изнети све што се односи на политику продукције једне такве установе. Ту би дакле ушла студија услова под којим се набављају сировине, начин на који се оне прерађују; ту би требало назначити ако наступе какве промене у фабрикацији, нарочито промене које могу да потеку из техничког усавршавања или из веће центрације у тој индустрији. У ову групу идеја спада и све што би се односило на везе таквог предузећа са другим предузећима исте или сличне индустрије. — На другом месту аналише Варшауер све што се тиче услова потрошње фабриката дотичног индустријског предузећа. На том месту треба, дакле, изложити у колико се производи продају у земљи и у колико се извозе на страну, како се врши продаја тих производа — посредно (помоћу агената) или непосредно —, и како се развијају слична индустријска предузећа која конкуришу акционарском друштву о коме је реч.

У финансијској политици извесног акционарског друштва разликује Варшауер субјективну и објективну финансијску политику. Под субјективном финансијском политиком подразумева он величину и врсту уложеног капитала, његове варијације од постанка дотичног предузећа, његову поделу на акције и облигације, и дивиденду коју тај капитал доноси. У објективну финансијску политику спада пореза, прирез и таксе које такво предузеће мора да плаћа.

У социјалну политику акционарских друштава улазе све мере које имају за задатак да осигурају физичко и интелектуално благостање свих оних који у тим акционарским предузећима учествују. Ту долази на првом месту организација рада у фабричној индустрији, и односи таквог организованог рада по фабрикама са радом код куће (ван радионица), трајање рада, начин плаћања радника (да ли се плаћа од дана рада или од свршеног посла), величина наднице и варијације које при том могу да наступе, и утицаји штрајкова и бојкота на стање радника. У исту групу идеја спадају и подаци у коликој мери савршеније машине замењују раднике на раду, и по све важне питање о смањивању трајања дневног рада.

При крају излаже нам Варшауер још и важност коју за акционарска друштва има спољна трговинска политика и унутарње мере за што лакшу циркулацију добара; при студији тих појединих предузећа ваља, дакле, увек назначити како та политика на њих појединачно утиче.

Сва ова факта која Варшауер захтева при студији појединих акционарских друштава, од велике су важности. Али нама се чини да је и овде Варшауер ушао у једну доста велику погрешку и, у излагању ствари, начинио конфузију. Извесне околности које нам он показује, ма да су врло важне, неће бити ни од каквог интереса кад се изложе у монографији каквог акционарског друштва; оне могу имати значаја само при студији груписаних акционарских друштава или по сличности њихове производње, или по географској заједници. И Варшауер је морао имати такве монографије на уму код многих својих услова за студију акционарских друштава. Да узмемо само један услов који до сада нарочито нисмо поменули: то је студија о цени продукције. Ово је у опште један од најважнијих фактора у политичкој економији, који је до сада из сасвим појмљивих разлога остао недовољно анализан. Доћи до података овакве научне анализе врло је тешка ствар. То су подаци које ће и акционарска друштва и свако друго предузеће, у ма којој форми оно било, најсавесније да крију. Али и кад не би било тако, шта бисмо тиме добили? Ми не бисмо смели да ту цену продукције генерализуемо ни на једну целу врсту индустрије, ни на један цео индустријски крај који производи под сличним околностима. Ми знамо да такав изолован пример цене продукције има вредности само за предузеће код кога је констатован, и да је цена продукције која зависи од толико много околности које не могу бити идентичне у много разних предузећа, другачије при сваком другом предузећу. Могло би се помислити да би се из неколико разних монографија могло доћи до средње цене продукције, али ни то није случај, јер се не може ни мислити да ће се једнога дана доћи до економских монографских студија свију предузећа који егзистирају. Па чак и онда, та би цена била само донекле одређена, јер у њу не би ушла цена продукције оних предузећа која немају акционарску форму, а ова се ни у ком случају не смеју заборављати. Значи, дакле, да цена продуктивности спада у оне економске факторе и односе које не треба студирати у економским монографијама о појединим акционарским друштвима, но их треба одређивати у монографијама појединих индустрија груписаних или по сличности продуката, или по сличним околностима у којима се налазе и места где се продукују.

У свом другом одељку прелази Варшауер на студију банка које имају форму акционарских друштава. Он ту разликује банке које издају новчанице, хипотекарне банке, и есконтне банке, али по целој његовој анализи види се да се највише бави околностима које на првом месту интересују есконтне банке и финансиска предузећа. Због рђавог распореда свег материјала приморан је Варшауер да се враћа на ствари које је једном већ рекао. Он нам опет наглашује да је од важности познавати однос таквих акционарских друштава, која су у овом случају банке, према националној економији с једне стране, и према локалним економским приликама с друге стране. На исти начин он нам говори о социјалној политици банака, коју смо ми већ, заједно са њим, у детаљима видели при анализи индустријских акционарских друштава. Анализујући разне операције банкарске трговине, Варшауер не износи ништа ново за онога ко је и у колико са оваквим студијама упознат. У опште цела студија која треба да послужи

као модел за економске монографије банака има великих празнина, нема нових мисли, и изостаје иза онога што нам је исти аутор рекао о пилу-стријским предузећима.

Ми смо се на Варшауеровој књизи дуго задржали због велике важности самог предмета којим се она бави. Ми мислимо да Варшауерова књига заслужује ту пажњу и ван Немачке, јер ће она у сваком случају бар дати импулса за нове економске монографије о акционарским друштвима. Али, да опет додамо, ако се будући аутори тих монографија буду држали само Варшауерових упуства, и ако не буду унели, сваки у своју расправу, оно што у извесном конкретном случају буде карактеристично за извесну групу економских факата — а због тога се монографије и пишу — они неће успети да нам пруже материјал за даље и генералније економске студије.

Борђе Ђурић

## Б Е Л Е Ш К Е

**Dr. L. Spiegel, Die Verwaltungsrechtswissenschaft.** Beiträge zur Systematik und Methodik der Rechtswissenschaften. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1909, стр. XIII + 222. — Ворба науке Административног Права да стане на равну ногу са осталим дисциплинама Правне Науке, није још окончана. Питање: је ли наука Административног Права засебна правна дисциплина која као таква стоји поред науке Државног Права, или је то саставни део науке Државног Права, — још је увек отворено питање. И писац ове расправе ставио је себи у задатак, да горње питање поново изнесе на дискусију. Његова се студија не ограничава на испитивање само природе Административног Права као науке, већ проучава и њен однос према другим Правним Наукама. Позитивна основица Шпигелове студије јесте аустријско законодавство. Велики део ове расправе полемичког је карактера и наперен противу административних теорија Георга Мајера. Шпигелова књига пуна је идеја и од велике теоријске вредности. Подељена је на седам одељака. Први одељак је историјски увод у сам проблем; други инсистира на томе да издвоји Административно од Државног Права; трећи двоји Опште од Посебног Административног Права; четврти издваја „Organisationsrecht“ као један део Административног Права; пети до седмог одељка проучава однос Административног Права према другим дисциплинама, наиме: Поступку, Кривичном и Приватном Праву. — Извођења Шпигелова су озбиљна и пуна садржине. И ако се не могу сва пишчева резозовања одобрити, њему се мора признати солидно познавање предмета, велико познавање литературе. Ова је расправа од вредности не само за разумевање основних проблема Административног Права, већ збирка проблема који би се имали разрадити у засебним монографијама.

**Dr. F. Meili, Lehrbuch des internationalen Strafrechts und Strafprozessrechts.** Zürich 1910. Art. Institut, Orell Füssli, стр. 535. — Професор Meili је познат

већ у правној науци са својих ранијих радова на пољу Међународног Права. На истој основи, са истом ерудицијом и методом, са којом је развио своје: Internationales Zivil- und Handels-, Zivilprozess-, Konkursrecht, Meili је разрадио и велики материјал Међународног Кривичног Права и Кривичног Поступка. У његовој су књизи нашла логично јединство сва научна истраживања која би се односила на Државно, Међународно, Кривично Право и Кривични Поступак. Писац зна своју тезу увек свестрано да проучи; постављени проблем решава не само догматички већ и историјски. Решавајући основне проблеме, писац не заборавља да и спореднија питања дотакне и да да њихова решења. Тако у његовом систему говори се о тужби, доказним средствима, пресуди и њеном извршењу и т. д. Савесно је разгледано и законодавство појединих држава, нарочито енглеско и америчко, потребна литература проучена, тако, да ће ова књига бити од велике користи за праксу у свима државама, ово у толико пре, што друге књиге ове врсте нема. Треба још додати да је Мајлиева књига систематски подељена и врло прегледна.

**Eugen Philippovich, Die Entwicklung der wirtschaftspolitischen Ideen im 19 Jahrhundert. Sechs Vorträge.** Tübingen, 1910, Mohr, стр. VIII + 144. — Филиповић у својим предавањима расправља о постанку и развиту економског либерализма; о конзервативном и социјалистичком учењу у економији, које је дошло као последица неслагања са либералним учењем како у теорији тако и у пракси; о узроцима, постанку и развиту социјално-политичких тежњи; о пореклу и историјском развиту аграрног покрета; и најзад, о данашњој економској ситуацији. Свако од тих шест предавања представља једну целину и показује писца као правог мајстора у томе, да проблем, који решава, прецизно и јасно изложи, не пропуштајући том приликом да да израза и своме оригиналном мишљењу.

**Dr. G. Schmoller, Prof., Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. I Teil: Begriff, Psychologische und sittliche Grundlage. Literatur und Methode. Land, Leute und Technik. Die gesellschaftliche Verfassung der Volkswirtschaft.** 7—10 Tausend. Ergänzt u. vermehrt. Leipzig, Duncker & Humblot, 1908, стр. XII + 580. — Треће издање Шмолеровог система допуњено је и у неколико проширено друго издање истог дела. Глава 7 друге књиге — „Die Unternehmung“ — и 3 исте књиге — „Die Wirtschaft von Staat und Gemeinde“ — највише су увећане, затим још 5 и 6 глава у којима се говори о настави и својини. Што се тиче поделе и распореда грађе, она је у главном остала иста као у другом издању, допуњена и обогаћена новом литературом. Због опширнијег развијања појединих параграфа и уношења нових детаља, књига је порасла у обиму и морала бити раздељена у два дела. Када буде оштампан и други део Шмолеровог дела, економска књижевност биће обогаћена једним прецизним, јако аргументованим и строго научним системом Народне Економије.

А. Д. Боди.

**Dr. Лазар Марковић, Хипотекарно Право.** Београд. 1911. Стр. 1—197. Цена 3 дина. Доцент Универзитета Dr. Лазар Марковић објавио је своје Хипотекарно Право, које сачињава један део његових предавања на нашем

Универзитету. У предговору каже г. Марковић да му због оскудице у времену није била намера да у овоме делу излаже целокупни систем хипотекарног права, него се задржао само на излагању основних принципа српског права. Г. Марковић се при томе свуда на погодном месту кратко и јасно дотицао савршенијих облика хипотекарног права, који постоје у културнијим правима, нарочито у немачком, и тако показао пут, којим треба поћи приликом реформе српског хипотекарног права. Овај врло тежак начин излагања изведен је у целој књизи ванредно лепо и значлачки, тако да дело г. Марковића представља знатну добит за књижевност нашег приватног права у опште. У толико је ово дело важније за нашу књижевност хипотекарног права, пошто је оно једино дело те врсте после Хипотекарног Права г. Ђ. Павловића, које је изашло још 1868, те је пред тога што је доста старо, још и врло ретко.

Хипотекарно право г. Марковића је подељено у четири дела. Први део сачињава (1) увод, где се указује на застарелост уређења српског хипотекарног права (Уредба о ијнтабулацијама од 1855.), које ће се у овој књизи излагати упоредо са системима модерних иностраних права. Затим се у првом делу говори (2) О појму хипотекарног права, и најзад се излажу (3) Историја хипотеке и (4) Књижевност хипотекарног права. — У други део долазе: (1) Природа хипотекарног права и његове карактерне црте; (2) Предмет хипотеке; (3) Обим хипотеке; и најзад се говори (4) О тражбинама које се могу хипотеком обезбедити. — Трећи део обухвата начине прибављања хипотеке. То је најпре I *Уговорна хипотека*. Ту су детаљно изложени материјални и формални услови прибављања хипотеке. Затим долази II *Законска хипотека* и најпосле III *Судска хипотека*. На крају трећег дела говори се још о Својинској хипотеци, или хипотеци на сопственој ствари, затим о Надхипотеци или надинтабулацији, даље о Прибелешци и најзад о Рангу и преносу хипотека. — У четвртном делу су изложени (1) Права хипотекарних поверилаца и (2) Престанак хипотеке.

**La Serbie à l'Exposition Universelle de 1911 à Turin.** Publié par le Ministère de l'agriculture, du commerce et de l'industrie. Belgrade, 1911. [Србија на Светској Изложби од 1911 у Турину. Издао Министарство народне привреде. Београд, 1911.]

Поводом Туринске Изложбе, на којој је и Србија узела видног учешћа, Министарство народне привреде спремило је гоњу књигу у којој је у двадесет чланака изнего културно и привредно стање данашње Србије. Књига се раздаје посетиоцима изложбе, а ова јој је садржина. I. Географија — Историја — Језик, Литература — Јавна настава, од Л. Зрнића. — II. Становништво — Народна поезија — Религија — Нарави — Обичаји, од Dr. Симе Тројановића. — III. Политичка и административна организација од Милоша Н. Христића и Dr. М. Тодоровића. — IV. Министарство привреде, трговине и индустрије и организација пољске привреде у Србији. — V. Земљорад. — VI. Виноградарство и воћарство, од Dr. В. Стојковића. VII. Сточарство, од М. Н. Лукићевића. — VIII. Риболов, од Мих. Петровића. — IX. Свиларство у Србији, од М. Савића. — X. Земљорадничке задруге, од Dr. Б. Марковића. — XI. Хипотекарни кредит, од Dr.





# АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига XI.

25. маја 1911.

Број 4.

## Dr. Franz v. Liszt.

Крајем марта т. г. прослављао је шесетогодишњицу свог живота један од најзнатнијих европских криминалиста *Dr. F. v. Liszt*, професор Кривичног Права на берлинском Универзитету. *Liszt* је својим радом толико задужио кривично-правну науку, да нам је дужност и као ученику и као колеги његовом, да истакнемо и у овом српском правном часопису, колико је он заслужан за нашу науку.

*Liszt*, рођен у Аустрији, хабилитирао се је у 25. години за доцента Кривичног Права на Универзитету у *Грацу*. У 28. години је позван за редовног професора у *Гисен*, одакле је по позиву прешао у *Марбург*, за тим у *Хале*. 1899. год. је позван од *берлинског* Универзитета за професора Кривичног Права.

Кад је реч о *v. Liszt*-овим заслугама за кривично-правну науку, треба разликовати између *кривично-правне догматике* и *криминалне политике*.

Као кривично-правни догматичар *Liszt* је стекао највише заслуга својим *Уџбеником Кривичног Права*. Необично систематски распоред грађе, концизност излагања су одлике уџбеника, које га истичу над осталим немачким делима исте врсте. Но не могу се мимоићи ни заслуге *v. Liszt*-ове за развијање многих кривично-правних појмова, као што су појам правног добра, противправности, подобности за урачунљивост, покушаја, стицаја, а нарочито појам кривичног дела и казне.

Као криминални политичар *Liszt* се је толико истакао у овој грани наше науке, да се сматра као вођ социјолошке школе у Немачкој. Он је један од оних писаца европских, који су највише допринели одређивању узрока

криминалитета и мера за сузбијање истога. У истој тежњи *Liszt* је у друштву с *van Hammel*-ом и *Prins*-ом основао *Међународно Удружење за Кривично Право*, коме наша наука има доста да благодари.

*v. Liszt* се може такође сматрати као један узор професора. Познато је, у коликој је мери он љубазан према својим вредним ђацима, и колико се свесрдно стара о њиховом раду. Колико *Liszt* тежи, да својим ученицима створи могућност за научни рад, види се најбоље по томе, што је поглавито о свом личном трошку основао у Шарлотенбургу, једном предграђу Берлина, *Библиотеку Криминалистичког Семинара*, која је данас највећа светска семинарска библиотека.

*Liszt* је несумњиво једна ретка научна појава, чији се утицај неће никад заборавити у кривично-правној науци. Сећајући се колико је много као такав научник и професор користио и нама као и многима другима, придружимо се и ми са захвалношћу срдачној жељи његових многобројних ученика и пријатеља, да још дуго година развија своју неуморну научну делатност.

Др. Тома Живановић.

## Појам кривичног дела у Пројекту немачког Казненог Законика.\*

Пројекат стоји на становишту опште теорије, која разликује само два основна кривично-правна појма: *кривично дело* и *казну*. У нашим у *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht* штампаним расправама „*De l'élément subjectif dans la notion du délit*“<sup>1</sup>, „*De la notion du délit*“<sup>2</sup> и „*De la notion du délinquant*“<sup>3</sup> ми смо ову општу теорију критиковали и њој на супрот истакли нашу трихотомију: Кривично Право има *три*

\* В. овај наш рад („*Zur Kritik des Vorentwurfes zu einem deutschen Strafgesetzbuch*“) у *Goldt. Arch.* 1911.

<sup>1</sup> 1909, стр. 257.

<sup>2</sup> 1910, стр. 43.

<sup>3</sup> 1911, стр. 59.

основна појма: *кривично дело*, *кривца* и *казну*. Овде ћемо пре свега горе именоване расправе резимирати, јер појам кривичног дела зависи од схватања о основним појмовима Кривичног Права, и после тога ћемо изложити, како је појам кривичног дела према нашем мишљењу схваћен у пројекту.

## I.

Општа теорија сматра као елементе *кривичног дела* и *субјективне односе* извршиоцeve с његовим телесним покретом одн. с пропуштањем једног таквог покрета (то је један елеменат *радње* према њој) и са последицом радње (то је према њој један непосредни елеменат кривичног дела). Кривично дело је на име према њој противправна, *вина*, казном угрожена радња (реалистички појам кривичног дела)<sup>1</sup>, а радња је *хотично* проузроковање или неспречавање једне промене у спољњем свету.<sup>2</sup> На тај начин је појам *кривца* ишчезао у појму *кривичног дела*. Према томе Кривично Право има само два основна појма: кривично дело и казну, те се и његов општи део дели у само два дела.

На супрот овом наш појам кривичног дела је потпуно *објективан*, чега је последица немогућност схватити кривично дело као *кажњиву* радњу<sup>3</sup>. Именоване субјективне односе ми смо на име употребили за конструкцију појма *кривца* као самосталног кривично-правног основног појма. Према томе ми разликујемо *три* основна кривично-правна појма: *кривично дело*, *кривца* и *њихове кривично-правне последице*, међу којима је *казна* најважнија.

Против субјективног појма кривичног дела, у корист дакле нашег објективног појма навели смо следеће разлоге:

1<sup>o</sup> Објективни појам кривичног дела је *логични* и *вулгарни* појам истога.

2<sup>o</sup> Има кривичних дела, чији се извршилац казни, ма да он можда није вин, н. пр. иступи и, у погледу теже последице, кривична дела квалифицирана последицом.

3<sup>o</sup> Из субјективног појма кривичног дела излази апсурд, да је објект државне репресивне функције *кривично дело*, а не кривац!

<sup>1</sup> B. v. Liszt, § 26 I.

<sup>2</sup> B. v. Liszt, § 28.

<sup>3</sup> B. De la notion du délit, стр. 63, V.

4<sup>o</sup> Теорија о *акцесорној* природи саучешћа је немогућа при субјективном појму кривичног дела. Да би се избегле последице акцесорне природе саучешћа, морала се је конструисати по себи бесмислена теорија о прекидању узрочне везе.

5<sup>o</sup> Кривично дело треба да се схвати објективно у интересу систематике Кривичног Права.

Кривично дело је према нашем схватању *противправно, у казненом закону предвиђено и условима инкриминације*<sup>1</sup> *одговарајуће проузроковање (scilic. једне последице) људском радњом.* Наука о кривичном делу има према томе да се подели на следећи начин:

I. Кривично дело као *проузроковање (scilic. једне последице) људском радњом.*

II. Кривично дело као *противправно* проузроковање.

III. Кривично дело као *у казненом закону предвиђено* проузроковање.

IV. Кривично дело као *условима инкриминације одговарајуће* проузроковање.

Кривац, други основни кривично-правни појам је према нашем схватању *извршилац свршеног или покушаног кривичног дела или подстрекавања и помагања у таквом кривичном делу, који се налази у психичким односима одређене кажњивости са својом радњом и, по правилу, њеном последицом, и који испуњује у казненом закону предвиђене објективне, личне услове кривичне одговорности.*<sup>2</sup> Наука о кривцу има према томе да се дели на следећи начин:

I. Кривац као *извршилац* извршеног или покушаног кривичног дела (извршилац у *ужем* смислу) или подстрекавања и помагања у таквом кривичном делу (т. зв. *подстрекач* или *помагач*).

II. Кривац као *вини* извршилац (т. ј. са гледишта његовог субјективног односа 1<sup>o</sup> с његовом радњом и 2<sup>o</sup> с последицом ове радње).

III. Кривац као извршилац, *који испуњује објективне, личне услове кривичне одговорности.*

## II.

Кад се узме, да су само кривично дело и казна основни кривично-правни појмови, кривично дело мора садржавати као-

<sup>1</sup> Неки од т. зв. „услова кажњивости“ у општој теорији.

<sup>2</sup> Остали од т. зв. услова кажњивости у општој теорији.

један елеменат свог појма и *виност*, тако да се оно има дефинисати као *кажњива* радња. Другим речима радња треба да је и вина, да би се могла сматрати као кривично дело. Изгледа, да је то и Пројектово становиште, јер се кривично дело и у њему означава као *кажњива* радња (в. § 78). Али ћемо показати, да он схвата кривично дело као кажњиву радњу у сасвим другом смислу.

На име у погледу саучешћа задржава теорију о акцесорној природи саучешћа. „Гледиште пројектово, каже се у Мотивима, има се према томе тако схватати, да он остаје у науци о саучешћу при досадашњем праву онаком, како се је оно створило праксом Царевинског Суда с једним јединим изузетком, што он одбацује саизвршиоштво, схватајући уже појам саучешћа. Он зна с тога за досадашње врсте правог саучешћа, за подстрекавање и помагање, остаје при њиховој акцесорној природи, и као што је горе показано, разликује помагање од извршиоштва према начелима т. зв. долусне теорије.“<sup>1</sup> Али је последица акцесорне природе немогућност казнити подстрекача и помагача, кад извршилац није вин, или кад он није делао противправно, т. ј. кад његова радња није кривично дело. Да би избегла ову последицу, општа је теорија конструисала појам *непосредног* (интелектуалног, фиктивног) *извршиоца*. Мотиви пак тврде да се теорија о непосредном извршиоцу може применити у ретким и „само у области саучешћа постојећим“ случајевима.<sup>2</sup> Зато се је у пројекту ударило другим путем, да би се избегла именована последица акцесорне природе саучешћа. Непогодност за урачуњљивост на име није према њему основ, који искључује *виност*. Тако исто нужна одбрана и стање нужде нису основи искључења *противправности*. Сви се они *сматрају од пројекта само као лични основи искључења казне*.<sup>3</sup> На тај начин кривично дело остаје према

<sup>1</sup> Стр. 309.

<sup>2</sup> Стр. 224.

<sup>3</sup> „Der bisher gemachte Unterschied zwischen Schuldaußschliessungsgründen, die eine strafbare Handlung nicht zur Entstehung kommen lassen, und Strafausschliessungsgründen, welche nur die Verfolgbarkeit hindern, ist aufgegeben. Er war schon durch den Wortlaut des gegenwärtigen Gesetzes nicht notwendig bedingt, sondern ist von der Wissenschaft und Praxis hineingetragen... Aus einem ähnlichen Grunde ist es bisher für statthaft angesehen worden, die Taten Strafunmündiger nicht unter den Gesichtspunkt der Schuldaußschliessung zu bringen. Diese Stellungnahme hat zur Folge, dass

њему кривично дело, и ако извршилац није вин, и ма да није делао противправно.

Овим се истина избегава она последица акцесорне природе саучешћа. Подстрекачи и помагачи се могу казнити, и ако извршилац није вин, и чак и ако није противправно делао. Али при таквом схватању изгледа, да противправност и виност нису елементи кривичног дела! „Дефиниција „Кривично дело је вина, противправна радња“ изгледа дакле, рекао је *v. Liszt*, да је од пројекта одбачена, а нејасно је, која друга дефиниција има да дође на њено место.<sup>1</sup>

Према нашем схватању је и према пројекту кривично дело противправна, вина радња, али само у другом смислу, него што се под тиме обично разуме. На име према њему је кривично дело противправна, вина радња само *in abstracto*, а равнодушно је, да ли је ова радња и *in concreto* кажњива, или противправна и вина. Убиство без предумишљаја н. пр., које је извршено у нужној одбрани или од лица неподобног за урачуљивост, остаје према пројекту ипак убиство, јер је оно *in abstracto* противправно и вино, ако није и *in concreto*.

Кривично дело није апстрактан појам, већ један животи фенотип. Један пак животи фенотип може бити квалификован као кривично дело само онда, кад је он сам противправан и вин. Према томе је погрешна именована Пројектова теорија.

Др. Тома Живановић.

## Принципи законодавног регулисања основних проблема позивне тајне.\*

Мало је кривичних дела, с којима се је толико занимало као с откривањем позивне тајне, ма да је оно врло ретко.

hinsichtlich der Notwehr und des Notstandes, obwohl dort die hervorgehobenen Unzutraglichkeiten (scil. hinsichtlich der akzessorischen Natur der Teilnahme) bei weitem nicht in demselben Masse sich ergeben können, ebenso verfahren werden muss, so dass also der Begriff des Schuldausschliessungsgrundes überhaupt verschwindet und nur auf das praktische Ergebnis gesehen wird, dass eine Bestrafung nicht eintreten kann“.

<sup>1</sup> Zum Vorentwurf eines Reichsstrafgesetzbuches у Z. 30 250.

\* В. овај наш рад („Prinzipien der legislativen Regelung der Grundprobleme der Berufsgeheimnisverletzung“) у Goldt. Arch. 1910.

То се може објаснити тиме, што су се појавиле дубоке разлике у мишљењима чак у питањима о правном основу и обиму примене одредбе Казненог Законика о откривању позивне тајне. На име спорно је односно првог питања, да ли је *правно добро* овде *јавне* или на против *приватне* природе, а односно другог, која лица могу бити *субјекат*, и које чињенице *објекат* (тајна) овог кривичног дела, и да ли се интерес, који се има штитити против откривања, треба да штити насупрот сваком другом интересу, који би с њиме био у сукобу. Ова четири основна проблема откривања позивне тајне расправљаћемо овде особито *de lege ferenda*.

### § 1. Правно добро.

Систематика посебног дела Казненог Законика захтева увек, да се одреди природа правних добара према њиховом *genus* и *species*. Но сем потреба систематике ова врста одређивања је из другог једног разлога врло важна. Често на име захтевају разни приватни или јавни интереси повреду позивне тајне. Према томе по себи је разумљиво, да се онда мора прво одредити, да ли је интерес, који се има штитити од откривања приватан или јаван, да би се према решењу овог питања могао решити сукоб.

У књижевности је претежно заступљено мишљење, да је правно добро овде приватне природе. Ово је несумњиво становиште и немачког Казненог Законика (§ 300). Истина немогуће је, да се ово изведе из наслова двадесет петог одсека („Кажњиво користољубље и повреда туђих тајни“), и тако је могла постати теорија, да је правно добро овде *јавно*.<sup>1</sup> Али је чињеница, да се истрага овог кривичног дела, може повести само по тужби приватног тужиоца, сама за себе довољна за доказ, да је правно добро овде приватно.<sup>2</sup>

Ово је несумњиво гледиште и француског Казненог Законика, јер се чл. 378. налази под насловом: „Crimes et délits contre les *particuliers*“ („Злочини и преступи против *појединаца*“). Чудновато је, да су сви француски писци ово

<sup>1</sup> *Liebmann* Die Pflicht des Arztes zur Bewahrung anvertrauter Geheimnisse (1890), стр. 26—33, *Böhme* Strafbarkeit der Verletzung der ärztlichen Berufsgeheimnisse у Allg. Z. f. Psychiatrie св. 57 (1900), стр. 745.

<sup>2</sup> Ово исто важи и за § 282 нашег к. з.

превидели. Једни тврде, да је заштићени интерес јавни<sup>1</sup>, други напротив да је он приватни.<sup>2</sup>

Интересатна је једна противречност у §. 144 норвешког Казненог Законика. Из наслова тринаесте главе („Кривична дела против општег поретка и општег мира“), која садржи овај §, излази на име, да је *јавне* природе правно добро заштићено од откривања позивне тајне. Према томе се друштво има сматрати као повређено овим кривичним делом, те би на тај начин ово кривично дело требало да се ислеђује по званичној дужности. Међутим је у § 144. прописано, да се истрага врши по приватној тужби, т. ј. да је непосредно поповређени онај, чија је тајна откривена! Друштво може бити само изузетно непосредно повређени: Истрага се врши по званичној дужности према овом §-у у случајевима, „у којима обзири опште природе то захтевају“.

Кад је једним кривичним делом повређено извесно јавно правно добро, нико нема од тога лично да трпи. Сасвим је друкчије, кад је у питању једно кривично дело, којим се вређа извесно приватно правно добро. Код откривања позивне тајне има онај лично да трпи, чија се тајна открива. То доказује, да је правно добро код овог кривичног дела *приватне* природе.

Што се тиче индивидуалитета правног добра код повреде позивне тајне, према општем мишљењу повреде *свију врсти* позивне тајне имају једно *заједничко* правно добро. Тако је према *v. Liszt*-у ово добро (и код повреде тајне писама) „правно заштићени интерес на чување личног и породичног живота од непозваног упада“.<sup>3</sup> Према *Hippe*-у оно је: „Интерес, да се не буде обманут у свом поверењу“.<sup>4</sup> *Binding*

<sup>1</sup> Тако н. пр. *Chauveau* и *Hélie* кажу у својој *Théorie de droit pénal* (1876), св. V, n° 1876: „L' obligation prescrite par l' art. 378 a été établie dans un intérêt général; sa violation ne blesse pas seulement la personne qui a confié les secrets, elle blesse la société entière, parce qu'elle enlève à des professions sur lesquelles la société s'appuie la confiance qui doit les environner“. — В. и *Muteau* *Du secret professionnel* (1870), стр. 3; *A. Le Poittevin* у *Recueil de Sirey* 1896. 1. 81., *Garraud* *Traité de droit pénal* (1898), св. 5, n° 2064.

<sup>2</sup> *Rauter* *Traité de droit criminel* (1836) 2 104, *Verwaest* *Le secret professionnel médical* (1892) 19.

<sup>3</sup> *Lehrbuch* § 120 I.

<sup>4</sup> *Unbefugte Offenbarung von Privatgeheimnissen nach § 300 St G B* у *Goldt. Arch.* 46 284.



каже: „Штити се не интерес на чување тајне, већ воља да се тајна чува“.<sup>1</sup> Слично *Binding*-у изражава се и *Hälschmer*.<sup>2</sup> Једни дакле одређују заједничко правно добро као *интерес*, а други као *вољу*.

У француској књижевности се такође одређује *заједничко* правно добро. Стари писци сматрали су као ово заједничко добро *уговор о остави* („*contrat de dépôt*“), који се тобож закључује између лица обвезаних на чување тајне и њихових клиената.<sup>3</sup> Но кад се је увидело, да нема никакве аналогije између уговора закљученог између ових лица и уговора о остави, појавило се је ново мишљење, према којем је оно правно добро просто *уговор* закључен између оних лица, не именујући исти.<sup>4</sup> Ова теорија је такође погрешна, јер између лица обвезаних на ћутање и оних, који им поверавају своје тајне, не постоје никакви уговорни односи односно ових тајни. На име за правну важност уговора је н. пр. потребно, да су странке способне за уговарање, те би, кад би се усвојило оно мишљење, лица обвезана на чување тајне ову могла открити, кад не би имао ону опособност онај, који је тајну поверио!

Према нашем мишљењу погрешно је тврђење, да постоји *заједничко* правно добро за *све* врсте позивне тајне. Јер кад се такво правно добро одреди, остаје загонетно, зашто се ово правно добро *не* штити *увек* од откривања, већ само онда, кад је у питању *позивна* тајна. Онај, који тајну поверава има интерес на чување „личног и породичног живота од непозваног упада“ и онда, кад његова тајна није поверена у вршењу овог или оног позива. И кад би овај интерес био такав,

<sup>1</sup> Lehrbuch 1 127.

<sup>2</sup> Gemeines deutsches Strafrecht 2 215.

<sup>3</sup> В. *Rauter* op. cit. 104.

<sup>4</sup> Тако каже *Verwaest* op. cit. 19: „Telle que nous la comprenons l'obligation pour le médecin de ne pas révéler ce que son client lui a fait connaître sous le sceau du secret résulte, en dehors de toute prescription de la loi pénale, d'un engagement qu'il a pris vis-à-vis de celui-ci, lorsqu'il a consenti à lui prêter le secours de son art. Il n'est pas douteux en effet, quelque nom qu'on lui donne, mandat on louage de service, qu'un contrat lie le médecin à son malade. Ce contrat est la source d'obligations réciproques... il en résulte que le médecin, en se taisant sur leur compte, obéit moins à un devoir essentiel à sa profession, et que la loi pénale lui impose comme tel, qu'il ne remplit une des clauses du contrat particulier intervenu entre son malade et lui“. — В. *Merger* Le secret professionnel (1895) 20.

да извесан друштвени интерес захтева кривично-правно штићење истог, он би требао бити заштићен и у овом случају. Кад се испитује, зашто се тајна поверена лицу обвезаном на ћутање овде не штити, види се, да се то може објаснити само онда, кад се одреди *различно* правно добро за сваку врсту позивне тајне. Овако одређено правно добро не треба на име да буде заштићено, кад тајна није поверена у вршењу позива, јер се оно *не повређује* откривањем тајне *на овај начин поверене*, јер не постоји дакле у таквом случају интерес, који се треба да штити кривично-правно. У питању је н. пр. лекарска позивна тајна. Правно добро је овде према нашем мишљењу *здравље*, јер се болесници не би обраћали лекарима, кад њихова тајна не би била кривично-правно заштићена. Али се ово правно добро не вређа откривањем тајне, која није поверена у вршењу позива. Из свега овога излази, да само онда, кад се одреди *различно* правно добро за сваку врсту позивне тајне, може бити нађено такво правно добро, чија је кривично-правна заштита од откривања *увек* потребна. *Без овога се пак ниједан интерес не може сматрати као кривично-правно добро.*

Из реченог треба извући закључак за систематику. Са гледишта систематике, која почива на природи правних добара не би на име било допуштено, да се о свима врстама позивне тајне говори у једном одељку или параграфу. На против потребно је, да се свака од њих стави у ону групу кривичних дела, која су управљена против оног правног добра, које се штити од откривања дотичне врсте позивне тајне. Кад се н. пр. здравље сматра као правно добро код лекарске позивне тајне, о повреди ове тајне мора се говорити заједно с другим кривичним делима против здравља.

## § 2. Субјекат откривања.

Сви законом признати позиви потребни су друштву, јер сваки од њих служи извесном приватном интересу, који друштво има интереса да штити. Али да би ови позиви могли испунити свој задатак, потребно је, да публика има поверења у оне, који врше овај или онај позив, јер се иначе она не би на њих обраћала, те би приватни интереси у питању били оштећени. Зато се *de lege ferenda* може желети, да се сваки од ових интереса кривично-правно заштићује од откри-

вања тајне, да се дакле обвеза на чување тајне наметне свима позивима.

У већини Казнених Законика није овако учињено. Само неким позивима је наметнута она обвеза. Распростиру је пак на све врсте позива без разлике *мексикански, холандски, италијански, бугарски и руски* Казнени Законик.

### § 3. Објекат откривања.

Појам позивне тајне, објекта откривања, у књижевности је врло нејасан. Узрок лежи пре свега у томе, што се не испитује појам *позивне* тајне, већ тајне у опште. Појам тајне се дакле не одређује с *кривично правног* гледишта, т. ј. у колико је она објекат откривања. Тако каже н. пр. *Frank*: „Згодно би се могла одредити (приватна) тајна као *чињеница* позната малом броју лица, за коју је везан интерес, да се она не учини познатом у опште или бар не ширим круговима“. С друге стране узрок наведене конфузије лежи у томе, што се не улази довољно у анализу испитиваног појма. Тиме смо обележили своју методу.

Да би се једна чињеница могла сматрати као тајна у кривично-правном смислу, т. ј. као позивна тајна, потребно је према нашем мишљењу: 1. да се она у опште *може квалификовати* као позивна тајна; 2. да је *поверена* извесном лицу, које врши извесан позив; 3. да је она овом лицу *поверена у вршењу његовог позива*. Има дакле три елемента у појму позивне тајне.

1. *Свака* чињеница без разлике треба да се сматра као подобна да се квалификује као позивна тајна. Није потребно према томе, да се она односи на предмет конкретног вршења позива. Она може бити како *позитивна* тако и *негативна*.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> „La révélation d'une constatation même négative, каже писац ноте у *Dalloz* 1902. 1. 235, n'est-elle pas du reste de nature à porter préjudice? Le médecin qui affirme qu'un client n'a pas telle maladie déterminée, ne laisse-t-il pas entendre qu'il peut en avoir une autre? Même lorsque le médecin dit qu'il n'a constaté aucune maladie, son indiscretion montre qu'on a eu recours à son examen, qu'il a eu des apparences, des inquiétudes, des doutes qui sont ainsi livrés à la malignité publique. Enfin on peut, dans tous les cas, discuter sur les termes de la révélation, y voir des lacunes, des reticences, des sous-entendus et trouver matière à des soupçons que le respect du secret eût permis d'éviter“.

Лекар тврди н. пр., да његов пацијент не пати од ове или оне болести. Ова негативна чињеница може се такође сматрати као подобна да се квалификује као позивна тајна, јер се из ње може закључити, да пацијент пати од неке друге болести.

Напротив према већини немачких писаца може се само она чињеница сматрати као подобна да се квалификује као позивна тајна, „за коју се, како се *Frank* изражава, везује интерес, да се не учини познатом у опште или бар не у ширим круговима“. Ово се мишљење не може усвојити, јер је испитивање, да ли такав интерес постоји, потпуно *субјективне* природе, те су према томе лица, обвезана на ћутање, и судије изложени опасности да се варају. Исте последице има и мишљење, заступљено у француској књижевности и у бугарском и угарском Казн. Законику, да су само оне чињенице подобне да се квалификују као позивне тајне, чије откривање може шкодити „части или угледу“.

2. Као *поверена* треба да се сматра свака чињеница, која је дошла до знања лицу обвезаном на ћутање. Према томе равнодушно је, да ли је ово лице само открило чињеницу или му је саопштена од клијента, и да ли је изрично или прећутно дат налог, да се она чува у тајности, или не.

Према већини немачких писаца потребан је изричан или прећутан налог.<sup>1</sup> Али кад се ово захтева, појављује се тешко решљиво питање, кад постоји прећутан налог. Кад се тврди, као што чине писци, заступници овог мишљења, да такав налог постоји, кад постоји интерес на чување тајне, појављује се већ наговештена тешкоћа одређивања, кад такав интерес постоји.

Неки француски писци, као н. пр. цивилисти *Esmein*<sup>2</sup> и *Pianiol*,<sup>3</sup> иду тако далеко, да тврде, да је једна чињеница само тада поверена, кад је саопштена са *изричним* налогом, да се чува у тајности, или како се они изражавају, само

<sup>1</sup> Тако н. пр. *v. Liszt* § 120 III, *Frank* 300 II.

<sup>2</sup> В. *Sirey* 1901. I. 161.

<sup>3</sup> В. *Dalloz* 1899. I. 585. — „Comme il s'agit de matières pénales, каже *Pianiol*, et que le texte est d'interprétation stricte, il semble que l'obligation du secret n'est ainsi sanctionnée par l'art. 378 du cff. qu'autant que le médecin a reçu une *confiance*, et qu'il a appris quelque chose sous le sceau du secret“.

онда, кад је саопштена „*sous le sceau du secret*“. Они се на-слањају на историјско развиће позивне тајне у француском праву, да би оним ограничењем учинили илузорном кривично-правну заштиту позивне тајне! Ово је мишљење одбачено од правосуђа, и претежно је мишљење, да није потребан ни изричан ни прећутан налог.

3. Да би се једна чињеница могла сматрати као поверена у вршењу позива, потребно је према нашем мишљењу:

1<sup>о</sup> *Да се она тиче клиента било непосредно било посредно, т. ј. да му припада непосредно или посредно.* Правно добро клиентово се на име не вређа откривањем тајне, која му не припада, те према томе нема разлога, да се казни за откривање позивне тајне, кад тајна не припада клиенту. Тако каже н. пр. пацијент свом лекару, да је заражен од женске А. Чињеница, да је ова женска болесна није поверена у вршењу позива. Али кад је ова женска његова супруга, тиче га се такође, ма да само посредно, чињеница, да је она болесна, јер се из ње може закључити, да је и он заражен. У овом случају је дакле чињеница поверена у вршењу позива, ако постоје два следећа услова.

2<sup>о</sup> *Да постоји узрочна веза између сазнања чињенице и конкретног вршења позива.* На име кад ова узрочна веза не постоји, чињеница је поверена лицу, које врши дотични позив, као *приватној* личности, а за откривање тако поверених тајни се не казни, јер тада не постоји правно добро, које се треба да штити од откривања.

3<sup>о</sup> *Да постоји узрочна веза између сазнања чињенице и самог позива.* На име, кад не постоји ова узрочна веза, клиент није морао поверити дотичну чињеницу, а само се оне поверене чињенице кривично-правно заштићују, које је клијент морао поверити, да би му се могла указати помоћ, јер иначе не постоји правно добро, које се има штитити од откривања. Тако је н. пр. пацијент причао свом лекару своје будуће планове из брбљивости. Испричане чињенице нису поверене у вршењу позива, јер их није причао лекару *баш зато, што* је он *лекар*. Али ова узрочна веза постоји онда, кад му је то причао, да би сазнао, да ли их сме предузети с обзиром на своју болест.

Правно добро, које се има штитити од откривања не постоји *увек* и *само* онда, кад недостају она три услова, које

ми захтевамо. Није довољно, да се захтева само узрочна веза између сазнања чињенице и конкретног вршења позива;<sup>1</sup> и потпуно је погрешно, да се не захтева ниједан од ова три услова, већ да се сматра као позивна тајна свака чињеница сазната приликом вршења позива.<sup>2</sup>

#### § 4. Сукоби између интереса на чување позивне тајне и других приватних или јавних интереса.

Често се појављују сукоби између интереса, који се има штитити од откривања позивне тајне и других интереса, тако да ови не могу бити сачувани без откривања оне тајне. Интереси, који долазе у сукоб с интересом на чување тајне могу бити *приватне* или *јавне* природе. Ми их делимо у пет група: 1. Интерес правосуђа, 2. интерес добре администрације, 3. научни интерес, 4. интерес јавне здравствености и 5. различни приватни интереси. Првој групи припадају: сведочење, пријава кривичних дела и давање вепитачких мишљења, другој: пријава рођења и смртних случајева, трећој: објављивање поверених чињеница, и петој: спречавање и сузбијање заразних болести, обезбеђење и тражење хонорара пред судом.

Ради решења ових сукоба обично се тврди, да се *мањи интерес треба да жртвује већем*.<sup>3</sup> Ово мишљење не може задовољити, јер је врло сумњив његов правни основ. Тврди се још, да се треба да примени *право нужне одбране*.<sup>4</sup> Али колизија се не дешава између разних приватних и јавних интереса и интереса на чување тајне, а сем тога повреда овог интереса је један преступ. Према томе недостаје увек један битан услов за примену права нужне одбране: противправни напад.

Ми смо у једној расправи тврдили, да један случај *стања нужде* постоји код сукоба између интереса на чување тајне и других интереса, да се према томе *стање нужде* треба да сматра као основ искључења противправности повреде

<sup>1</sup> Тако н. пр. *Wolff* Der strafrechtliche Schutz des Berufsheimnisses (1908) 52.

<sup>2</sup> В. *Muteau* op. cit. 37, *Garraud* op. cit. 350.

<sup>3</sup> в. *Liszt* § 120 III, *Binding* 1 127, *Frank* § 300 III, *Wolff* 66.

<sup>4</sup> *Finger* у Vergl. D. Bes. T. 8 368 пр. 1.

позивне тајне, јер код овог сукоба постоје сва обележја стања нужде. Постоји на име — према *v. Liszt*-овој дефиницији — стање садашње опасности по правно заштићене интересе, које се не може на други начин отклонити но повредом туђих правно заштићених интереса. На једној страни се налази интерес на чување тајне, на другој који приватни или јавни интерес. Оба су правно заштићена, и сваки од њих може бити спашен само повредом другог.

Питање, који се од интереса у сукобу треба да жртвује, не сме према нашем мишљењу бити учињено зависним од тога, који је интерес *viши*, већ се има да жртвује интерес, чија је повреда *мање штетна*. Тиче се н. пр. пријаве кривичних дела. Несумњиво је ово виши интерес од интереса на чување тајне. Али би обвезна пријава имала за последицу, да се извршиоци кривичних дела не би обраћали за помоћ лицима обвезаним на ћутање, и да доследно не би било више пријава кривичних дела. Повреда интереса на пријаву кривичних дела у корист интереса на чување тајне није дакле ни најмања штетна. Према томе пријава се не треба да стави у дужност лицима обвезаним на ћутање.

Али је за примену права стања нужде код ових сукоба потребно, да се право стања нужде признаје ради заштите свих правних добара, што се може желети *de lege ferenda*. *De lege lata* пак може право стања нужде односно повреде позивне тајне само тада бити признато, кад је откривање потребно „ради спасавања из садашње опасности по тело или живот извршиоца (*scilic.* оног, који открива) или једног сродника“.

Два би система могла бити предложена односно регулација овог случаја примене стања нужде. Могло би се на име захтевати, да закон сам одреди случајеве, у којима позивна тајна може бити повређена ради спаса другог једног интереса. Или би се могло судијама оставити, да они у сваком конкретном случају оцењују, да ли постоји један случај стања нужде. Ми претпостављамо први систем, да би се у напред знало, кад се не може рачунати на заштиту своје тајне, и да ли се има овлашћење на откривање.<sup>1</sup>

Др. Тома Живановић.

<sup>1</sup> Примена права стања нужде на све случајеве сукоба интереса на чување тајне изведена је у нашем делу „*Du secret professionnel*“.

## РАД НА „ТОРЖЕСТВЕНИМ ЗАКОНИМА“

### IV. Наслеђе и непокретна својина по обичајном праву

— НАСТАВАК —

\* \* \*

Од 1815 год. настане у Србији опадање или растур турских спахилука, али је још дуго одржаван стари начин уживања непокретног имања и прибирања прихода. Мукаде и малићанске земље даване су под закуп српским старешинама, који су вукли користи дотадашњих спахија. У 1823. је години држао *Господар Јеврем Обреновић*, под трогодишњим закупом, мукаду Шабачке и Ваљевске нахије, са принадлежном хасовином; а *Господар Јован Обреновић* малићанска добра: варош Пожаревац, Тириковац, Дубравицу и Брежане, са свима приходима и десетцима (објава Књажевске Канцеларије од 14. септембра и 23. октобра 1823. године № 1753. и 2047). Природу закупа ове врсте јасно показује следећа објава, чија је садржина слична повластицама, које су наши стари владари давали својима проијарима и султани спахијама. „*Објавленије*. Писмом овим мојим објављујем свакому, кому знати надлежи: како ја, сву мукаду шабачке и ваљевске нахије т. ј. Мачву и принадлежећа села у Поцерини Тамнави и Посавини, а у ваљевској принадлежећу асовину и Палеж са скелом, и све к мукадама речени нахија принадлежеће приходе од касапница, контара, вашара, скеле, десетка усевни и медарски, главнице и жировнице, *мојему брату Јефрему Обреновићу*, на три године од првог марта 1823. до првог марта 1826. године, за 36.000. гроша на сваку годину, тако продајем: да му свако и судејско право уступам располагати, како мукадом речени нахија, тако и приходом принадлежећим њој, по свом произволенију и благорасмотренију. По тому налажем свему народу нахије шабачке и ваљевске, да примају брата мојег Јефрема за јединог и правог притјажатеља мукада своји(х) и прихода мукадских; и да се нико противно не би издавати му точно све данке и надлежности од прихода више речени, за три поменуте године. 14. септемврија 1823. године №1753. у Крагујевцу. *Милош Обреновић*“.



Пољски су радски, као и под Турцима, савлађивани народном снагом, мањим или већим бројем надница, у чему је било и злоупотреба, које је Књаз Милош сузбијао, повременим наредбама. Двадесет шестог августа 1827. године, на Убу у сутон, спазио је професор Ђорђе Магарашевић близу 50. људи, које пешака које коњаника са косама и вилама на рамену, за које му рекоше да су радили Кнезу Даниловићу „будући је уређено да се целе године неколико дана главном Кнезу радити мора“. По извешћу Суда Рудничког од 9 септембра 1831. године № 563. имао је *Господар Јован Обреновић* 100. коса ливада и 10. плугова ораће земље и радило му је пола нахије по један дан. И данас се на Качерском Руднику зову *беглуцима* њиве и ливаде, које је по одласку Турака он држао, а доцније су прешле у приватна притежања. „Ој Росанда, ој! Хоће ли која од вас сутра у *беглуке*, те да и ја пођем?“ Чуо сам, на истом Руднику 1906. такво довикивање преко потока између жена, због сутрашње мобе на једној њиви, која је деоницом и откупом постала приватна својина, али је задржала име негдашњих беглука, то јест господарских имања, на којима је народ бесплатно радио.

Спахија је заузимао баштину, кад изумру мушки потомци породице, али је Књаз Милош у приликама сузбијао њихове претензије, позивљући се на свој уговор са Марашли — Али Пашом на Белици у августу 1815. године. „Ја сам сведржац мукаде Темнишке, којој баштина ова припада, и ја сам по закону њен маљул и спахија“ (писмо Књажевске Канцеларије од 19. јула 1824. године № 1220). Забрањивао је Турцима да узимљу од народа десетак од сена, конопље, дрва, граха, купуса и осталих ситница, тврдећи да спахије имају право само на десетак од пшенице, кукуруза, јечма и овса, на два гроша главнице и 12. пара жировнице. Оспоравао је правну важност њихових ранијих повластица, које је сматрао као дело злоупотребе и самовлашћа. „А што се спахије позивају на свој стари канун, на то не можемо сматрати, јер су они неки тала били и читлукције и спахије, пак су могли установљавати кануне како су хтели“ (писмо Књажеве Канцеларије од 30. октобра 1822. године № 2105. од 3. децембра исте године № 2298. и од 10. истог месеца и године № 2331). Настојавано је да се настањени Турци дижу из села, и њихова имања да се откупе слободном погодбом под надзором власти, а по потреби

и дотичних комисија. Следећа Књажева наредба од 24. маја 1829. године № 877. која говори о том предмету, показује јасно да је било Турака по селима од дужег времена, на баштинама које су стално одржаване и принављање. „*Суду Народњем Сербском*. Будући да се у селима нахија наших неко число Турака налази, који имају баштине воћњаке винограде и милћеве од дедова и оцева њиних, или од њих самих својеручно за препитаније сађене и грађене, а ми нисмо ради имати их међу нама; овакова имјенија пак морају бити невредима и неприкосновена, то налазим сасвим за право да ми исте баштине воћњаке винограде и милћеве друге од Турака одкупимо, пошто се погодимо. Како год што не би ради били да се имјенија наша од нас силом отимају, тако морамо и Турцима право дати да и они захтевати могу да се у њина не дирне. По овоме препоручујем да заповједите Магистратима да и они изјаве кметовима и кнезовима, да баштине турске, које би се по селима нахија наших налазиле, постарају се од Турака откупљивати, пошто се с ким погоде. Дјело ово може и комисија извидити, и баштине речене гди јој буде успут и прегледати, којој исто и нарочито наложите“.

Турским уставом од новембра 1839. године<sup>1</sup> и *Хати-хумајумом* од фебруара 1856. године, који је издан по одлуци Париске Конференције, укинута су спахилуци и проглашена је заштита личности и својине. Следствено је томе и законом о непокретној својини од 8. априла 1858. године уведена у Турској Царевини подела земље на приватне својине (миљкове) и државна добра (мирије); али је у многим њеним областима још дуго одржавана старо стање аграрне зависности. У Књажевини је Србији престала спахијска веза још 26. октобра 1833. године, кад су једновремено и њене границе опредељене и данак пресечен. Изузетци су везани за имања Турака, који су одржавали и даље своје поседе, живећи по српским градовима у унутрашњости. Тако је решењем Државног Савета од 10. августа 1856. године № 1602 одобрена извесна сума новаца, на откуп турских земаља (Капетановића диздара града ужичког и Хусејина Бешировића),

<sup>1</sup> Познат је под именом *Танзимата* или „Билханског Хатишерифа по кписку *Билхану*, где је обнародован. Важи као чувен акат турског препорођаја, издан иницијативом реформатора Решид-Паше, бившег министра спољних послова, по његовом повратку из Енглеске.

на којима је насељено било седам ужичких кућа, које су на име кирије давале Турцима *шесто*, поред државног данка и осталих терета. У ново ослобођеним је крајевима то стање прекинуто нашим ратом од 1877. и 1878. године; а у Босни и Херцеговини настала је аграрна и политичка промена тек аустриском окупацијом. За потпуно обавештење о старим спахијским одношајима, по нашим покрајинама, служе Ајхлерово дело „*Das Justizwesen Bosniens und Hercegowina*“, списи С. Новаковића о историском значењу *Села* и о нашим старим *баштинама* и *џронијама*, и мој чланак „*Меропси. Раја. Кулчари*“ у књизи „*Историјски развитак српске задруге*“.

\* \* \*

Не да се порећи, да је под Турцима насилно присвајање баштина, и њихово поступио претварање у државна добра (мирије), уносило многу пометњу и ограничење, у наше старе имовне и наследне одношаје; али су ипак спорни случајеви, још дуго после 1815. године, расправљани по обичајним праву.

— По давнашњој муниципалној уредби, која има основа у кривичном и пореском јемству, баштина у једном селу није могла да пређе у државину сељака другог села. Обитавачи једног села нису имали права да се мешају у атар другог села, ни у случају кад су оба села под једном спахијом, него је свако село држало баштине у границама свог атара и свако је за се давало уобичајене дажбине. Ни у случају кад су се пресељавали Срби из једног села у друго, или Турци из села у варош, није спахија дозвољавао да напуштену баштину држи и даље као свој миљак онај који је оставио, него је на њу насељавао друго лице, да му даје спахијске дажбине. Настањеност је дакле била неопходни услов за уживање месне баштине. Донекле је иста уредба важила и под Књазом Милошем. Писмом од 12. фебруара 1824. године № 251. даје следеће упуство Осман-бегу Салтовићу у Ужици „За оне земље, које су пређе бежанци у њиховим селалама окрчили, а потом оданде отишли и крчевине одустали, (јављате ми) да су ове земље други новосеоци из другије села притисли, који никакве мирије са оним селалама немају. Ово истина није путно, *нити ће се допустити да људи из једног села држе земље у другоме*; но ви ништа непишете у којима се селалама то догодило, да могу заповједити кнезовима да то забране чинити“.

Вреди помена и следећа одлука Књажева, од 16. јула 1819. године, из које се види да је баштина узимана у заштиту у случају административне поделе села „За Гаврила Божића, којег земља у једном селу а под два спахије находи се, од који један спахија рад би био отузети земљу и дати својим поданицима, отговорено: да речени Гаврило своју земљу задржати може, а спахијама са оне земље што је њихово (да) даје. Ако би се спахији ово противно видило, може судом тражити“. Ново је стање одбацило ово ограничење, што је доказано цитираном уредбом од 7. фебруара 1844. год. В№ 167.

— По изумрћу мушких лица, на баштину је долазио зет „обаче са тим условијем, да ако би његова шурака оно ситно троје деце помоћи од њега потребовало, да им такову у случају не би отречао“ (решење Суда Народњег Сербског од 12. марта 1828. године № 117.) Оснивајући на опустелом огњишту „нову породицу“, зет је примао на се вршење свију аграрних обавеза, које су лежале на баштини. Кћи која не одржи баштину, него оде из очеве куће, те ова остане пушта, наслеђивала је само очеву односно братњеву покретност и живи мај. Књажевом је наредбом од 31. јула 1823. године настојавано, да Мула-Хасан из Ужица, женском детету покојног Филипа Спасојевића из Планинице рудничке нахије, које је отишло сродницима у Крагујевачку нахију, врати „сав мај отца њеног“, који је као спахија распродао у своју корист „јер спахија нема власти ни права наслеђити никакovo движимо имјеније рајетина свога, *кромје само баштине, и то кад изумру мужски потомци фамилије, као што се овде то догодило*“. Доцније ограничење наследног спахијског права у оваким случајевима, последица је нашег политичког и правосудног напретка. Пресудом је пожаревачког магистрата од 12. септембра 1827. године № 762. враћена Маргити, жени Живка Недељковића из Пожаревца, баштина у селу Буровцу, коју је продао Омер-спахија буровачки пре седам година „по смрти отца њена и проче фамилије“.

— У задрузи, чији су представници по обичајном праву *ожењени* чланови (дакле без обзира на доцнији пропис § 57. Грађанског Законика, који условљава и *пунолество*), питање о наслеђу настаје тек о деоби, која је вршена *по браћи*. По правилу наслеђују задругара синови *по главама*, а где њих нема његови најближи мушки сродници. Кћери добију из

задруге пристојно удомљење по обичају, и наслеђују покретност и живи ма̀л, али изузетно могу са одобрењем задругара довести мужа у задружну кућу, у ком случају очин односно братњев део остаје кћериној деци у наслеђе. Исти је поредак владао и у инокосној породици. Писмом Књаза Милоша од 8. октобра 1828. године № 1529. саопштен је Кнезу Живку из Гроцке, следећи интересантни случај: „Овде су предстали Марта Михаилова и Станија Костина из Гроцке, и представиле взајмну распру своју, у призренију наслеђија взајмнога новца, за које Марта Станију напаствује. Ствар распре њихове позната је и вама. Ја нисам знао другчије поравнити обе стране но тако, да се движимо и недвижимо имјеније Михаилово и Костино на две равне части раздели, једна част да припадне баба-Марти и кћерима њеним Стојанки и Феми, а друга Станији и дједи њеној и Костиној Петру и Анђи; но тако: да имјеније дано сад баба-Марти и кћерима њеним Стојанки и Феми, по смрти бабиној *и ако се кћери њена у туђу кућу удаду*, опет костиним мушком детоту Петру припадне. *Ако ли доведу мужеве на своје баштине, и с њима дјецу изроде, а оно Петру детету Костиним од тога имјенија ништа да не има.* На исти начин, ако се Станија за другог мужа уда, то имјеније Костино, припадаше у овом подјеленију Петру сину Костиним, да не може на мужа Станијина ни на дјецу истог новог њеног мужа прећи, но свагда остаје дјетета Костиног Петра. Кћи Костина Анђа, да се придржава заједно са Петром братом својим на части својој од имјенија Костиног; а кад дорости пак се уда, да јој се од имјенија овог Костиног, или паче Петровог, даде трошак на удадбу, а после имјеније отчино Петру самом да остане. У призренију новаца, за које Марта Станију напаствује, морамо заклетву употребити. Ако се Станија закуне да од Косте није никаквих пара у готово остало, то баба Марта не има терати ју за паре. И закупите је!“ Подобно је гледиште заступљено и следећом пресудом „да Петрија, снаха покојног Радована Живановића из Трешњевице, уступи синовцима покојниковим сву ораћу и косаћу земљу; а она са женском децом да наследи виноград и воћњак, са свим другим малом кромје земље“. Књаз је Милош одобрио исту пресуду под 6. јануара 1837. године № 60. са додатком „Кад се женска деца Петријина удаду, да и воћњак и виноград припадне именованим синовцима“. Сличан

је случај објављен и у *Браничу* од 1900. године (стр. 525), по протоколу пресуђених дела у 1834. године.

— За потврду ранијег навода, да је женској деци у основу признавано и право не непокретно имаће, нотирам следећи случај. Писмом Књажеве Канцеларије од 28. јула 1820. године, признато је стрицу право наслеђа умрлог му брата, ако је удомио његове кћери о свом трошку; „иначе да неима ништа од њихове отчевине тражити, но све три девојке могу продати своју отчевину, а он да је празан од свога тражења“.

У следећим случајевима јавља се и родбинско право откупа наслеђеног дела. Решењем Суда Народнoг Сербског од 16. октобра 1829. године № 936. досуђен је покојниковој кћери „део отчинства у воћњаку, винограду, казану и прочим дрвеним судовима; али у приличној цени, као што би род роду појефтиније дао, нека јој стриц по приличном одређенију магистрата одређели. Од њива ливада и протче земље, никакво исе наследи́ти не може“. У доцнијем случају од 30. априла 1830. године изјављено је мњење: да се наследница одбије од земље винограда и баште, „из узрока што је женско дете“, него да јој се да очин део од живог мала (марве) и исплати по процени вештака новцем, који ће се давати под интерес до њене удаје“.

При оцени природе старог наследног права женске деце, ваља имати на уму, да су за Турака и прве Милошеве владе сматране за покретност и *бине* (зграде) *воћно дрвеће* и *виноградско чокоће* (распис попечетелства правосудија од 15. априла 1844. године № 1244.). Са недовољне обавештености, у нашем је Грађанском Законику добила нетачно разликовање цела партија о непокретној својини, што се убедљиво види из одредаба §§ 199. 212. 465. 469. 670. 798. 929. и 932. истог Законика. По њему, у категорију *баштине* долазе њиве и ливаде као „чисте земље“, поред воћњака, баште (која није с кућом скопчана), винограда и свију принадлежних ограда и зграда, што се не слаже са појмом старе баштине и покретнине.

— По смрти матере, ствари које је донела удајом, припадају деци. У једном случају женско дете из другог дома, искључило је брата из првог дома, зато што је остао на баштини код деде (решење Суда Народнoг Сербског од 7. маја 1828. године № 234). Од детета је материнство прелазило на

оца. Пресуда Управителног Совета 4. новембра 1835. године № 310. гласи: да Петар Константиновић из Радања није у праву што је од Живка Васиљевића из Красаве, мужа своје кћери, однео оно што је уз-њу спремио био, јер је то наследило њино дете, а од детета његов отац Живко. Зато је пресуђено да Петар зету Живку врати све што је од њега однео<sup>1</sup>.

— Без „дјеце надследствене“ женино је имање предавано у наслеђе њеним сродницима, али је муж имао право на накнаду трошкова за сахрану и подушја покојнице, у сваком случају. Ти су трошкови могли достићи и вредност самог женског имања. Решење Суда Народњег Србског од 2. марта 1828. године № 75. досуђено је имање мужу покојнице на овом разлогу „Требованије Нинково (братучеда покојнице) Суд сматра као једну праздну фантазију, која темеља у природи не има а камо-ли законог права; и узевши у рачун трошак Милованов при погребленију како жене своје Стане, тако и пунице му која је код њега умрла, решио је: да Милован, као муж и ближајиши родственик Станин, остане једини насљедник и закони притјажатељ добара њених“. У другом једном случају, пресуда Књаза Милоша од 24. марта 1838. године № 693. представља вештачки распоред, који се из обзира справедљивости и целисходности зар може и да одобри, али му оскудева законска основа. По концепту законописаца Лазаревића и Хаџија, који су питани за савет, она гласи: „да се сав мџл (умрле Јевросиме кћери покојног Василија Перића из Пасковца), како од братучеда из куће донешени, тако и од оба мужа почивше Јевросиме заоставши без разлике мџл, у једну масу састави; и по одвојенију већ учињеног, а ктому и учинити се имајућег за подушије трошка, раздјели на три равне части, од којег две части да се протестирајућем Марку братучеду умервше, као најближему по крви сроднику издаду, а трећа част да се последњем у животу находећем се мужу Јевросиме Максиму Бањанцу из Тршића, са којим она није имала порода, даде“.<sup>2</sup>

Изложени податци, којима се довољно објашњује лични и материјални обим наследних права у старини, служе као допуна грађи моје књиге „Историјски развитак Српске За-

<sup>1</sup> Број 2. *Бранича* од 1901. године.

<sup>2</sup> Акта Књажевске Канцеларије.

*друге*“, ва коју се читалац упућује. Ређање и оцену тих података закључујем објавом Књаза Милоша од 16. јуна 1823. године № 1108. којом су регулисани и материјални односи приликом развода брака Станише Чолаковића из Крњева и жене му Станице, због повратка из ропства његове прве жене Јованке „коју он мора по закону опет примити“, а и Станици је датоправо на преудају. Међусобним су споразумом „поделили на полак сво движимо имјеније своје и *баштину приновљену по састанку своме до садашњег растанка*“.

Алекса С. Јовановић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

## О ПРАВНОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

— НАСТАВАК —

Једна ријеч која ми се чини потпуно непотребита а и неестетична то је *виност*. Виност као противност невиности изгледа ми у српском језику тако исто као што би ми у италијанском језику изгледао израз *posenza* или у француском *posence*. А те би се ријечи могле једнако да оправдају у францускоме и италијанскоме језику као год и *виност* у српскоме, јер се у латинскоме језику кривац зове *posens* а невин *innocens*, док се у српском језику ријеч *виност* оправдава старосрпском ријечију *вин*.

Него по моме личноме схватању та је старосрпска ријеч *вин* одавна престала да буде једна ријеч живог српског језика и спала је на улогу *корјена* од кога се у живом језику добивају ријечи: невин, невиност, виновник и извинити. Је ли добра ријеч *обвинити*, и је ли она потребита кад имамо ријеч окривити о томе нећу да говорим. За то треба веће филолошке спреме од оне којом ја располажем. Што добро знам то је да ја ентузијастички дајем свој глас потпуног неповјерења ријечима *виност* и *вин-а-о* —, а да могу ја би их осудио на вјечито мучање, у пркос њиховом старосрпском поријеклу.



Немојмо заборавити да је Доситије Обрадовић пред каквих сто и педесет година писао: „језик има своју цијену од ползе коју проузрокује“, — и „која нам корист од једнога „језика, кога у цијеломе народу од десет хиљада једва један „како ваља разумије, и који је **туђ** матери мојој и сестрама“.

Нема ваљда такве појаве пред којом памет људска треба да стане зачуђена и запањена као што је она коју представљају искомбиновани звуци путем којих људи саопћују један другоме своје мисли, своје осјећаје, своја увјерења, љубав, радост, тугу, мржњу, презир, сумње —, којима они тако рекућ проводе вас колико материјални колико психични свијет психовог опстојања. — То чуђење мора да постане још јаче при спознаји да је све све то ипак сам човјек учинио, а и још јаче кад се уочи да има још и данданаас људи који још не знаду да говоре, који још нијесу себи језика створили. — То значи да је језик неки живи производ људскога ума, а све што живе треба да се развије и да се усаврши, у борби коју представљају то развијање и то усавршавање настају неки нови елементи који су и плод оне борбе и видљиви индекс усавршавања, а неки елементи пропадају. — У радњи усавршавања и развијања српскога језика ријеч је *вин* пропала као ријеч, а од ње су настале, као што сам горе споменуо, невиност, невин, извинити и виновник. —

Један велики ум, Carlyle, ауктор најбоље историје француске револуције, рекао је да је појава пред коју треба да се памет људска зачуди и задиви: Писање, писмо, писана слова којима умрле генерације говоре живим људима. Обожавајмо, ако хоћете, ријеч *вин* у Душановом законнику, који нам говори о нашој прошлој слави и величини —, обожавајмо пуним пијететом који се доликује створењу некад живом, од кога је у живом језику остало и доброга плода, али се у живом нашем садашњем говору држимо садашњих живих ријечи. *Culpa* се српски зове кривина, кривња, кривица а не *виност*.

Које ћемо српске ријечи да употребимо за *possessio*, *possessor*?

Ја би био за посјед и посједник. Знам да је госп. проф. Ј. Живановић писао да посјед не значи *possessio*, и да је то исто писао и Јован Бошковић (види стр. 106 прве свеске о српском језику) који каже ово: „Други опет место државина

„и држалац, предлажу *посед* и *поседник*“, према латинскоме „*possessio* и *possessor*“; али *посести* значи у нас *узјажати*, *посед* „значи *походу*, *полажење*, а *поседник* — *полазник*“.

Ипак се у нас у Далмацији ријеч *посјед* употребљава са значењем латинскога *possessio* као што се она истим значењем употребљава и у Црној Гори (Види општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Раздио IV). — И ако нијесам филолог ипак ми се намеће слиједиће опажање: ријеч *possessio* проистиче без сумње од истог *корјена* од ког долази и глагољ *sidere*, као што и немачки *Besitz* произлази од истог *корјена* од ког и глагољ *sitzen*, па будући да сродство ријечи које потјечу од истога *корјена* има не само свој техничко-граматикални значај, но се оно испољава и у њиховом значењу; будући да и у нашем језику *посјед* проистиче од истог *корјена* од ког и глагољ *сједити*, те и у нашем језику опстоји између ових ријечи онај исти одношај сродства као између *sidere* и *possessio*, *sitzen* и *Besitz*, није нелогично ако се ријечи *посјед* (односно *посједник*) да и оно значење које јој га даје народ Книнске и Скрадинске крајине гдје је српски јесик врло чист. — Надодајем одма да се код нас за поход не каже *посјед*, него *посјет* а полазник се зове *посјетник* а не *посједник* и да колико *посјет* толико и *посјетник* проистичу од глагоља *посијетити* а не од глагоља *посједовати*.

Ако се ријеч *посјед* одбаци онда за *possessio* не преостаје но сама ријеч *државина* или *држина* која значи прије *detentio* него *possessio*. Што се тиче ријечи *притежање* и *притежалац*, оне могу да пристају за притежаоца једног земљишта, једне њиве или ливаде, али ми се оне чине неподесне за означити *посједника* једне фигуре од танагре, једног скупопјеног прстена, или једног ђердана од бисера. — Та неподесност не може него да буде прочитија чим *посједник* таквих накита буде оличен у каквој грациозвој дами из високе аристократије.

Мислим да ако не због другог а оно из техничких обзира морамо да останемо при ријечима *посјед* и *посједник*. —

Др. Л. Бакотић.

## МАРКСОВЕ ТЕОРИЈЕ О ВИШКУ ВРЕДНОСТИ

— НАСТАВАК —

Али, ако се и узме да Адам Смит сматра количину утрошеног рада за продукцију добара као мерило вредности тих добара, и то на онакав начин како нам је то Карл Маркс рекао, ипак нам Маркс још није објаснио појам о вишку вредности код Адама Смита. Он нам је, истина, рекао да би Смит до тог појма лако дошао да је теорију о вредности рада разрадио детаљније; али Смит чак ни по Карлу Марксу није то учинио. Ипак Маркс, интерпретирајућу даље Богатство Народâ налази у Смита појам о вишку вредности основаном на појму о вишку рада. Ево како нам он то износи:

Маркс разматра 6. главу I књиге Смитовог дела, која говори о саставним деловима цене добара (of the component parts of the price of commodities). При анализи размене не зауставља се више Адам Смит, као у претходној глави, на њој само у толико у колико се и она врши између произвођача, који се јављају на тржишту као купци или као продавци; Смит прелази на анализу капиталистичке продукције, и тако аналише размену која се врши између оних што располажу условима рада (поседнике и капиталисте), и између оних што располажу само својом личном радном снагом.

У капиталистичкој продукцији врши се размена са истим резултатима и последицама као што се то врши у „примитивном“ друштву (друштву које је Смит претпоставио у V књизи). Маркс<sup>1</sup> нам, за ово, цитира следеће пасусе Адама Смита:

„У примитивном и простом стању друштва које је претходило и акумулацији капитала и апропријацији земље, изгледа да је сразмера између квантитета рада потребног за продукцију разних добара, било једино мерило при размени тих добара... Природно је да она ствар која је продукат дводневног рада или рада од два сата, вреди двапут више но ствар која је произведена за један дан или за један сат“.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, I, стр. 138.

<sup>2</sup> Wealth of Nations, I, стр. 49.

„У таквом стању ствари, цео производ рада припада раднику; и време рада које је обично потребно за продукцију једног добра, једина је релација којом се може одредити квантитет рада за који би обично такав производ требао да се може заменити“.<sup>1</sup>

При таквој размени, продаје, дакле, радник у сваком случају робу, производ свога рада, за другу какву робу која му је потребна, и за коју је уложено толико исто рада колико је он утрошио рада за производњу робе коју размењује.

„Али чим се је капитал — продужава Маркс да цитира Смита — акумулирао у рукама појединаца, природно је да понеки од њих хоће да употребе тај капитал користећи се радом вредних људи (industrious people); они ће тим људима дати материјал за рад, и намирнице потребне за живот, да би могли доћи до користи, продајући њихов рад, или продајући ону вредност коју њихов рад додаје израђеној материји“.<sup>2</sup>

Маркса нарочито интересује овај последњи цитат, и он нам, пре но што би прешао на даље цитирање, обраћа на њега нарочиту пажњу. Маркс се пита прво шта значе за Смита ти „вредни људи“, који немају ни потребних намирница за живот ни нужних материја за продукцију. Кад се овај наиван израз Смитов, каже Маркс, објасни како треба, значи да капиталистичка продукција почиње у моменту када услови рада припадају једној класи људи, а друга класа располаже само својим личним радом. Ми, заиста, не видимо зашто се је Маркс нашао побуђен да се на овоме задржи, и зашто се труди да објасни Смитов „наиван израз“. Објашњење капиталистичке продукције, коју нам Маркс даје, налази се врло често код Смита; то објашњење није ни мало наивно и оно се види чак и из оних спорадичних цитата које смо унели овде у текст.

Друга идеја на којој се Маркс задржава поводом горњег цитата, много је важнија и интересантнија: та се идеја тиче *добити* (profit). Доиста, у горњем цитату Смит сматра да ће „вредни људи“ употребити туђ капитал у циљу да продајом свога продукта дођу до добити. Маркс се сада пита шта за Смита значи оваква добит. Да не мисли и Смит да та добит произлази из продаје продукта *преко* његове реалне вредности,

<sup>1</sup> Wealth of Nations, I, стр. 49 и 50.

<sup>2</sup> Id., стр. 50 и 51.

да не буде то, дакле, Стјуартов „profit upon alienation“? Да би објаснио Смитову идеју о добити, Маркс се позива на следећи цитат: „Размењујући довршене продукте или за новац, или за рад, или за друга добра, осим онога што је потребно да се плати сировина продукта, и надница радницима, нешто мора остати за предузимача, који ризикује свој капитал. Вредност коју радници додају сировини, дели се у том случају у два дела: једним се делом плаћају њихове наднице, а другим делом добит њихових предузимача на цео капитал који су ови узајмили у облику сировина и надница“.<sup>1</sup>

Какве заључке изводи Маркс из горњег пасуса? Његова интерпретација Смитових текстова и до сад је била врло слободна, а на овом месту, чини нам се, достиже та слобода свој врхунац. Маркс констатује прво, да се из горњег цитата може извести да се добит код Смита не оснива на самој размени — она нема дакле Стјуартову основу као „profit upon alienation“. Вредност количине рада коју радници додају сировини — резонује Маркс — дели се на два дела. Један део представља вредност њихових надница, чиме се те наднице и плаћају. Други део чини добит капиталисте — то је, другим речима, један део рада који капиталист продаје док га, међутим, није платио. Јер ако капиталист продаје робу по њеној правој вредности, т. ј. по вредности која одговара времену рада потребном за продукцију те робе, значи да се његова добит оснива на томе што продаје рад који није платио. У капиталистичкој продукцији не припада, дакле, целокупан производ раднику; он мора добит да дели са капиталистом, из тога излази да се размена не врши више по принципу одговарајућих квантума рада утрошених за продукцију добара која се размењују. Тако је за Маркса сигурна ствар да Смит изводи добит капиталисте из рада који овај није платио: Маркс нам то, само на једној страни своје књиге, понавља неколико пута.<sup>2</sup> На тај је начин, каже Маркс, опазио Смит прави узрок вишка вредности. У сваком случају Смит је, по Марксовом резонувању, констатовао да добит не постоје из позајмљеног капитала, који се, ма колико да је потребан за продукцију добара, опет, у тим произведеним добрима, јавља у истој ко-

<sup>1</sup> Wealth of Nations, I, стр. 50.

<sup>2</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, I, стр. 140.

личини. Добит на против, постаје из новог рада који примењује радник на сировину, а у том процесу игра капитал улогу средства за продукцију у облику намирница и у облику алата.

На исти начин на који Маркс анализира шта Смит пише о добити, говори нам он и о ренти. За своје резоновање узима Маркс упомоћ следећи Смитов цитат: „Чим је у ма којој држави земља постала приватна својина, сопственици земље, као и сви други људи, воле да жњу тамо где нису сејали, па траже ренту чак и за природне продукте земље. Дрва из шуме, трава са ливада, и сви природни продукти земље, који су, када је земља била заједничка, стајали радника само онолико труда колико је било потребно па да та богатства скупи, добијају сада, када је земља својина појединаца, нарочиту цену, којој је још додана извесна сума. Радник сада мора да плаћа за одобрење да може скупити те продукте; он мора да да сопственику земље један део онога што је својим радом скупио или произвео. Овај део, или што је једно исто, вредност тога дела, сачињава ренту која се на земљу плаћа...“<sup>1</sup>

Дакле као и индустријска добит, тако је исто и рента за земљу само један део рада који радник примењује и додаје сировини, и који оставља сопственику земље, и ако му овај за то ништа не плаћа. То је само вишак рада, који радник даје преко количине рада потребне да замени вредност што одговара његовој надници. Тако се Маркс враћа на свој појам о вишку рада и вишку вредности, па додаје: „Адам Смит сматра дакле *вишак вредности*, или боље рећи *вишак рада*, вишак датог рада — који је реализиран у продукту — изнад плаћеног рада, т. ј. рада који је добио свој еквивалент у надници, као једну *генералну категорију*, из које се само добит и рента издвајају у специјалној форми“.<sup>2</sup> Па ипак, вели Маркс, Адам Смит није издвојио вишак вредности као засебну категорију, на основу посебних случајева где се тај вишак вредности испољава у облику добити или ренте. Овој критици посвећује Маркс читав један параграф своје књиге.<sup>3</sup> У целој тој анализи њега највише фрапира — пошто нам је

<sup>1</sup> Wealth of Nations, I, стр. 51.

<sup>2</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, I, стр. 144.

<sup>3</sup> Op. cit., I, 2. Der Ursprung des Mehrwerts: g.) Verwechslung von Mehrwert und Profit, стр. 153—158.

већ по стоти пут ваљда нагласио да се добит у Смита изводи из рада утрошеног на продукцију, а да не стоји у вези са употребљеним капиталом, нужним за ту продукцију — следећи пасус из Смитовог дела: „Капиталист не би имао рачуна да употребљује раднике, ако се не би надао да ће, продајући продукте њиховог рада, добити више но што је потребно за замену његовог ангажованог капитала; он, тако исто, не би имао рачуна да место малог употреби велики капитал, кад не би његова добит била у извесној пропорцији са величином ангажованог капитала“.<sup>1</sup>

За Маркса је сасвим правилно рећи да капиталист производи не што жели да тим продуктима задовољи своје потребе, или што мисли на туђе потребе, на консомацију, већ што хоће да реализира вишак вредности. Али та његова жеља за вишком вредности не ствара сам тај вишак; тај је вишак зависан једино од рада који радник додаје продуктима свога рада, у већој мери но што то прима у форми наднице. Кад ствари тако стоје, и кад се вишак вредности изводи из вишка рада, како је могао Смит, чуди се Маркс, рећи да капиталист не би имао интереса да у продукцији употребљује већи капитал у место мањег, кад његова добит не би била у сразмери са употребом већег капитала. Он није могао ово рећи, продужује Маркс, јер тиме обара теорију о вишку вредности, по којој се тај вишак оснива на вишку рада. Јер заиста, ако вишак вредности постаје из квантума рада, који радник инкорпорише у продукт изнад вредности рада који прима у облику наднице, по чему ће тај вишак вредности постајати већи, ако се капитал, уложен у продукцију, повећава? Марксово, на овакав начин постављено питање је тачно. Он, дакле, каже да ту Адам Смит чини још једну контрадикцију. Али зар баш те контрадикције код Смита нису могле у њега изазвати извесну сумњу, да његову идеју о вредности рада није добро протумачио? Ми мислимо да је у овоме узрок тих привидних противречности Адама Смита, кад је реч о вредности рада, на ком је месту он, као што смо већ имали прилике да кажемо, доста нејасан. У осталом, ми ћемо се на ову идеју вратити, а тако исто и на интерпретацију горњег текста, и том ћемо приликом прецизирати оно што

<sup>1</sup> Wealth of Nations, I, стр. 51.

смо сад само наговестили. Ипак ћемо додати — факт је интересантан — да Маркс пребацује Смиту баш ово у чему Смит, како ми мислимо, не греши, него где, напротив, сам Карл Маркс није био доследан у извођењу своје теорије о вишку вредности; и та је ствар највише допринела — и ако је Маркс покушао да је објасни — да се ова теорија дискредитује. Маркс разликује у капиталистичкој продукцији две врсте капитала: 1. капитал који служи да одржава радну снагу радника у форми надница или у форми намирница, коју он назива *променљивим капиталом*; 2. капитал који служи само да помаже продукцију рада у форми инструмената, машина, зграда и т. д., и који Маркс назива *константним капиталом*. Овај последњи капитал није утрошен од радника — на њега се дакле не примењује теорија о вишку рада, те тако он не може ни дати никакав вишак вредности. Такав капитал репродукује своју сопствену вредност само у толико у колико је она у продукцији дотичних добара утрошена. Кад се ова подела капитала има на уму, очевидно је да капиталист мора гледати да у својој продукцији употребљује што више *променљиви капитал*, а да, на против, има рачуна да константан капитал сведе на минимум. Али овакав закључак, ако и одговара горњим дефиницијама, јесте велика аномалија према ономе што се свакога дана опажа у капиталистичкој продукцији; цео прогрес у машинској индустрији своди се поглавито на перфекционисање машина, како би се људска радна снага свела на минимум. Овај факт — који не иде у корист Марксове теорије о вишку вредности, и који је један од главних аргумената против ње — покушали су да објасне и Маркс и његови следбеници, али са врло мало успеха.

Пошто је свршио са анализом појма о вишку вредности у Адама Смита, Маркс се нарочито задржава на саставним деловима цене сваког продукта: наднице, добити и ренте. Он такође аналише, са врло много детаља, све одељке Смитовога дела који се баве о продуктивном и непродуктивном раду. Кроз целу ту анализу проводи Маркс исто тумачење вишка рада и вишка вредности: са тим смо се тумачењем већ у детаљима упознали.

Ако, дакле, резимирамо Марксово интерпретирање Смитових идеја у погледу вишка рада и вишка вредности, ми долазимо до следећих констатација. На првом месту, рад је



једина релација која детерминише вредност добара. У примитивном друштву располаже радник целокупним радом, али у капиталистичком друштву не припада више производат у целини раднику: капиталист присваја један део тога продукта, односно један део тога рада, јер рад даје вредност самом продукту. Капиталист продукује да би реализирао вишак вредности, а вишак вредности произлази из вишка рада: капиталист се дакле користи радниковим вишком рада, другим речима, он радника експлоатише. Истина, Маркс не претендује да је код Смита нашао јасан текст о експлоатацији радника од стране капиталиста; он није могао наћи ни један пасус у Смитовом делу, где би се говорило како се капиталист користи бесплатежним радом, али Маркс то изводи индиректно из Смитових идеја. Тако, видели смо да Смит претпоставља да радник ради под условом минималне наднице, осим тога, он сматра да његов рад много више вреди но што вреди та минимална надница; Маркс отуда изводи да је Смит већ имао идеју о *неплаћеном раду*, али да је није могао на научан начин преставити, јер је изгубио из вида појединости које се јављају у размени живог рада за већ остварени рад, или, што је једно исто, размену још неоствареног рада, за супстанције у којима има већ кристалисаног рада. Маркс, дакле држи као сигурну ствар да је Адам Смит имао већ — и ако, може бити, као нејасну идеју, и ако то изрично не каже — појам о вишку рада основаном на вишку вредности. Ми знамо да Карл Маркс изводи обадва та појма из његове главне идеје о раду као мерилу вредности, а за Маркса је сигурна ствар да је и Адам Смит имао исте такве погледе на вредност и на рад као сталну количину којом се та вредност мери. — Да ли су ове идеје Марксове тачне, да ли је његово тумачење Смитових текстова у духу Смитових идеја, и да ли се Марксове конклузије могу без резерве примити?

Ми смо назначили већ да су најнејасније израђени они одељци Смитовог дела који говоре о теорији о вредности и о принципима репартиције добара; по овоме судећи, ове идеје свакако нису биле ни у свести Смитовој много прецизније. Ми мислимо да то долази отуда што ове идеје улазе само узгред у Смитово *Богатство Народа* — оне у њему заузимају тек друго место. Доиста, цео економски систем Адама Смита, па чак и либерални принципи који из тога система резул-

тирају, оснива се на производњи добара, а не на репартицији. Овај факт је — мислимо — од велике важности, јер се тим самим Смит удаљује од Маркса, а приближује физиократима. Адам Смит, као и физиократи, сматра да је принцип продуктивности добара и узрок и мерило за вредност тих добара. На тај начин они праве конфузију исте врсте; Адам Смит конфондира, заједно са физиократима, постанак појединих ствари које могу да имају извесну вредност, али које могу бити и без вредности, са постанком вредности коју ове ствари могу да имају. Чак је та конфузија код Смита још већа но код физиократа, јер ови последњи узимају у обзир тоталну суму социјалних вредности, док Смит посматра сваки еспап засебно. Ми нећемо разлагати колико је ова идеја погрешна, јер је довољно познато да природа и рад, и ако су извор богатства, нису у исто време и извор вредности. — Смит дакле ипак полази од горње идеје: за њега је извор свег богатства у производњи, па како се он бави богатством народâ, како тражи најподеснији начин на који ће се то богатство што више увећати, он на првом месту студира прогрес рада, јер је рад извор тога богатства. Али кад је једном дошао до резултата да једино подела рада увеличава производњу, и према томе увеличава богатство народâ, Смит је морао да студира и размену која је последица подела рада. Чим се јавља, дакле, размена, јавља се и прометна вредност. На тај је начин осетио Смит потребу да студира феномене вредности, па тако исто, после тога, и форме репартиције. Ово се никако не сме заборавити, јер ми мислимо да је овај начин рада оставио дубоког трага у Смитовом доцнијем резонувању о постанку вредности, као и о резонувањима о формама репартиције. Ми мислимо да ћемо, радећи тако, моћи објаснити многе контрадикције у Смита које су за Маркса остале нерешене, и које он одбацује — јер не иду у прилог његовим теоријама — као погрешно резонување Смитово. На тај је начин, чини нам се, Карл Маркс дефигурирао главне идеје Адама Смита и дао им специјалан значај, које оне за свога аутора сигурно нису имале.

Најјаснија идеја и најсигурније тумачење Адама Смита изгледа Марксу идеја о вредности основаној на раду. Маркс се и не труди много да докаже да је Смит био начисто са главном чињеницом која ствара вредност. Он нам за доказ

тога просто наводи Смита, који изрично каже да је рад право мерило за прометну вредност свих добара. Ми смо се са овим местом већ упознали, али се ипак на њега враћамо, због његове велике важности.<sup>1</sup> Ова реченица иде својом јасноћом највише у прилог Марксу; засебно узета — као што је то овде случај — она даје појму о вредности исто објашњење које му је и Маркс много доцније у своме Капиталу дао. Па ипак мислимо да се идеје Адама Смита о теорији вредности основане на раду не поклапају са идејама Карла Маркса.

И ако се у горњем цитату изрично каже да је мерило вредности рад, и ако има још врло много нама већ познатих пасуса у Смита у којима се каже да је рад једини извор вредности, ипак има и места која се више не слажу са горњом претпоставком. Тако на пример у 6. глави I књиге, стр. 56., Смит нам каже: „У једној цивилизованој земљи има врло мало богатства чија прометна вредност постаје од самог рада; рента и добит утичу у великој мери на ту вредност, тако да сачињавају њен већи део. Тако би годишњи производи били увек довољни да купе већу количину рада од онога који је на њих утрошен при производњи тих добара и при њиховом транспортовању на тржиште. Кад би друштво употребљавало сав годишњи рад који је у стању да купи са годишњим производима — пошто би на тај начин годишњи рад постојао све већи — били би укупни производи сваке идуће године све од веће вредности но што су били производи из претходне године“. А у својој II књизи (глава 5., I, стр. 343) Смит вели: „У агрикултури земља ради у исто време као и људи; па и ако њен рад ништа не стаје, ипак њени производи имају вредност као и производи најскупљих радника“.

Оваквих пасуса има у Смитовом делу врло много: ми ћемо се, примера ради, зауставити на ова два. Из њих се свакако не може извести да је вредност свих добара основана на раду. Како нам онда остаје да их интерпретирамо? Маркс је то решио на један врло прост, али некритичан начин. Он на првом месту одбацује све Смитове аргументе који имају

ANALI PFB | [anali.rs](http://anali.rs)

<sup>1</sup> Ми ћемо у осталом имати потребе да, за нашу аргументацију, поменемо каткад по неки пасус Смитов, раније већ изнеше.

карактер последњег цитата, и каже нам да се неће бавити оним идејама које је Смит узео од физиократа. У свима другим случајевима, он цитате који носе карактер првога цитата, и који се косе са теоријом вредности основној на раду, сравњује са цитатима који утврђују ту теорију: на тај начин интерпретација тих пасуса постаје немогућа, и он је одбацује.

Ми пак мислимо да треба поступити друкчије. Треба, држимо, увести у критику Смитове теорије о вредности две идеје на којима се Маркс није задржавао. Треба продуктивност рада и вишак рада студирати са фундаменталном идејом Марксовом, т. ј. са идејом поделе рада; а на другом месту, посматрати теорију о вредности код Адама Смита не само са економскога гледишта, но и са *филозофског*.<sup>1</sup>

Познато је да Адам Смит почиње своје Богатство Народâ излагањем поделе рада. Тако, прва реченица његовог дела гласи: „Највећи напредак у продуктивности рада, и највећи део умешности, окретности и разборитости са којом је рад свуда управљен, изгледа да припада подели рада“.<sup>2</sup> Мало даље додаје: „Подела рада, ипак, у колико се може извести, проузрокује у свакој вештини пропорционално увеличање продуктивне снаге рада“.<sup>3</sup> Тим повећањем продуктивности рада користи се цело друштво, јер „сваки радник може да располаже једним великим делом свога рада, за оно што му буде било потребно; а сваки други радник је у истом положају — и он је у стању да да у размену један велики део својих добара, за велики део, или што је једно исто, за цену велике количине добара других радника. Он даје другим радницима оно што им је потребно у изобиљу, а они њега такође у великој мери снабдевају с оним, што је њему потребно; на тај начин једна општа изобиља растура се по свима класама друштва“.<sup>4</sup> На тај начин долази генерално

<sup>1</sup> Мој драги учитељ А. Дешан, професор на париском правном факултету, студирао је у својим предавањима, још пре но што су Марксове Теорије о вишку вредности изашле, појам о вредности код Смита са филозофског гледишта. Али Г. Дешан не доводи тај појам о вредности у директну везу са поделом рада, те тако цела његова критика вредности основана на раду остаје непотпуна.

<sup>2</sup> Wealth of Nations, I, стр. 5.

<sup>3</sup> Id., I, стр. 7.

<sup>4</sup> Id., I, стр. 12 и 13.

богаћење. Смит посматра најсиромашнијег радника, па констатује колико је туђег рада радило на његовом оделу или на његовом алату; да је он морао све то својим личним радом стећи или створити, оно би га много више муке стало, а сигурно у томе не би у тој мери успео. Ово се најбоље види по томе што су у цивилизованијим земљама, где је подела рада велика, потребе свих редова друштва веће, и задовољење тих потреба увек лакше. Па да то увећање продуктивности рада целог друштва, која разменом прелази као неки вишак у све слојеве друштва — да *то* није нека врста вишка рада за Адама Смита?

Видели смо, доиста, да Смит одређује богатство свакога појединца према сразмери у којој се овај може користити потребама, удобностима и задовољствима живота. Али кад је једном подела рада била изведена, вредност сваког добра које извесна личност има, и које, ако нема намеру да га сама употреби, жели да размени за друга добра, равна је квантитету рада који она може на тај начин да купи. Права вредност сваке ствари мери се дакле увек по тешкоћама које човек има да савлада да до те ствари дође; а кад таква ствар хоће да се размени онда човек цени вредност према тешкоћама које ће му бити уштеђене у добитку какве друге ствари у замену. Кад се ова размена врши у друштву где је изведена подела рада, онда је у добитку увек онај који размењује, јер по самом принципу поделе рада он добија за свој производ у размену увек већу количину рада но што је на њега утрошио. Зар на тај начин нисмо добили изван вишак рада?

Тај се вишак рада појављује само у производњи где је подела рада добро изведена, а ово је скоро увек случај у капиталистичкој производњи. Доиста, у примитивном друштву, где подела рада не егзистира, или бар није на рационалној основи изведена, радник располаже целокупним својим производом, и он тај производ замењује за исту количину рада за које је време он и свој производ произвео. У овом случају нема никаквога вишка рада, он не добија ни са његове личне стране већу количину рада но што је дао у размену за њу, јер би у већини случајева у таквом стању и он могао исто добро за исто време изградити: никаква економија рада,

никакав вишак рада не резултира тамо где нема рационалне поделе рада. Али у друштву у ком је подела рада изведена, стање ствари више није једно исто; у таквом се друштву продуктиван рад увећава на тај начин што извештан радник, радећи само једну исту врсту рада, може тим радом да купи друге продукте, који за њега *лично* репрезентују много већу количину рада; т. ј. њему би требала већа количина рада, кад би он те продукте директно набављао, кад би их сам производио. На тај начин долазимо, дакле, до вишка рада. Што се овај вишак рада јавља у капиталистичкој продукцији, проста је ствар: само у капиталистичкој продукцији и егзистира економски организована подела рада. Стварање вишка рада није директан резултат капиталистичке продукције, но је он директан резултат продукције у којој је изведена рационална подела рада.

Видели смо како се Маркс чуди што Смит каже да добит мора бити у сразмери са употребљеним капиталом за продукцију, иначе капиталист не би имао рачуна да ангажује све већи капитал у своја продуктивна предузећа. Заиста, за Маркса овакво резонување значи негирање вишка вредности. Јер ако је вишак вредности постао од вишка неплаћеног рада, тај ће вишак остати увек исти, пошто је квантитет рада зависан само од радника, а не од употребљеног капитала. Само ми мислимо да Смит није овако резонувао, те је тако био у праву — не противуречи самом себи — да каже горњу реченицу. Адам Смит је морао имати на уму да ће се, при повећању капитала у извесној продуктивној индустрији, повећати и рационална подела рада: ово је у директном интересу капиталисте, који жели да реализира што већу добит. Али баш та подела рада има за резултат да се повећава продуктивност рада, да се створи вишак рада, који ће и донети већу добит.

Истина, Смит нам говори о примитивном друштву, где продукат рада припада у целини раднику, и о капиталистичком друштву, где радник више не располаже целином свог продукта. Одатле би се могло извести да Смит заиста закључује да капиталистичка продукција почива на експлоатисању радника. Само треба имати на уму да нам Смит, пре свега, ово нигде изриком није рекао, а за тим да нигде овако што

није ни покушао да докаже. Може, дакле, да се помисли да не треба изводити горњи закључак из Смитових идеја; оне, заиста, кад се доведу у везу са продуктивношћу рада основаној на рационалној подели рада, могу да имају сасвим друго објашњење. У примитивном друштву раднику припада целокупан продукат рада: али у размени таквог продукта радник не добија ништа више до ли еквивалентну количину рада у каквом другом продукту — ту вишак рада још не постоји. У капиталистичком друштву радник не располаже више у целини својим продуктом, али у капиталистичкој продукцији дошао је он до већег продукта; па ма да му тај продукат не припада у целини, он ће опет моћи на лакши начин да задовољи своје потребе, јер ће му требати мање рада да да у замену за њих.

Ипак морамо признати да има једно место у Адама Смита које се коси са овим нашим излагањем. Ми ћемо га одмах изнети. Смит вели, у почетку 8. главе (књига I), где говори о надници: „да је овакво стање и даље остало [т. ј. примитивно стање, где је радник располагао целокупним продуктом] наднице би се увећале онолико исто у колико би продуктивност рада била увећана поделом рада“.<sup>1</sup> Изгледа дакле да Смит сматра да би продуктивност и у примитивном друштву могла бити увећана, да би се ту остварила подела рада, и да би се тако радник користио у *потпуности* том продуктивношћу рада. Али овде није Смит у контрадикцији само с нама, но нам изгледа да ово није више у хармонији ни с његовим излагањем, ни са самим фактима. Јер онако како нам је Смит објаснио у својој 1, 2 и 3 глави (књига I) поделу рада, и под каквим се она условима у развићу друштва и појавила, она се не да замислити у примитивном друштву. У осталом, и сам Смит баш ту вели да су у цивилизованом друштву економски услови свију класа побољшани.

Али појам о вредности основаној на раду има код Смита још једно нарочито значење: он је — рекли смо — основан на *филозофском схватању вредности рада*. Изгледа, заиста, по многим местима код Адама Смита, да је појам о вредности основаној на раду само филозофско мерило вредности у простору или у времену. Смит разликује номиналну цену од

<sup>1</sup> Wealth of Nations, I, стр. 66.

реалне цене, т. ј. цену одређену новцем, и цену одређену временом рада. Номинална цена доиста није увек једна иста, то нам је рекао Смит, и то је сасвим и појамно, јер је цена добара — то је очевидно — сваког дана друкчија, и варира по закону о понуди и тражњи. Ако се данас има у виду само ова номинална цена, неће се моћи оценити процес учињен у богатству једнога народа. И заиста, ми смо видели да се то богатство оцењује по тешкоћама, већим или мањим, по којима се долази до задовољења потреба — ствар о којој нам, међутим, номиналне цене добара не дају никаквих података. — Да би се оцениле промене које наступају у богатству народа, и да би се оценио прогрес који наступа у ситуацији људи у погледу веће и лакше сатисфакције њиних потреба, нужно је да знамо количину њиног личног рада, да знамо колика им је сума рада потребна па да дођу до извесних потребних добара. На тај начин постаје само рад *људским мерилом вредности*. А вредност рада дефинисана на такав начин добија апсолутан и непроменљив карактер: жртва коју рад од човека захтева подједнака је у свима временима и у свима местима. На тај начин могао је Смит и рећи да једнаке количине рада морају бити *од једнаке вредности за радника*. Овде он мисли свакако на ову филозофску вредност рада, вредност узету не у економском смислу, по у вулгарном значењу; ту вредност Смит није нарочито дефинисао, али ју је ипак довољно окарактерисао када каже да поред свих олакшица у раду радник ипак мора да жртвује најбољи део свога одмора, своје слободе и своје среће, и ма каква да је количина супстанција које радник прима у награду за свој рад, он их увек плаћа једном истом ценом.

Адам Смит сматра реалну цену као апсолутно мерило за вредност, а ова реална цена састоји се у раду који је радник морао да жртвује па да до такве вредности дође. Али ако Смит сматра да је рад мерило вредности у филозофском смислу, он не мисли да је рад *узрок* вредности. Адам Смит зна врло добро да се размене врше по цени која влада на тржишту, а та је цена одређена законом о понуди и потрошњи; према томе не треба мислити како би се могло претпоставити према ономе што смо мало пре рекли да Смит сматра да је цена раду на тржишту увек иста, а да је по томе и вредност добара увек једна иста. То на против треба



да послужи само као доказ да у таквом случају Смит узима вредност рада и вредност у опште као филозофски појам, и рад као филозофско мерило вредности. Да је Маркс ово имао на уму он не би могао рећи<sup>1</sup> како Смит долази до сасвим лажних закључака кад нам говори: „Рад је дакле једина ствар чија се вредност никад не мења; он је напослетку и право мерило, по коме се може да одреди и упореди вредност свих других добара у свима временима и у свима местима“. — Ми мислимо да, после горњег објашњења, овај пасус Адама Смита неће више изгледати као резултат погрешног резоновања.

Али да се не задржавамо на коментарисању идеја Адама Смита. Ми мислимо да смо већ рекли све што је било потребно за објашњење Смитових идеја о раду као вредности и о вишку рада. Ако се наше резоновање и не прими свуда као тачно, један факат остаје сигуран: да се на име у Адама Смита налазе многа места која не иду у прилог Карлу Марксу ни његовој теорији о вишку вредности. Маркс је покушао да све контрадикције Адама Смита на нарочити начин интерпретира и објасни; ми смо изложили да је сва Марксова аргументација у овом случају недовољна, а врло често чак и наивна. Према ономе како смо ми покушали да објаснимо те текстове, Марксове се идеје не поклапају са идејама Адама Смита, и Марксова теорија о вишку вредности и вишку рада не може имати нарочитог ослонца у оним партијама Смитовим где је он студирао одговарајуће предмете. Ако се оваква интерпретација Смита и не прими, ипак нешто остаје, а то је да, код онако спорадичног Смитовог излагања идеје о вредности, Маркс није могао да се на Смитово дело позове ни у одбрану својих идеја, нити да га наведе као дело које стоји у нарочитој опреци с њим.

Ђорђе Ђурић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

---

ANALI PFB | [anali.rs](http://anali.rs)

---

<sup>1</sup> Theorien ü. d. Mehrwert I, стр. 136.

## НЕКОЛИКО РЕЧИ О ТУРСКОМ ГРАЂАНСКОМ ЗАКОНИКУ „МЕЦЕЛЕ-У“.

Пре свега потребно је нагласити да назив Грађански Законик, којим смо превели арапску реч „Меџеле“, којим преводе и остали странци, не одговара потпуно значају речи, а и садржином својом изостаје иза датог му назива на ерпском.

Назив Грађански Законик не одговара потпуно речи „меџеле“ прво : што ова реч у правом смислу значи збирку, скуп више ствари у једно ; а друго, што и садржином својом не одговара уобичајеном појму Грађанског Законика. Код нас и осталих Западних народа, пошто ова збирка приватно правних одредаба турског законодавства не обухвата ни лично, ни наследно право, но само тражбено, облигационо право са извесним питањима која сачињавају, као што ћемо видети, део грађанског судског поступка, а не самога права.

Овакав какав је, турски Грађански Законик је резултат нарочите законодавне комисије, чији су чланови били : Ахмет Цевдет, тадањи министар правде ; Тејит Халим надзорник евкафа ; Сејиџудин, државни саветник ; Тејит Ахмет Хулуси, касацијони судија ; Ахмет Хилми, такође касацијони судија, државни саветник Мохамед Емин и Ибн Абидин Заде Алаедин.

Али, кад кажемо да је он плод нарочите комисије, не треба разумети да је то дело личног нахођења и правног схватања чланова дотичне комисије, састављено на основу њиховог знања и искуства, с обзиром, по потреби, и на какво страни законодавство. То не, а то се не да никако ни замислити код Турака.

Суштина правног појма код Мухамеданаца уопште је таква, да се не да замислити одвојено од религије. Турци као и сви остали сиритски народи, у својим државно-правним појмовима нису могли прећи стадијум теократије. Додуше теократизам у Мухамеданаца је измакао испред теократизма Јевреја, јер по њиховом схватању, није већ Бог који управља непосредно изабраним народом и из чијих се уста за сваку прилику чују преко разних пророка наредбе и заповести, него људско створење — Калиџ

или Султан — који се појављује као државни поглавар. И у толико се Мухамеданство приближује светској идеји о држави и о праву. Али ипак оно се није могло ослободити потпуно теократског диха времена у ком је поникло и његова тежња за секуларизацију остала је на половини пута. Мухамедански монарх сва своја владалачка права узајмљује од Бога и његове веље. Он себе сматра за божјег заступника, који је позват да примени већ једном утврђени божји закон и да дели божју правду. Владавина припада Богу и он је поверава коме хоће. Земља је такође божја и он је да опет коме хоће. Ово су основани појмови Мухамеданства формулисани у Корану. Али и поред свега овога, дотични монарх није никакво божје оруђе, кроз које ће Бог сваку своју вољу изјављивати. Он је слободан да се управља по свом нахођењу и разуму, с обзевом да зато после одговара пред Богом. Отуда и позната крутоост и сталност у мухамеданском праву. Из бојазни да се не огреши пред творцем, који је већ своју вољу изјавио преко свога пророка, како владалац тако и сваки прави Муслман, сматра за своју дужност да и сам контролише своје поступке и да их сравњује с оним што је верски допуштено. Ван тога нема ништа што он сме чинити, а да се пред Богом не огреши.

Вера, као какав гвоздени обруч целог живота па и после смрти стеже сваког правоверног мусломана и не да му да се од ње удаљи. Вера је по мусломанском веровању једина истина и извор свих осталих истина, те се стога код њих све своди на религију. Језик је по њиховом божји дар откривен човеку да хвали Вишњег. Просвета, јавна и приватна администрација, правда, државне финансије, разрез пореза, међународни односи, рат и мир, трговина, вештина, уметност, занати, чињење милостиње, јавна безбедност и јавни послови сви носе на себи религиозни карактер. Све то стоји под верском заштитом и закриљем коранских одредаба. Њих се треба стриктно придржавати, пошто се сваким новим законом уноси једно новачење, а свако новачење је једна заблуда, а свака заблуда води у пакао.

Према томе и речена комисија при саставу овог законика није могла бити разрешених руку но се морала кретати у границама вером означеним и црпсти из православних извора, опште примљених.

Из овога излази да се њен позив није састојао у томе: да створи нешто ново, но да постојећи материјал, који је био разбацан по многобројним списима и расправама разних имама — тих доктора мухамеданског права и теологије — извуче и среди у једну прегледну целину, како би се дала могућност судији и људима од закона да се нађу у даним приликама.

Кодификација, дакле, овог дела приватног права била је изазвала потребом времена, као што су и скоро сви како ранији тако и доцнији закони, били резултат истих потреба.

Ради бољег разумевања потребно је знати да су још при крају претпрошлог века и почетком прошлога, поједини државници, а на првом месту државни поглавари почели осећати потребу, да се државном апарату да друкчији савременији облик. Али, присталице старих принципа били су тако јаки, да су ти покушаји остајали без икаквих последица и у већини случајева стајали су живота, оне који су се дрзнули да их покрену. Као жртва тих својих нових начела пао је Султан Селим III с ким почиње нова реформна ера у Турској. Такође Мустафа IV и барјактар паша, десна рука султана реформатора, Махмуда II јесу жртве на којима је поникла нова зграда турске империје на основи довољно солидној да издржи све опасности прошлог столећа.

Прилике, у којима се налазила земља, у почетку прошлог века, споља и унутра, биле су такве да су неодложно налагале преустројство државног механизма. С тога се султан Махмуд по цену губитка Египта и Грчке морао одважити на један од најодлучнијих корака; да остане без војске, и то управо у тренутку, кад му је она била најпотребнија, само да би стао на пут разузданости и анархији, која је владала у земљи услед самовоље недисциплиноване солдатеске и јаке дервишко-софтиске класе. То су наравно горки и тежки дани у историји једног народа, али се без жртава не може замислити извођење никаквог принципа, а још мање такав један судбоносан прелом који је имао дати Турској, као што се доцније искуством доказало, виталитета, и могућности за даљи опстанак.

Јаничари се, према томе, могу сматрати за народне мученике, из чије је крви постепено, благодарећи увиђавности појединих Султана, поникла данашња Турска, са

устројством опет религиозним, али удешеним према савременим приликама и духу тог времена.

Пропашћу Јаничара нестaje најглавнија препрека за извођење рефорама, које је сам државни поглавар наумио да изведе. Али ипак, у ровитом друштву онога доба, у ком се стара школа, која је имала толико стеченог капитала за собом, имала борити са новим идејама, које су могле обећавати, али тек нису још ништа учиниле, било је још ваздан елемената који су могли стати на пут новачењу, служећи се простом и необавештеном престоничком масом. Ова је као и код свих осталих народа била и остала крајње конзервативна.

Најзад, воља владаочева била је јача од воље свих противника, његових поданика, те је султан Махмуд II, умирући, 30. јуна 1839. год. могао оставити свом сину Абд-ул-Мециду, наследнику престола, прилично чисту унутрашњу ситуацију.

Јаничара више није било. У место њих је била заведена нова регуларна војска која се спремаола под надзором инструктора из Француске. Дервишка опет и софтиска моћ и сила, честим прогонствима из престонице у најудаљеније провинције, била је скрхана за навек. И сада је остајало младом владару, да под утицајем спољних догађаја среди унутарње прилике земље и раскрсти са прошлошћу.

Заиста он не изневери очекивање млађег и просвећенијег нараштаја, који је био упро поглед у њега и од њега једино очекивао спас своје отаџбине, у оним критичним моментима.

Такође жеља његових западних пријатеља — Енглеске и Француске била је да се царство одржи и поткрепи. Зато су оне бодриле младог суверена и саветовале да не клоне духом но да иде смело напред догађајима у сусрет. У намери да му помогну да исплива из неприлика у којима се налазило царство услед рата са египатским пашом, оне се нису задовољиле саветима но су му помогле и оружаном силом. Тако, 4 месеца, после његовог доласка на престо, (3. новембра 1839. год.) прочитан је чувени Ђулханерски хатишериф. Њим је инаугурисана нова ера за турско законодавство, јер се њим први пут са највишег места обећава равноправност свим поданицима царства, без разлике

вере и народности. Обећања, разуме се, која су остала само на хартији, при свем што се та комедија у току прошлога века поновила неколико пута.

Обећању изјављеном у горњем хатишерифу следовао је ускоро као део танзимата, који је имао обухватити све гране државног и друштвеног живота, један низ закона и уредаба, већином административне природе, којима је млади владалац хтео да ујемчи својим поданицима, без разлике вероисповести, плодове једне добро уређене земаљске администрације.

Одмах прве године по прочитаном хатишерифу, 1840, ступа у живот кривични законик. Затим се и даље не престаје са појавом нових административних закона; 1850 публикован је трговачки законик. Али тек од 1856. год., после чувеног хатихумајуна од 18. фебруара 1856. год. (10. Цемази-ул-ахир 1272. г.), којим је султан хтео да предухитри савезнике, који су му били помогли да савлада Русију, настаје најјачи рад на пољу турског законодавства, и све новији и новији закони следују један за другим.

Међу њима најважнији су: „Закон о непокретностима, од 7. рамазана 1274. г. (21. апр. 1858. г.); додатак трговачком законнику од 9. шевала 1276. год. (18. апр. 1860. г.); закон о таксама, од 27. реби-ул-архива 1278. (1862. год.); трговачки поступак од 10. истог месеца исте године, 1864 је публикован законик о поморском трговачком праву; 1868. су обрађена правила о устројству највишег правног и државног савета; 23. маја, 1868 год. угледао је света закон којим се допушта странцима да могу имати непокретна добра у турској.

А сам грађански законик се јавља тек 10. марта 1869. год. (8. зилхице 1285. год.) и то у свескама. Са њим није био још завршен рад на турском законодавству, него је и после њега угледао света још низ закона и законских одредаба, међу којима су најзначајнији; грађански судски поступак од 12. јуна; кривични поступак од 5 јуна; закон о устројству судова; закон о извршењу судских пресуда и други.

Све је ово доцније скупљено и сређено хронолошким редом у 4 свеске, познате под именом *Дистур*, што значи: збирка, скуп; а сам је рад назват *шензимат*, што би значило: преустројство, реформе.

Кодификација, дакле, права у опште у Турској је резултат потребе. А тако исто и сређивање овог дела приватног права је изазвано потребом. Тако је било стање, кад се почело радити на овом праву, да је било тешко наћи довољан број људи међу Турцима, који би могли разумети арапски језик на ком су били написани правни списи и расправе, а још мање њих који би умели да се нађу у том хаосу контроверсних мишљења појединих *имама* и саме православне вероисповести, следбеника великог имама Ебу-Ханифе.

У осталом, и кад би тих људи било, њима би опет било немогућно, да на основу већ постојећег доктринарног права, изрекну пресуду у сваком даном случају пошто у расправама свих тих доктора турскога права нема никакве системе, и што они из бојазни да се не огреше о догму православља пророкове науке, објашњавају право коментаристички у вези са религијом.

Сваки од њих у расправи извесног питања, има у виду дело кога свога претходника; њега се слепо држи, не уносећи никаквих нових мисли, никаквих нових савремених појмова. Тиме је првобитна расправа, кад би се нашао још који, који би нашао за потребно објасни коментаре ранијег коментатора, добијала само у обиму, али не и у садржини. Од једне незнатне расправице постарала је грдна књижурина са ваздан бележака и примедаба са стране. Све опет то скупа узев није садржано у ствари ништа ново.

Из овога лако је разумети, да при таквом начину објашњавања права, тешко је било доћи до одређеније науке, којом би се обухватили сви конкретни случајеви, изазвани потребама напреднијег и културнијег живота народног, кад већ утврђеног закона није било.

С тога и оно мало правника, што је пре појаве овог законика било, није било у стању да одговори своме позиву. Осим тога, кад се има у виду још и ово: да је знање правне науке била искључива привилегија само неколико верских људи; кад се зна да је тенденција појединих султана, нарочито после султана Седима III била да ограничи делокруг њиховог рада, који се испољавао у свима државним пословима, — може се појмити колико су владоци и присталице реформе полагали на сређивање приватноправних

односа, који сачињавају базис свакодневног живота једног народа.

Задатак комисије, којој је био поверен овај посао, био је веома тежак. Она је имала да на основу коранских одредаба и традиције о пророку (суне) главних извора (асл-ул-асл) турског права; на основу једнообразних решења старијих правника (идма) и на основу правне аналогije (кијас), пабирчећи и разбијајући главу са преводом и разумевањем двосмислених а понекад и бесмислених пасуса правничко-верских дела арапске књижевности, створи нешто јасно и прецизно, чиме би биле обухваћене све приватно-правне радње савременог им друштва свих падишахових поданика без разлике вероисповести.

Отуда је испало да овај законик, и ако је део *шериијата*, верског турског права, обухвата само тражбено право, само одредбе које не стоје у вези са породицом и њеним устројством. Све што се на њу односи спада у домен чисто верског права. Према томе правне одредбе које се тичу те установе имају се применити само на правоверне, не водећи рачуна о поданицима осталих вероисповести. Они су остављени њиховим верским шефовима, да им према одредбама њихове религије одређују и расправљају личне и породичне односе.

Осем тога комисија је у своме раду морала отварати четворе очи да и међу делима арапских правника одабере само она чији су писци доказани следбеници великог имама Еду Ханифе, чије је учење признато као једино православно међу поданицима османових потомака.

Овом приликом морамо нагласити да у Мухамеданству има четири разне школе које се називају по имену њихових твораца. Али најстарија и најраспрострањенија међу њима, која важи за сву скоро турску империју, то је школа Имама, Азама Еду-Ханифе. Он је рођен још за живота пророковог. И по времену свога рођења и умешношћу и знањем својим заслужује понајвише пажње, пошто се он први међу имамима, повукао у своју џамију, у Багдаду, и далеко од света, без икаквог налога претпостављене му власти, ставио себи за задатак да заједно са својим ђацима састави *corpus juris* Ислама. Његови ђаци Имама Зуфер, Имама Ебу-Јусуф и Имама Мухамед ел Шејбани, од којих је Ебу-Јусуф био велика државна чињеница за време Калифа Мансуре, на-



ставили су учитељев посао. И њих четворо успели су, да на темељу положеном од Великог Имама подигну зграду му-сломанскога права. Из њихових дела као и из дела потоњих правника који су обрадили мухамеданску правну науку према нагонима постављеним од горњих имама, црпла је комисија потребни јој материјал, за састав постојећег тур-ског грађанског законика.

Најзад, после дужег времена и великих напора, успела је дотична комисија да 10. марта 1869 год. (8. мухарема 1286. г.) објави своју прву књигу. За њом је у извесним размацима у року од пуних скоро седам година изишло и осталих 15 књига. Тек 26. шабана 1293 год. изишла је последња свеска овог законика и тиме је био завршен рад дотичне комисије.

Законик овај познат је у турском законодавству под именом *мецелле*; састоји се из 1851. параграф, подељених у 16 књига ових: о продаји и куповини; о најму; о јем-ству, о преносу права; о залози; о остави; о поклону; о несавесној државини; о стављању под старатељство (интер-дикцији), насиљу и праву откупа; о ортаклуку; о пуномоћ-ству; о поравнању и опраштању друга; о парницама; о доказима; о пресуди.

Из начина којим је овај материјал срећен види се да је на дотичну комисију утицао у неколико француски гра-ђански законик.

Ради бољег разумевања, пошто је комисија била свесна интелектуалног нивоа оних који су имали примењивати ове одредбе, она је гледала, у колико је могла, да систематизира материјал и почиње са дефиницијом права. Само је та де-финиција тако да са гледишта правног не може издржати критику, јер је у њој читава теорија теолошких погледа и назора о Богу и дужностима према Богу а на другом тек месту нешто о праву. А то је опет појмљиво по себи, кад се зна већ да је појам права код Мусломана нераздвојен од религије. Затим у 99 других параграфа комисија је обу-хватила све правне принципе, наравно на арапском, који су по њеном схватању имали да послуже као основ ра-зумевању даљих излагања. Али, разуме се, и у томе није ни мало успела, јер су та правила занесена у таквом облику да више буне читаоца него што му помажу. Тек с пара-

графом 101 почиње, бар по имену, прва књига; књига о продаји.

Пред сваком књигом стоји по један предговор који обухвата дефиницију и терминологију онога о чему се говори. За тим следује материјал подељен у главе, које су по потреби подељене у одељке подељене у параграфе иуне понекад примера којим би се имао објаснити текст.

1. Књига о уговору о продаји (китаб ел бују) била је публикована 8. мухарема 1286. год. Она садржи 303 §§. По раније реченом њој претходи један предговор, а остало је подељено у 7 глава. Овај је предговор изузетно доста дугачак и обухвата пуних 66 §§, а ипак не садржи оно што се њиме хтело, судећи по предговорима идућих књига. Починјући говор о продаји, дотична је комисија нашла за сходно, пошто јој је посао био такав да мора одмах да упадне на *medius res* да упозна читаоца са уговорима у опште, уговорачима, и начину закључивања уговора, да га позна са стварима и свем што се на њих односи, те је тако сама терминологија уговора о продаји морала да уђе под главу што није случај у идућим књигама.

2. Књига о најму (китаб ул ипарат) ступила је у живот 6. зилкаде 1286. год. Она обухвата §§ од 405 до 612, подељена је у 8 глава и један предговор.

3. Књига о јемству (китаб ел kefale) датира од 18. мухарема 1287. год. и обухвата §§ од 612—673. Она је подељена у један предговор и 3 главе.

4. Књига о преносу права (китаб ел хавале) садржи две главе и један предговор обухваћених у 28 §§. Публикована је 25. сефера 1288 год.

5. Књига о залози (китаб еррехн) садржи 61 § подељен у 4 главе којим претходи предговор. Она је публикована једновремено са претходном књигом, 25. сефера 1288 год.

6. Књига о остави (китаб ел еманат) обухвата §§ од 762 до 833, подељених у један предговор и 3 главе. Ова књига датира од од 24. зилхице 1288 год.

7. Књига о поклонима (китаб ел хибе) подељена је у две главе и један предговор, обухваћено у §§ 833—881. Обнародована је 29. мухарема 1289. год.

8. Књига о несавесној државини (китаб ел гасп) обухвата §§ 881—941, подељених у две главе са предговором. Угледала је света 23. реби ул ахира 1289. год.

9. Књига о стављању под старатељство, насиљу и праву откупа (китаб ел хепр у елићрах у ешшуфа) садржи један предговор 3 главе и §§ од 941—1045; а датира од 16. реби ул ахира 1290. год.

10. Књига о ортаклуку (китаб ешшеркет) подељена је у један предговор и 8 глава, садржи 444 §§ и обнародована је 16. цемази-ул-ахира 1891. год.

11. Књига о пуномоћству (китаб ел већале) од 20. цемази-ул-евел 1291. год. садржи предговор и три главе у 92 параграфа

12. Књига о поравнању и опраштању дуга (китаб ессулх у ел ибра) подељена у 4 главе са једним предговором и обухвата §§ 1531—1572. Издата је 6. шевала 1291. године.

13. Књига о признању (китаб ел икрат) обухваћена је у параграфима 1572—1676 подељених у 4 главе и у један обавезни предговор, а датира од 9. цемази-ул-евела 1293. год.

14. Књига о споровима (китаб ел дава) О томе говоре параграфи 1613—1676, подељени само у 2 књиге и један предговор. Овај је део обнародован 9. цемази ул ахира 1293.

15. Књига о доказима (китаб ел бејнат) датира од 26. шабана 1293. год., подељена је у 4 главе и један предговор а обухвата §§ 1676—1784.

16. Најзад књига о пресуди и судским одлукама (китаб ел каза) почиње § 1784 и иде до краја. Подељена је у 4 књиге са уобичајеним предговором и публикована је у исто време кад и ранија то јест 26. шабана 1293. год. И тиме је завршен рад комисије на пољу грађанског права.

Др. А. П. Христић.

## КРИМИНАЛНИ МУЗЕЈ

Видео сам једну лепу и корисну ствар и желим да у нашу средину пренесем једну корисну идеју.

У великој згради берлинске полиције на Александарплацу налази се *Криминални Музеј*. Он није велики. Смештен је у једној соби средње величине и има у себи око три стотине предмета. То су *срества којима су се злочинци служили за извршење злочина или на којима је злочин извршен*. Ови су предмети за време трајања истраге саставни део аката и кад-кад имају велике правне вредности при одређивању квалификације кривичнога дела и енергије противправне воље деликвентове. Али кад је процес дефинитивно завршен, да ли је довољно разложно и ове предмете заједно са осталим актима сахранити у судске архиве? Да ли не би било корисно пробрати од њих оне који су ма у ком погледу *психолошка и интелектуална карактеристичка злочиначког света*, или могу доцније да послуже за практичну поуку, па их сакупити у једну збирку, један музеј?

Извесно се овим мислима руководила и берлинска полициска управа кад је установила Криминални Музеј. И она је имала пунога права. Овај Музеј, који је у току свога развијања, може да буде од драгоцене користи.

Један сат бављења, колико се тамо проведе разгледајући предмете и слушајући објашњења, оставља силан утисак. Крвави ножеви и одело, ватрено оружје свију форми, генијалне конструкције многобројног другог оруђа за извршење злочина, извијене челичне касе као слабо оруђе, фалсификовани новци и банкноте, неморални пртежи и кипови — све вас то пренесе у један свет савршено нов и непознат и буди хиљаде мисли. Овај музеј у истини служи непосредном, експерименталном упознавању злочинаца. Ту се у мислима роји један суров свет, који се не грози просицања људске крви, свет који на незаконит начин без приреднога рада долази до материјалних добара, али у исто време свет лукав, досетљив, интеллигентан па кад-кад чак и генијалан. Ту се на појединим предметима јасно гледа тешка борба између правног поретка и противправног поретка (јер

злочиначки свет има данас своју организацију, своје власти и своја средства силе, изведену до крајњих граница као потпуна антитеза државној организацији).

За стручњака има овакав Музеј великога практичног интереса. Без довољнога познавања свију особина свога противника не може се са успехом водити борба противу њега. При том искуство које су претходници имали треба нама корисно да послужи. А то ће моћи бити ако ми то искуство инкорпоришемо, ако га у једној лако појамној и упечатљивој форми остављамо потомцима.

У берлинском Музеју се даду н. пр. видети крвави трагови на свима врстама челичних и получеличних ножева, за тим на многобројним врстама дрвета, на вешу и оделу од свега предива које се за плетење и ткање употребљује. Ти су трагови сасма различитога облика и различите боје јер се на њих увек врши различито дејство из хемијског састава предмета на којима се налазе. Невешто око много пута не би разликовало кап мастила од капи крви. Да ли је крв људска или животињска не може се свакако закључити без микроскопског посматрања и детаљне анализе, али оно што је важно за органе истражне власти, јесте: да у опште могу распознати крвави траг, који је у много случајева од велике доказне важности. Лена компарација трагова у музеју може дакле да донесе велике користи.

Посумњало се на једнога поштоношу да је извршио извесно убиство. При претресу стана код њега су нађена четири револвера. При сравању метака од тих револвера са метцима извађеним и тела убијенога приметил се осетна разлика. Закључак би био да он убиство није извршио. Али је истражни чиновник приметио да метци у убијеноме имају нешто неправилан облик и да баш у тој неправилности њиховој лежи неједнакост са метцима за нађене револвере. Он је онда преко стручњака испитивао унутрашњу конструкцију душе револверских цеви и утврдио неправилност изолучености цеви код једнога револвера. Кад је сад из тога револвера опаљен један метак, онда је он трећем о неправилно изолучену цев добио такође неправилан облик, различит од његовога првобитног облика. Тај избачени метак (куршум) био је савршено једнак метцима који су нађени у телу убијенога. Логичан је закључак био да је убиство

извршено тим леворвером. Оптужени није признао дело, али је ипак осуђен. Тек кад је пресуда постала извршном он је дао признање. У музеју стоје сви леворвери са фотографисаном душом цев и метцима пре и после опаљивања. После оваквога искуства и суд и истражни чиновници, кад се у сличном положају нађу неће се дати преварити.

Таквих примера кориснога искуства има много и ја их нећу набрајати. Овај је један довољан да покаже како Криминални Музеј, пажљиво аранжиран, боље него икаква књига, боље него многа предавања, може да буде *практична школа* за све државне органе који се баве борбом противу криминалитета, са свим разумљива, јер је експериментална, чак и за оног жандарма, који је пре своје јавне функције чувао сваки дан двадесет оваца. А корисност таквога школовања је несумњива.

Али је Криминални Музеј од особитога интереса нарочито као карактеристика довитљивости и интелигенције злочиначког света. У берлинском музеју на пр. стоје једне виле и поред њих једно парче пушчаног кундака са орозом. На први поглед ништа опасно. Тим се међутим послужио један сељак да сакривено однесе дугу пушку до места где му је она требала. На име, он је извадио цев из кундака. Затим је избушио држалицу на својим вилама и унутра уметнуо целу цев. Од кундака отсекао је и бадио целу облогу уз цев и главу кундака позади, јер му је све то потребно само ради угодности руке а не и за експлозивну функцију пушке. Оставио је једино место где је утврђен ороз и за једну шаку дрвета, колико да се може држати руком. То мало парче метнуо је у цев, бадио виле на раме и мирно ишао друмом. Чим му је затребало он је за час склопио пушку. — Или, други је помоћу врло просте направе крао предмете у варенхаусу (светрговачка радња). Он је узео једну већу кутију, упаковао је и увезао као што се пакује у већој запремини купљена роба у варенхаусу. Са сиуштемном десном руком носио је ту кутију. Са стране до тела он је њу пробушио, колико да рука може ући. Тако је шетао варенхаусом. Предмети су изложени слободном разгледању. Где је год што дохватио он је спуштао у своју кутију а кад би био готов одлазио је љубазно поздрављан од портира као муштерија који је, судећи по пакету, си-

гурно, начинио велики пазар. — Али је најинтересантнија успомена коју буди одело и оружје фамознога Кепеничког Капетана. Пре четири године један коцкар набави капетанско одело и одело неколико војника за своје колеге. Праћен њима он уђе у судницу берлинског предграђа Кепеника и престаји се као владин комесар са журном наредбом да општину прегледа, јер је влада извештена о извесним злоупотребама. Председник му се покори и стави му све на расположење. Кад је уклонио особље из канцеларија капетан покупи све што је нашао у општинској каси и онда се нагло удаљи. Убрзо је ухваћен. Догађај је изазвао у Немачкој читаву сензацију и као успомена на њега стоји у Музеју одело Кепеничког Капетана.

Средства којима се где кад врше злочини сасма су оригинална, нова, и показују велику интелигенцију, изумевачку снагу, па чак и генијалност злочинчеву. Колика је огромна штета што сјајне способности, које у њему леже, нису стављене у службу људскога друштва, него се извргле у службу противу њега!

У Музеју има велика количина фалсификованог златног, сребрног и папирног новца. Неки је фалсификат груб, али их има тако финих да је просто немогућно разликовање. Удешена је имитација по тежини употребом бакарних легура које су позлаћене или посребљене, тако да и звек знатним делом имитирају, и ваља бити особити стручњак па их распознавати. Код банкнота је још веће савршенство. Једна од њих већ је сва подерана. Она је неколико година циркулисала у саобраћају док се утврдило да је лажна.

Један мали фењерчић конструисан је на форму фотографског апарата. Он баца само једну групу зракова и концентрише их на узан простор. Тако злочинац може да добије светлости свуда где му је нужно а да се то не примети. Фењер се не гаси него се замрачава малим застором.

На са свим прост начин конструисана је једна паклена машина. Она је у циљу убиства послата као пакет извесноме вишем полицајском чиновнику. Ту је сат будилник навијен да ради, и навијен да звони тачно у оно време кад ће пошта предати пакет адресанту. За сат је привезан пун мали револвер. Ороз му је запет али није утврђен дизалицом, него је за главу везан једном канапом која је другим

крајем везана за навојну алку од федера за звонење на сату. Кад дође одређено време за звонење, т. ј. кад пошта преда пакет адресанту, онда ће федер за звонење сата почети да ради. Навојна алка ће се окренути за 180 степени, канапа, којом је ороз за њу везан, отпустиће се, ороз ће пасти и револвер ће опалити; затим ће навојна алка у окретању помоћу затезања и отпуштања канапа опет дизати и спуштати ороз, тим окретати ваљак и испалити свих шест метака. Вероватноћа за извршење убиства постоји.

Једна челична, тешка каса стоји сва разлупана и извијена. На њој је велики број инструмената за разбијање. Ту су фино израђени ножеви и тестере за пресецање шрафова, ту кљеште за подухватање, ту велике прорезане штангле за савлађивање великога отпора малим напоном снаге. Али од свега је најинтересантији један кључ. Он је начињен од еластичнога метала, који је довољно чврст. Кад се метне у браву, ако ма где закачи он је снажан да отвори ринглу. Најће ли пак на изрезу који му сметају у пролазу, он се увије и мимоиђе их. Местимичним увијањем овај меки метални кључ просто се упакује у изрез на рингли браве, добије дакле форму правога кључа и отвара. Калаужење је ту достигло врхунац.

Био сам у великој Арнхајновој фабрици каса. Интересовала ме је техничка и продукциона организација једнога великог предузећа. Али сам се изненадио кад сам видео да је суштина техничког усавршавања борба противу савршенства злочиначког оруђа за разоравање. Велики број ванредно спремних инжењера бави се једино студијом питања: како да се доскочи напретку злочиначке технике. Кључеви се раде са тачношћу један десетохиљадити од милиметра, па то није помогло. Затим су конструисани кључеви који се уметну у отвор па се помоћу ваљака, кроз компликован механизам тек доведу до браве. Уз то су употребљени јако масивни дуварови. Али ни то није помогло. Злочинци су конструисали апарат за кондензацију ватре, *живога пламена*, који просто расеца растапањем челик и гвожђе кад се на узан простор концентрише. Онда је фабрика израђивала дуварове касених врата не од челика, него је челични оквир набијан слојевима најчвршћега камења. Злочинци су тада бацили ватру и оруђе, па се прихватили *хемијских* пре-



парата. Соковима за разоравање материја они буше све. Фабрика је сад почела радити касе где се у камену масу шахматно умећу бакарне штангле које упијају хемиске разорне материје, и само отежавају, али не спречавају процес разоравања. Затим је конструисана каса са великим бројем рингли дуж врата, али тако да оне имају особину, да чим једна буде отворена друга се затвори, те злочинац мора целу своју операцију да понови. Последња је конструкција једне *саи* касе која се механички у одређено време отвара и затвара, код које је отварање с поља онемогућено, ван ако траје дуго времена. И како ми један инжињер рече, целокупна тежња њихова јесте да процес разоравања отежају и развуку, *да се добије времена*. Том развлачењу служе бакарне штангле, јер тада процес разоравања траје услед упијања преко двадесет сати и потребује велику количину материја. Злочинац се толико дуго не може задржати.

Да злочиначки свет није свет болесних и дегенерисаних, то се већ поодавно знало. Али је нова појава да он у себе прибира људе са тако колосалном интелигенцијом, људе који стоје на највишем ступњу развића науке. У *вишим* друштвеним класама избило је снажно врело криминалитету, док из оног у нижим друштвеним класама он и даље нагло буја.

При таквој стању ствари тачно упознавање са техничком способношћу злочинаца постаје преком потребом органа правног поретка. Један приказ у Музеју његовога техничког оруђа пружаће нам слику његовога интелектуалног развијања, увераваће нас о постојању злочиначке интелигенције, управо аристократије, и упућиваће нас да, не баш ретко, тражимо злочинце у салонима, богатим ресторанима, сјајно одевене, чак друштвено уважене па можда и декорисане. Било би тада мање бесциљних хајки на убоге ђаволе по улицама после сваког извршеног злочина.

\*

Постојање једнога Криминалног Музеја код нас несумњиво би било веома корисно. *А то не кошта ништа*. Ваља имати само организаторске воље. Данас се по канцеларијама полицијских и судских власти не обраћа велика

пажња на предмете злочина, који могу бити врло погодни за карактеристику злочинаца. Њих заинтересоване странке склоне још у току истраге (у својој краткој судској пракси имао сам прилике то видети) или се по свршетку процеса пандурска или практикантска деца играју старим оружјем.

Ја овим чиним јаван апел на Министарство Правде, на професоре Кривичнога Права на Универзитету и на Антропометријско Одељење Министарства Унутрашњих Дела. Ако се они овим питањем заинтересују један мали Криминални Музеј брзо ће се добити у Београду.

Живко Топаловић.

## СУДСКА ХРОНИКА

**Неспособност сведока из § 444. грађ. зак. не може повлачити за собом ништавост тестамената у целом његовом пространству, већ само у онолико у колико се односи на њих или на њихов најближи род.**

— Одлука опште седнице Касац. Суда —

Тужилац Никола тужио је Перу и остале и тражио да суд пресуди, да се поништи тестаменат пок. Савае од 4. Јануара 1906. године, написан од судије за неспорна дела и деловође. Поред других разлога са којих је тражио поништај овог тестамената навео је и ова два: 1., што су тестаментални сведоци Стојадин и Благоје неспособни, што је Стојадин кум пок. Сави, односно туженом Пери, као брату Савином, јер је Сава венчао Стојадина и што се из тестамената види, да су Стојадин и Благоје одређени за извршиоце тестамената и за више година руководе приходима тестаменталног имања, па као такви по чл. 39. зак. о старатељству имају награде и 2., што је Анђа жена сведока Благоја наследница извесне суме по том тестаменту, те на тај начин Благоје, као закони уживалац имовине своје жене па и наслеђевине заинтересован је за одржање овог тестамената и по томе неспособан за сведока.

По свршеном извиђају првостепени је суд одбио тужилоца од тражења као неумесног и недоказаног, јер не стоји ни

један разлог тужилачке стране за поништај тестаментa. У разловима пресуде првост. суд је дао и ову оцену:

Стоји навод тужилачке стране да је тeстaтoр венчао сведока Стојадина, те би се отуда могло извести, да је и брат тeстaтoрa Сaвe тужени Пeрa, који је тeстaмeнтaлни наследник, сродник у другом степену духовног сродства, али такво сродство не предвиђа § 444. грађ. зак., који говори о способности тeстaмeнтaлних сведока, који су сродници тeстaмeнтaлнoм наследнику — као сметњу, т. ј. да такав сродник не може бити тeстaмeнтaлни сведок. Сем тога по грађ. законикy ни у опште кумство, које се ствара венчањем, не сматра се као сродство.

Такође стоји навод тужилачке стране, да је Анђа, жена тeстaмeнтaлног сведока Благоја рођена сестричина тeстaтoрa Сaвe и брата му тeстaмeнтaлног наследника Пeрe, дакле да је Анђа сродница у трећем степену побочног сродства. Но ни овакво сродство сведока са тeстaмeнтaлним наследником не предвиђа § 444. грађ. зак. те ни овај навод не може бити узрок за поништај тестаментa.

Позив тужилачке стране на § 211. грађ. пост. на рочишту, да је по поменутом пропису тeстaмeнтaлни сведок Благоје неспособан што је његова жена Анђа наследница извесне суме по тестаменту и он, као уживалац прихода жeнинoг имања интересован, да овај тестамент остане у снази — неуместан је, јер о таквој неспособности тeстaмeнтaлних сведока говори само § 444. грађ. зак., који такво сродство не предвиђа као сметњу, да такав сродник не може бити тeстaмeнтaлни сведок.

Неуместан је навод тужилачке стране, да су тeстaмeнтaлни сведоци Благоје и Стојадин неспособни по томе, што су они одређени за извршиоце тестаментa за више година и као такви, по чл. 39. зак. о старатељству имају награду, — јер њима тестаментом ништа није ни завештано, а због старалачке награде неспособност сведочења § 444. грађ. зак. не предвиђа који пропис закона говори о способности тeстaмeнтaлних сведока, као што је раније поменуто.

По незадовољству тужилачке стране ову је пресуду одобрио Апелациони Суд пресудом од 2. августа 1907. год. бр. 2992.

По жалби тужилачке стране Касац. Суд, примедбама I одељења од 26. новембра исте год. бр. 10621. поништио је пресуду Апелац. Суда, јер не одговара закону:

„Погрешно је Апелациони Суд узео, да је Благоје могао бити сведок на спорном тестаменту и поред тога, што је у тестаменту остављен легат његовој жени Анђи.

Муж и жена не састављају међу собом различни степен сродства, већ се по канонском праву сматрају за једно тело, што показују и одредбе грађанског законика, јер се у њима не предвиђа која врста сродства постоји између мужа и жене. Па, када по § 444. грађ. зак. не може бити тестаментални сведок онај, који би са лицем, коме је што у тестаменту остављено био еродник у степену који тај § предвиђа, онда је, у овом случају, Благоје могао да буде сведок на тестаменту у толико мање, што је он, према реченом, много ближе својој жени но сви други еродници њени.

Исто тако погрешно је суд узео, да су како речени Благоје тако и Стојадин способни тестаментални сведоци, и ако су они извршиоци тестаamenta.

Из тестаamenta се види, да они као извршиоци тестаamenta имају да рукују знатном заоставштином покојниковом за више година и да изврше многобројне послове. За овај свој труд они могу имати награду по самом закону, што је, по резултату, једно исто, као да им је тестатор сам награду одредио — „*оставио*“ т. ј. они су у оба случаја подједнако заинтересовани сведоци и као такви нису могли бити сведоци по тестаменту, према § 444. у вези са § 10. грађ. законика.

Апелациони Суд је усвојио ове примедбе Касационог Суда, па је нашао, да пресуда првост. суда није на закону основана, јер налази да спорни тестаменат не важи с тога, што по § 444. грађ. зак. не може бити тестаментални сведок онај, који би са лицем, ком је у тестаменту што остављено био у најближем сродству, као родитељи, деца и браћа и остали еродници у том степену. На спорном тестаменту потписан је као сведок Благоје, чијој је жени Анђи пок. Сава истим тестаментом оставио легат. Па како Благоје као муж и жена му Анђа не састављају различне степене сродства, већ се по канонском праву, сматрају за једно тело, што показују и одредбе грађ. законика, јер се у њима не предвиђа

која врста сродства постоји између мужа и жене, те се има узети да је муж својој жени ближи, но сви други сродници, именовани у поменутом законском наређењу, те по томе сведок Благоје, као тестаментални сведок је неспособан.

Тако исто из спорног тестаменталног види се, да су сведоци Благоје и Стојадин и извршиоци тестаментални, као такви имају да рукују знатном заоставшином пок. Саве за више година и да изврше извесне послове. За овај свој труд могу имати награду по самом закону, што је, по резултату, једно исто, као да им је тататор награду одредио, те су они у оба случаја подједнако заинтересовани и као такви не могу бити сведоци на тестаменту према § 444. у вези с § 10. грађ. зак.

Па како је тужилац, по § 178. грађ. пост. доказао своје тражење, јер није написан у присуству два способна сведока, као што се по чл. 168. неспорних правила тражи, то се тестаментални пок. Саве има и огласити за ништаван.

Са ових разлога Апелациони је Суд пресудио (8. децембра 1907. г. под бр. 5279): да се спорни тестаментални пок. поништи.

По жалби тужене стране, Касациони Суд, примедбама I одељења од 3. марта 1908. г. бр. 1776. поништио је ову пресуду Апелационог Суда, јер не одговара закону.

„Усвојивши примедбе I одељења Касац. Суда од 26. новембра 1907. под бр. 10621., Апелациони Суд је погрешно нашао да су: Благоје и Стојадин неспособни као тестаментални сведоци, и на основу тога донео своју одлуку: да се спорни тестаментални пок. Саве поништи.

По закону има две врсте неспособности тестаменталних сведока: једна је апсолутна — § 443. грађ. зак., а друга релативна — § 444. реч. законика. Апсолутна неспособност сведока повлачи за собом ништавост тестаменталног у целини, а релативна само у онолико, у колико се односи на неспособног сведока.

Према овоме, кад је утврђено, да горе именовани тестаментални сведоци спадају у категорију оних лица, која су предвиђена у одредби § 444. грађ. зак., што је и сам Апелациони Суд у разлозима своје пресуде утврдио, онда према томе, њихова неспособност не може повлачити са собом ништавост спорног тестаменталног у целом његовом пространству већ само у онолико у колико се на њих односи“.

На примедбе Касационог Суда Апелациони је Суд 11. марта 1908. год. под бр. 1306. дао ове противразлоге:

Прво. Примедбама својим од 26. новембра 1907. г. бр. 10621., којима је поништио пресуду Апелационог Суда од 2. августа 1907. г. бр. 2992. Касациони је Суд. *императивно* узео, да су тамо означени сведоци Благоје и Стојадин неспособни као тестаментални сведоци. То се јасно види из садржине тих примедба. Тако, у првом делу њиховом Касациони Суд каже: да је Апелациони Суд погрешно узео да је Благоје *могао бити сведок* на спорном тестаменту и поред тога, што је у тестаменту остављен легат његовој жени Анђи, јер састављајући једно тело са женом, дакле као много ближи њој, него сви остали сродници поменути у § 444. грађ. законика, он није могао бити сведок; а у другом делу својих примедба опет вели да Благоје и Стојадин *нису могли бити сведоци*. јер су заинтересовани као извршиоци због награде, која им по закону припада, што значи као да им је тестаментом одређена.

Усвојивши ове и оваке примедбе Касационог Суда, примедбе које су императивно узеле неспособност ових лица као тестаменталних сведока, Апелациони је Суд донео своју пресуду од 8. децембра 1907. год. бр. 5249. и поништио тестаменат пок. Саве у целости. А према оваком стању не стоји то, да је Апелациони Суд погрешно узео да су поменути сведоци *неспособни* и због тога погрешно и поништио тестаменат у целости, као што то примедбе Касационог Суда од 3. марта 1908. г. горе наведене кажу.

Друго. Исто тако Апелациони Суд не може да прими ни разлоге Касационог Суда у примедбама од 3. марта 1908. о апсолутној и релативној неспособности сведока, у колико се ова неспособност тиче дејства на важност тестамена са једне или друге неспособности, јер било да су Благоје и Стојадин апсолутно неспособни — § 443. грађ. законика — било само релативно неспособни — § 444. грађ. законика — као сведоци тестаментални, тестаменат пок. Саве ипак не може остати у целости, а не само делимично, т. ј. у колико се на њих односи, кад би то био случај неспособности сведока, који предвиђа § 444. грађ. законика, као што то узимају примедбе Касационог Суда, — јер се присуство сведока, њихов број и *способност* односе на формалну страну тестамена, т. ј.

тичу се оних услова, који су потребни па да би један тестаменат у опште могао постојати као пуноважан, формалан и свечан правни акт. Те према томе, чим су ти сведоци били *неспособни*, па било то релативно или апсолутно, јасно је, да оних потребних услова за његово пуноважно састављање и стварање није било и, следствено томе, такав тестаменат не може ни егзистирати као тестаменат.

Остајући при својој пресуди од 8. децембра 1907. год., како са разлога тамо наведених, тако и са ових, Апелациони Суд враћа Касационом Суду акту овог спора с молбом, да донесе своју одлуку у пленарној седници, у смислу § 332. грађ. суд. поступка и § 16. устројства Касационог Суда и да у исто време изволи казати, које примедбе Касационог Суда стоје: да ли оне од 26. новембра 1907. г. бр. 10621. или ове од 3. марта 1908. год. бр. 1776“.

Касац. Суд у општој седници одлуком од 3. априла 1908. г. бр. 4236. усвојио је примедбе свога одељења бр. 1776.

Према овим обвезним примедбама Касац. Суда. Апелациони је Суд понсва расмотрио акта спора, па је нашао, да су остали разлози пресуде првост. суда правилни и да је првост. суд правилно узео, да то што су тестаментални сведоци Благоје и Стојадин одређени тестаментом за извршиоце његове, не чини их неспособним као сведоке тестаменталне, како са разлога у пресуди изнесених, тако још и са тога, што извршилац тестаamenta није *сшаралац*, те по закону нема права ни на какву награду за вршење те дужности, и како, даље, њима није одређена никаква награда ни самим тестаментом, то се према томе они не могу ни сматрати, да су у ма ком смислу заинтересовани, те да би за то били неспособни сведоци по § 444. грађ. законика, како то истиче тужилачка страна.

Што се тиче навода тужилачке стране, да спорни тестаменат нема важности за то, што је Анђа, жена сведока Благоја, наследница извесне суме и да је Благоје према томе неспособан да буде тестаментални сведок, Апелац. Суд налази, да не стоји разлог првост. суда, да овај *однос* сведока Благоја не утиче на способност његову, као тестаменталног сведока, и да Благоје, као муж легатарке Анђе, а с гледишта његове неспособности као сведока, не улази у категорију оних неспособних лица, која предвиђа § 444. грађ. законика. Муж

и жена по канонском праву чине једно тело и према томе он је много ближи својој жени, него она лица, која предвиђа поменути § 444. грађ. зак. те према томе у толико пре долази под ту одредбу.

Али правна природа неспособности сведока, коју предвиђа § 444. грађ. зак. није иста као оних, које предвиђају одредбе § 443. и 446. грађ. зак., те према томе ни последице неважности тестаментa, које те различне неспособности производе нису једнаке :

Кад се пажљиво разгледају све ове одредбе грађанског законика (§§ 444., 443. и 446.) онда излази, да у њима наш грађански законик разликује две врсте неспособних сведока: апсолутно и релативно неспособних. Апсолутно су неспособни они сведоци, које предвиђају §§ 443. и 446. грађ. законика; таква лица апсолутно не могу да буду сведоци на тестаменту. То јасно излази из речи: „не могу сведоци завештања бити“ у § 443. и „да се не узимају за сведоке“ у § 446. законика. Релативно су неспособни оне они сведоци, које предвиђа одредба § 444. грађ. законика. Таква лица не могу да буду сведоци само *за себе* и *своје најближе сроднике*; то се јасно види из речи: „не може за себе сведочити“ у § 444. грађ. законика; јер је правило, да нико не може бити сведок у својој властитој ствари или у ствари својих најближих сродника.

Као *правна последица* ових двеју категорија неспособности сведока јесте и постојање и *двеју врста нулитета* тестаментa. Тако, ако су сведоци апсолутно неспособни, наступа тоталан нулитет тестаментa, нулитет свих његових диспозиција. Одредбе § 443. и 446. императивне су и прохибитивне; то тврде речи: „не могу бити сведоци“, „да се за сведоке не узимају; а ако су сведоци релативно неспособни, наступа парцијалан, делимичан нулитет само оне његове диспозиције, која се односи на наслеђе, легат или у опште на корист завештану дотичном сведоку или његовој најближој родбини. То се види из речи у § 444. грађ. законика: „*не може за себе сведочити*“. За друга завештања, дакле, може да сведочи.

Да је законодавац друкчије хтео, да је хтео нулитет целог тестаментa и у случају *релативне* неспособности тестаменталних сведока, он, пре свега, такве сведоке не би



статуирао у засебан параграф, а, у другом реду, изрекао би и за њих императивну забрану, као што је то учинио у одредбама §§ 443. и 446. грађ. зак., за апсолутно неспособне сведоке.

Из ове утврђене разлике неспособности сведока и последица, које отуд излазе, а према наведеним одредбама грађанског законика јасно излази, да је и неспособност сведока Благоја *само релативне природе* и да према томе и §-у 444. грађ. зак. та његова неспособност нема за последицу неважност целог спорног тестаментa, него само оне диспозиције његове, којом је сведоковој жени Анђи остављено 500 динара, т. ј. оне диспозиције, која се односи на његову жену Анђу, те се, према томе, спорни тестамент у томе делу има и поништити; а од тражења тужилачке стране, да се овај тестамент у свима осталим деловима огласи за неважећи, т. ј. да се у целости огласи за неважећи, тужилачка се страна има одбити, јер за тако поништавање није изнела ни један законски узрок.

Са ових разлога и оних у пресуди првостепеног суда, у колико овим нису измењени, Апелациони је суд (16. априла 1908. год. под бр. 1981) пресудио: да се тестаментална одредба у спорном тестаменту пок. Саве, којом је одредбом остављено Анђи жени сведока Благоја 500 динара, *поништити*; а од осталог тражења да се поменути спорни тестамент поништи и у осталим својим деловима, тужилачка страна *одбија се*.

Д. Н. Драгутиновић.

**Старатељски судија надлежан је да одобри или не одобри удају девојци, која има пуних осамнаест година, а нема одобрења родитеља или старатеља, само ако није напунила двадесет прву годину.**

Сматрајући да су одредбе § 69. тач. в. §§ 73. и 150. грађ. законика у противности са прописом § 141. крив. законика, те их, према томе, старатељске судије разво тумаче и примењују у питању давања дозвола пупилама за брак, — Министар Правде молио је Касацони Суд, да у смислу тач. 2. § 16. закона о устројству Касац. Суда, донесе потребно објашњење.

Касациони Суд у општој седници (15. новембра 1904. год. бр. 10385) нашао је, да у овом случају нити има кон-традикције нити какве нејасности:

„Одредба § 141. крив. законика претпоставља редовно стање у односу родитељске власти између родитеља и деце, те с тога и стоји у § 150. грађ. законика, да тек по навршењу двадесет прве године престаје родитељска власт над децом.

Ну ово правило има и свој изузетак, у ком случају и пре навршеног пунолетства т. ј. пре навршене двадесет прве године, а без дозволе родитељске или старатељске, може се дозволити ступање у брак решењем старатељског судије — чл. 75. закона о старатељству.

Па како та решења, према чл. 9. зак. о старатељству, подлеже расматрању Апелационог Суда, по изјављеној жалби, то је тим самим пренета и дужност на Апелациони Суд те да се он стара за одржање једнообразности у примени законских прописа на поједине случајеве, па и на случајеве покренуте овим питањем“.

Један такав случај решен је у одељењу Апелационог Суда:

Живадинка кћи пок. А. М. молила је старатељског судију, да јој одобри да се уда за Драгољуба сина В. Г. Мати и браћа јој одобрила су ову удају. Драгољуб је изјавио, да хоће да узме Живадинку, а његов отац за доказ, да је Драгољуб способан за брак, поднео је лекарско уверење, из кога се види, да је Драгољуб неспособан за брак. Ну и поред тога, што се уверењем лекарским тврди, да је Драгољуб неспособан за брак, отац његов понова је молио судију, да ову удају одобри, тврдећи противно, да је Драгољуб способан за брак.

Старатељски судија је решио, да се Живадинци не дозволи да ступи у брак са Драгољубом, јер се из лекарског уверења види, да Драгољуб није способан за брачне дужности, те би из оваквог брака могле наступити штетне последице за Живадинку, због чега се овај брак, као штетан за Живадинку не може одобрити, — заснивајући ово решење на одредбама чл. 75. и 94. зак. о старатељству, § 69. тач. г. §§ 75. и 115. грађ. зак. и закона о таксама.

Против овог решења изјавио је жалбу Апелационом Суду С., брат Живадинкин, незадовољан тим решењем:

„Из приложеног уверења суда општине д. с., као јавне исправе, види се, да моја сестра Живадинка, која је тражила одобрење г. старатељског судије за удају има пуних двадесет година.

Из тач. 2. § 75. зак. о саратељству види се, да је за удадбу пупиле потребно покрај старатељског и одобрење старатељског судије, но да се тим не мењају одредбе последњег става § 150. грађ. законика, који гласи: „*иакође и кћи од 18 година може се удаити, нијих јој родитељи забрањити или на њуи ситати могу*“. Кад моја сестра има више од 18 година и кад јој у то доба старости ни родитељ, који се највише пашти за добро свога детета, не може стати на пут удадби, онда још мање може имати то право старатељски судија, који по духу закона о старатељству само заступа умрлог родитеља.

„Са ових разлога, жалећи се Апелационом Суду, молим га, да предње решење старатељског судије изволи поништити и наредити му, да ме решењем извести, да Живадинци није ни потребно одобрење старатељског судије, кад она има пуних осамнаест година“.

Апелац. Суд у II одељењу, решењем од 14. децембра 1905. г. бр. 4954. оснажио је решење старатељског судије.

Д. Н. Драгутиновић.

### Одлука опште седнице Касационог Суда.

Касациони је суд, у својој општој седници, проучио питање Господина Министра Правде од 17. марта Бр. 4701. односно протоколисања фирме, па је нашао:

Тежња закона о радњама је да се очува истинитост и јавност фирама и стога у своме члану другом има наређење по коме у натпис (шилт који се истиче на видном месту на радњи, мора ући цело име и презиме сопственика радње ако је сам, а ако је више од двојице онда цела имена и презимена или бар презимена двојице другара.

На тај начин и ако кроз наш трговачки закон није спроведено начело истинитости фирме, ипак ће се ово наређење закона о радњама, да измена трговачког закона, ко-

лико толико сузбити протоколисање фирмама на до сада практиковани начин којим се прикрива прави сопственик и публика одржава у заблуди односно тога ко је прави господар радње.

Ово посредно дејство чл. 2. закона о радњама и навело је београдски трговачки суд а с њиме и једно одељење Касационог Суда да од оних који протоколишу фирме, траже да не само истицање натписа него и протоколисање фирме врше у духу тога законског наређења; јер кад већ у натпис, који је стално изложен јавности, морају ући пуна имена и презимена, односно пуна презимена сопственика радње, онда зашто се то не би унело и у саму фирму, пошто сви другари јавног друштва и онако потписују само протоколисање фирме и тај акт објављују преко службених новина.

Међу тим и ако је тако схватање теоријски правилно и практички корисно, ипак је Касациони Суд, у својој општој седници нашао да се оно не може задржати у судској пракси, јер долази у сукоб с позитивним наређењима трговачког закона, јер по наређењу другог одељка § 23. трг. зак., „заједничка фирма код јавних ортаклука састоји се из имена свију ортака, или из имена једног или више њих с придодатком и друштво“.

Према наведеноме, Касациони Суд на прво и друго питање одговара: да чл. 2. зак. о радњама није замена § 23. тргов. зак. јер то наређење није у духу закона о радњама законодавним путем измењено нити укинута, па према томе и сад а и кад закон о радњама ступи у своју потпуну важност, протоколисање фирмама има се вршити у смислу наведеног наређења § 23. трг. зак.

Што се тиче последњег питања, Касац. Суд налази да је закон о радњама, према наређењу свог чл. 164. ступио у живот у погледу функција комора. Па како је чланом 5. тога закона стављено у дужност коморама да одобравају отварање радња, и како су сопственици нових радња дужни да поднесу комори и имена господара будућих радња, то је саввим логична последица да је чл. 2. који долази у атрибуције комора ступио на снагу оног дана кад је ступило у важност и наређење о коморама, и да према томе сопственици нових радња морају своје натписе удесити према наређењу поменутог члана другог.

## ПРЕГЛЕД НОВИЈЕ ЕКОНОМСКЕ И ФИНАНСИЈСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ

## О акционарским друштвима и о банкама.

## II

*Prof. Dr. Robert Liefmann, Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften, Eine Studie über den modernen Kapitalismus und Effektenwesen, Jena, Gustav Fischer, 1909, X+495.*

Пре неколико година написао је професор Лифман једну књигу о картелима и трустовима (*Kartelle und Trusts, Stuttgart, Ernest Heinrich Moritz, 1905, 2. Auflage, 1905*), која је била лепо примљена. Лифман је већ ту имао прилике да, као и доцније, приликом свога путовања по Америци, уочи какву велику важност играју финансијска друштва у модерној економској продукцији. Лифман се је задржао на идеји да економска продукција добија у овом правцу једну специјалну форму и да капитал у економском смислу те речи узима све више форму акција и обвезница (*Effektenkapitalismus*). А да би својим идејама дао конкретну основу, Лифман ним је изнео и реална факта на основу којих је дошао до својих генералних идеја. Тако је постала књига о којој мислимо да кажемо неколико речи.

Лифманово дело подељено је у две партије. Прва партија је теоријска, у њој се студирају генералне идеје на основу факата који су изнети у другом, аналитичком, делу. У првој глави овог првог дела бави се Лифман теоријским разлагањем *Effektenkapitalismus-a*. Дефиниција ове врсте капитализма доста је проста. Суштина таквог капитализма састоји се у томе што се све већи део новчаног капитала улаже у акције и обвезнице, и што се тако исто велики део природних или стварних капитала дели на акције и на облигације. И док је ова идеја за Лифмана јасна и не захтева даља и специјалнија излагања, дотле он не сматра да је сам појам о капиталу у економском смислу прост и да је његова дефиниција лака. Тим поводом улази Лифман у једну доста суптилну анализу, критикује оно што је до сада о томе речено, и долази после дуге научне анализе до — како нам се чини — врло сумњивих резултата. Лифман нам каже да је Маркс први сматрао капитал као главан фактор у модерној економској продукцији, и то је тачно; он мисли такође да је Ласал први употребио овај термин да означи извесну одређену периоду у економском развићу друштва, само је то далеко мање сигурно. Али Лифман интересују много више они теоритичари који су, према развијању капитала, према егзистенцији или неегзистенцији капиталистичке продукције, створили извесну поделу, извесне фазе у економској еволуцији друштва. Он критикује и систем Шефла и Вихера, а нарочито се задржава на систему који је Сомбарт изнео у својем познатом делу о модерном капитализму. Сомбарт заиста мисли да се економска еволуција европских народа, после пропасти старе културе, може поделити у три главна периода. Први би период био феудални, други би припао времену организованог ручног рада, а трећи би период био окарактерисан капиталистич-

ком продукцијом. Сомбарт верује и у један четврти период који би требало да буде период социјализма. По Лифману оваква је подела немогућа. Шта значи капитал у економском смислу? Капиталом се назива свако добро, ма какво било, које се употребљује за продукцију каквог другог добра, и кад ствар тако стоји, не може, збиља, бити никакве епохе у економској еволуцији која у исто време не би била и капиталистичка епоха. Овде Лифман има потпуно право. Само нема право најпре, што овој ствари даје и сувише велику важност и што мисли да је због овог настала извесна фатална конфузија у економском значењу капитала; затим што заборава да су и Шефел и Вихер и Сомбарт, који су несумњиво знали врло добро за горњу дефиницију капитала, узели реч *kapital* у ужем смислу, т. ј. као новчани капитал који је био потребан већ у поље концентрисаној и технички организованомј продукцији. То се, у осталом, јасно види из њихових разлагања, која се у првом реду односе на капиталистичку продукцију. — Али док Лифман не налази да су споменути аутори правилно одредили периоде економске еволуције, дотле он хоће да да своју поделу, која би се оснивала само на *облику* капитала. Он разликује три епохе. Прва је епоха природног или стварног капитала, т. ј. епоха где се капитал јавља само у стварима, н. пр. у алату, роби, машинама и т. д. Друга је епоха новчаног капитала, т. ј. епоха у којој се новац улаже у продукцију као капитал. Што се више улази у фазу новчаног капитала, то се све више развија једна прелазна епоха, у којој игра велику улогу позајмљени капитал (*Leihkapitalismus*) и која са све већим развијањем банака и брза води последњој етапи: капиталу у виду акција и обвезница (*Effektenkapitalismus*). Тако нас је Лифман после једног другог алтернативног разлагања и после једне вештачке поделе довео до специјалне форме капитала коју хоће да студира.

Пошто је модеран капитал у већини случајева подељен на акције и облигације, има он за консеквенцију две врло значајне појаве: они који располажу са капиталом и желе да га иласпрају имају велики избор и могу свој капитал на разна предузећа да распореде, могу да узму *удела* у разним предузећима; они који траже новчани капитал морају под утицајем капитала у овој специјалној форми (у форми акција и облигација) да се управљају по једној специјалној форми која је данас позната под термином *финансирања*. *Узимати удела*, дакле, и *финансирати* разна економска предузећа, резултат је данашње специјалне форме капитала, који се јавља у акцијама и у облигацијама. А да би се ове две економске радње што лакше вршиле, добијамо друштва која узимају учешћа у економским предузећима, и која ћемо назвати краткоће ради *учествујућим* друштвима (*Beteiligungsgesellschaften*), и друштва која ће финансирати таква предузећа и која ћемо звати *финансијским* друштвима (*Finanzierungsgesellschaften*). Оваква друштва студира Лифман у другим двома главама свог теоријског дела. Он аналише особине и програм оваквих друштава и практичне резултате који отуда произлазе. Он нам н. пр. каже да друштва која узимају удела у разним предузећима имају као консеквенцију на првом месту поделу ризика при таквим предузећима. А услед мобилности у таквом учешћу, која се огледа у супституцији акција и облигација, наступају још друге, често врло корисне економске последице.

Предузећа извесне врсте може за тај начин да проширују сферу својих утицаја и на друга предузећа истога рода или њему блиска. — Прелазећи на финансијска друштва, Лиџман констатује да она имају за задатак да створе новац за извесна предузећа, али да дефиниција тих друштава није проста ствар, јер она набављају новац под извесним специјалним формама и употребљују га на извешан одређени начин. Финансирати је, дакле, по Лиџману *набавка капитала*, и то сталног капитала, а не капиталала која би служила док се само један посао од кратког рока не сврши (јер би ово било стварање кредита за краће време) да би се остварило извесно предузеће. По овој дефиницији, финансирати се могу н. пр. железнице, грађење канала, и т.д. али не би било тачно рећи да се финансирају н. пр. државни зајмови. Обично се финансирају туђа предузећа, а финансирају их они који располажу са много ликвидног новца; у Немачкој то раде већином банке, у Енглеској нарочите компаније или приватна лица. Али осим банака и нарочитих компанија које имају за главни задатак да друга предузећа или друге компаније или друштва финансирају, финансирају могу предузети још и разна индустријска друштва, која се проширују и увећавају на тај начин што финансирају слична предузећа: на послетку и држава може у извесним случајевима да финансира извесна индустријска предузећа која су од општег значаја. Свакој овакој врсти финансирања, и од стране банака, и од стране специјалних друштава за финансирање, као и од стране индустријских предузећа, посвећује Лиџман по један параграф. Он нам даје доста конкретних примера, али се тиме самим удаљава од теоријског разлагања, које је требало да узме главно место у овом првом делу његове књиге. У опште, Лиџман није успео да својим теоријским разлагањима да генералнији израз и научну форму: оне увек вреде само за специјалне случајеве, који су их директно изазвали. Ово је у толико више штета што су поједине његове идеје интересантне, и што је он добро уочио недостатак у извесним економским терминима.

Други део Лиџманове књиге бољи је у толико што у њему несад износи конкретна факта, која је у већини случајева имао прилике изблиза да студира. Али како је излагање факата овде главна ствар, то се Лиџману може учинити једна генерална забелешка: он на име узима при студији извесних предузећа већ застареле статистичке податке, а често се зауставља у прегледима биланса на неколико година раније но што је то морао да учини по датуму када је његова књига била публикована. Тако нам недостаје баш оно што нам је најпотребније: не знамо право стање појединих финансијских друштава у последњој фази њиховог развоја. Друга генерална забелешка била би што Лиџман врло несразмерно студира поједина друштва и предузећа: задржава се дуго на онима која су му боље позната (Америка, Немачка) прелазни врло брзо преко оних где је документација тежа (Енглеска, Француска). Кад се одузму ове забелешке, други део Лиџманове књиге, у коме је опис факата, садржи врло интересантних података за економску и финансијску активност последњих десетина година. Овај део Лиџмановог рада подељен је у четири главе, које се баве; 1.) друштвима за набавку капитала (*Kapitalanlagegesellschaften*) 2.) друштвима за контролу ефеката (*Kontrollgesellschaften*) 3.) друштвима са преузимање ефеката

(Effekten-Uebernahmgesellschaften и 4.) финансијским друштвима (Finanzierungsgesellschaften).

*Raphael-Georges Lévy*, Banques d'émission et tresors publics. Paris, Hachette, 1911. XXIV + 628.

Онај део финансијске науке који се бави банкама што имају право на издавање новчаница, обухвата сва питања о банкама у најширем смислу. Леви нам је показао, врло лепо, још на првој страни своје опсежне књиге да не мисли да се бави свима питањима која би се могла студирати овом приликом. Он је себи ставио у задатак да нам изнесе само најинтересантнији однос тих банака, однос које оне имају спрема државе и утицај који врше на државни кредит. Овај однос је од тако великог значаја да је појава Левијеве књиге сасвим оправдана, тим пре што банке које издају новчанице до сада нису студирале са овог гледишта ни у овом обиму, премда о њима иначе постоји читава литература. Издавање новчаница право је државно, и кад држава то своје право пренесе на извесно приватно финансијско друштво, она тим ствара нарочити однос између себе и тог друштва, и она је сада упућена да тај однос регулише. А како су новчанице исто тако новац као и металан новац то ће такве банке утицајем својим на курс новчаница утицати и на државни кредит. Али поред ових односа који су ту у сваком моменту и која би се према томе могли назвати *сталним* односима, има још односа између државе и емисионих банака који се појављују у појединим моментима, као н. пр. када се у извесним великим финансијским кризама држава обраћа овим банкама за финансијску помоћ. У таквим се случајевима обично установљава и принудни курс новчаница, те овај однос постаје још компликованији и утиче на цео монетарни систем дотичне државе. Економске последице, дакле, од регулације односа између државе и банака које издају новчанице врло су велике, и познавање тих односа од капиталног је интереса. Левијева нас књига упознаје с тим односима у разним земљама.

Према начину на који држава издаје новчанице поделио је Леви своју студију на пет глава: 1.) земље које су дале монопол издавања новчаница једној извесној банци; 2.) земље које су дале привилегију издавања новчаница једном лимитираном броју банака; 3.) земље које дају право издавања новчаница свима банкама, али које су зато дужне да се држе упуштава одређених генералних законима; 4.) земље које имају државну банку што издаје новчанице, и 5.) земље у којима државна управа непосредно издаје новчанице. При излагању разних држава у овом погледу и по овоме плану, Леви је у главном имао један исти систем. Он је код сваке земље изнео историју кроз коју је прошло питање о издавању новчаница, изнео је односе државе спрема банке или банака које издају новчанице, и разне фазе кроз које су ти односи прошли, и, најзад, какве је последице имало такво издавање новчаница по економско развиће дотичних држава. — По начину на који је Леви израдио ову студију види се да је се служио на првом месту већ постојећом литературом о овим питањима, и ако то баш увек изриком не каже. То нарочито важи за оне земље где је таква литература обилна (многобројне монографије постоје о Banque de France, Reichsbank и Bank of England). Тамо где то није случај,



извори му више нису у толикој мери директни. Ипак се види да је се Леви за све земље служио у првом реду једним директним извором — билансима емисионих банака. Он те билансе у већини случајева доноси и у целиви, али на жалост само за последњу годину (1909); да нам је дао табеларни преглед за десет година не би много више места изгубио, а створио би могућност да се из таквог прегледа изводе извесни закључци на основу поређења истих позиција.

По ономе што смо до сада рекли о овој књизи види се да је она скуп малих и одвојених монографија, и да може згодно послужити при тражењу извесног факта из области политике издавања новчаница код свих могућих земаља. На тај начин могло би се мислити да оваква књига не може имати никаквог закључка; па ипак је Леви дошао до *једног*. Тај се закључак своди, за Левина, на оно што је једном рекао председник сједињених Држава Grover Cleveland, а на име да треба потпуно одвојити државу од банке која новчанице издаје. Улога државе није да издаје такве новчанице; та се улога своди само на контролу банке којој се таква привилегија даје. Нека држава издаје одређена правила по којој ће се вршити такве емисије, нека гледа да у што већој мери учествује у добити привилегисане банке, али нека не издаје новчанице за свој рачун!

*Bernhard Mehrens*, Die Entstehung und Entwicklung der grossen französischen Kreditinstitute mit Berücksichtigung, ihres Einflusses auf die wirtschaftliche Entwicklung Frankreichs. Stuttgart, J. G. Cotta'sche Buchhandlung 1911. VI+360.

*Dr. Eugen Kaufmann*, Das französische Bankwesen mit besonderer Berücksichtigung der drei Depositengrossbanken. Tübingen, J. B. Mohr, 1911. XII+372.

Док је литература о емисионим банкама доста обилна, дотле је врло мало писано о депозитним банкама. Нарочито су врло ретки радови који би били целокупне студије о депозитним банкама у једној извесној земљи и који би улазили у компликовано питање о односима националне економије према тим банкама. Ово важи за све земље, а нарочито за Француску. Ту се дају на прсте избројати уопште сви радови о депозитним банкама; а ако се траже само генералније студије на овом пољу онда бисмо се морали, мислим, зауставити свега на једном раду — само је Saurel, пре већ доста дугог времена, студирао једно генералније економско питање примењено на депозитне банке, тј. концентрацију тих банака (Sociétés de crédit contre banques locales. Paris, These, 1901). Али и ако је Сорелов рад генералнај кад се има у виду да он студира резултате концентрације код свих депозитних банака, он је лимитирао самим тим што је Сорел код тих банака студирао само појаву концентрације, а остала многобројна економска питања остала су необрађена. У француској економској литератури нема дакле рада који би проучавао у потпуности активност депозитних банака и одредио њихов утицај и однос према националној економији. Оно што Французи нису урадили покушали су, видећемо већ како, да ураде два немачка млађа економичара.

Меренсов рад има наслов који много обећава, и могло би се с правом очекивати да ће испунити празнину која се до сада у овом погледу осе-

ћала. Али при самом читању предговора ове књиге види се да ствар не стоји тако и да наслов књиге не одговара садржини. Меренс нам каже да је циљ његовог рада излагање концентрације банака у Француској и излагање узрока те концентрације. Овако нас објашњење, морамо рећи, изненађује, и то, у осталом, није једино изненађење које имамо при читању овог рада. — У првом одељку своје књиге износи нам Меренс историју организације кредита у Француској пре стварања депозитних банака — то је кратак историјски преглед израђен према већ познатој литератури. Меренс се између осталог задржава нарочито на факту да је до прве половине XIX века било у Француској само приватних банкара, и да се ти банкари нису били много специјализовали, но су вршили и финансијске операције које нису биле увек у директној вези са банкарским пословима. Ово је све тачно, али је довољно познато да ово не важи само за француске банке. Године 1830. почиње у Француској већ известан покрет који се може сматрати као почетак оснивања депозитних банака и који се састоји у оснивању неколико кредитних института, тако да је већ 1847. године било у француској четири кредитна института који располажу капиталом од 55 милијона франака. Све је ово време Меренс лепо престаио, али нам за њега није дао никаквих нових и непознатих факата. То исто вреди и за историју друштва *Comptoir d'Escompte*, коју је Меренс увео у овај део своје књиге и чију историју прати све до 1870. године. — Други део Меренсове студије говори о постанку и развоју депозитних банака. Стварање главних француских депозитних банака пада у време другог царства. Меренс хоће да нађе узроке њиховог постанка па сматра да су оне постале на првом месту као економске потребе једног врло активног периода времена у свима гранама индустрије. Организација кредита је морала да следи оваквом активном индустријском покрету, и као последица тога постале су главне француске депозитне банке. И ма да нам изгледа да Меренс претерује у оцени индустријске активности француске за време другог царства, и да је сувише потцењује у садашњости, свакако има право да нам њу изнесе као главни узрок при стварању депозитних банака. Али Меренс се не задржава на овоме главном узроку; он тражи и друге споредне разлоге, и у овоме иде тако далеко да као разлог за стварање оваквих института сматра и утицај идеја Сен Симона!

У даљем току свога рада студира Меренс активност четири главне француске депозитне банке, које располажу већином кредитом и већином ликвидног новца, а на име: *Comptoir National*, *Crédit Industriel*, *Société Générale* и *Crédit Lyonnais*. Меренс је у излагању активности ових института показао да добро познаје факта, тако да је овај део његове књиге најинтересантнији. Нарочито је добро учио како су се депозити ових завода под утицајем њине политике, а нарочито политике *Crédit Lyonnais*, знатно увећали, и у опште како је та грана банкарске активности постала живља. Интересантне су, и ако може бити мање тачне, Меренсове идеје да су француске банке заводи који своју акцију удешавају према приликама у којима се налазе, и које с разлогом на првом месту паже на сигурност операција у које улазе. Ипак нам Меренс не даје довољно објашњења зашто француске банке не потпомажу у довољној мери национална индустријска предузећа. На крају ове анализе задржао се Меренс на прекору који се

упућује овим институтима што своју добит прцу само из емисија страних — често сумњивих — зајмова, а да ту добит не оснивају на регуларним банкарским пословима. Меренс мисли да ова замерка није оправдана. Овде би требало напоменути да извесне високе дивиденде не долазе свакако од регуларне банкарске трговине.

И ако је самим тим што међу депозитним банкама, студира свега четири института, показао Меренс колико су француске банке концентрисане, не износи нам он нигде узроке те концентрације. Али се он ипак задржава на концентрацији дајући трећем делу своје књиге наслов: важност концентрације банака за економску активност. Како је цела финансијска активност концентрисана у неколико банкарских предузећа која апсорбују велики део националног депозита, то су и за пласирање таквог депозита, и према томе за економску активност Француске, од пресудног значаја ове банке. На који начин врше обе банке тај утицај на развиће националне економије? Тај утицај на првом месту зависи од услова под којим банке есконтују менџе и дају кредит ван депозитне трговине, тј на који начин потпомажу директо индустријска предузећа. У исти ред идеја спада и утицај који те банке имају на берзе и услови и политика коју воде при пласирању националних и страних зајмова. На свима је се тим питањима Меренс у овом делу своје књиге задржао и илустровао их је конкретним примерима из активности француских банака. На тај је начин дао својој књизи врло жив и интересантан завршетак.

Књига Кауфманова своди се по самоме плану по којем је рађена на монографију о *Crédit Lyonnais, Société générale* и *Comptoir National*; тим самим она стоји испод Меренсове књиге. Код сваке од ових трију банака излаже нам Кауфман њихово историјско развиће, њихове функције и организацију њихове трговине. На крају додаје још разлагање експанзије тих банака и о последицама концентрације. Овим монографијама претходи један преглед новијег економског развића француске националне економије, која је служила као основа за организацију кредита. Подаци изложени у овом параграфу не дају нам никакве нове идеје о којима би требало дискутовати, или о којима би вредело реферисати. У глави која иде за овом студира Кауфман поделу рада код француских банака. Ту се сукцесивно излаже: *Banque de France, Crédit Foncier de France, Париска Берза* и операције које су са њом у вези, банке по угледу на *Crédit Mobilier* депозитне банке, приватне банке, стране банке итд. Још пре но што је и извео ову поделу каже нам Кауфман да о каквој потпуној подели рада код француских банака, као што је то случај са енглеским банкама, не може бити речи — па на што му је онда и требала таква подела? У целом се овом раду у опште истичу нагомилана факта а недостатак генералних идеја основаних на фактима.

*W. Prion, Das deutsche Wechseldiskontgeschäft. Mit besonderer Berücksichtigung des berliner Geldmarktes. Leipzig, Duncker & Humblot. 1907. X+298*

До сада смо видели да су главне операције депозитних банака да с једне стране узимају новац који ће с извесним гаранцијама, позајмити на другој страни. Један од главних облика оваквог позајмљи-

вања јесте дисконтовање меница. Дисконтна трговина банака као операција за себе није стварно још добро описана и проучена, и покушај Прион-а да то учини сасвим је оправдан. Он је у својој студији обратио поглавито пажњу на саму операцију и на начин како се она врши, а задржао је се на извесним банкама и на берлинским приликама само зато што је морао да се ограничи. Прион студира: приватну дисконтну трговину на берзи, организацију приватног дисконтовања, односе приватне дисконтне стопе интереса према осталим стопама интереса, дисконтну трговину централне банке (Reichsbank) и великих берлинских банака, дисконтну трговину провинцијалних банака и приватних банкара. Прион је се у својој студији служио директним изворима; набројена и изложена факта речито илуструју његове идеје, те је његова књига за познавање овога питања корисна.

**Ђорђе Ђурић**

## ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

**Казнени Законик и Кривични Судски Поступак Краљевине Србије**, протумачени одлукама опште седнице и одељења Касационог Суда. Средио Гојко Никетић. Са предговором Др. Душ. Соботића секрет. Минист. Правде. Београд Књижар издавач Геца Кон. стр. XXXI + 397 + CXVI

Овај Казнени Законик и Кривични Судски поступак изашли су као друга књига Збирке закона Краљевине Србије протумачених одлукама Држав. Савета, опште седнице и одељење Касац. Суда, Главне Контроле и т. д. Законик садржи само текст који данас важи, а не и ранији текст у који је од датума издања Казненог Законика, 1860 год., до данас унето двадесет и четири измене. Овај је текст узет с обзиром на то, што је књига намењена практичарима, којима није потребан историјски развој текста, него прегледан позитиван закон. Текст је протумачен јудикатуром и то најновијом, већином од 1905 на овамо, пошто се овом књигом хоће да читалац види како о извесном тексту, који данас важи, мисли Касациони Суд, а не како је о њему или ранијем тексту тај Суд некада мислио. Ова јудикатура је несумњиво и квалитативно најјача и од највеће вредности, а изнета је у довољној мери и зналачки пробрана, тако, да ће књига потпуно одговорити намењеном циљу, и биће од велике помоћи општинским судовима и полицијским властима, као органима који поглавито имају поред првостепених судова да се баве Казненим Закономиком и Кривичним Судским Поступком, и којима је поред осталих практичара ова књига поглавито и намењена.

Предговор овој књизи написао је Др. Душан Суботић, где је изнео историјски развој нашег казненог законодавства и неколико тачних погледа на оно што би требало да уђе у будући казнени законик. На крају је изложио потребу за реформом казних завода, истакавши хрђаве стране данашњег начина помиловање осуђеника, што има ту последицу, да казна не застрашава. Тиме казна губи своје главно обележје, а ни најбољи закон не помаже ништа без добре примене.

У књигу је поред Казн. Законика и Крив. Поступка ушао и Додатак, који садржи ове законе и уредбе: Закон о пороти, Полицијску Уредбу, Закон о истражним властима, Закон о јавној безбедности, Закон о Министарској,

Одговорности, закон за мерење, опис и идентификовање криваца, Закон о условном отпуштању криваца, Упутство за извршење закона о условном отпуштању, правила о притвореницима код полицијских и општинских власти. Правила о притвореницима код окружних судова, Правила о држању реда и чистоће у судским притворима, и Закон о среским и градским судовима.

Књига ова има 38 штампаних табака, махом ситнога текста. Цена ој је 10— дин., у платненом повезу 12— дин., а у фином кожном 14— дин

**Д. Јов.**

## Б Е Л Е Ш К Е

**Међународно Удружење за правну и привредну филозофију** одржаће свој овогодишњи конгрес од 6. до 9. Јуна (по новом) у Дармштату. Из врло богатог програма рада нарочито се истичу ова предавања: Однос између социологије и правне филозофије, нарочито подстицај правне филозофије социологијом. Од професора Колера, Берлин, и професора Сомло, Клаузенбург. Социологија и правна наука. Од професора Нимајера, Кил. Реформа правне наставе и судијске спреме. Од професора Јита, Амстердам, Митермајера, Гисен, Кичхенхајма, Хајделберг. Значај психологије за правно истраживање и образовање правника. Од приватног доцента Фридриха, Гисен. Систем марака за цео свет. Од професора Александер — Каца, професора Остеррита, Берлин, Васермана, Хамбург. —

**Становништво бугарских вароши.** Главније бугарске вароши имале су 31. децембра 1910. оволики број становника. Шумла, 22197; Бургас 15008; Јамбол, 15954; Варна, 41317, Добрича; 17156; Видин, 16433 Лом, 11104; Враца 15179; Дубница, 11589; Ђустендил 13755; Севљево, 9702; Карлово 7152; Татар-Базардик 18081; Панаџорипте, 9507; Филипополи 47929; Станимака 12962; Лонвер, 8374; Плевна 23051; Рушчук 35.823; Силистрија 11433; Туртукаја 11480; Самоков 10422; Горња Ореховица 7104; Софија 102.769 (82621 у 1905 години); Казанлик 10.582; Нова Загора 6504; Стара Загора 21947 Хасково 15.005; Кирно 11606; Габрово 8538.

**Јов.**

**Нове Књиге.** — *Урошевћ Лазар*, Казнени законик са коментаром. Београд 1911. Страна 1—430. Цена 7 дин.

---

УРЕДНИЦИ:

Dr. Коста Кумануди и Dr. Драгољуб Аранђеловић

Ресавска ул. 35

Његушева ул. 65

ВЛАСНИК:

Милић Радовановић,  
професор на Универзитету

---

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — БЕОГРАД

Димитрије Гавриловић (пређе А. Станојевић)

Чика-Љубина ул. бр 8



# АРХИВ

## ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига XI.

25. јула 1911.

Број 5. и 6.

### ПРОЈЕКАТ КАЗНЕНОГ ЗАКОНИКА ЗА КРАЉЕВИНУ СРБИЈУ\*

КРИТИЧКА СКИЦА

од

Dr. Фридриха Карла Нојбекера, професора.

Са пишчевим овлашћењем превео

Драг. С. Јањић.

Садањи српски Казнени Законик, рађен по угледу на пруски Казнени Законик, у снази је већ преко пола столећа. Слично другим државама хоће и Србија своје старо и застарело право да реформише, као што српски Министар Правде

\* Пре неколико дана, а поводом прославе „златног докторског јубилеума“ професора Dr. v. Martitz-а изашло је у част слављеникову дело „Festschrift der Berliner Juristischen Fakultät für Prof. v. Martitz“, у коме је штампан под насловом „Der Entwurf eines Strafgesetzbuchs für das Königreich Serbien“ и овај рад Г. Dr. Neubecker-а, професора права на Берлинском Универзитету. Нека ми је допуштено, да кажем неколико речи о личности пишчевој.

И ако један од најмлађих наставника Берлин. Правног Факултета Г. Dr. Neubecker је својом јаком општом и правном спремом, интелигенцијом и духовитошћу ипак успео, да заузме једно од највиднијих места и да код својих слушаца постане веома омиљен. Владајући неколиким европским језицима, међу којима и руским, Г. Dr. Neubecker је успео да савлада и српски језик у толико, колико му је било потребно, да би се упознао са главним карактерним особинама нашега права, које су изазвале његово веома јако интересовање за себе. Прва дејства овога интересовања лагано су се почела испољавати у појединим расправама Г. Neubecker-а (од којих да поменем само „Zwang und Notstand“), док нису добила јасног израза у овом његовом последњем раду, чија ће појава због своје очигледне корисности несумњиво бити радосно поздрављена од свију, који нашем праву добра желе, тим пре, што је то рад човека, који

Марко Трифковић у решењу од 27. марта 1908. год. вели. Овим решењем образовао је Министар Правде једну комисију од четири члана, која је имала да изради нов пројекат. Комисију сачињаваху: Марко С. Ђуричић, судија Касационог Суда, Др. Милутин Миљковић, судија београд. окруж. суда, Др. Божидар Марковић, професор Београдског Универзитета и Др. Душан Суботић, секретар Министарства Правде. Професор Др. Марковић израдио је општи део, а остали чланови комисије поделили су међу собом поједине главе посебног дела. Већ 1910. године беше комисија у стању да преда Министарству Правде пројекат са мотивима. 9. априла 1910. год. одлучио је Министар Правде Коста Л. Тимотијевић, да се пројекат и његови мотиви оштампају и објаве. Дело је изашло под насловом: „Пројекат и Мотиви Казненог Законика за Краљевину Србију. Службено издање Министарства Правде. Београд 1910.

Оно има XV. и 747. страна. Од тога 95. страна долазе на пројекат, стране 99—286. садрже мотиве на општи део, а стране 287—747. објашњења посебног дела. Као што се види, дакле, то је замашно дело, које по своме спољњем обиму држи од прилике средину између немачког и аустријског пројекта.

## II.

Радо бих цео пројекат и мотиве подвргао критици, али ми простор, који ми стоји на расположењу, не допушта толику опсежност. С тога се ограничавам на општи део, па и овде ћу само главније тачке издвојити и укратко претрести.

Општи део обухвата 83. параграфа подељених у 11 глава. Глава I. (§§ 1—14.) садржи „уводне одредбе“; глава II. (§§ 15—40.) говори о казнама; глава III. (§§ 41—53.) о „погод-

је пријатељ српског народа. Као такав Г. Neubesker је се и ако у ово време необично заузет другим радовима ипак одужио пријатељству посветивши пројекту нашег Казненог Законика добар део свога времена.

Заинтересован целокупном реформом нашега законодавства Г. Neubesker са нестрпљењем очекује поглавито појаву пројекта нашег Грађанског Законика, који га као професора Грађанског Права највећма интересује и коме ће се, како ми је рекао, нарочито посветити и о њему не само писати, већ у једном семестру и предавања на Универзитету држати. Оваквим радом својим Г. Neubesker задужује и српско право и нас све и заслужује наше свесрдно признање. Хвала му!

Прев.

бама кажњивости“; глава IV. (§§ 54—56.) о „покушају“; глава V. (§ 57.) о „подстрекавању и помагању“; глава VI. (§§ 58—64.) о „одмеравању казне“; глава VII. (§§ 65—68.) о „стицају више казних закона и више кривичних дела“; глава VIII. (§§ 69—73.) о „условној осуди“; глава IX. (§§ 74—79.) о „застарелости“; глава X. (§§ 80—82.) о „приватној тужби“; и глава XI. (§ 83.) „о повраћају права (Рехабилитацији)“.

Ова подела потсећа веома живо на немачки пројекат, који у десет својих одељака представља сасвим слично излагање. Одељцима првом и другом немачког пројекта одговарају главе прва и друга српског пројекта. Трећи и четврти одељак немачког пројекта с правом су у српском пројекту главом трећом уједно обухваћени. Одељцима 6, 7. 8. и 9. немачког пројекта одговарају главе IV-VII. српског пројекта. Одељак 10. немачког пројекта о „застарелости“ налазимо у глави IX. српског пројекта. Одељак 5. немачког пројекта о „приватној тужби“ потиснут је у српском пројекту у позадину (глава X.). Сем тога српски пројекат садржи особене главе о „условној осуди“ (глава VIII.) и „повраћају права“ (глава XI.).

Основној идеји за овакав распоред материјала може се учинити замерка.

Месту првог одељка немачког пројекта и прве главе српског пројекта нема се шта приметити. И „Gegenentwurf“ од Kahl-a, v. Lilienthal-a, v. Liszt-a и Goldschmidt-a, који ћемо у даљем излагању укратко звати „*професорским пројектом*“, држи се овога распореда. На против аустријски пројекат ставља „времену и просторну владавину Казненог Законика“ у V. главу, а „објашњења појединих у закону употребљених израза“ у VI. главу на крај општег дела. За један закон — на супрот удбенику — изгледа ми овакво излагање мање погодно.

Незгодно је по моме мишљењу у немачком пројекту, исто тако и у српском, место 2. одељка одн. II. главе. Пре но што се пређе на казне, ваља расправити са делањем. Тиме сасвим оправдано почиње и аустријски пројекат, по коме је „владавина закона“ заједно са утврђењем терминологије стављена на крај општега дела. „Казне и мере обезбеђења“ образују у аустријском пројекту II. главу. Немачки

„професорски пројекат“ стоји такође на истом становишту. Ако се према томе каже, да прво долази радња, па затим казна, онда се појављују даља спореднија питања, на који начин ове материје треба уредити.

Немачки и српски пројекат знају само за поделу на одељке одн. главе. Исто тако и „професорски пројекат“. Аустријски пројекат поступа боље по сви ови.

Прва глава аустријског пројекта обухвата „кажњивост“, боље можда злочиначку радњу. У II. главу долазе „казне и мере обезбеђења“, у III. „одмеравање казне“, у IV. „гођење“. Овде је груписање много јасније, не бивају пододељци просто координирани, као при подели немачког пројекта „професорског“ и српског пројекта.

Но, ако се усвоји проста подела немачког, професорског и српског пројекта, онда професорски пројекат заслужује понајвећма одобрење. Немачком се пројекту мора нарочито да замери то, што су код њега одељци, који говоре о радњи (3, 4, 6, 7.) одвојени од одељка о приватној тужби (одељак 5.). То је се у професорском и српском пројекту избегло. У осталом се оба разликују. Професорски пројекат ставља одељак о приватној тужби пре одељка о казнама. На српски пројекат, напротив, изгледа да је утицао аустријски. У аустријском пројекту се у IV. глави („Verfolgung“) говори о „приватној тужби“ и „застарелости“. Српски пројекат им мења места, — но, не оправдано.

Остаје да промотримо положај још двеју глава српског пројекта. „Условној осуди“ је дато место у VIII. глави, иза главе о „одмеравању казне“ (VI.) и главе о „стицају“ (VII.). Противу овога нема се шта приметити. Исто важи по моме мишљењу и о месту рехабилитације на крају, у XI. глави, — само с том претпоставком, да се о њој хоће нарочита глава да створи и да се проста подела на главе сматра за погодну.

Што се прве тачке тиче, и ја сам за истицање оба ова тако важна института у нарочитим главама. Они морају већ у распореду тако рећи да падају у очи. Сакрити их, пак, у појединим анонимним параграфима, као скромну љубичицу под лишћем, налазим директно за опасно.

Код рехабилитације поступа професорски пројекат слично српском. Истина он не садржи о њој нарочиту главу, али се у наслову 8. одељка помиње и „повраћај права“ поред за-

старелости. Код „условне осуде“ је ствар већ друкша. За њу не зна ни професорски, ни немачки пројекат. Они знају само за институт „условног извршења казне“ (§§ 92—94 професорског = §§ 38—40. немачког пројекта).

Што се, пак, тиче просте поделе општега дела на поједине координиране одељке (главе) без даљих пододељака — или ако се хоће другаче да гледа — без скупљања у веће групе, даје се спорити. Као разлог за поделу материјала немачког, професорског и српског пројекта може се изнети то, да није ствар закона, да се придржава удебничке систематике. Тада се може њиховој подели дати првенство пред поделом аустријског пројекта. Што се мене тиче, ја бих пре дао првенство аустријском пројекту. Кад је на пр. немачки грађански законик подељен на књиге, одељке, отсеке и т. д. зашто се то овда не би могло учинити и код казног законика?

Но, било како му драго! Само, ако се већ остане при простој подели на главе, овда би се за српски пројекат могло предложити, да II. глава буде помакнута пред VI, а глава X. пред IX.

Толико о подели у опште! Прелазим сада на поједине главе и њихову садржину. Целисходно изгледа ићи при испитивању оним редом, који је у пројекту. По себи се разуме, да се на овоме месту неће моћи све одредбе подврћи подробном испитивању. Само ће се истаћи поједине важније тачке.

### III.

1. Прва глава садржи уводне одредбе (§§ 1—14.) и садржином одговара 1. одељку немачког пројекта, који носи наслов „Казнени Законик“. Параграф први даје, одговарајући §-у 1. немачког пројекта, поделу кривичних дела.

Немачки пројекат држи се чувене и нападане „трихтомије“. Професорски се пројекат измирује са овом традицијом на оригиналан начин. Он оштро дели „кривично“ неправо од „иступа“. „Кривично“ неправо расправља прва књига са општим и посебним делом, „иступе“ регулише друга књига, која исто тако има општи и посебни део. „Кривично“ неправо обухвата две врсте кривичних дела: „Злочине и преступе“. Мотиви професорског пројекта (стр.  $1/2$ ) наводе за то

„да се и кривично неправо не може тек тако као једна једноставна маса да сматра. Требало је шта више, у главном сагласно са свешћу народном, да буде истакнуто, да се само један део кривичних дела по правилу може према својој природи приписати бешчасној (злочиначкој) наклоности учи-ниоцевој“.

При злочиначкој наклоности постојао би по томе — про-сечно — злочин, иначе преступ. Јако може бити сумњиво, да ли је то тако. Па ипак овде се са испитивањем тога не може даље ићи. Свакако је интересантно, како је се профе-сорски пројекат сложио са трихотомијом, кад у мотивима (стр. 1.) признаје, да она за њега нема више великог систе-матског значаја. При свем том — трихотомија. И аустријски пројекат (§ 2.) зна за поделу кривичних дела на злочине, преступе и иступе.

Српски пројекат отступа од свију њих. Он дели сва кри-вична дела на две групе:

§ 1. од. 1. гласи: „Кривична су дела злочини и пре-ступи“. О злочинима говори I. одељак посебног дела (§§ 84—333.), о преступима II. одељак овога (§§ 334—416.).

Ова двојна подела на злочине и преступе је у мотивима ближе објашњена.

Садањи српски Казнени Законик зна као и његов из-ворник за тројну поделу на злочине, преступе и иступе. Про-јекат стоји на гледишту, да принципијелно треба правити разлику само између кривичног и полицијског неправа и да су злочини и преступи по своме бићу исто. Пошто пројекат, дакле, зна само за две врсте кривичних дела, то је било пи-тање, како треба назвати ове две групе. Пројекат поново узима терминологију, која је била пре издања садањег Каз-неног Законика. Дотле је се знало само за изразе: злочин и преступ. Иступ је био непознат. Тек са усвајањем „трихо-томије“ створен је вештачки овај израз, да би се немачки израз „Übertretung“ српски репродуковао. С правом приме-ћују мотиви, да израз није добар. „Übertreten“ је преступити, док иступ значи: иступити, изићи из нечега, што је затво-рено. И тако је требало при напуштању старе тројне поделе овај израз одбацити. Преступ, који је по садањем Казненом Закоником значио „Vergehen“, добио је поново своје старо значење „Übertretung“. Злочини напротив обухватају кри-

вично неправо, које ми у Немачкој по садашњем Казненом Законику, по пројекту, а и професорском пројекту означавамо као „Verbrechen“ и Vergehen“.

§ 2. би могао да буде без икакве штете прецртан, — а може и да остане. Оно што он значи, разуме се по себи, а наиме, да одредбе општега дела важе за сва дела, у колико није изрично што друго наређено.

§ 3. се односи на времену владавину Казненог Законика, а §§ 4—10. на просторну. У погледу последње не изгледају ми предлози пројектови беспрекорни. Што и немачки пројекат усваја иста начела, једва би могао да буде довољан разлог.

По § 4. биће овим казн. законом кажњен, когод учини у Србији какво кривично дело; а поврх тога, ко и ван Србије учини крив. дело. По § 5. сваки, који ван Србије изврши које од одређених крив. дела (велеиздају и т. д.) Мене овде већ обузима сумња. Властити поданици дугују верност — и ту је при повреди те дужности казна на своме месту. Али странци у туђини нису везани никаквом дужношћу верности и покорности. Са њима се као непријатељима може непријатељски поступати, али не кажњавати. По § 6. треба да буде кажњен сваки Србин, који ван Србије учини какав злочин. Тиме се иде одвећ далеко. И §§ 7. и 8. изгледају ми сумњиви.

Све одредбе о просторној владавини изгледају ми, да потребују дубље реформе. Једна тако неизмерна жудња за кажњавањем је нездрава. Где се територијална власт државна свршава, ту се начелно свршава и заповест кажњења, али пре свега и извршења у конкретном случају. Просечно преко ње не постоји (нормално) никакав остварљив интерес.

У погледу личне стране држављанства примена домаћег казног законика наређена је нарочито у оним случајевима, у којима је издавање (властитих) држављана забрањено, као што то и српски пројекат (§ 11.) предвиђа.

Регулисање питања о издавању странаца није ствар Казненог Законика, већ међународних уговора одн. прописа управне власти. Али границу даје § 11. у своме 2. одељку. Туђинци се не смеју издавати због политичких кривичних дела. Начело се по моме мишљењу има одобрити. Наравно треба имати у виду при томе, да § 11. од. II. одриче изда-

ваће и због таквих дела, која стоје са овим у вези. То је веома сумњиво. Кажњава ли иначе Србија по § 8? То би могла једна врло незгодна и мучна ствар да буде. Хоће ли Србија да суди индиректно страним државама? Може ли Министар Правде да предвиди, како ће се један такав процес развити? Ова се питања морају много подробније претрести пре но што пројекат постане законом.

§ 12. статуира неодговорност народних представника; § 13. прописује, да за лица, која уживају ванобласност важе правила Међународног Права, — можда је сувишно, али свакако није од штете.<sup>1</sup>

§ 14. предвиђа важност особених закона. Мотиви (стр. 110.) не кажу при том ништа нарочито. У главном је се свакако на војне законе мислило.

С погледом на немачки пројекат, професорски, а такође и аустријски пројекат (§§ 90—108.) ваља приметити, да нема „објашњења појединих у закону употребљених израза“. По моме мишљењу то не треба као недостатак означити.

2. Глава II. говори о казнама.

§ 15. садржи један преглед казни. Главне су казне: смртна казна, робија, затвор, новчана казна и лишење звање.

Споредне су казне: губитак грађанске части, губитак службе и забрана позива или заната, одузимање извесних предмета, полицијски надзор, протеривање и објављивање пресуде.

Смртна се казна извршује вешањем (§ 16.); в. аустријски пројекат — § 18: „Die Todesstrafe wird mir dem Strange vollzogen“.

Робија је доживотна или временна. У сумњи је времена (§ 17.).

Затвор износи за злочине од 10. дана до 3. године, а изузетно до 5. година; за преступе 3. дана до 3. месеца, а по изузетку до 5. месеци (§ 18.).

Ближе одредбе о казнама лишења слободе садрже §§ 19—25.

Новчана казна износи за злочине најмање 3. динара, а за преступе најмање 1. динар (§ 26.). При одмеравању новчане казне узете се нарочито у вид имовно стање и остале

<sup>1</sup> В. § 5. швајцарског пројекта од 1908. године.



животне прилике. Код кривичних дела из користољубља може се поред робије или затвора изрећи и новчана казна до 10.000 динара.

Ова одредба, као и остале о новчаној казни одговарају у целини немачком пројекту (§ 30). Професорски пројекат садржи исправке достојне пажње у погледу новина немачког и српског пројекта, које су вам такође добродошле; тако: могућност смањења казне услед измењених прилика осуђе-нога (§ 61.) и могућност новчане казне до 50.000 марака, код дела из користољубља (§ 85). Још више — било би још боље.

Српском пројекту недостаје једна одредба слична §-у 35. немачког пројекта. Треба ли према томе новчана казна да се наплаћује из заоставштине? О умесности једнога таквога прописа може се при свем том дискутовати. У опште би је требало одрећи.

О лишењу звања биће на другом месту речи.

Као споредну казну помиње пројекат на првом месту губитак грађанске части. Ближа опредељења садрже §§ 30—33.

Осуда на смрт или на вечиту робију повлачи за собом трајан губитак грађанске части (§ 30. од. II.). Осуда на времену робију повлачи за собом губитак грађанске части од 2—10. год. (§ 30. од. II.). Осуда на затвор може у случајевима нарочито од закона предвиђеним повући за собом губитак грађанске части за време од 1—5. година.

Губитак грађан. части састоји се у губитку:

- 1.) права на државну или ма коју другу јавну службу;
- 2.) права на јавна звања, титуле, достојанства, одличија и друге јавне почести;
- 3.) права у јавним стварима гласати, бирати или изабран бити, као и сва политичка права вршити;
- 4.) права за пензију или помоћ од државе или јавних установа (§ 31).

Осуђени на робију дужу од 5. година стављају се под старатељство и само тестаментом могу располагати својим имањем (§ 32. реченица I.)

§ 33. одговара §-у 48. немачког пројекта регулишући дејства казне лишења грађанске части.

Код ове одредбе изгледа ми упрошћавање материјала за вредно признања. И мисао изражена у § 32. по моме је мишљењу за одобрење.

У осталом имају се знатне замерке да учине. Важно је питање, да ли губитак без ичега даљег на основу закона из дотичне осуде потиче или само при осуди наступа. У томе погледу није пројекат јасан. Код осуде на смрт или доживотну робију може и овако и онако да буде. Код времене казне лишења слободе мора осуда да следује, јер како би иначе трајање губитка од 2—10 (1—5.) година требало бити одређено. Према мотивима (стр. 141) треба при осуди на смрт или доживотну робију губитак грађанске части самим тим да наступи. То се може закључити из од. I. § 30. У осталим случајевима њу треба суд да изрекче према околностима. Али је тада стилизација параграфа термилошки незгодна. Сем тога томе противречи стилизација §-а 33. где је казано: „Осуђени на губитак грађанске части губи и т. д.“. према томе је у сваком случају осуда на губитак грађанске части потребна.

За похвалу је, што пројекат није следовао српском Казненом Законику (§ 18. тач. 1.) и немачком пројекту и тачке 5 и 6. §-а 46. немачког пројекта усвојио. И §. 72. професорског пројекта их је с правом препртао. На шта застарела „неспособност“ за тестаменталне (свечане) сведоке и за турско и њему слична звања? Овде се може — у колико је потребно — на најпростији начин помоћи.

Сумњива ми изгледа напротив одредба §-а 31. тач. 4. која свакако садањем Казненом Законику (§ 18. тач. 3.) одговара.

Опасну термилошку и стварну нејасност показује пројекат код лишења звања и неспособности за звање, позив или занат.

Међу главне казне означава § 15. лишење звања (Beraubung, Verlust des Amtes). Међу споредним казнама помиње губитак службе поред забране позива или заната (§ 15).

Као последицу губитка грађанске части одређује § 31:

1.) Губитак права за државну или ма коју другу јавну службу;

2.) Губитак права на јавна звања.

Садањи Казнени Законик зна за казну (без законс. разликовања између главних и споредних казни) међу осталим у § 12. т. 5: лишења звања (Amtsberaubung, Amtsentsetzung, Amtsverlust) и губитка грађанске части (§ 12. т. 8: „да изгуби грађанску чест“). А губитак грађанске части има за по-

следицу (§ 34. и § 18): губитак права за сва државна, црквена, општинска или друга јавна или почасна звања. Олишењу звања говоре затим још §§ 25. и 26. израз служба употребљен је у т. 1. § 18. Губитак грађанске части има према томе за последицу и губитак свих народних служби и послова, за које се тражи поштено име, као право бити народни посланик и т. д.

Забуне се овде не треба бојати. Већ је другаче са §§ 25. и 26. садањег Казненог Законика. По њему не може онај, који је *звања* лишен за 1—5 година никакву државну *службу* добити (§ 25: „Ко се осуди, да се лиши *звања*, тај не може после добити државну *службу*.....; и § 26: „Ако се онај, који се осуди да се лиши *звања*..... не може добити државну *службу*.....). Мењање терминологије је овде излишно: ко се лиши *звања*, треба да буде оглашен за неспособног, да за извесно време добије какво *звање*. Иначе ово мешање према склопу реченица није од штете. У овим параграфима је *звање* (Amt, исто тако и Beruf) са службом (Dienst, такође и Amt, Beschäftigung) идентично. У сваком случају зна садањи Казнени Законик у својој листи казни само за лишење звања.

Пројекат показује овде једно изобиље, које несумњиво производи забуну. Као главна казна помиње се лишење звања, као споредна губитак службе. Односно лишења звања веле мотиви на стр. 140:

„Пројекат је само за извесне случајеве задржао лишење звања као главну казну. Она је главна казна код неких кривичних дела извршених у службеној дужности. Па и ту она не треба да буде једина главна казна, већ увек алтернативна поред затвора или новчане казне.

„Због ограничене примене ове казне као и с тога, што се нема потребе да се детаљније опредељује, пројекат о њој и не доноси нарочиту одредбу. Осуђени губи звање у коме је и постаје неспособним за увек да исто или ма које друго звање добије, пошто су том казном угрожена она кривична дела, која осуђеног чине недостојним ма за које звање“.

Према овоме што Мотиви веле, лишење звања треба дакле да значи: удаљење од звања (или губитак звања), а сем тога још и трајну неспособност за добијање звања. Мотиви узимају као да је последње значење садржано у изразу. Но њега још нема у изразу — а ни у пројектованом закону

оно не стоји. Али би се ту требало ово изрично да каже. Сем тога: да ли *не треба* или *не може* тако осуђени да буде постављен?

Сад губитак службе (der Verlust des Dienstes)! Шта ли то треба да значи? § 34. вели: „Свака осуда најмање на шест месеци затвора повлачи за собом губитак државне или какве друге јавне „службе“, коју осуђени има“.

„И краћи затвор ће бити скопчан са губитком државне или какве друге јавне „службе“ у случајевима, у којима се осуђени извршеним кривичним делом показао недостојан службе у којој је.

„Губитак службе у овим случајима траје за време од 2. до 10. година и рачуна се од дана, када је казна издржана, застарела или опрштена“.

Чиме се овај „губитак службе“ разликује од лишења звања? У оба случаја је: *губитак звања*. Карактеристична је једна реченица у Мотивима (стр. 143.): „Службеник, који се извршеним кривичним делом показао недостојним своје „службе“, има да буде исте лишен“.

Према овој основној мисли, треба свака осуда на затвор од 6. месеци самим тим да повуче за собом „губитак службе“. Овде није изрично казано у Мотивима, да је тако осуђени и у будуће трајно „неспособан“ (*не треба — не може?*), да какво „звање“ („службу“) добије. Или је се овако збиља мислило — или је овде требало што друго да буде?

Но, даље! И код краће (од шестомесечне) казне затвора може се учинилац недостојним „јавне службе“ показати. Тада може суд изрећи осуду на „губитак службе“ — и то за време од 2—10. година. Шта сад треба то да значи? Је ли се тиме мислило на „губитак звања“ („службе“) за 2—10. година тако, да по извесном времену осуђени без ичега даљег своје звање (службу) поново добије — што је управо немогуће — или пак на губитак способности отправаљања једнога звања за то време (*не треба — не може?*) О свему овоме не даје ни пројекат ни Мотиви никаквог обавештења. Овде влада нејасност у највећем степену.

Врхунац, пак, она постиже у § 31. који одређује последице губитка грађанске части.

Овде је ревизија неопходно потребна. Треба употребити или израз звање, као у садањем Казненом Законнику или

израз служба. У осталом треба разликовати: губитак (лишење) звања и способност за звање; даље, треба јасно прописати услове за дотичне осуде и њихова дејства, када лишење звања значи и лишење способности за звање и у колико и која дејства неспособност за звање повлачи (не *треба* — не *може*?). Сем тога мора се неспособност за звања нарочито регулисати за случајеве, кад неко не губи звање зато, што га у опште и нема. О материјалној садржини немам шта да кажем. Ту се може регулисање извршити и овако и онако. Али у сваком случају мора да влада јасност у постављању питања и у формулисању.<sup>1</sup>

Поред казне лишења звања и способности за звања, о којој је горе било речи зна пројекат у § 35. још и за забрану упражњавања каквог позива или заната. Основној се мисли мора одати признање. Српски пројекат иде овде са професорским пројектом (§ 76.) упоредо. У појединостима они се наравно разликују. Српски пројекат зна за забрану упражњавања код сваког позива или заната (при осуди на робију или затвор) и то на 2—10. година, у случају поврата и за свагда. Ове одредбе ја претпостављам одредбама професорског пројекта.

Као споредну казну предвиђа пројекат даље одузимање извесних предмета (§§ 36. и 37.). Параграф 36. односи се на такве предмете, који су постали каквим злочиначким делом или су при њему употребљени, или су његовом извршењу требали да служе. Ови се предмети могу одузети пресудом од учиниоца и саучесника у колико су њихова својина.

„Одузимање се врши у корист државне касе, ако друкше није наређено“.

Са основном идејом слаже се и професорски пројекат (в. § 80. проф. пројекта и §§ 54—56. немачког пројекта). Ваља поздравити одредбу, да ствари морају „учеснику“ припадати.

Па, кад прелази својина на државу? Српски пројекат о томе ћути. Професорски пројекат прописује, да својина на државу прелази са извршношћу пресуде. Може се спорити, да ли је баш и ограничење на време живота осуђенога било нужно. У сваком случају је професорски пројекат тачнији.

<sup>1</sup> О потреби тачне и одређене терминологије в. Мотиве стр. 156. при крају.

Али се и код њега опажа извесан недостатак: је ли меродавна својина у времену извршења крив. дела или пресуде? Шта би било, кад би неко пре пресуде „mala fide“ или после ње „bona fide“ дотичне ствари у својину, плододуживање или залогу стекао? Затим, односи ли се одузимање и на непокретне ствари? Нпр. неко је ископао једну велику курјачку јаму; удави неко некога у своме рибњаку или у својој (приватној) реци?

§ 37. односи се на одузимање предмета „чија је употреба, произвођење, држање или продаја законом забрањена, и којима се угрожава сигурност других“. Они се могу од свакога одузети.

Ту такође остају питања отворена. Али би свакако категорије могле боље да буду уређене.

§ 39. дозвољава полицијски надзор поред осуде на робију и затвор у случајевима крађе, разбојништва, хајдуковања и прикривања.

§ 40. регулише протеривање. Оно се може пресудом изрећи над осуђеним, ако је његово бављење у једном месту по друге опасно; а износи 3. године највише. Туђинци се могу протерати и из Србије за извесно време или за свагда.

У једном нарочитом параграфу је реч и о накнади штете. Параграф 38. прописује: „Осудом се не ништи право оштећенога на накнаду штете“. Па то би и иначе по себи разумљиво било.

Швајцарском пројекту од 1908. год. (§ 39.) одговара одредба, да новчана казна и сума добивена од продаје одузетих предмета може оштећеном досуђена бити, ако учинилац није у стању, да накнади штету. Сем тога при осуди на робију или затвор може оштећеном зарада осуђенога до половине досуђена бити.

Са овом се одредбом саглашавам. У ствари је правичније, да оштећени обештећен буде, него да новчана казна уђе у државну касу.

Толико о одредбама пројектовим о казнама! Опажам пре свега недостатак укора и опомене. Уношење укора сматрам за неопходно потребно. Пре свега код малолетника и у случајевима нехата мора да постоји могућност осуде на укор у најширем смислу. У вези са тим је опомена за будућност подесна. Ова је и као самостална казна на своме месту у

обиму, који „Friedensgebot“ по §-у 78. професорског пројекта треба да има. И одузимање родитељске (очинске) власти, треба по моме мишљењу још усвојити и то онако, како га § 77. професорског пројекта предвиђа.

3. Глава III. говори о погодбама кажњивости у §§ 41—53.

Параграф 41. вели: „Злочини извршени умишљено казне се увек, а из нехата само у случајима, које је закон изречно предвидео.

„Преступи се казне и онда, кад су из нехата учињени, изузев случајеве, које је закон изречно предвидео“.

Српски се пројекат одриче овим формулисањем једноставног појма кривице. Он не говори о „кривици“ и о „кривичној“ радњи, као немачки (§ 58) и професорски (§ 19.) пројекат; али не зато, што у српском језику нема одговарајућег израза<sup>1</sup>. Да ли је ово намерно учињено, не може се из мотива закључити. И сами мотиви говоре о врстама, деоби и облицима кривичне одговорности (стр. 149 и 158.) Овај начин изражавања је погрешан. „Одговорност“ (Verantwortlichkeit) није идентична са кривицом. Та два облика кривице су по Мотивима: умишљај (Vorsatz, dolus) и нехат (Fahrlässigkeit, culpa.)

У § 42. од. I. је појам умишљаја постављен према „теорији воље“ („Willenstheorie“), као што Мотиви на стр. 151. изближе објашњавају. Он обухвата и dolus eventualis.

§ 42. од. II. одређује појам „нехата“. Нехат — од не хтети, „nicht-wollen“. Етимологија, која с обзиром на обухватање умишљаја и нехата у један виши појам „кривице“ изненађује. У ствари оно што је карактеристично код нехата, то је негативни моменат нехтења. О томе би се могло да води више рачуна, при чему би требало за прве случајеве укор или чак само опомену прописати. Да ли би у осталом било погрешно свесан нехат казнити оштрије него несвесан, као што мотиви на стр. 159. тврде, ја се у то нећу да упуштам. Ја делим друго мишљење. У главном мотиви нису ни покушали, да своје мишљење докажу.

„Нехат“ је по пројекту терминолошки израз, који одговара немачком изразу „Fahrlässigkeit“. Према начелу изнетом

<sup>1</sup> В. § 43. од. I. „околности..... не могу се оное приписати у кривицу“.

у самим Мотивима (стр. 157.) не сме се овај појам да означава разним изразима; али је то случај са II. од. § 44. где је реч о нехатној стварној заблуди и где се вели: „Ако је учинилац пао у ову заблуду услед *непажње*.....“ Зашто ће овде „непажња“ на место „нехата“?

Ово нарочито пада у очи с обзиром на II. одељак §-а 43. где се вели: „Ако је ово незнање дошло услед „*нехата*“.....

Параграфи 43. и 44. односе се на стварну заблуду, а § 45. на правну. § 46. говори у неурачунљивости и смањеној урачуљивости, а § 47. о мерама обезбеђења у погледу неурачунљивих лица и оних, код којих постоји смањена урачуљивост.

У §§ 48—51. је реч о малолетницима. Пројекат дозвољава кажњивост тек по навршеној 14. години (§ 48.) Малолетници између 14. и 17. године узраста неће бити кажњиви, ако вису могли да схвате природу и значај свога дела (§ 49.) А ако су пак толико зрели, онда могу бити осуђени на затвор или упућивање у завод за васпитавање и поправљање. Ако васпитавање и поправљање није потребно, они ће бити осуђени на затвор од 3. дана до 2. месеца (§ 50. од II.). Малолетници између 17. и 21. године узраста кажњавају се блаже (на место смртне казне и доживотне робије, робијом не испод 7. година и т. д.).

И овде нам ваља бацити један поглед на терминологију. За неурачунљивог се каже у § 46: „Није кажњив онај, који.....“ Исти се израз употребљава и код малолетника између 14—17. године: „Малолетник ..... неће бити кажњив ..... (§ 49.). Нашто онда одступање, код малолетника испод 14. године (§ 48.): „Кривична истрага неће се водити противу онога, ко .....“?

Казнени Законик има да регулише кажњивост и некажњивост, а процесно поступање спада у Кривични Судски Поступак.

Још један поглед на нужну одбрану и стање нужде!

Параграф 52. вели: „Није кажњив онај, који дело изврши у нужној одбрани. Нужна је одбрана она одбрана, која је неопходна (*notwendig, unumgänglich*, в. руски необходимая оборона), да се од себе или кога другога одбије истовремени противправни напад.



„Прекорачи ли учинилац границе нужне одбране, суд му може ублажити казну по својој слободној оцени (§ 60.), а неће га казнити, ако је он ово прекорачење учинио услед јаке раздражености, из препаста или из страха“.

Регулисање прекорачења нужне одбране нема ничега особитог. Садањи српски Казнени Законик признаје некажњивост, ако је учинилац радио „из препаста, страха или плашње. Формулисање пројектово изгледа ми боље. Заслужује признање и генерално право суда на ублажавање казне при прекорачењу граница нужне одбране.

Но обазремо ли се ван прекорачења нужне одбране, то је питање, како је начелно регулисана нужна одбрана. Пре свега долази у вид законско регулисање. „Дефиниција“, коју пројекат даје представља превод нама Немцима обичног формулисања, какво се налази у Казненом Законику, Грађан. Законику и сад изнова у пројекту.

Овим формулисањем одступа пројекат од српског Казненог Законика.

Казнени је Законик у старој стилизацији прописивао: „Није крив ни кажњив, ко што у нужној одбрани учини т. ј. у таквој одбрани, без које он себе или другога од предстојећег противправног напада не би могао да одбрани“.

Ова је одредба претрпела законом од 1861. године измену, по којој § 54. садањег Казненог Законика гласи: „Праведна нужна одбрана само ће се онда узети, кад се по лицу, месту, времену, начину нападања и другим опстојатељствима узети може, да се учинитељ само нужном одбраном послужио, да противправни напад на свој или другога живот, слободу или имање одбрани —“.

О узроку за ову измену ја сам у „Zwang und Notstand“ I. стр. 303. детаљније говорио. Повод је према Авакумовићу лежао пре свега у томе, што према старијем формулисању изгледаше само личностштићена. По Авакумовићу ово излажаше јасно из речи текста: одбранити себе или другога.

Такво беше осећање за језик и знање језика још 1861. године код „законодавца“ и сада код писца Авакумовића. Тако је и у Италији — „da se a da altrui“ не тумачи нико друкше<sup>1</sup> — а тако је и код других.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> В. Neubecker „Zwang und Notstand“ I. стр. 272.

<sup>2</sup> В. Neubecker на н. м. стр. 339.

Сад долази пројекат и просто руши све то, једино из ропског придржавања за немачку одредбу. Професорски је пројекат бар поштедео граматiku, пошто он § 25. овако формулише: „Notwehr ist diejenige Verteidigung, die erforderlich ist, um einen gegenwärtigen, rechtswidrigen Angriff vom Täter oder einem anderen abzuwenden“. (Нужна је одбрана она одбрана, која је неопходна, да се од *учиниоца* или кога другога одбије истовремени, противправни напад).

Српски пројекат је просто превод уобичајеног немачког формулисања. И ја сам с тога поново превео. При тачном репродуковању српског текста бесмислена стилизација постаје све уочљивија: „Нужна је одбрана она одбрана, која је неопходна *да се од себе* или кога *другога* одбије истовремени противправни напад“. Субјекат, који граматички припада повратној заменици јесте — *напад!*

Ову противност свима граматикама треба безусловно отклонити.

Даље! „од себе или кога другога“. Под тим је се разумевала на српском само *личност* као заштићено добро, иначе би се морало друкче казати. Ја мислим не само на српском, но и на немачком. Ту се збиља глумом шапуће. Но, можда је српски законодавац што научио и из властите историје, те неће да допусти да се страним „узорима“ потпуно поквари.

Остављајући формалну страну обраћамо се садржини, коју одредба о нужној одбрани треба да има према мотивима.

Мотиви у главном веле (стр. 180.): „Појам нужног одбране у пројекту одговара у главnome како општем схватању у науци, тако и појму, који се налази у *свима* (!?)<sup>1</sup> туђинским законодавствима. Он у основи одговара и појму садањег Казненог Законика, јер је по овоме, као и по пројекту нужна одбрана: одбијање истовременог противправног напада. Па ипак у појединостима има разлике.

„То важи на првом месту односно правних добара, која се могу заштитити нужном одбраном. По садањем Казн. Законнику су заштићена добра: живот, имање и слобода, а по пројекту напротив *сва правна добра*.<sup>2</sup> Никаквог правног основа нема искључивати ма које добро. Према томе противправни напад и на интегритет тела, и на част, и на право

<sup>1</sup>, <sup>2</sup> Кураив је пишчев.

на име и на верске и наравствене осећаје, као и на сва друга добра може се увек одбити нужном одбраном. Набрајање појединих добара незгодно је и по томе, што је увек непотпуно и што се тада не обухватају нова добра, која време ствара.

„Напад..... мора бити *противправан*....

„По пројекту је нужна одбрана допуштена само тако, ако напад долази од *човека*. Према животињи је нужна одбрана могућа, ако је њу човек употребио као средство за напад. У том случају напад долази од човека. Иначе напад који долази само од животиње потпада под стање неизбежности. За оправданост нужне одбране је без значаја то, да ли напад долази од лица, које је некажњиво или што се дело услед оскудице процесних претпоставака не може да извиђа. Према томе она је допуштена и према нападу који долази од детета или од неурачунљивога, као и према народном посланику, лицима која уживају ванобласност, према владоцу и најзад ономе, који је био у заблуди односно противправности свога напада.

„Напад мора бити истовремени....

„..... Одбрана ..... мора бити неопходна ..... Мера неопходне одбране лежи у јачини напада; само се она одбрана сме употребити, која је неопходна за одбијање напада. Јачина допуштене одбране зависи од јачине и трајања напада; нападнути сме ради одржања нападнутог добра да повреди, па чак и да убије нападача. Према овоме одбрана мора стајати у пропорцији само с нападом, а не и са вредношћу нападнутог или угроженог добра. И најнезнатније правно добро, дакле, може да се заштити убијањем нападача, ако је то неопходно потребно за одржање нападнутог добра. И кад би се хтело, да мера одбране стоји у пропорцији с вредношћу добра, које треба да се заштити било би немогуће с тога, што се та пропорција за нека правна добра не би могла наћи тачно н. пр. код напада на част, невиност и т. д. Ако би се опет ограничило, да одбрана имовине стоји у пропорцији с вредношћу, онда би се тиме давала само привилегија лоповима, који по мало краду уједаред, али зато чешће краду. .... Одбрана је допуштена и онда, кад се нападнуто добро може да спасе несрамним бекством, јер би у противном случају било дато преимућство неправу, које у нужној одбрани

стоји у сукобу са правом. Потребна одбрана према овоме није субвенционално средство, којим се нападути може послужити.

„Питање, да ли се нападути послужио само неопходном одбраном не може се у конкретном случају решавати по неком објективном мерилу. При томе је меродавна само индивидуалност нападутог, његово схватање самог случаја, једном речју судија се мора ставити у положај нападутог.....“

„Пројекат даје право нужне помоћи у корист *свих правних добара* .... „да се од себе или *кога другог* одбије....“ У обиму самоодбране допушта се нужна одбрана.

„Пројекат допушта нужну одбрану само према нападачу. Буде ли при одбрани од нападача повређено и које треће незаинтересовано лице, то би ова радња само са гледишта стања нужде могла бити некажњива“.

Толико Мотиви о нужној одбрани. Она је у потпуној изобилности и безграничности, онаква, каква је према владајућем гледишту у немачкој науци позната.

Мотиви мисле, да се у главном слажу са „научом“ и са „свима“ туђинским законодавствима. Да ли се са научом слажу, нећу да испитујем. Шта је управо то „наука“? Али је несумњиво да се пројектово регулисање не слаже са „свима“ туђинским законодавствима. И у то се овде нећу даље да упуштам.

По Мотивима може „напад“ само од човека да потиче — али од свих људи, и од деце и душевно болесних. Само-стално пак од животиње — не. Овде постоји стање неизбежности и тиме пропорционалитет. То може да проузрокује значајније последице.

Предмет напада може бити свако правно добро или свако добро. Сва су добра „заштићена“, и част, право на име, верска и наравствена осећања. Је ли то збиља? Зар треба да ми је допуштено, да убијем онога, на други начин ниса у стању да спречим, да не учини је изјаву, која вређа моје „осећање“? Зар треба да ми је дозв да спречим једну „увреду“? Увреду моје или ма личности? Та то је просто немогуће. Нико не би у **акт** случају био ослобођен казне.

Не, заштићено је добро само тело, не правно добро и тим индиректно и једно правно начело, правна заповест. Каже се увек, да код нужне одбране право стоји у сукобу са не-

правом. То нити је тачно, нити може бити тачно! Иначе би нужна одбрана служила правним збркама; у обиму овога права (нужне одбране) увукла би се у правну област приватно правна пометеност, самовлашће, право песнице у најширим границама. Сваки би био судија, извршилац у својој личности и својој ствари — и даље по паралелној нужној помоћи у свачијим пословима. Сваки је судија за себе и цео свет! Зар при нападу на верско осећање једнога Кафра нужна одбрана (помоћ)!

А шта је, ако право против права стоји? А., сопственик, хоће да употреби нужно одбрану ради заштите свога права својине; држалац Б. пак ради заштите права државине. Треба ли то да буде могуће?

Не, код нужне одбране реч је о „нападима“ на „правна добра“, на права, на објективне норме“, наредбе и правна начела, која за овима (правима) стоје. Реч је само о нападима на нешто, што је телесно: на лице или ствар; о телесним нападима, дакле, на нешто што је телесно, на један материјалан предмет, на шта нарочито *Noyon* удара гласом.<sup>1</sup> Дужности било на чињење или нечињење, одговарајуће тражбине на чињење и нечињење, не могу никад доћи у вид.

Код нужне одбране лица (нужне одбране у правом смислу) не сме се тражити никаква пропорционалност. Друго је питање, да ли према нападу, који *очигледно* није злонамеран или потиче од каквог неурачунљивог лица, или се врши из нужде, уклањање није за препоруку, у колико је могуће. И

<sup>1</sup> В. о томе Neubcker „Zwang und Notstand“ I. стр. 219. Код Wächter-a „Deutsches Strafrecht“ 1881. Стр. 173. помаља се местемце тачно схватање. Тако у § 63. на стр. 173. и 175: „Неправо, које нам когод чини, или хоће да учини, не даје нам у држави (правном поретку) још овлашћење да силом или самовласним упадом у његов круг права своје право остваримо“. — „Право на нужно одбрану само се тиме заснива, што противник самовласно и неовлашћено упада у наш делокруг, према нашој личности или државини што предузима, а ми се према њему у случају *нужде* налазимо т. ј. неправо, којим смо угрожени може се *само* с места употребљеном силом отклонити (или он трећима на тај начин угрози).

Код Wächter-a увек игра улогу мисао, да је овде реч о једном сукобу права са неправом. А шта би било, кад би сопственик хтео што да предузме против апсолутно неовлашћеног држаоца? У осталом и Wächter узима, да је *свако* добро заштићено. Он помиње једно поред другога, не правећи разлику: живот, здравље, част, својину, државину (стр. 177.).

код нужне одбране се може захтевати један пригодан поступак. Код нужне одбране лица треба најпотпунију нужну помоћ допустити.

Код одбране државине, у колико она не значи и нужну одбрану лица, једна таква самостална нужна помоћ у најмању руку је незгодна. Како стоји овде са пропорционалитетом? Мотиви имају овде право, кад мисле, да се лоповима никаква привилегија не сме дати. Напротив, према нападима, који очевидно нису злонамерни или таквима, који потичу од малолетних и неурачунљивих лица или противу радња, које се врше очевидно у стању нужде, мораће се пропорционалитет тражити. Пропорционалитет са гледишта господара нападнуге државинске сфере. Не сме се од њега захтевати, да дозволи, да му праве драгоцености какво дрско мангупче или неурачунљиви умоболник украде, ако он то може да спречи повредом учиниоцем.

Без обзира на горња органичења, са свим је тачно оно што Мотиви налазе, да је свака одбрана допуштена, која је потребна, да би се напад одбио.

У кратко речено: пројекат потребује ревизију у формалном погледу. Ако је се хтело оно што Мотиви објашњавају, да је се хтело, онда одредба мора друкче да гласи. Иначе се морам изјаснити против садржине прописа српског пројекта, а такође и немачког и професорског пројекта. А, ако професорски пројекат заиста хоће да сматра „сва“ добра за заштићена, то мора и он редигован бити. Према садањем слогу, сем ако се смисао неће силом да изврше, призната је само нужна одбрана лица. Мотиви не улазе у то.

У § 53. регулише пројекат стање нужде или нужду, како је Мотиви још на стр. 183. у наслову називају. „Није кажњив онај, који изврши какво дело, да од себе или кога другога отклони истовремену, на други начин неотклоњиву опасност по живот, тело, слободу, част, имовину или које друго добро, ако повреда, коју је он тим делом причинио није већа од опасности. У противном суд може ублажити казну по својој слободној оцени (§ 60.).

„Ово се наређење не може применити према ономе, који је нарочито дужан да се излаже опасности“.

Пре свега и овде морам да укажем на једну формалну

грешку. Пројекат упоређује, као и немачки пројекат<sup>1</sup> причињену штету са опасношћу. То је просто немогуће.

Заслужује признање, што је пројекат слично аустријском, а супротно немачком пројекту као и професорском, ударио гласом на дужност излагања опасности.

Својим регулисањем стања нужде пројекат следује без околишења „модерном“ правцу. Пре свега не чини се разлика, откуда потиче стање нужде. Безначајно је да ли је стање нужде постало претњом или случајем. Сем тога, нужна помоћ је без ограничења допуштена. Незаинтересовани X., може убити незаинтересованог Y. ако је то ради спасења извесног A. потребно.

Да ли је стање нужде „кривицом“, или нехатом проузроковано, или не, не мења ствар.

Једина је претпоставка однос штете или, друкчије речено: однос вредности. Дакле тзв. пропорционалитет, увек! Па и код стања нужде лица. Не треба да буде толико меродавна психичка ситуација учиниочева, његове побуде у нужди, колико сâм спољашњи однос. То је један на спољњем свету пројектовани одељак из комплекса побуда.

Под овом и једино под овом погодбом сва су добра подобна да буду заштићена. Но, како сад стоји са пропорционалитетом? Стање нужде треба да буде дато, ако причињена штета није већа од штете (како се израз „опасност“ у пројекту правилно мора да репродукује), која се очекује. Ко се, дакле, плаши штете од 100. тај може незаинтересованом трећем, ради отклањања ове штете, мирне савести да причини штету, за коју може унапред знати, да неће бити већа од 100.

Како разлог Мотиви наводе у опште исто, што и Мотиви за немачки пројекат (стр. 184.): У интересу је правнога поретка, да се добро веће вредности одржи жртвовањем добра мање вредности. Радња на то управљена не само да није кажњива, већ је и оправдана; те да је с тога не само кажњивост код стања нужде искључена, већ и противправност радње. По томе би, дакле, постојало чак и једно право на такво причињавање штете, услед чега друга страна не би имала права нуждне одбране одн. одбране државине.

<sup>1</sup> В. о томе ближе: Neubecker „Zwang und Notstand“ I. стр. 336.

Како се ово има схватити о томе Мотиви не веле наравно ништа, као ни о дужности на накнаду штете.

Зацело, ово спада у Грађанско Право и ми ћемо очекувати да видимо, шта ће нам предузета нова кодификација српског Грађанског Законика донети. По садањем српском Грађанском Праву морала би накнада штете у сваком случају одречена бити, ако се узме да је радња била законита. Но питање о „законитости“ радње у стању нужде не припада такође Казненом Законнику.

У ствари пак пројектовани закон не сматра радњу у стању нужде за закониту, већ то чине Мотиви онако исто као и код немачког пројекта. То је неосновано и тамо, као и овде.

У вези са овим, а у једном погледу, ваља нам се још обазрети и на професорски пројекат. Он је (в. § 26.) имао у виду извесне замерке против немачког пројекта, па је се одлучио за једно потпуно измењено схватање ономе из § 67. немач. пројекта, не хотећи што да мења у принципу. Па и по њему треба да буде меродаван однос вредности или штете. Ја сумњам, да је ово згодно изабраним изразом исказано. „Пропорционалитет“ треба при спасавању имовине да важи. „Није кажњива ни она радња, коју учинилац предузима у намери, да једну садању, законим путем неотклониму опасност од себе или кога другога<sup>1</sup> одстрани, осим ако је штета, која предстоји, незнатна и,..... несразмерно мања од штете, која може да наступи услед предузете радње.“

Према томе се може некажњено већа штета другом причинити, да би се отклонила од себе или чак и од кога трећег мања (ма да иначе не мала) штета. Да би од А., отклонио штету од 500 дин. може ли Б. некоме трећем, рецимо Х-у, да причини са знањем и предвиђајући штету од 700, 800 (1000?) динара?

Изгледа ми, да резултат не заслужује да буде одобрен. У том би случају било још боље израз „осим ако је“ (в Мотиве стр. 41) избацити.

4. Глава IV. говори о покушају, §§ 54—56.

Одељак I. §-а 54. даје дефиницију покушаја, а одељак II. прописује, да је покушај злочина некажњив само у слу-

<sup>1</sup> О замерама оваквој стилизацији видети оно, што је напред наведено о нужној одбрани, јер је овде иста ствар.



чајима, које је закон изречно предвидео; као и то, да је покушај престапа некажњив.

Параграф 55. у I. одељку вели: „Покушај се може казнити блаже од свршеног дела“; а Мотиви то детаљно образлагавају (в. стр. 196.) За једну такву одредбу може се много шта навести.

Одељак II. се односи на одредбе о неподобном покушају, било неподобним средствима било према неподобном предмету. Решење пројектово је доста погодно: суд може по својој слободној оцени да ублажи казну, а у нарочито лаким случајевима може и ослободити од сваке казне.

Према одељку I. може се покушај казнити блаже но свршено дело. Зар сваки покушај! Минимум није назначен. Па нашто онда одредба о „неподобном“ покушају? И када управо постоје нарочито лаки случајеви код неподобног покушаја?

Одељак III. §-а 55. оглашава припремне радње за некажњиве.

Параграф 56. регулише одустанак од покушаја (в. Мотиве стр. 202.) одговарајући у целини немачком пројекту (§ 77.) и професорском пројекту (§ 30.)

Код свршеног покушаја и стварног кајања хоће ипак српски пројекат да учини некажњивост зависном од тога, да онај, који одустаје, није сазнао, да је његово дело откривено. Најбоље би било прецртати то. Ја се овде потпуно слажем са Мотивима за немачки пројекат (стр. 298.)

5. Глава V (§ 57.) говори о подстрекавању и номагању.

„Ко другога умишљено наведе или подстрекне, да изврши какво кривично дело, казниће се као да га је сам учинио.

„Ко другога покуша навести или подстрекнути на извршење каквог злочина, који је угрожен робијом, казниће се блаже због тога покушаја.

„Ко другога умишљено помогне, да изврши какво кривично дело, може бити блаже кажњен.

„Лични односи, својства и околности, услед којих се кажњивост повећава, смањује или искључује, могу се узети у обзир само оном учиниоцу, подстрекачу или помагачу, код кога се нађу.

„Ко умишљено наведе другога, да из нехата изврши

какво кривично дело или ко овоме умишљено помогне у извршењу оваквог дела, учинилац је тога дела.“

Мотиви уз то дају детаљна објашњења. Пројекат се држи појма учешћа — али сваки саучесник треба да буде кажњен према својој кривици.<sup>1</sup> Но, његова кривица може да буде већа, него учиниочева. Тако, ако когод с предумишљајем и хладно наведе једно раздражено лице на убијство или ако слуга злоупотреби поверење свога господара и пусти лопове у кућу.

Код подстрекавања је пројекат одустао од набрајања средстава. Из самосталне природе подстрекавања следује, да је и покушај подстрекавања угрожен казном. Исто тако стоји ствар и код помагања.

Подстрекавање и помагање може бити умишљено или нехатно. Консеквентно би требало и нехатно подстрекавање и помагање казнити. Али, овде чини пројекат једно ограничење, јер не кажњава нехатно подстрекавање и помагање.

Из основног схватања пројектовог излази, да има и умишљеног подстрекавања и помагања у извршењу кривичних дела из нехата и да основи виности, искључења, поштравања и ублажавања казне у личности учиниочевој не дотичу и личност подстрекачеву и помагачеву. Ради веће јасности пројекат је то изречно напоменуо.

У основној замисли пројекат заслужује потпуно одобрење.<sup>1</sup> Питање је за себе, да ли не би било за препоруку, одвојити јаче подстрекавање и помагање, а поменути и савиновника.<sup>2</sup>

Да нехатно подстрекавање и помагање треба да буде некажњиво, мора се безусловно признати.<sup>3</sup>

Да такође и (умишљено) помагање не треба, већ само да може, блаже бити кажњено, не изгледа ми неумесно.

Али са овим се не слаже одредба последњег одељка, по којој умишљено помагање при извршењу крив. дела из нехата треба да буде кажњено као (умишљено) *виновништво*. По томе би помагач, који умишљено ради, био строжије кажњен при помагању у нехатном извршењу једнога кри-

<sup>1</sup> В. Binding „Die Formen des verbrecherischen Subjekts, Gerichtssaal“ Bd. 78. стр. 41. Kohler „Teilnehmer und Urheberschaft“, Archiv. Св. 58. стр.

<sup>2</sup> В. Binding. На н. м. стр. 39 (о немачком пројекту.)

<sup>3</sup> В. Kohler на н. м. стр. 13.

вичног дела, но при помагању умишљено извршеног кривичног дела, ма да је његова кривица и кажњивост потпуно иста.

6. У глави VI (§§ 58—64.) дате су одредбе о одмеравању казне, које се у опште поклапају са одредбама немачког пројекта. Тако § 58. српског одговара §-у 81. немачког пројекта. У § 59. су слично §-у 87. професорског пројекта границе казни при постојању ублажавних околности утврђене. По §-у 60 суд није везан, кад га закон овлашћује да казну ублажи по својој слободној оцени, ни за врсту ни за меру казне. Опажа се недостатак могућности, да се у нарочито лаким случајевима може казне сасвим ослободити, као што је то нпр. према §-у 83. немачког и §-у 83. професорског пројекта могуће.

Параграф 61. одговара §-у 65. немач. пројекта, § 62. регулише поврат на сличан начин као и §§ 87 и 88. немач. пројекта. За препоруку је поставити овде захтев карактерног конекситета, као што то чини § 95. проф. пројекта.

Злочини по занату и по навици подлеже по § 63. трним мерама обезбеђења, које се односе само на српске држављане. Странци се имају протерати, како Мотиви на стр. 236. примећују. „Српски држављанин, који је најмање три пута био осуђиван за умишљено извршење злочина, па по издржању и последње казне опет умишљено изврши какав злочин, може по издржаној новој казни, бити задржан и даље на неодређено време, ако се по извршеним делима и по његовом животу даје извести, да се неће уздржати од даљег вршења кривичних дела и да је опасан по друштво. Задржавање наређује суд истом пресудом, којом изриче и казну за ново дело. Задржани може бити условно пуштен за време од три године по издржаној казни, ако је она већа од 5. год. а ако је мања, онда тек по истеку 5. година, ако се може узети, да неће поново вршити крив. дела“. Од кога задржани може бити условно пуштен, пројекат не каже.

Задржавање се има вршити — по одељку III — у нарочитим заводима или одељењима казног завода.

По § 64. има се притвор у досуђену казну урачунати.

7. Глава VII (§§ 65—68.) регулише стицај више казних закона и више кривичних дела. Одредбе о овоме одговарају у целини немачком пројекту (§§ 90—93.). Ваља при-

метити, да је и у српском пројекту (§ 67.) као и у немачком усвојен систем срачунавања (additio) за случај постојања више повчаних казни. Чег ради требају повчане казне да чине изузетак? При преобраћању новчане казне највећа је мера затвора, која долази на место ње, по немачком пројекту 2. године одн. 6. месеци (код преступа), а по српском 1. година) одн. 5. месеци.

8. Осма глава (§§ 69—73.) говори о „условној осуди“.

Код осуда на затвор до једне године или на новчану казну, може суд наредити под нарочитим олакшавним околностима, да се извршење досуђене казне одложи за извесно време (код злочина од 1—5. а код преступа од 1—2. године).

Суд има при својој одлуци нарочито да узме у обзир ранији живот и владање осуђенога, олакшавне околности при извршењу кривичног дела, признање и обештећење оштећеног.

Одлагање извршења казне може бити условљено накнадом причињене штете и плаћањем судских трошкова.

Изврши ли осуђени у времену, за које је казна одложена, које умишљено крив. дело и за то буде осуђен на лишење звања, затвор или коју тежу казну, сматраће се да је одлагање извршења прве казне прекинуто и обе ће се казне извршити нескраћене.

Ако је ново крив. дело из нехата извршено или ако је умишљено, али је његов учинилац осуђен на блажу казну од лишења звања или затвора, онда има суд да реши, хоће ли се одложена казна извршити или и даље одложити.

И ако је се осуђени за све време, за које је казна одложена, владао беспрекорно? Тада се сматра казна за издржану (§ 72.)

Ово у целокупности одговара условном одлагању казне по немачком пројекту (§ 38.) и условном извршењу казне по професорском пројекту (§ 92.). Бољитак показује српски пројекат пошто он и код затвора до 1. године (и код новчане казне) допушта одлагање извршења казне. Изгледа ми исто тако да је оправдано и то, што је код злочина постављен као минимални рок 1 година.

Шта је сад дејство овога? Је ли рок, до кога је казна одложена беспрекорно протекао — казна ће се сматрати као да је *издржана*. Немачки (§ 40.) и професорски (§ 94.) пројекат веле: она важи као *отпоштена*. Је ли човек сад каж-

њен? О томе в. стр. 145. Мотива за немачки пројекат. Напомена учињена тамо, као да се противи немачком схватању сматрати нешто што је се догодило, као да се није догодило, не може ни у ком случају да одржи примедбу. Радовали бисмо се, ако би се редактори Грађанског Законика руководили таквим гледиштем. Код Кривичног Права ствар стоји обратно. Српски пројекат усваја баш дејство, које Мотиви немачког пројекта одбацују; а наиме, да се казна има сматрати као издржана. Мотиви (стр. 267.) одбацују дејство, да се осуда сматра као да није ни постојала (*die Tilgung des Gestraftseins — comme non avenue*). Истиче се питање, како треба уредити накнаду штете и трошкове.

Но, накнада штете представља ствар за себе, а трошкови не треба да причињавају никакву главобољу. Мотиви налазе, да је решење пројектово „сасвим логичко.“ Ја сажаљевам овакво решење и не сматрам га нимало за логичко, ако се хоће да говори о „условној осуди“.

9. Глава IX. (§§ 74—79.) говори о застарелости. Овде је пројекат ударио погрешним путем. Он је се потпуно повео за примером, који му је дао немачки пројекат, одступајући само у толико од њега, што је рокове застарелости продужио.<sup>1</sup> Као и немачки допушта и српски пројекат *прекид* застарелости истраге и извршења казне, само са тим ограничењем, да двострукост првобитног рока застарелости не сме бити прекорачена. Ова двострукост је врло обилно одмерена у српском пројекту кад се имају у виду његови доста високи ставови.

Измена пројекта се мора безусловно желети: рокови се могу мирно свести а прекид застарелости сасвим избацити. Типичан је овде професорски пројекат, који је се срећом повео за Колером (в. о томе Мотиве стр. 144.)

Ја морам и овде, као и код прекомерног развлачења просторне владавине, да укажем на жудњу за кажњавањем.

10. Одредбе о приватној тужби (глава X. §§ 80—82) одговарају одредбама немачког пројекта.

11. Глава XI. (§ 83.) говори о повраћају права (Рехабилитацији).

„Свакоме, ко је осуђен на губитак грађанске части, на

<sup>1</sup> В. швајцарски пројекат од 1908. год. § 59.

губитак државне или какве друге службе, коме је забрањено упражњавање каквог позива или заната, могу се повратити изгубљена права, ако је од дана, кад је главна казна издржана, застарела или опрштена, прошло најмање пет година код робије, а три године код затвора, ако се за све време добро владао и по свему то заслужио и ако је накнадио штету причињену кривичним делом у онолико, колико су то његова средства допуштала.“

Пре свега има се стилизацији да замери. Треба избежавати нагомилавање погодбених подређених реченица.

Пројекат зна према садржини овога параграфа само за т. зв. *réhabilitation judiciaire*. Повраћај у изгубљена права врши се само судом. Поступак за то не одређује (пројектовани) Казнени Законик. То оставља он, као што Мотиви на стр. 284. веле Кривичном Поступку.

У појединости се не улази. У сваком случају за то је потребан нарочити поступак, спор ма које врсте, са сведоцима и пресудом. Нека је поступак и тајан — као што би у осталом и код кривичних спорова морао бити у интересу оптужених и сведока, исто тако и њихових породица, цео или делимице, по званичној дужности или на предлог учесника, у пркос свима бомбастим принципима јавности и јавног интереса — ипак толико тајан не може да буде, да нико о њему не сазна. Онај, који захтева рехабилитацију мораће свакако да назначи сведоке, а ове ће бити принуђен да узме из реда својих познаника — и тиме је вео са своје прошлости скинуо управо онде, где га понајпре није желео да види свучена. Је ли, пак, пресуда јавна — но, онда је круг оних, који о њој знају само још већи.

Нека суд тада и најбољу сведоцбу изда — она неће значити тада: кажњаван, али рехабилитан,<sup>1</sup> већ управо обрнуто.

Може бити, да је један такав рехабилитациони поступак сасвим на своме месту ипак мора поред тога бити дата и могућност рехабилитације по закону, а на основу протеча времена и кривично негативног владања. Што се, пак, обима рехабилитације у српском појекту тиче, он је одвећ узан и

<sup>1</sup> Као што Tesar мисли. В. уз то и о целом овом питању: *Delaquis „Rehabilitation“, Österreich. Zeitschrift f. Strafrecht II. стр. 305.*

односи се само на губитак грађанске части, губитак звања (и способности за звање) и забрану упражњавања позива или заната. Код последњег се нарочито не може бити без рехабилитационог поступка. Он је баш овде потребан.

Према томе, дакле, пројекту се има замислити не само с тога, што он зна једино за судски повраћај права, но и зато, што он одвећ ограничава обим рехабилитације. Начелно мора бити дата могућност рехабилитације код сваке казне, што теоријски изгледа да говори против смртне казне. Мора постојати могућност, да сваку казну трава зарасте и с тога мора рехабилитација начелно сама по себи, природно, да наступи. У механици би се за ову представу могао да употреби израз „аутоматски“. Рехабилитација треба да испољи социолошка, социјално-етичка дејства, а она то може начелно само тако да постигне у потпуном смислу, ако она по себи, прећутно наступала буде. Земљиште, на коме треба да расте трава не сме често да бива прекопавано. Нека се бонитет земљишта сматра не знам за како добар, ипак је у раскопању земљи свако растиње уништено!

На који начин, пак, правна дејства рехабилитације треба да буду регулисана, питање је за себе. Уништење казне, заштита части и ограничење способности сведочења<sup>1</sup> долазе у вид. Нарочито што се ограничења способности сведочења тиче, оно је по моме мишљењу излишно, у колико је реч о самом осуђеном. С правом се не може, бар ја тако мислим, ни од кога захтевати, да назначи ма коју од ранијих казни — *de lege ferenda* природно узета. Дужност давања сведочења о себи не може се на самог сведока распрострети — *de lege ferenda*. Ко приводи сведока, нека га цени. За то сâм сведок не треба да прибавља материјал. Оптужени не потребује то, па зашто би онда морао то да чини сведок? Изузетак би се могао можда тада да допусти, ако се ко сâм за сведока понуди.

Збиља, при реформи Крив. Судс. Поступка предложено је већ једно практички веома усвојиво ограничење и професор. пројекат се већ хоће да спомогне, али се потпуно решење добија тек одбацивањем дужности самооцењивања, самопоказивања — и самооцрњивања. Рехабилитација може при овом схватању да дође у вид само у толико, у колико

<sup>1</sup> В. Delaquis, на н. м. стр. 301.

је реч о званичном или страначком утврђивању ранијих казни. И ово треба да буде дозвољено једино при констатацији, не и при стављању питања, које се може односити само на лични идентитет а не и на лични квалитет. Ја сам све ово само за Крив. Поступак напоменуо, пошто се овде дужност самопредстављања сведока јаче истиче. По себи се разуме, да то важи у опште. Право је државе на истину у свима врстама части; али нека она не захтева ни од кога истину у себи самом и противу самог себе, штећење и унижење себе сама.

#### IV.

Ја сам на крају своје критике општега дела пројекта српскога Казненог Законика. Радо бих се код појединих тачака више забавио, радо бих и специјални део обухватио; јер нису само „општа“ начела од значаја. Практички су управо исто толико важне, ако не и важније одредбе специјалног дела о томе, шта се неће казнити, а шта ће се и како казнити. Па ипак се морам одрећи тога, да се и њих дотичем.

Ако се сад постави питање, да ли општи део пројекта заслужује, да постане законом, онда ће се на исто ипак морати одречно да одговори. Њему је потребна једна ревизија у формалном, али пре свега у материјалном погледу. Ја нећу ту да рекапитулирам. Иначе се мора признати, да пројекат представља један значајан рад и да за немачким пројектом, који му је — делом нажалост — служио за углед, не остаје у целини. Али како један, тако и други, потребује ревизију. Нека би ревизија из употребљиве основе један збиља добар закон начинила, који ће осигурати друштво, да буде без онога што је неетичко и антиетичко! И етика као и Казнени Законик делом служи друштвеном животу и друштвеном поретку, ако он већ не почива на друштвеном егоизму. Етика не тражи Казнени Законик, али ипак захтева, да он, ако већ постоји, не буде нецелисходан и антиетички. Главни циљ Крив. Права је осигурање друштвеног поретка. Он дозвољава благост према случајним злочинцима, захтева забрављање по издржаној казни; али захтева пре свега строгост, безобзирну и циљну према познатим и незнатим непријатељима. Противу ових непријатеља, који ратују са друштвом, Кривично је Право — Ратно Право. Ко своју слободу злоупотребљава,



па могао друкче да ради или не, томе ће се она одузети. Ми га сматрамо за сасвим неетичког и целисходно реагирамо исто онако као и против змије отровнице, па била она „крива“ или „невина“, способна да буде крива или не. Казна? Мере обезбеђења? Нека се само прави разлика. Главна је ствар да ми-сао обезбеђења крчи себи пута и да је задобила себи места и у српском пројекту као и у другим модерним пројектима. Пројекат је дао основу, која потребује ревизије, али основу, која се као таква има радосно поздравити.

## О ПРАВНОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

— НАСТАВАК —

Како ћемо српски назвати *heredem*? По моме мишљењу *баштиник*. Казаће се можда да баштиник не значи *heres*, него власник баштине, и да је за *heres* права српска ријеч *наслиједник*. — Него: што је баштина? Госп. Алекса С. Јовановић у чланку о торжественим законима (види „Архив“ од 25 Марта о. г.) каже: „Као појам непокретне својине, „баштина је Душанова доба, у најширем смислу те ријечи „значила у првом реду наслиједно породично имаће (очевину и дједовину)“. — То су стари Римљани називали *hereditium*, а од те ријечи настале су ријечи *heres*, *hereditas*, *hereditare*, као што у сваком језику, по природном и разумљивом глотолошком закону, све ријечи које имају иоле апстрактан значај, потјечу од ријечи које означају, или које су једном означавале одређене материјалне предмете. —

Но ја би хтио да кажем неколико ријечи у погледу немогућности да израз *наслиједник* значи појам *heredis*-а. —

Као што ми сада замишљамо баштинство (*hereditas*) оно у себи укључује и појам наслиједства. Та су два појма здружена колико у свим законима толико и у правној науци, тако да је сваки баштиник (*heres*) и један наслиједник, а свако баштинство и једно наслиједство. Али ако ми хоћемо да имамо тачан појам о баштинству код старих Римљана, па баш и код Срба Душанове доби, ми не смијемо да себи пред-

стављамо једну имовину која прелази из једне на другу особу. — Fustel de Coulanges у свом лијепом дјелу „La Cité antique“<sup>1</sup> женијално доказује како је било формисано старо римско друштво у коме су се поједина лица рачунала само као припадници фамилија, тако да се је фамилија сматрала правим живим бићем, док су се њени припадници рачували као неразријешиви њени чланови. Социјална је јединица кућа, а у тој кући фамилија (живи чланови те куће) прави је господар, прави сопственик имовине. У земљи која припада фамилији укопани су њени умрли чланови, укопан је и њен оснивалац који се поштује као бог, који има свој олтар на коме се пали побожна ватра, коме се приносе дарови и коме се дижу молитве за вјечито уздржавање фамилије. Свака је кућа освештана непрекидном, непрестаном присутношћу *Lares*-а и *Manes*-а, који је чувају, а и она је и као неки храм који њих чува и гледа и као неко уточиште њихових живих потомака над којима они као виши заштитници лебде. — Шта може да буде светије од куће, каже Цицерон, ту је олтар, ту је света ватра, ту све свете ствари, ту цијела религија!

То обожавање мртвих оснивача фамилије, тај култус према њима тумачи најбоље и бригу коју су себи задавали стари Римљани око очувања појединих фамилија, и њихово старање да на *heredium*-у, на баштини, буде увијек лица који ће служити свети обред према божанственим претцима, да не би остали без молитве они који те молитве требају. — Они који врше ту свету службу то су *heredes*.

Бојазан да би неко могао да умре, а да не остави својих баштиника сугерисала је установљење усвојења. Усвојити, каже Цицерон, то је тражити од религије и од закона оно што се није могло да добије од природе.

У границама ових појмова дакле ваља тражити поријекло баштинства. Кућа је нешто непомична, нешто вјечита, само је човјек пролазан. Кад умре један на његово мјесто долази други, који наставља култус према претцима и који заузима мјесто умрлога. То је вјечити закон природе коме се нико не може отети, а према њему је настао појам баштинства. — Толико је то истинито да се у римском правном језику син зове *heres suus* — као да би се рекло *heres sui*

<sup>1</sup> Види стр. 3. 16. 17. 20. 23. 30. 56. 67. 77. 78. —

*ipsius*. Јер између оца и сина не склапају се ни даровштине, ни продаје, нити се икако друкче измјењује влаштина или било које друго право —, но један на просто наставља личност другога. *Morte parentis continuatur dominium*, а син се и за жива оца сматра сувласником кућне имовине: *vivo quoque patre dominus existimatur*.

У другој књизи Јустинијанових Институција (XII 7.) речено је: „*Veteres enim heredes pro dominis appellabant*.”

А не сматра се и у српској задрузи син као сувласник кућног иметка, а не зове ли се баштина оно имање за које се зна да ће остати у задрузи и да ће прећи од оца на сина? Није ли то исто што и римски *heredium*?

У спљетској се крајини и данас зове баштина оно имање које сопственику припада у потпуну влаштину и које је он баштинио од својих предака а баштиниће његови потомци. Таково се имање у шибенској крајини зове племештина, бива имање које припада племену. У погледу овог назива пак (племештина) мислим да није на одмет споменути да по закону од XII плоча ако у једној кући нема ни дјеце ни агната, тад постају баштеници *gentiles* = племештаци, па да се и овим проматрањем докаже скоро идентичност појмова баштине и племештине. —

Из ових се разлога по моме мишљењу мора да изводи закључак да је ријеч *наслиједник* неподесна за означавање појма *heres*-а. — Свакако она означаје овај појам недовољном јасноћом. И ако се сада, као и у познијему римском праву баштинство сматра као једно наслиједство, те је према томе и тачно кад се каже да је *hereditas* једно наслиједство, *heres* да је наслиједник, а *hereditare* да је наслиједити, ипак се намеће опаска да није сваки наслиједник *heres* нити је свако наслиједство *hereditas*.

Како би се на примјер ово превело на српски, кад за *hereditas* не би имали друге ријечи осим наслиједства:

*Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse....* или ово: *est et alterius generis per universitatem successio*, којим се ријечима каже да је *баштинство* само један начин *наслиједства*?

Ја мислим дакле да је *баштиник* ријеч која оправдано одговара појму латинскога *heres*, а да наслиједник не може да значи *heres* него само *successor*.

На посљетку се мени чини да је ријеч *баштиник* и технички добра за то што се од ње могу да добију и друге ријечи које су апсолутно потребите за правну терминологију, као: баштинство, баштинити и разбаштинити. У мјесто разбаштинити = *exheredare* неки употребљавају ријечи: лишити наслиједства —, али лишити наслиједства значи *defraudare successione* а не *exheredare*, а за лишавати некога наслиједства није баш потребито да га се разбаштини, но се то може и другим путем да постигне. —

Др. Л. Бакотић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

## РЕОРГАНИЗАЦИЈА СУДОВА

— Кратак преглед уређења судова у најважнијим страним државама, изузевши административне судове. Уређење судова у нас. Реформа коју би требало извршити у нас. —

— НАСТАВАК —

### Г Л А В А II.

#### Судови у Немачкој.<sup>1</sup>

Кад се третира судска организација немачког царства наилази се на једну особену тешкоћу у избору и ограничењу предмета о којима треба дискутовати.

До уједињења немачког и основања царства које је извршено после француско-немачког рата 1870 г. поједине државе које сада улазе у састав немачке царевине припадале су Конфедерацији Северне Немачке, и биле потпуно аутономне у вршењу свог права суверенитета државе у погледу на своје законодавство и унутрашњу организацију. Свака је држава која је улазила у састав конфедерације имала потпуну слободу уређења и своје посебно законодавство, са установама које су се често веома разликовале међу собом у појединим државама. Постојала је маса особених правних прописа у материји поступка, јер је свака држава имала потпуну слободу да га развија и реформише по својој вољи.

<sup>1</sup> По делу: „*Le droit public de l'Empire Allemand*“ par Paul Laband, који је један од најбољих писаца немачког јавног права.

Царство је свршило преображај у законодавству и утврдило једнообразан поступак у грађанском и кривичном предмету за целу Царевину. Донешени су општи закони за поступак који су обвезали сваку државу да једна другој ставе на расположење, у погледу на позајмљивање помоћи у правди, њихова права суверенитета и признају и извршују узајамно у најширој мери судска решења, одлуке и пресуде. На тај су начин од почетка оснивања царства разне државе немачког царства везане једна за другу у погледу на администрацију правде узајамним везама много тешњим него у моменту оснивања Конфедерације Северне Немачке. Одлучено је у принципу да државе не буду изоловане и независне у погледу на администрацију правде већ да буду уједињене уставом тако да конституишу један једини судски систем. Једине препреке које су се још противиле потпуном извршењу и остварењу овога принципа биле су знатне разлике које су постојале између разних судских организација и поступака. Пошто се успело да се помире компромисом спорна питања која су постојала између *Bundesratha* и *Reichstaga* у погледу на неке одредбе законика о кривичном поступку и закона о судској организацији ови су пројекти санкционисани и публиковани. Донесени су и општи законици материјалног казненог и грађанског права и многи други посебни закони, који су маркирали свршетак велике реформе судске организације и поступка. При свем том, законодавство царевине још није регулисало потпуно целу јуридикцију. Услед тога законодавство царевине налази са два гледишта своју допуну у законима држава: ови последњи садрже делом одредбе које осигуравају извршење закона царевине, а делом независно уређење једне домene на којој не влада законодавство царевине. У овоме је она поменута тешкоћа коју смо у почетку овог одељка нагласили. Задатак једног овако кратког експозеа о судовима у Немачкој не може бити да дискутује у целини, детаљно сва она многобројна правила која се тичу поступка и композиције судова, њихових узајамних односа и других проблема који припадају делом праву поступка, ако их посматрамо са овог гледишта, а делом административном праву, ако их, т. ј. судове посматрамо као административне формације. С тога ћемо у овоме прегледу изложити сумарно организацију судова у Немачкој према поменутиим општим за-

конима царевине, који уређују њене базе. То су закони: о судској организацији (*Gerichtsverfassungsgesetz*) са законом о увођењу од 27. Јануара 1877. г. (Билетен закона царевине, стр. 41); законик о грађанском поступку, (*Civilprozessordnung*) са законом о увођењу од 30. Јануара 1877.; законик о кривичном поступку (*Strafprozessordnung*) са законом о увођењу од 1. фебруара 1877.

### Организација судова.

Како свака уредба поступка претпоставља извесну судску организацију и на њу се односи, законодавство царевине морало је да утврди на једнообразан начин базе судске организације за целу територију конфедерације, пошто су биле прописане опште уредбе о поступку. Посматраћемо судски поредак прво са гледишта поступка у спорном предмету, а по том саму судску организацију, по законима које смо цитирали.

#### I Уређење судова са гледишта поступка у спорном предмету.<sup>1</sup>

Модерна судска организација одликује се поглавито тиме што органи државе, конституисани за вршење правде нису конституисани једнообразно и по једном истом основном принципу, јер композиција судова којима је дужност да изричу правду није иста у грађанском и казненом предмету; шта више она се разликује према томе да ли се тиче ствари велике важности или средњег интереса и најпоследње и по томе у којој се институцији суде ове ствари. Диференције о којима је реч састоје се поглавито у томе што се решавање и изрицање пресуде наређује било само једном судији, било колегијуму судија; ови су последњи састављени час искључиво из функционера у служби државе и који имају правна знања, час из лица која нису државни функционери, али врше судске функције са њима заједно, и најпоследње што број чланова који састављају колегије које су дужне да суде варира према случајевима. Није потребно напомињати да ове диференције у саставу судова повлаче дубоке диференције

<sup>1</sup> Ово што следује није потпун експозе овога питања, — експозе, који може наћи места само у делима о поступку — већ само расветљење основних принципа без чијег познавања није могућно разумети саму страну судских уредаба које се односе на организацију судова.

у поступку код појединих судова. Са овога гледишта, треба разликовати у домени обичне спорне јурisdикције следеће категорије судских ствари и по том следеће категорије или серије судова:

1. *Грађанске ствари*. — Оне се деле у две категорије које се могу означити сумарно под именом *важних* и *споредних* ствари.

а) *Споредне* су грађанске ствари новчане тражбине које не прелазе суму у новцу већу од 300 марака или о вредностима већим од 300 марака, изузимљући тражбине споменуте у § 70. ал. 2. зак. о судској организацији. С друге стране то су спорови који се спомињу у § 23. број 2. зак. о судској организацији, па ма колика била вредност предмета спора. Најпосле, банкротства, и изазивачки поступак. (*Aufgebotsverfahren*).

За ове су ствари надлежне у *првој инстанцији*: *судије исправништва (Amtsrichter)*,<sup>1</sup> тј. квалификоване судије и који суде сами. У *другој инстанцији* суде ове предмете у својству судова за апелате и правна средства (*Beschwerde*), грађанске коморе среских судова (*Landgerichte*;) ове су коморе колегије које се састоје из три судије по професији, који имају својства за вршење судских функција. Против пресуда грађанских комора, у овим (споредним) грађанским стварима нема рекурсног средства, ни одлуке у трећој инстанцији по овим стварима.

б) Друга категорија обухвата све грађанске спорове који нису придати у надлежност судова исправништва (једном судији), по томе, она обухвата све тужбе грађанског права које нису горе споменуте.

<sup>1</sup> Израз *Amtsrichter* синоним је француском *le juge de bailliage*. *Bailli* је некадашњи нижи судија у Француској; *le tribunal de bailliage*, то је суд који је некад постојао у Француској и који је судио у име и под председништвом једног *bailli* (la jurisdiction d'un bailli). По *Reiff*-у *le juge de bailliage* је *уздный судья* (срески судија) *исправникъ*, комесар среске полиције са правом на суђење; у нашем језику нема одговарајући синоним француском изразу *bailli* или немачком *Amtsrichter*; стога смо узели одговарајући руски израз: исправник и ове судове о којима говоримо, означили као *судове исправништва* (*le tribunal de bailliage*, *Amtsrichter*), који израз најбоље одговара и у нашем језику овим судовима.

*Amtsgerichte* најбоље је превести са „срески судови“, а *Landgerichte* са „окружни судови“.

По овим тужбама суде у првом степену *грађанске коморе среских судова* са три судије по професији, или ако се тужба тиче оних тражбина које су побројане у § 101. зак. о суд. организацији, њих суде *коморе за трговачке ствари*, тамо где је обласна судска администрација установила ове коморе. Коморе за трговачке ствари, као колегије које су дужне да доносе одлуке, састоје се из једног судије по професији, као председника и двојице трговачких судија који су трговци. Сви чланови имају једнако право у решавању. У споровима, који се тичу господара лађа и матроза, одлуку може да изрекче сам председник.

У другој инстанцији суде по апелати *цивилни сенати виших обласних судова* који се састоје из пет чланова који имају правна знања рачунећи ту и председника.

У трећој инстанцији *грађански сенат суда царевине* решава по жалби. Он се састоји из седам чланова који имају правна знања рачунећи ту и председника.

2. *Казнени предмети*. — Казнени предмети, са гледишта надлежности, деле се у три класе, којима треба додати једну изузетну класу која обухвата случајеве издаје против цара и царства, који случајеви долазе искључиво под надлежност суда царевине. Ова подела у три класе почива поглавито на разлици нарушења на иступе (*Uebertretungen*), преступе (*Vergehen*) и злочине (*Verbrechen*), која служи као основа материјалном казненом праву. При свем том она се не меша потпуно са овом разликом; на против, надлежност судова средњег или нижег реда, знатно је проширена. Овој разлици одговарају, у првом степену, судови кнежева (*Schöffengerichte*), казнене коморе (*Strafkammern*) и кривични судови. (*Schwurgerichte*).

а) *Судови кнежева (Schöffengerichte)* су колегије које се састоје из једног судије по професији (судије исправништва) и два кнеза. Ови последњи врше у опште, т. ј. у колико закон не поставља изузетке, дужност судије у свему потпуно, и са истим правима гласања као и судије исправништва у току извиђаја. У иступима који се казне по шумским и пољопривредним законима, обласни закони могу забранити интервенцију кнежева, тако да судија по професији сам суди. Исто тако овај судија може у случају појаве каквог оптуженог, који се тужи само за иступ и признаје нарушење које му се



приписује, да приступи извиђају са одобрењем државног тужиоца и без кнежева.

Надлежност судова кнежева распростире се на све иступе, преступе који се спомињу у § 27. закона о судској организацији и казнене предмете чије би им ислеђење и суђење предале казнене коморе средских судова саобразно §§ 29. и 75. зак. о судској организацији.

У другој инстанцији суде по жалбама и апелатама против пресуда и одлука судова кнежева, казнене коморе (*Strafkammern*). За решавање оне треба да се састоје из пет чланова, кад се тиче каквог деликта и три члана кад се тиче иступа и приватних оптужења (*Privatanklage*). Непрофесионалне судије немају никаквог учешћа у решавању.

У трећој инстанцији решавају кривични сенати виших обласних судова (*Strafsenate*) по жалбама против одлука казnenих комора као апелационе инстанције, кад се иста оснива на повреди права царства или обласног права. Жалба се међу тим не може оснивати на томе мотиву да је повређено правно правило поступка, осим кад се тиче одредбе која се садржи у § 398. законика о казненом поступку. Кривични сенати, да би изrekli одлуку, морају да буду састављени из пет судија по професији рачунећи ту и председника.

б) *Казнене коморе* надлежне су, у првој инстанцији, за све деликте, који не долазе у надлежност судова кнежева, и за деликте споменуте у § 73. зак. о судској организацији. С друге стране, оне су искључиво надлежне; без обзира да ли учињено дело треба сматрати као иступ, преступ или злочин, — у материји нарушења закона, која су цитирана у § 74. пом. зак. Казнене коморе састоје се само из судија по професији и морају бити састављене из пет чланова да могу решавати у току извиђања. Осим овога, морају имати три члана рачунећи ту председника.

Против одлука казnenих комора које суде у првој инстанцији има места жалби кривичним сенатима виших обласних судова који их разматрају само ако се жалба оснива искључиво на повреди каквог правног правила обласног законодавства. На против, кривични сенати суда царевине одлучују по овим жалбама кад се тиче повреде права царства.

Кривични сенати вишег обласног суда, да би могли ре-

шавати, морају се састојати из пет чланова, а кривични сенати суда царевине из седам чланова.

Не постоји трећа инстанција за ствари које у првој инстанцији суде казнене коморе.

в) *Кривични судови (Schwurgerichte)* — поротни судови — су првостепени судови за суђење злочина (*Verbrechen*) који не долазе под надлежност казнене комора или Суда Царевине. Они су надлежни с друге стране за деликте штампе, у колико је ова надлежност већ била утврђена обласним законима у моменту промуглације закона о судској организацији (§ 6). Такав је случај у Баварској, Виртембергу и делом у великом војводству Баденском и у Олдембургу. Кривични се судови састоје из две колегије: једну формирају три судије по професији, другу дванајест поротника.<sup>1</sup> Ова последња т. ј. колегија поротника решава само о кривици;<sup>2</sup> прва на против изриче све одлуке које треба да доносе судови који суде. Ако ове одлуке буду потребне да се донесу у време кад није сесија овога суда доносе их казнене коморе средских судова.<sup>3</sup>

По жалбама на одлуке кривичних судова, решавају кривични сенати суда царевине.

## II Организација судова.

Закон о судској организацији у § 12. набраја четири врсте обичних судова, и то: *судове исправништеа (Amtsgerichte)*, *спеске судове (Landgerichte)*, *више обласне судове (Oberlandesgerichte)* и *суд царевине (Reichsgericht)*. Али ови судови нису, у колико су судови, органи обичне судске администрације којима је дужност да свршавају послове и изричу одлуке; то нису судови у особеном и уском значењу поступка; то су *јавне власти* које служе за *формирање судова* за спор или из којих се добијају судови намењени за какав

<sup>1</sup> О конституцији „поротничке клупе“ (*Geschworenenbank*) говоре § 278. и след. зак. о кривичном поступку.

<sup>2</sup> О појму питања о кривици говори § 262. зак. о крив. поступку; о правном значају одлуке коју изрекну поротници, у погледу на пресуду коју изриче суд говоре § 314. и след. пом. зак.

<sup>3</sup> Закон о судској организацији, § 81. 82. Експозе мотива каже на стр. 105 (*Hahn*. Стр. 103): „Ова одредба почива на идеји по којој порота „конституише за целу сесију особено судско тело које апсорбује, за овај „период, активитет казнене коморе у погледу на ствари за које су надлежни кривични судови“.

спор. Могли би се назвати, тако рећи, *оквирима*, у којима се налазе судови који доносе одлуке. Ово не значи да ове власти имају важност само са гледишта администрације правде. Оне су, на против, од највеће важности са гледишта поступка. Благодаревима њима, судови које изискују закони поступка нису изоловани једни од других, него су сједињени у шире власти и спојени у једну целину, тако да се надлежност појединих судија и надлежност колегија појављује, према судској власти која их све обухвата, само као систем деобе ствари за суђење, само као питање унутрашње организације ове власти. Правила поступка и други закони могу, по том, наменити судским властима, као таквим, судске послове, и третирати ове власти, са спољашњег гледишта, као појединачне државне установе. Ово знатно упрошћава судску организацију. Многобројни судови, конституисани на различан начин, према разним врстама спорова, које суде, сливају се скупа под *заједничким именом* и у *једну организацију* судских органа које смо споменули. Они су тако рећи само спољашње фирме у којима ове последње врше свој активитет. Главна је дејство ове организације у томе што територијална надлежност судова може бити регулисана једнообразно, без обзира на конституцију разних власти, које су намењене за суђење. Судски срезови одговарају срезовима који су побројани у § 12. Не може се дакле говорити, на пример, о једном судском срезу грађанске коморе, него само о једном судском срезу средског суда, док је с друге стране, надлежност у погледу на предмете, регулисана управо не за суд среза (дистрикта) већ за сваку од његових различних комора.

На тај се начин судови који су побројани у § 12. појављују као власти које врше судску власт државе; и у овоме смислу цитирани закон каже с разлогом: „обичну спорну јуридикцију врше судови исправништва“ и т. д. Ово отклања у исто време сумње и спорове који би се могли појавити у великом броју у погледу на надлежност.

Тако дакле ова административна фузија судова има ту корист што чини те је могућа знатна економија у судијама и функционерима, јер ове судије и функционери чине део више судских колегија и замењују један другог, као што могу и да деле између себе судске предмете.

Може се дакле подржавати: да се проблем политичког и административног законодавства који се тиче установљења једне судске организације, састоји управо у сједињењу мношине потребних органа за решавање и изрицање пресуде у разним споровима (многострукост која резултује из захтева поступка) у једну просту област судова као власти. Али разлика судске организације, као система власти, од судске организације као институције намењене да суди спорове, и суда као државне установе, од суда посматраног са гледишта поступка, није толико важна, колико је важан, са политичког и правног гледишта, начин, на који су конституисани судови, који су надлежни за један случај или за сваку категорију појединих случајева и начин на који се они добијају из суда посматраног као власт.

Ово је питање од велике важности за садање немачко јавно право. С једне стране, царство је оставило државама слободу и независност врло велику, у ономе што се односи на оснивање и организацију судских власти — разуме се, осим особених судова царевине — и само је обележило опште црте система судских власти. Али, с друге стране, оно је формулисало најподробнија и врло строга правила о начину, на који треба да буду конституисане судске колегије, које имају дужност да решавају и суде разне врсте спорова и о начину на који оне треба да буду састављене из ових власти. У томе је једно од најважнијих ограничења које је наметнула суверенитету у домени јурисдикције, суверена јавна власт царевине.

Следећа правила примењују се на четири врсте обичних судова:

1. *Судови исправништва (Amtsgerichte)*. Они конституишу оквир у коме су обухваћени један судија (*Amtsrichter*) и судови кнежева.

а). Државе организују слободно судове исправништва. Нарочито имају право да утврђују број судија који су намењени сваком суду исправништва. Ако овај суд има више судија сваки од њих решава сам ствари које на њега долазе. Обласна судска администрација дужна је да формулише општа правила о подели послова. Она може у томе да поступа по предметима на које се односе или по територијалним срезовима, или руководећи се у исти мах са оба ова

гледништа. Из тога што су територијални делокрузи тачно ограничени за сваког судију, излази: да у унутрашњости сваког среза који подлежи јурисдикцији исправништва, има више срезова од којих је сваки потчињен јурисдикцији једног јединог судије. Ресор суда исправништва обухвата све срезове који су означени појединим судијама исправништва, који суде спорове и не меша се са овим срезовима појединих судија. Ограничавање ових срезова судијама појављује се само и једино као акт деобе судских послова, дакле као акт судске администрације. Надлежност суда исправништва посматраног као целине, распростире се на све срезове судија исправништва, на које се дели срез исправништва; судије које су постављене у једном истом суду исправништва, не само да се могу замењивати узајамно, него могу још и мењати своје срезове. Видећи малу важност у погледу овог распореда ствари које спадају под надлежност судова исправништва, царство није формулисало никакву законодавну одредбу о начину на који треба да се врши између чланова суда исправништва распоређивање судија који имају да решавају и суде у сваком поједином случају.

б). *Судови кнежева* добијају се из судова исправништва, (§ 25. зак. о суд. организацији) т. ј. то нису особени судови, власти које конституишу један организам за се; то су само судске колегије које спадају у систем судских власти које се налазе у оквиру судова исправништва. Они су једна форма судова исправништва. Два кнеза седе уз судију исправништва и решавају и одлучују у казним предметима. Кад се суд исправништва састоји из више судија, обласна судска администрација слободна је да изабере између њих председника суда кнезова или да нареди да председништво припадне сваком од њих по реду. Ове диспозиције могу се у осталом и мењати по вољи. Но, администрација не може да врши никакав утицај на избор кнежева који треба да суде у сваком поједином случају, јер се утврђује у напред ред по коме ће лица која треба да суде у суду кнезова заседавати.

Обласна судска администрација утврђује број кнезова који је потребан за сваки суд исправништва и то тако да сваки кнез буде позван само пет обичних дана у годишњој сесији (главни кнежеви, Hauptschöffen). Ови се кнежеви узимљу из примитивне листе (Urliste), коју саставља шеф општине

из свих лица која могу бити позвана да врше функције кнеза или поротника. На свој листи морају да фигуришу сви чланови општине које закон не декларира као неспособне или ослобођене од дужности кнеза или поротника. Ова се листа излаже у општини на углед свима, једну недељу, и ово се излагање објављује због могућег протеста против неуредности листе.

Из ове примитивне листе (*Urliste*) узима се потребан број кнежева за судску годину и њихових помоћника између лица која станују у седишту суда исправништва или у непосредној околини. Избор кнежева за суд исправништва из ове листе врши комисија која се скупља сваке године код суда исправништва, а која се састоји из судије исправништва, једног административног чиновника и седам отмених лица (*Vertrauensmänner*), изабраних између грађана ресора суда исправништва.

Ред по коме се позивљу главни кнежеви за суђење одређује се коцком у јавној седници исправништва. Дани кад се држе обичне седнице суда кнежева утврђени су унапред.

в). У сваком суду исправништва, било да је састављен из једног или више судија, председава један судија, који има да отправља послове, који припадају суду као конституисаној власти, поглавито административне послове и врши општи надзор над судским чиновницима. Ако има више од петнајест судија, овај се надзор може поделити између више њих.

2. *Срески судови.* — (*Landgerichte*). Они обухватају грађанске коморе и казнене коморе, кривичне судове и коморе за трговачке ствари. Организација среских судова, као тела и конституција судова за суђење спорова, подлеже следећим одредбама које су прописали закони царевине:

а) Главне су и редовне судске власти среских судова: *грађанске коморе* и *казнене коморе*; оне морају бити формиране код свих среских судова (§ 59. зак. о суд. организацији). Број комора које се имају формирати и ресор среског суда регулише свака држава. Законници поступка одређују које ствари долазе под надлежност грађанских или кривичних комора. Ми смо их већ означили говорећи о овим коморама са гледишта поступка. На челу среског суда има један председник (*Präsident*) који председава у исто време

у једној од комора; другим коморама председавају директори (*Directoren*). У погледу на конституцију сваке коморе од важности су ова питања: о наименовању председника, означавању чланова и подели послова између комора у случајевима кад је установљено више комора.

б). Председништво се утврђује у напред у свакој комори за судску годину. *Präsident* је овлашћен да изабере комору у којој ће председавати; он означава заједнички са директорима, председнике других комора по већини гласова; у случају поделе гласова решава глас *Präsident*-а. Ако је обичан председник једне коморе спречен, замењује га најстарији члан коморе по служби, а у случају подједнаког старешинства, најстарији по годинама. Није дакле могућно да *Präsident* или директор, у извесним стварима у току године председава у другој комори, већ само у оној која му је одређена, или да промени комору са другим председником.

в). Стални чланови сваке коморе означени су пре почетка судске године и за сво време судске године, као и њихови редовни заменици за случај кад би они били спречени. Да би се спречила свака злоупотреба у саставу колегија које су дужне да суде и доносе одлуке, прописана су ова правила: За сваког сталног члана одређује се један заменик и одређује ред по коме треба да фигуришу, за разне седнице, чланови комора и њихови редовни заменици. Могу се чинити измене у саставу комора у току судске године само ако се то покаже као нужно услед какве промене или дуже спречености кога од чланова суда. Сталне чланове комора и њихове редовне замењенике означава „председништво“ (*Präsidium*) које се састоји из *Präsident*-а, као председника, директора и најстаријег члана суда. Одређење се врши већином гласова. Али у случају кад је редовни замењеник кога члана и сâм спречен, *Präsident* одређује другог привременог замењеника.

г). Ова се иста правила примењују и на поделу послова између комора исте врсте. У свакој комори председник дели послове између чланова.

д). Осим горе поменутих комора, у сваком среском суду морају постојати истражне судије (*Untersuchungsrichter*). Њихов се број регулише према потреби; они се такође одређују за једну судску годину, али их одређује обласна судска управа

не *Präsidium* среског суда. Један истражни судија може бити у исто време члан грађанске коморе и казнене коморе.

ђ). Једна аномална установа код среских судова јесте стварање једне *деташиране казнене коморе (detachirte Straf-kammer)* у седишту суда исправништва који припада под ресор среског суда. Ова одвојена (*деташирана*) казнена комора може бити конституисана само по особеној наредби обласне судске администрације и само из једног разлога, а то је: да је седиште среског суда одвећ удаљено. У ресору једног или више судова исправништва који се налазе у ресору среског суда, једна комора ове врсте може да врши све атрибуције казнене коморе среског суда или само један део ових атрибуција; њен делокруг ограничава обласна администрација правде и утврђује надлежност и сферу ове коморе. Али ова комора није она иста обична казнена комора среског суда, која је организована једино због извесног одстојања седишта среског суда и чија је надлежност ограничена на извештан део ресора среског суда. Ова је конституисана на особени начин. Она може бити састављене не само из чланова среског суда него и из судија исправништва среза за који је установљена. Она има једног сталног председника, кога поставља обласна судска администрација. Овај председник не мора бити директор среског суда; он може бити узет између чланова среског суда или судија среског исправништва. Он не припада председништву среског суда и оно нема никаквог утицаја на постављање председника ове одвојене казнене коморе. Ниједан члан среског суда не може бити постављен против своје воље за председника ове одвојене казнене коморе. С друге стране, судије исправништва које припадају овим казним коморама, поставља обласна судска управа, али само за судску годину. Одредбе закона о судској организацији примењују се на чланове среског суда који треба да образују ове одвојене казнене коморе; њих одређује „председништво“ среског суда.

е). Друга је аномална установа среских судова, установа *комора за трговачке ствари (Kammern für Handelsachen)*. Оне се могу установити код среских судова ако обласна судска управа нађе то за потребно. Њихова надлежност може бити регулисана за цео ресор среског суда или за који његов део који је јасно ограничен; оне могу имати своје седиште



у истом месту у коме је срески суд или у другим местима у ресору среског суда. Оне имају само једног судију по професији који је у исто време председник. Закон царевине није ништа казао о начину на који он треба да буде означен; он је само формулисао овај негативан пропис: да се правила приписана у §§ 61—66 односно конституције грађанских комора и наименовања њиховог председника не примењују на коморе за трговачке ствари; он је допустио да се за комору која је институисана изван седишта среског суда, поставља такође један судија исправништва као председник. Што се тиче наименовања трговачких судија закон је формулисао само то правило да ће се они постављати на мотивисан предлог органа који је позван да репрезентира трговину и за три године; али царство није детерминисало ни број судија, ни ред по коме ће заседавати, ни који ће им бити замењеници. Савезне државе уживају дакле у погледу на оснивање ових комора за трговачке ствари скоро потпуну аутономију.

ж). Најпосле по систему судских власти, *кривични судови (Schwurgerichte)* припадају такође среским судовима. Они су истина везани са њима само врло слабом органском везом. Они се разликују од судских колегија о којима смо догде говорили, у томе што не егзистирају стално; они се скупљају само у одређеним епохама „код среских судова“. Обласна судска управа утврђује сесије кад о њима нема ништа у другим одредбама које су прописали обласни закони. Председника кривичног суда поставља за сваку сесију *Präsident* вишег обласног суда који треба да буде изабран између свих чланова вишег обласног суда и свију среских судова који подпадају под виши обласни суд. Заменика председника, двојицу других чланова овога суда, који суде, као и њихове заменике, одређује *Präsident* среског суда између чланова овог суда.

Тесна веза која постоји између кривичног суда и среског суда у седишту у коме се он састаје, манифестује се такође у томе што председник казнене коморе среског суда отправља, кад нема председника кривичног суда, послове по кривичном поступку, за које је надлежан председник кривичног суда. Казнена комора среског суда може одлучити да се извесне седнице кривичног суда држе не у седишту

среског суда, него у ком другом месту у ресору кривичног суда.

Ма да по општем правилу, према овим одредбама, има један кривични суд код сваког среског суда, ипак је допуштено одступање од овог правила, т. ј. више ресора среских судова могу се спојити у само један ресор кривичног суда. Експозе мотива каже на стр. 100: „обласна судска управа може ограничити ресоре среских судова на начин, који јој „буде изгледао као најбољи водећи рачуна о другим судским „пословима среских судова. Она не мора да ограничава своју „слободу акције установљавајући један кривични суд код „сваког среског суда“. Ако обласна судска управа учини употребу овог овлашћења, срески суд код кога се држе седице кривичног суда и *Präsident* истог суда имаће да раде све ствари које им припадају по §§ 82—98. зак. о судској организацији за цео ресор кривичног суда. Чланови кривичног суда (рачунајући ту и председниковог заменика) могу бити изабрани између чланова свих среских судова који постоје у ресору кривичног суда.

Поротници се позивљу саобразно прописима закона о судској организацији и кривичног поступка (§ 278. и след.).

*Функције поротника као и кнезова* састоје се у вршењу судске службе. Кнезови и поротници нису истина функционери и немају она права и дужности службе које резултују из постављања, али имају сва права и дужности које су скопчане са вршењем јавне функције. Општа судска служба јесте обавеза која је наложена грађанима да врше своју службу у државним судовима. Ова се служба састоји у учешћу у суђењу и решавању, онако како то прописују законици поступка.

Казали смо већ за кнезове у судовима исправништва да се они узимљу из примитивне листе (*Urliste*) и показали начин на који се узимљу за суђење. На исти начин узимљу се и поротници, само што комисија из ове листе има право не да бира него да *предлаже*. Обласна судска управа утврђује број поротника који даје сваки срески суд исправништва, а комисија бира из ове листе број лица три пут већи од потребног броја. Она представља ова лица као поротнике за сваку судску годину и ова се листа зове *листа предлога*. (*Vorschlagsliste*). Она се шаље председнику среског суда, као

и протести против лица која у истој фигуришу. Срески суд решава у последњој инстанцији о овим протестима; у овом решавању учествују пет чланова рачунећи ту председника и директора. Он бира тада у овој листи предлога потребан број главних поротника (*Hauptgeschworene*) и помоћника поротника (*Hilfsgeschworene*). Ови се последњи бирају између лица која станују у седишту кривичног суда или у непосредној околини. Листе главних поротника и помоћника зову се *годишње листе*. Председник среског суда одређује коцком за сваку сесију кривичног суда 30 главних поротника који се бирају између оних који су уписати у годишњој листи. Листа која се отуд добије зове се *листа за суђење* (*Spruchliste*). Срески суд шаље ову листу судији који је одређен да председава у кривичном суду.

Поротници који фигуришу у овој листи дужни су да дођу на седницу кривичног суда, али само 12 поротника учествују у суђењу; они образују „*поротнички сто*“ (*Geschworenenbank*). Поротнички сто конституише се у почетку претреса по поступку, који утврђује зак. о крив. поступку у § 278. и следећим.

3. *Виши обласни судови*. — (*Oberlandesgerichte*). Њихова је организација врло проста јер код ових судова постоје само редовне судске колегије: грађански и кривични сенати (*Civilsenate*, *Strafsenate*). На челу Суда Правде има један *Präsident*; сенати имају такође председнике сената (*Senatspräsident*); *Präsidium* је састављен из *Präsident*-а, председника сената и два најстарија члана суда (саветници, *Räthe*).

Према тексту закона који изискује конституцију грађанских и кривичних сената, и поред *Präsident*-а, изванредан број председника Сената, несумњиво је да у сваком вишем обласном суду мора бити конституисано више специјалних сената за грађанске а нарочито за кривичне ствари. При свем том може и само један сенат отправљати обе ове врсте предмета, т. ј. грађанске и кривичне. Тако на пример, ордонанса за Алзас-Лорен од 29. Априла 1880. (Билетен закона, стр. 121 одлучује да се установљавају три сената код вишег обласног суда у Colmar-у за грађанске ствари и да трећи сенат буде у исто време кривични сенат.

У осталом, прописи који су прописани за среске судове, важе и за обласне судове односно означења председника,

распореда саветника у разним сенатима, поделе послова и замене у случају спречености кога члана сената, (саветника) јер се они примењују и на ове више обласне судове.

4. *Суд Царевине (Reichsgericht)*. Организација Суда Царевине аналога је организацији виших обласних судова. Он се састоји из једног *Präsident-a*, извесног броја председника сената и саветника; он је конституисан из грађанских и кривичних сената, чији број одређује канцелар царевине. *Präsidium* се састоји из четири најстарија члана (саветника) суда. Одредбе које садрже §§ 61.—68. и које се тичу председништва сената, њихове конституције, поделе послова, замене у случају спречености, примењују се такође и на Суд Царевине.

Има једна особена институција у Суду Царевине, која је намењена да спречава, у циљу да осигура једнообразно и сигурно тумачење закона, да сенати не доносе контрадикторне пресуде; а то је што има места дебатама и решавању пред сједињеним сенатима. Овоме има места у грађанском предмету пред сједињеним грађанским сенатима и у кривичном предмету пред сједињеним кривичним сенатима. Грађански и кривични сенати састају се само у случају, кад у каквом правном питању, грађански сенат хоће да донесе какву одлуку, различну од оне коју је раније донео какав други грађански сенат или састављени грађански сенати; исто тако и кад један кривични сенат хоће да донесе одлуку која би се разликовала од оне коју је донео какав други кривични сенат или састављени кривични сенати. Кад један грађански сенат хоће да донесе другачију одлуку од оне коју је донео кривични сенат или састављени кривични сенати, или кад један кривични сенат хоће да донесе другачију одлуку од одлуке грађанског сената или састављених грађанских сената, правно питање које је у спору мора да буде решено у пленарној скупштини. (*das Plenum*). Исто тако, кад један сенат хоће да донесе другачију одлуку од оне коју је већ донела пленарна скупштина. Сједињени сенати или пленарна скупштина решавају правно питање без претходног усменог извиђаја. Ако одлука која има да се донесе у конкретној ствари која је у спору захтева усмен извиђај, овоме извиђају има места пред сенатом који доноси одлуку и који је обавезан да поступи по одлуци коју су донели удружени

сенати или пленарна скупштина. Број судија који је потребан за решавање у сједињеним сенатима или у пленарној скупштини није утврђен; треба само да најмање две трећине свих чланова, рачунећи и председника узму учешћа; број судија који имају решавајући глас мора да буде непаран.

Одредбе о организацији Суда Царевине примењују се такође и на више обласне судове који су установљени на основу § 8. закона о увођењу закона о судској организацији, т. ј. на виши краљевски обласни суд Баварске чије је седиште у Минхену.

Атрибуције Суда Царевине у грађанском и казненом предмету изложили смо у претходном одељку о уређењу судова са гледишта спорног поступка.

5. — Код сваког суда у органском смислу постоји једна писарница (*Gerichtsschreiberei*). Чиновници ове канцеларије врше позивања, саопштења, експедиције. Службу писара и пријавника и послове које они треба да врше утврђују канцелар царевине за Суд Царевине и обласна судска управа за среске судове.

### ГЛАВА III.

#### Организација судова у Енглеској, Аустрији и Русији.

Није могућно изложити потпуно судску организацију разних земаља на тако ограниченом простору као што је овај којим још ми располажемо у овој расправи с погледом на сам њен главни предмет: организацију судова у Србији и реформе које би требало извршити у данашњој судској организацији у Србији.

Морамо се дакле ограничити да покажемо само оно што је најважније још у неким државама, у погледу на њихове судске организације, јер је детаљно излагање судских организација у Француској и Немачкој, којима смо се бавили у претходне две главе ове расправе, заузело повећи простор, тако да би она имала два пут већи обим него што га има, ако би при расматрању судских организација и у другим државама поступао по досадашњем начину студије овога предмета.

*Главне одлике модерне судске организације видимо већ из студије организације судова у Француској и Немачкој, а то је оно што је најважније и најпотребније за наш главни*

задатак у овој расправи: реформе које би требало извршити у данашњој нашој судској организацији у Србији. Оне су, т. ј. ове поменуће главне одлике, као што видимо из свега онога што је изложено о организацији судова у Француској и у Немачкој, у претходним главама ове расправе: *одвајање појединих јуридикција и формација посебних судова у свакој врсти јуридикције.*

Модерна судска организација, као што смо то већ казали, говорећи о организацији судова у Немачкој, одликује се поглавито тиме што органи државе, конституисани за вршење правде нису конституисани једнообразно и по једном истом основном принципу, јер композиција судова којима је дужност да изричу правду није иста у грађанском и казненом предмету; шта више она се разликује према томе: да ли се тиче ствари велике важности или средњег интереса и најпоследње у којој се инстанцији суде ове ствари.

Ове одлике модерне судске организације имају и системи других судских организација, т. ј. и у другим државама осим Француске и Немачке, чије ћемо организације прегледати у овој глави. У главном, све земље које су до сада имале три инстанције за суђење, теже да замене трећу инстанцију једним касационим судом, по угледу на атрибукције касационог суда у Француској.

Из ових разлога ограничићемо се дакле на сумаран преглед судских организација још и у овим државама: Енглеској, Аустрији и Русији, а по том прећи на сам главни предмет ове расправе: организацију судске власти у Србији и реформе које би требало извршити у данашњој нашој судској организацији.

#### Е н г л е с к а .

*Кривична јуридикција.* — У Енглеској, кад се учини какав злочин или преступ повређена страна предаје тужбу примирителном судији, који магистрат има дужност ислеђења кривичних дела. Окривљени излази пред суд који се састоји из једног или из више судија. Кад се тиче каквог мањег и незнатнијег дела судови полиције могу сами да изричу пресуду (*Summary proceedings*). У другим случајевима магистрати предају оптужене на суђење једној од ових јуридикција: судбеном столу Rein-a (*la cour du banc de la Reine*),

који је надлежан да суди сва нарушења закона; централном кривичном суду (установљен 1834); кривичним судовима који се састоје из судија виших судова и периодично се састају у појединим грофовствима, на која је Енглеска подељена; даље јуридикцији под именом: *quarter sessions* која се састоји из примирателних судија грофовства који се састају тромесечно; суду *barough courts* у коме заседава тако звани *recorder du bourg* (адвокат који има специјалну магистратуру).

Државног тужиоца у правом смислу т. ј. онаквог какав постоји у француској под именом *le ministère public*, са оном организацијом и атрибуцијама, као у Француској;<sup>1</sup> нема у Енглеској. Све што се тиче кривичног *гоњења* подлежи атрибуцијама државног секретара за унутрашње ствари. За разлику од Енглеске, Шкотска и Ирска имају ову институцију чији је шеф у првој *lorde advocate* а у другој *attorney general*. Има више од 30 година како се јавно мишљење у Енглеској прононсира у корист стварања државног тужиоца у правом смислу; био је поднет *bill* о томе коморама још 1854 г. али до сада није вотиран.

*Грађанска јуридикција.* Важна реформа у овој јуридикцији учињена је актом од 5. Августа 1873 г. који је извршен 2. новембра 1876.

Уједињени су и формирају Највиши Суд Правде за Енглеску: велики суд канцеларије, судбени сто *Reine*, суд за опште спорове (*la cour des plaids communs*) у Вестминстеру, суд у *Echiquier*-у; велики адмиралски суд, суд за тестирања, суд за разводе брака и женибе; и стечајни суд у Лондону.

Највиши Суд Правде подељен је у две перманентне секције, од којих једна под именом *велики суд*, подељена у пет комора врши јуридикцију прве инстанције и суди по апелатама против нижих јуридикција, а друга под именом *апелациони суд* врши јуридикцију апелационог суда односно пресуда или одлука које изриче велики суд.

Међу нижим судовима нарочито треба поменути *судове грофовства* (*les cours de comté*) на броју 60 који држе њихове седнице у 521. разна места у Енглеској; они су састављени из једног судије и надлежни у предмету уговора до 521. St.

<sup>1</sup> В. главу VI ове расправе, одељак: „организација судске полиције у Француској“ у коме су подробније изложене функције државног тужиоца у Француској.

(1250 дин), а у материји деликта или quasi-delicta до 101 St. (250 дин).

Установа примирителних судија у Енглеској је особито популарисана. Осим извесних вароши у којима правду деле у првој инстанцији судије које се плаћају (*Stipendiary magistrates*), — судије *of reace* (примирителне) су отмени становници, у опште сопственици, које влада поставља.

Пре закона од 1888 г. примирителне судије којих је било увек више у једном грофству, имале су простране административне атрибуције; они су замењивали у неку руку префекта. У 1888. одузета им је већина ових атрибуција, али су задржали вршење полиције и функције примирителног судије у грађанском и кривичном предмету (ниже јурдикције).

Енглеска нема јурдикцију еквивалент касационом суду у француској, осим ако се као такав могу сматрати у кривичном предмету, случајеви који су резервисани круни.

#### А у с т р и ја.

*Кривичне јурдикције.* — Законик о кривичном поступку од 23. Маја 1873. г. публикован 30. Јуна исте године, а који је ступио у живот 1. Јануара 1874. даје јурдикцију у кривичном предмету: среским судовима (*Bezirksgerichte*), првостепеним или окружним судовима (*Kreisgerichte*), кривичним судовима, вишим судовима или судовима друге инстанције (апелационим, *Oberlandesgerichte*) и Врховном или Највишем Суду (*Oberster Gerichtshof*), као касационом суду.

*Bezirksgericht* или *срески суд* надлежан је да суди све иступе које предвиђа кривични законик од 27. Маја 1852. и оне који су му предати изрично појединим другим законима (чл. 9). Ова дела суди *један* судија у среском суду, у коме може бити више судија. Његове одлуке по овим делима разматра првостепени или окружни суд (*Kreisgericht*), колегијално.

*Kreisgerichte* — првостепеним или окружним судовима — припада суђење злочина и деликта који не спадају у надлежност кривичних судова, *а то су сва дела за која закон доноси казну до пет година робије*. Он је и апелациони суд т. ј. друга инстанција по жалбама на одлуке среских судова по делима која они суде, као што је горе речено, и састоји се из четири судије. Решења која се не тичу ствари у основу,



могу донети три судије осим изричног изузетка. (Чланови 13. 357. 401. 410. 411. 435. кр. пост.).

*Кривични судови* суде уз асистенцију пороте о злочинима и деликтима путем штампе и оним које им ставља у надлежност члан 6. зак. о увођењу у живот законика о кривичном поступку, а то су сва дела за која закон доноси казну већу од пет година робије.

*Oberlandesgerichte* или виши судови (апелациони), формирају јурисдикцију за апелате (апелациони суд) против одлука кривичних и првостепених, окружних (*Kreisgerichte*) судова, али само односно казне и трошкова. Они суде са пет чланова (чланови 15. 283. 384. кр. пост.).

*Врховни* или *Највиши Суд (Oberstergerichtshof)* статуира као касациони суд над свима судовима, формираним по законнику о кривичном поступку, осим средњих. За пуноважну одлуку треба 7 чланова.

*Државни тужилац функционише у Аустрији апсолутно као у Француској.*<sup>1</sup>

*Грађанске јурисдикције.* — Ову јурисдикцију регулишу у Аустрији: законик о грађанском поступку (*Zivilprozessordnung*) од 1893.; јурисдикциона норма и закон о устројству судова од 1893. (*Jurisdiktionsnorm und Gerichtsorganisationsgesetz*).

Има три инстанције. Исти судови које смо горе поменули врше и ову јурисдикцију и то:

1. *Средњи судови (Bezirksgerichte)*. У надлежност ових судова спадају ови грађански спорови:

а) имовински спорови чија вредност не прелази 1000 круна; за тим без обзира на вредност:

б) спорови о очинству ванбрачног детета и о законим дужностима ванбрачног оца;

в) спорови о међама (синору) непокретних добара, о стварним правима на стан и о закупу;

г) спорови због узнемиравања у државини, ако је у питању повраћај државине како је постојала;

д) спорови из уговора о закупу;

<sup>1</sup> Функција државног тужиоца у кривичним делима у Француској, изложена је у глави VI ове расправе, у одељку о судској полицији у Француској.

ђ) спорови из уговора о најму;

е) спорови између лађара, веслара (Flösser), возара, крчмара и њихових муштерија, путника или гостију, кад се тиче обавезе првих;

ж) спорови из трговачких послова с марвом.

За суђење трговачких спорова до напред означене вредности (1000 круна), а у местима у којима постоје првостепени трговачки судови, постоје трговачки, поморски и рударски *срески* судови. Иначе суде и те спорове обични срески судови.

Срески судови разликују се од свију осталих судова у томе што у њима суди по *један* срески судија (обично у рангу секретара суда), а у осталим судовима суди се колегијално.

Срески судови стоје под непосредним надзором председника првостепеног суда у чијем су округу, и он врши размештај судија у њима. Поступак је у њима усмен и простији него у првостепеним судовима. Странке, за разлику од првостепених судова, не морају имати заступника, могу дакле, да се саме заступају, али ако хоће да имају заступника, овај *мора да буде адвокат*. Тужбе се код среских судова примају усмено на протокол или писмено. Ако неки парничар нема заступника но он сâм лично води спор, судија је дужан да му непрекидно даје обавештење о значају појединих процесних радњи и изјава, како парничари не би претрпели штете од свог правничког незнања.

1. *Првостепенни* судови *Kreis* — или *Landesgerichte* или *Gerichtshöfe I Instanz*) суде колегијално. Грађанске спорове суде у овим судовима *грађанска одељења* са по три судије. Они су општи судови за све спорове који нису изрично дати другом ком суду. У њихову надлежност спадају нарочито:

а) спорови о признању или оспоравање брачног порекла;

б) спорови о разводу брака без саизволења једне стране, и поништају брака;

в) сви други спорови који се изроде из међусобног односа супруга или родитеља и деце, а не тичу се само имовинских односа, ако по закону немају да се расправе у неспорном поступку;

г) спорови из фидеикомиса;

д) спорови из феудалног односа.

Првостепени судови суде у другом степену оне спорове који су суђени код средњих судова. Жалба против пресуда првостепених судова као апелационих судова изјављује се Врховном Суду, као трећој инстанцији.

Против пресуда по споровима које су првостепени судови судили у првом степену, изјављује се незадовољство (апелата) апелационим судовима (*Oberlandesgerichte*).

За суђење трговачких спорова постоје или трговачки судови — у Бечу и Прагу — или трговачка одељења при првостепеним судовима. У Трсту има и поморски суд, а за рударске спорове постоје при неким првостепеним судовима рударска одељења.

3. Апелациони судови — *Oberlandesgerichte* — или *viuivi судови* суде у одељењима од по пет судија, у другом степену оне спорове које су првостепени судови судили у првом степену. Само Апелациони Суд у Инсбруку у исти мах је касациони суд за кнежевину Лихтенштајн. Њих има 9 на броју и то: у Бечу за Горњу и Доњу Аустрију и Салцбург, у Грацу: за Штајерску, Крањску и Крајину; у Трсту за Герц, Градишку, Истру и Трст; у Задру за Далмацију; у Прагу за Чешку, у Брину за Моравску и Шлеску; у Кракови за Западну Галицију; у Лавову за Источну Галицију и Буковину, и у Инсбруку за Тирол и Форалберг.

*Oberlandgericht* (апелациони суд) има председника, под-председника и нужан број судија према броју одељења, у сваком по пет, рачунајући ту и председавајућег, у грађанској као и у кривичној јурисдикцији.

*Врховни* или *Највиши Суд* (*Oberstergerichtshof*) у Бечу, као касациони суд решава у трећем степену у свима грађанским споровима, по жалбама против пресуда апелационих судова и његова се јурисдикција распростире на све земље које су репрезентоване у *Reichsrath*-у. Он суди у одељењима од седам чланова у сваком. О неважности брака решава у Највишем суду колегијум од председавајућег и десет судија.

Напомињемо још у погледу на средње судове, да они имају установу *јавних судских дана* (*Öffentliche Gerichtstage*). Судија средњег суда с времена на време иде по свом срезу и пресуђује све спорове у једном месту.

## Русија.

*Кривичне јурисдикције.* — Закон о судској организацији у Русији промулгован је указом од 3. Децембра 1864 г.

У првом реду долазе *примирителне судије* који по законнику и кривичном поступку (члан 33. и след.) суде сва деликта која не повлаче новчану казну већу од 300 рубаља (1200 дин), затвор дужи од једне године или накнаде штете веће од 500 рубаља (2000 дин). Подлеже апелати пресуде које изричу ове судије више од 15 рубаља новчане казне (60 дин), или више од три дана затвора или преко 30 рубаља накнаде штете. Апелата се предаје скупу примирителних судија.

За тим долазе *срески судови* који суде о свима стварима које прелазе надлежност примирителних судија. Ако је дело такво да повлачи целокупан или делимичан губитак грађанских права они суде тада са поротницима. У овоме последњем случају нема апелате; што се тиче државних пресуда које подлеже апелати, она се изјављује апелационом суду.

*Судови правде* или *апелациони судови* имају директну надлежност у предмету атентата против државе и за деликта која учине државни чиновници (Чл. 1062. 1073. зак. о крив. пост.).

Над овом организацијом стоји *Сенат* који врши функције казационог суда.

Установа државног тужиоца постоји у Русији; она је подешена према овој установи у Француској.

*Грађанске јурисдикције.* — У Русији се примирителне судије бирају али их влада потврђује. То су почасне или редовне судије; њихова надлежност за личне тражбине и за покретне ствари иде до 500. рубаља (2000 дин). Апелата се може изјавити за спор преко 30 рубаља. Против пресуда изречених у последњој надлежности судећих судова може се изјавити жалба касацији, а против пресуда примирителног судије, скупштини примирителних судија.

*Срески судови* суде све ствари које не спадају у надлежност примирителних судија, а *судови правде* или *апелациони судови* конституишу другу инстанцију за грађанске ствари које суде срески судови и против којих има места апелати у основу или због махна у поступку. Један касациони суд установљен је 1864 г. стварањем у *Сенату* два одељења за касацију која су установљена једно за кривичне, а друго за

грађанске ствари. Касациони Суд не суди у основу; његова је дужност само да мотри на тачно вршење закона и да их једнообразно тумаче све јурисдикције царства.<sup>1</sup>

## ДРУГИ ДЕО

### Судска власт у Србији.

#### ГЛАВА IV

### Судови у Србији. Организација. Атрибуције.

Принцип судске независности, који је неопходан услов за изрицање правде и правилно функционисање судске власти која је изриче, изражен у члану 146 устава; одвајање судске власти, у ужем смислу, од друге две јавне власти: законодавне и извршне, у члановима 33. 38. и 40. устава и њена засебна организација, регулисана посебним законима, коју ћемо испитати у овој глави, — све то показује да су принципи јавног права нашли примену у организацији јавних власти у Србији, као и другим уставним монархијама, о чему смо говорили у уводу ове расправе.

„Никаква државна власт, ни законодавна, ни управна, „не може вршити судске послове, нити опет судови могу „вршити законодавну или управну власт“, прописано је изрично у члану 146. устава. Овом је уставном одредбом уставотворац потпуно реализао принцип јавног права о деоби јавних власти на три: законодавну, судску и извршну, и забранио мешање једне у функцију друге власти, о чему је било говора у уводу ове расправе. Ово је мешање, као што смо видели, била одлика старог режима у свима државама, у којима се, после тешке и дугогодишње борбе против апсолутне власти шефа државне власти, коју је овај имао у старом режиму, дошло до *устава* и поменуте деобе функција јавних власти.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> В. опширније о овој јурисдикцији, као и трговачкој, њеној организацији, надлежности и поступку у појединим државама изложено у делу *E. Yvernes. — l'administration de la justice civile et commerciale en Europe.*

<sup>2</sup> У Француској до 1789. У другим европским државама, — осим Енглеске, у којој се уставност утврдила још раније, — утицајем идеја велике француске револуције, уставност се утврдила нешто доцније; у главном у XIX веку, негде раније, негде доцније тако да данас нема у Европи ниједне апсолутне монархије.

Независност судске власти од извршне гарантована је непокретношћу судија.

Судија не може бити лишен свога звања, нити ма под којим изговором уклоњен са дужности против своје воље, без пресуде редовних судова или дисциплинарне пресуде касационог суда. Судија може бити премештен само новим постављењем по своме писменом пристанку; не може бити стављен у пензију против своје воље осим кад наврши 60 година живота или 40 година државне службе или кад телесно или душевно онеспособи. (Члан 157. устава).

Судије су професионални магистрати, које поставља краљ на предлог министра правде, по избору који се врши на начин прописан у члану 154. устава. Услове за судије прописује члан 156. устава. Само се поротници у кривичним делима, судије изабраних судова и судије трговачког реда у београдском трговачком суду узимљу из редова грађана по одредбама специјалних закона о томе, о чему ће бити говора на своме месту у овој глави.

За изрицање правде у судовима морају бити најмање три судије. Само се за предмете мање важности, кривичне и грађанске, може законом завести суд у коме ће судити један судија (члан 151).

Суђење је у судовима јавно, осим случаја где закон нађе да ваља искључити јавност ради реда или морала (члан 152).

Судови су у Србији:

- а) првостепени,
- б) апелациони и
- в) касациони суд.

За целу земљу има само један апелациони и један касациони суд (члан 149. устава).

## І. Одељак. — Првостепени судови.

1. организација;
2. атрибуције.

Пре измена од 17. Априла 1890. г. у закону о устројству судова од 20. фебруара 1865. г. којим је организована судска власт у Србији постојали су окружни судови у сваком административном округу по један, са називом онога округа у коме је суд.

Поменутих изменама стари окружни судови претворени су у *првостепене* судове сходно члану 150 устава (од 1888) који им је дао тај назив. Седиште сваког првостепеног суда означено је овом изменом §-а 1. устројства судова, у појединим градовима по којима су првостепени судови добили своје називе, свали по месту где је седиште коме суду.

Помесна надлежност првостепених судова одређена је овим изменама у § 1., у коме су означени срезови за сваки првостепени суд по наособ, који му припадају, а за Београд првостепени суд за варош Београд. Истим изменама и београдски трговачки суд добио је назив: првостепени.

Број првостепених судова овим изменама био је утврђен на 23. али је последњим изменама и допунама поменутог закона о устројству судова, од 29 Јуна. 1907. увећан на 26, првостепених судова и толико их свега сада има. Овим последњим изменама установљена су још три нова првостепена суда одвајањем извесних срезова од првостепених судова: пожаревачког и чачанског, који су придати у надлежност новим првостепеним судовима: Краљевском, Петровачком и Вел. Градиштанском. Ово је стварање ових нових првостеп. судова учињено због велике територијалне надлежности поменута два суда: пожаревачког и чачанског од којих су одвојени неки срезови и дати поменутих ново-установљеним судовима, и ради бржег свршавања послова, увећања популације и других локалних прилика.

### § 1. Организација.

Првостепени судови могу се састојати из једног, а по потреби и из више одељења.

У сваком првостепеном суду морају бити најмање три судије (разумевајући ту и председника) и секретар. Остали персонал поставља се по потреби. Број судија варира према територијалној надлежности и пословима суда, али мање од три судије не може бити.

Одељења се састављају писменом наредбом председника суда о томе који ће судија у коме одељењу радити.

Ако би један судија био препречен у суђењу, а не би било другог судије у суду, који би га заменио, може га заменити секретар или у препреци секретара други чиновник

кога председник за то одреди, ако има услове који су прописани за судију.

Старатељским делима управља један судија који је у тој дужности самосталан, а поставља се на основу закона о постављању судија за ванпарнична дела указом на предлог министра правде од судија у сваком првостепеном суду. Он ради и сва друга ванпарнична дела; а према величини послова може бити постављен један или више судија.

Осим тога, у сваком првостепеном суду одређује се један од судија да врши дужност државног тужиоца у кривичним делима писменом наредбом председника суда. Функција државног тужиоца у суду у кривичним делима почиње по нашем кривичном поступку, пошто оптужени буде стављен под суд, и како ова установа није изведена у нас онако како би то требало по самој природи мисије државног тужиоца, као што је то учињено у другим државама, нарочито у Француској, то је улога државног тужиоца у нас сведена скоро на формалну: предају тужбе, изјаву жалбе. О овој махни наше истражне магистратуре биће речи на своме месту у овој расправи.

Одлуке у колегијуму доносе се већином гласова које прикупља председавајући почињући од најмлађег (§ 16. устр.).

## § 2. Атрибуције.

Првостепени судови имају ове атрибуције:

- 1) грађанске;
- 2) казнене;
- 3) трговачке, изузимљући првостепени суд за варош Београд и округа београдског, који немају трговачке атрибуције пошто постоји нарочити београдски трговачки суд за варош Београд и округ београдски;
- 4) пупилне.

### 1. У грађанском предмету.

Првостепени суд у грађанском предмету формира јуридикцију општег права: т. ј. надлежан је да суди сваки пут кад изричном законском одредбом суђење каквог грађанског спора није предато у надлежност ког другог суда.

Надлежност првостепеног суда за суђење у грађанском предмету одређена је у § 8. зак. о устројству судова и § 27. грађ. суд. пост.



По § 8. устр. судова; у грађанским предметима првостепени судови решавају и пресуђују у првом степену:

1. све спорове, којих вредност прелази власт суђења општинских судова;

2. све спорове, без призрења на вредност, о праву наслеђа по закону, или по тестаменту или о праву сопствености на непокретност, која по вредности прелази 100 динара.

3. спорове у којима судије и у опште чиновници имају одговарати за штету, причињену у вршењу званичне дужности, без призрења на вредност штете;

4. све спорове у којима вредност предмета не може се одредити у новцу, *изузимајући пољске службености*, за које су по измењеном § 6. грађанског поступка надлежни општински судови.

§ 27. грађ. суд. пост. такође одређује ову надлежност овом одредбом:

„Првостепени суд надлежан је у грађанским споровима, што се тиче вредности спора:

а. за све предмете који се проценити не могу, *изузимајући пољске службености*. (§ 6. грађ. пост.).

б. за процениме предмете непокретности, који вреде више од 100 динара, и друге спорове који прелазе суму од 200 динара.

в. за спорове који не износе више од 250 гроша пореских, где је поверитељ каса судска или државна, или Управа Фондова.

Осим ових општих правила о надлежности првостепених судова у грађанском предмету, поједини социјални закони, као што су: закон о накнади штете злонамерном паљевином, пензионом фонду деце и удовица умрлих чиновника и др. садрже одредбе о надлежности првостепених судова за суђење ових специјалних спорова по овим особеним законима, т. ј. изричу пресуде о накнади штете, која припада оштећеном по поменутом закону од одговорне општине у случају кад се кривац који је учинио које од ових дела које предвиђа овај закон, није могао пронаћи и ухватити; о количини пензије по поменутом другом закону, као грађанским споровима, који се расправљају по овим специјалним законима.

У неким случајевима првостепени суд по овим грађанским споровима статуира само у првом и последњем степену

н. пр. кад се одбацује тужба за уништај јавне продаје коју је вршила Управа Фондова преко својих органа или ова продаја оснажава; даље кад се уништава пресуда изабраних судова (§ 447. гр. пост.), или изриче пресуда о количини накнаде штете на коју се осуђује одговорна општина по поменутом закону о накнади штете злонамерном паљевином. У свима другим случајевима његове су пресуде у грађанском предмету само у првом степену.

Осим ових атрибуција које има првостепени суд у грађанском предмету, првостепени је суд касациони суд по жалбама против пресуда и решења општинских судова које ови доносе у делокругу своје надлежности одређене у § 6. грађ. пост. по грађанским споровима.

Ове пресуде и решења општин. судова по грађанским споровима разматра по § 20 а грађ. пост. у последњем степену председник или одређени судија у првостепеном суду.

## 2. Казнене атрибуције.

У кривичним предметима првостепени судови суде сва злочинства и преступе, која нису законом потчињена суђењу особених судова или власти. — § 9. зак. о устројству судова.

Њихове су пресуде по овим делима само у првом степену и подлеже разматрању апелационог и касационог суда, према томе: да ли је оптужени за какав злочин или преступ осуђен или ослобођен. Ако је оптужени осуђен пресудом првостепеног суда за какав злочин или преступ казном по општем кривичном закону, предмет се упућује по жалби интересоване стране или државног тужиоца апелационом суду на суђење. Ако је оптужени ослобођен као невин или из недостатка доказа по § 241. 242. кр. пост. или пуштен испод суђења (§ 250 кр. пост.) пресуду, односно решење у последњем случају разматра касациони суд по жалби државног тужиоца или које друге интересоване стране. Изузетно само, за деликта која се казне по закону о шумама, и у случају осуде кривца не подлеже јуридикцији апелационог суда већ касационог, осим случаја стицаја ових дела са делима која се казне по општем кривичном закону, када и ове осуде по поменутом специјалном закону, уз осуду за друга дела разматра апелациони суд.

Осим тога, разни специјални закони дају и друге атрибуције првостеп. судовима у казненом предмету.

Тако по овим специјалним законима, првостепени суд разматра: 1. пресуде или решења полициских и општинских власти која доносе ове власти у иступним делима из части III кр. зак. а која се извиђају и суде по полициској уредби. Ове пресуде или решења по §§ 15. и 16. полициске уредбе разматра првостепени суд у последњем степену, по жалби интересоване стране, одобрава их или уништава или преиначује;

2. разматра у последњем степену пресуде или решења општинских и полициских власти по иступним шумским кривицама, које ове власти доводе по закону о шумама. Ове пресуде и решења полициских и општинских власти по иступним шумским кривицама разматра у првостепеном суду један судија који је за то одређен наредбом председника суда;

3. разматра по члану 3. зак. о изменама и допунама у закону о истражним властима решења иследних власти којима је прекинута кривична истрага по § 29. кр. пост. по свима кривичним делима. Ова решења о прекиду кривичне истраге првостепени суд разматра по званичној дужности и без жалбе прив. тужиоца по делима која се извиђају по званичној дужности, а само по жалби интересоване стране по делима која се извиђају само на тужбу прив. тужиоца;

4. врши ислеђења преко свог иследног судије по извесним кривичним делима, чије је ислеђење специјалним законима поверено само првостепеном суду. То су ислеђења по деликтима који се казне по закону о штампи, закону о општинама; по тужбама подигнутим против државних чиновника и општинских часника на основу чл. 28. устава због повреда приватних права у званичној дужности; даље, ислеђује и друга дела оптуженог, за која би се дознало пошто је оптужени стављен под суд, а која се извиђају по званичној дужности (§ 213 кр. пост.); дела која би се пред судом догодила (§ 201 кр. пост). Сва ова ислеђења суд врши преко свог иследног судије, који врши и друга ислеђења и дослеђења по наредбама суда по појединим кривичним делима у колико им има места и фунгира даље као државни тужилац по овим делима пошто иста иследи.

5. формира поротни суд за суђење извесних кривичних дела која долазе у надлежност поротног суда, чију ћемо организацију и атрибуције одмах изложити.

Милош М. Станојевић.

## МАРКСОВЕ ТЕОРИЈЕ О ВИШКУ ВРЕДНОСТИ

— СВРШЕТАК —

После анализе теорије о вишку рада и вишку вредности код Адама Смита, прелази Маркс на овакву анализу и код Рикарда. Маркс је овде узео сасвим природан ред: Рикардо је следбник Смитов, он се у многеме послужио његовим идејама; нарочито га је Смит задужио својом теоријом о вредности. Само је ипак Рикардо одговоран што је ту теорију начинио још компликованијом и неразумљивијом.<sup>1</sup>

Као што је за Адама Смита главна идеја била подела рада, коју је он провео кроз цело своје дело, тако је за Давида Рикарда главна идеја у његовим „Принципима Економије“, идеја о продуктивном опадању земље. И врло је вероватно да је код Рикарда студија о вредности дошла тек да допуни и објасни његову теорију о ренти. Али ма да Рикардова идеја о вредности има, на тај начин, споредан карактер, она је врло интересантна по утицају који је могла имати на социјалисте. Та економска препирка тако је савремена да су још и данас главни енглески економичари узели у њој учешћа:<sup>2</sup> тако је Marshall са Gonner-ом тврдио да не може бити никакве солидарности у мислима између Рикарда и социјалиста, и да њега треба интерпретирати на широкој основи апстрактног метода; на другој страни, на против, стоје критичари као Ashley, који веле да је есенција Рикардове доктрине изнесена на начин који би могли примити и Rodbertus и Marx. Ово је све изнесено пре но што су штампане Марксове Теорије о вишку вредности; за то ће бити од нарочитог значаја да видимо шта о Рикарду, у овом погледу, каже сâм Маркс.

<sup>1</sup> Рикардо није ни сам био задовољан својом теоријом. У његовој кореспонденцији са Mac Culloch-ом, у писму од 18. дец. 1819. год, каже он: „Ја нисам задовољан објашњењем које сам дао о принципима што одређују вредност. Желео бих да вештаје перо то учини.“ А у својој преписци са Malthus-ом, у писму од 15. августа 1820., говорећи о вредности, вели: „Ни један од нас није успео.“ Halevy, *Le Radicalisme philosophique*; Hector Denis, *Histoire des Systemes économiques et socialistes*, Paris, 1907, tome II, стр. 171; cf. Gide et Rist, *op. cit.*, стр. 162.

<sup>2</sup> Hector Denis, *op. cit.*, tome II, стр. 121.

Позната је Рикардова теорија о ренти основаној на непропорционалној продуктивности земље. Да би до ње дошао, Рикардо је морао да утврди поглавито два факта: 1) да су једнаки производи на истом тржишту увек једне исте цене — претпоставка којој не може ништа да се замери, а која је доцније у економији названа законом индиференције,<sup>1</sup> и 2) да је прометна цена добара, која је једна иста за идентичне производе, одређена максималним радом, т. ј. радом потребним за продукцију оног добра једне врсте које се под најтежим условима производи, те тако захтева и највећи квантитет рада. На тај начин изгледа да је и постала Рикардова теорија о вредности. Он сматра да је рад извор сваке вредности, а релативан квантитет рада мерило по коме се готово искључиво управља релативна вредност добара.

Лако је увидети колико се, по томе, Рикардо удаљује од Смита. Ми смо видели да Смит сматра да се размене добара врше само у примитивном друштву на основу једнаких квантитета рада који су били потребни за продукцију тих добара. У цивилизованом друштву — мисли Смит — има врло мало добара чија вредност постаје једино из рада. Ми знамо још какве све резерве треба унети у Смитов појам о вредности основаној на раду. Рикардо је узео Смитову теорију о вредности за основу свог излагања али је он Смитово излагање много упростио кад је, као што смо видели, рекао да је рад једини извор вредности. Генералишући на тај начин идеје Адама Смита, он је начинио још нове конфузије у појму о вредности, и теорија о вредности основана на раду постала је код тог аутора још неразумљивија. Тако је и сâм Маркс назначио како Рикардо прави конфузију у разним појмовима и у елементима вредности. Заиста, каже он,<sup>2</sup> Рикардо прво посматра вредност са гледишта прометне вредности (*value in exchange*) и одређује је, као и Смит, као способност за набавку других добара (*Principles*, стр. 1.). Али мало за тим прелази Рикардо (I. с. стр. 9.) на одређивање стварне вредности, па каже: „Сразмерна количина добара, која је произведена радом, одређује садању или релативну вредност у прошлости.“

<sup>1</sup> Stanley Jevons, *Theory of Political Economy*, London, 1888, 3d ed.

<sup>2</sup> *Theorien ü. d. Mehrwert*, књ. II, део 1. стр. 9.

На тај начин „релативна вредност“ означава за Рикарда, прометну вредност која је одређена радом потребним за продукцију добара. Али „релативна вредност“ означава у исто време и „компаративну вредност“, што ће рећи, случај кад се прометна вредност једног добра изражава употребном вредношћу другог добра. У овом последњем случају вредност има само релативан карактер, јер показује компарацију добара, однос у коме стоји једно добро према другом, а не показује, дакле, колика је вредност сваког добра за себе, т. ј. у колико свако добро преставаља *остварење радне снаге*. Само у овом последњем случају релативна је вредност у исто време и *апсолутна вредност*. Такву апсолутну вредност назива Рикардо још *реалном* вредношћу, или просто *вредношћу* (I. с. стр. 16, cf. Theorien ü. d. Mehrwert, II, 2., стр. 11.). Види се дакле да је за Рикарда вредност, или апсолутна вредност, идентична са трошковима око продукције извесних добара, и да је таква вредност одређена количином рада<sup>1</sup> која је потребна да се извесно добро произведе.

Ова Рикардова идеја о вредности дала је повода, још врло рано, једној чувеној критици. Још 1825. год. пребацао је Bailey<sup>2</sup> Рикарду да је начинио конфузију између апсолутне и релативне вредности. Рикардо — замера Bailey — место да сматра вредност као размеру између две разне ствари, посматра је, изгледа, као позитиван резултат, и сматра да је та вредност продуцирана једном одређеном количном рада (I. с. стр. 8.). Маркс се је баш на овоме зауставио; он хоће да одбрани Рикарда у питању о апсолутној вредности. За њега конфузија постоји, али долази отуда што Рикардо не анализира вредност одређене форме у којој се рад јавља као супстанција вредности, но се бави само вели-

<sup>1</sup> Претпостављајући да се остали трошкови око продукције једног истог добра не мењају, и да добит реализована на њима остаје једна иста. Ова је напомена од велике вредности, јер ћемо видети да не само Маркс, но и модерни економичари погрешно интерпретирају Рикарда, и то просто зато што су заборавили на горњу напомену, заведени кратким и лаконским и често невештим стилем Рикарда.

<sup>2</sup> A Critical Dissertation on the nature, measures and causes of value; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the Author of Essays on the Formation and Publication of opinions. London, 1825. — Cf. Theorien ü. d. Mehrwert, II, 2., стр. 11.

чином вредности и квантитетом рада. Тако, Маркс баш пребацује Рикарду што врло често заборавља реалну или апсолутну вредност, па се држи релативне или компаративне вредности.<sup>1</sup>

Али и поред таквих конфузија, Рикардо има за Маркса, у погледу теорије о вредности, велики значај. Маркс и почиње своју теорију о Рикарду с констатацијом да Рикардо изводи свој систем из релативне вредности, или прометне вредности основане на раду.<sup>2</sup> И полазећи од тога појма, велики Маркс, да је вредност основана на раду потребном за продукцију добара, Рикардо аналише остале економске односе и категорије и истражује у колико они противурече горњој теорији о вредности, или у колико модификују ту теорију. У томе је, по Марксу, велика историјска заслуга Рикарда, и цитирајући Сагеу-а, Маркс вели да је на тај начин Рикардо открио антагонизам класа.<sup>3</sup>

Рикардову идеју о вредности одређеној квантитетом рада потребног за продукцију добара, треба још допунити. Заиста, та се вредност не оснива само на оном раду који је директно употребљен да се једва ствар произведе, и који се плаћа у виду наднице, но том раду треба још додати сав ранији рад који је био потребан за продукцију константног капитала — као што га Маркс зове — потребног за продукцију тих добара. Да би се дакле вредност једног предмета одредила, треба додати раду за продукцију тога предмета још и рад

<sup>1</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, II, 2., стр. 12.

<sup>2</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, II, 2., стр. 1.

<sup>3</sup> А то се код Рикарда најбоље види када се вредност основана на раду доведе у везу са надницама. Тако, Рикардо вели у једном писму Малтусу (октобар, 1815.) да би било погрешно мислити да ће се наднице радника и мало увећати, ако се дневна продукција њиног рада удвоји или учетворостручи. Те наднице не зависе од продукта радничког рада, но само од фонда из кога се наднице плаћају (wages fund); наднице ће постати веће само у случају да се један део вишка продуката употреби на нову продукцију као капитал. Тада би тражња за новим радницима подигла њихову надницу. (Letters of Ricardo to Malthus, ed. Bonar, стр. 97—98, cf. H. Denis, op. cit., стр. 200.) Повећање продуктивности рада радника не даје му и право на повећање његове наднице, која може да остане, и поред увећања продуктивности рада, непромењена. Ми смо, дакле, 1815 године врло далеко од идеја William-а Thomson-а који је 1824 штампао своје дело „An inquiry into the principles of distribution of wealth most conducive to human happiness“.

који је био потребан за продукцију справа и грађевина које су помогле ову продукцију. На тај начин отвара нам Рикардо рубрику за добит у цени продукта, поред накнаде за рад, коју та цена мора на првом месту да садржи.

Али ма да нам на тај начин Рикардо говори о добити, па доцније и о ренти, ми нигде у његовом делу не наилазимо на вишак вредности. Одакле долази ово? Маркс нам и за то даје објашњење. Рикардо, вели он, не посматра нигде вишак вредности одвојено од његових специјалних форми — добити, интереса и ренте.<sup>1</sup> Тако нам Маркс каже да Рикардо, говорећи о добити и о надници, апстрахује те појмове од константног капитала. На тај начин, кад нам говори о добити, он нам говори у ствари о вишку вредности, јер је по Марксу у таквом случају добит равна вишку вредности. Само жали се Маркс, Рикардо, пошто не прави разлику између добити и вишка вредности, ако где и правилно изнесе законе вишка вредности, он их преставља на рђав начин, јер их сматра као законе добити; у другом случају хоће опет да прикаже законе добити директно, не обзирући се на вишак вредности, који се садржи у добити. Тако је Маркс приморан, кад хоће да аналише вишак вредности код Рикарда, да студира све његове пасусе о добити, па да издваја оно што иде у прилог његовој теорији о вишку вредности, или да га коментарише имајући увек у виду своје идеје о вишку рада или о вишку вредности. Ми не можемо ићи у овој анализи за Марксом, јер би морали да репродукујемо све што је он рекао; резоновања и критика Марксова свде се увек на конкретне случајеве из појединих пасуса у Рикарда. Та пак аргументација Марксова, за доказивање вишка вредности, на основи која одговара његовој теорији, доста је слаба. Истина, то друкчије и није могло да буде.

Ми знамо, заиста, да се код Маркса теорија о вишку вредности оснива и изводи из принципа по коме се замењује остварени рад за рад који тек има да се изврши. Правила која важе за Маркса при таквој размени, Рикардо није аналисао; он их није ни уочио, те према томе није могао ни доћи до закључка о вишку вредности, основаном на неплаћеном раду. То важи и онда кад се прими факт да код

<sup>1</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, II, 2., стр. 97.



Рикардове теорије вредности има много више ослоња за Маркове идеје, но код Адама Смита. Говорећи о вредности у својој првој глави,<sup>1</sup> Рикардо нам каже: „Вредност једног добра или количина другог добра за које се оно размењује, зависи од релативног квантитета рада који је за њихову продукцију потребан, а не од веће или мање награде, која је за тај рад плаћена.“ По Марковој интерпретацији<sup>2</sup> — која изгледа према горњем тексту сасвим дозвољена — цео овај пасус Рикардов написан је као да одређивање вредности добара по квантитету рада не одговара надници коју радници добијају у накнаду за свој рад. Ово је у толико тачније што Рикардо пребацује Смиту да је побркао одређивање вредности добара по квантитету потребног рада за продукцију тих добара, са вредношћу самога рада, или што је једно исто, са надницом. Али ма да је указао на ову конфузију, Рикардо није ни по самом Марксу решио проблем који је био повод Смитовој конфузији. За Маркса *вредност рада* и *квантитет рада* остају идентични изрази, кад је реч о оствареном раду. Али они престају да то буду чим се остварени рад замењује радом који тек има да се примени. У принципима те размене лежи основа те Маркове теорије о вишку вредности. Њене особине нису учили ни Смит ни Рикардо; тако се код њих не може ни наћи, мислимо, теорија о вишку вредности која би била основана на истој бази, и која би могла да има исте последице.

Ми то кажемо и за Рикарда, премда је он отишао много даље у анализи вредности основане на квантитету рада потребног за продукцију добара. И мислимо, ма да је Ашле<sup>3</sup> на врло сугестиван начин издвојио и довео у везу многе пасусе из његовог дела, које би могао Маркс без резерве да прими, да се, укупно узевши, и из Рикардове теорије не види да је овај аутор имао какву комплетнију идеју о вишку рада и вишку вредности. Како онда да се разумеју његови изоловани текстови који се слажу са Марковим идејама? Да ли их треба узети као контрадикцију целом Рикардовом систему политичке економије, или их треба узети као доказе

<sup>1</sup> Principles, ch. I, Section I, § 1.

<sup>2</sup> Theorien ü. d. Mehrwert, II, 2., стр. 112.

<sup>3</sup> Rehabilitation of Ricardo у Economic Journal, vol. I.; cf. Marshall, Principles of Economics, London, 1907, vol. I., стр. 816.

који слабе наше тврђење? За објашњење тих констатација ми нагињемо Маршаловом методу. Ако хоћемо да разумемо Рикарда, вели Маршал,<sup>1</sup> морамо га интерпретирати са широким грудима, и то још у већој мери но што је он интерпретирао Адама Смита. Кад су његове речи двосмислене, треба им дати значење које је он, судећи по другима местима његове књиге, желео да имају.

Ако се овако поступи, онда је Рикардова теорија о вредности основана на раду потребном за продукцију добара, много компромитована. Ми смо већ видели да он у тај рад не рачуна само директан рад употребљен за продукцију једне извесне ствари, но и рад који је потребан за стварање капитала који ту продукцију помаже. Већ ова идеја слаби у великој мери теорију вредности основане на раду. Али Рикардо иде и даље, па не сматра да рад само утиче на вредност добара. У 5. секцији своје прве главе говори он како време на које се улаже капитал потребан за продукцију, може утицати на вредност добара. После свега тога он је имао право да каже (глава I, секција 6.): „Малтус, изгледа, мисли да су по *мојој* теорији продуктивна цена и вредност једне ствари идентичне; то је, међутим, тако само у том случају ако он подразумева под ценом продукције и добит. Али у горњем пасусу он не мисли тако, те ме по томе није добро разумео“.<sup>2</sup>

Али као што социјалисте налазе у Рикарда ослонца за своје теорије о вредности и раду, може се код њега наћи пасуса у којима се посматра вредност са једне сасвим друге стране — што све иде у прилог једној сасвим другој теорији о вредности. Тако нам Рикардо каже (Principles, ch. I, § 1) да је *корист* апсолутно потребна за нормалну вредност, ако и није њено мерило, јер вредност ствари које постоје у огромној количини, мења се према богатству и потребама.

<sup>1</sup> Principles of Economics, vol I, стр. 813.

<sup>2</sup> Маршалу овај Рикардов цитат изгледа толико индиферентан да додаје: „And yet Rodbertus and Karl Marx claim Ricardo's authority for the statement that the natural value of things consists solely of labour spent on them; and even those German economists who most strenuously combat the conclusion of these writers, are often found to admit that they have interpreted Ricardo rightly, and that their conclusions follow logically from his“. Op. cit., стр. 816.

оних који те ствари желе да имају. На другом једном месту (Ib. ch. IV) задржава се он на питању на који начин утичу на флукуацију цена добара на тржишту, квантитет тих добара с једне стране, и „жеље и потребе човечанства“ с друге стране. А изгледа чак да се он у својој интересантној дискусији између вредности и богатства<sup>1</sup> приближио идеји по којој се прави разлика између финалне или маргиналне користи и тоталне користи. Јер — примећује Маршал — Рикардо подразумева под речју богатство (*riches*) тоталну корист; и изгледа да је он увек имао у виду да вредност одговара увећавању богатства која постају од оног дела добара што баш у том моменту највише вреде за купца. А кад се опет укупна сума добара смањује, било то темпорално и случајно, било стално, као узрок повећања продуктивних трошкова, онда се повећава и *маргинална* корист, која се одређуја вредношћу, у исто време као што се смањује целокупно богатство, или *тотална* корист. Кроз целу ту дискусију покушава дакле Рикардо — по Маршалу — да каже, и ако се увек не изражава добро, да се, кад год наступи застој у подмиривању потреба, маргинална корист увећава, а тотална умањава. — Овај пример довољан је да се види како се Рикардо, кад се на горњи начин интерпретира, удаљује од теорије вредности основане на раду, и како се приближује аустријској школи, која оснива вредност на користи.

У трећој књизи Теорија вредности излаже Маркс историју тих теорија у времену које се пружа од Малтуса па до доба које Маркс назива, за разлику од класичне економије, *вулгарном* економијом. У том периоду времена анализира Маркс сукцесивно и студира следеће ауторе: Malthus-a, R. Torrens-a, James Mill-a, Mac Culloch-a, Wakefield-a и Stirling-a, John Stuart Mill-a, Percy Ravenstone и Thomas Hodgskin-a, за тим George Ramsay-a, Cherbuliez, и Richard Jones. Све ове анализе не дају прилике за интересантну дискусију а многе нису ни специјално интересантне у погледу теорија о вишку вредности. Ми се на њима већемо задржавати, премда неке Марке понова помиње, н. пр. Bailey-a.

У већини ових критика, у форми монографија, задржава се Маркс на анализи односа тих аутора према идејама Адама

<sup>1</sup> Marshall, op. cit., стр. 814.

Смита и Рикарда, и нарочито односа према теорији о вредности основаној на раду, а према теорији о вишку вредности. Како су у првој половини XIX века Смит и Рикардо имали готово једини утицај на све оне који су се бавили политичким економијом, није чудо што Маркс налази код врло многих аутора тога доба репродуковане идеје, са мање или више примеса, Смита и Рикарда, у погледу на вредност. Па како је Маркс већ почео да, код тих аутора, налази ослоњаца и доказа за своју теорију о вредности основаној на раду, и за своју теорију о вишку вредности, иде он истим путем и код следбеника Смитових и Рикардових, и на исти начин интерпретира магловите идеје Смитове о вредности основаној на раду, која временом није ни мало постала јаснија.

На тај начин почиње Маркс анализу Малтусових идеја с констатацијом да овај, у почетку својих економских студија, не прима Смитове идеје у погледу вредности. Тако у делу *Observations on the effects of the corn laws (1814)*<sup>1</sup> каже Малтус — критикујући директно Смита — да ни рад нити икакво друго добро, не може бити тачно мерило за реалну прометну вредност, и да се то узима као непобитан принцип политичке економије, који већ у ствари потиче из дефиниције прометне вредности. Али већ 1820, у својима *Principles of Political Economy*, узима он мерило вредности изнесено код Смита, па се чак служи са њим у својој полемици против Рикарда. Ипак, по признању самога Маркса,<sup>2</sup> Малтус, који је био у овом погледу добар плагијатор, није успео да да какав нов појам о вредности. Он чак није успео да објасни или расветли конфузије, у овом погледу, код Рикарда, које је критиковао; он их је само употребио да обори Рикардову теорију.

Само ипак, за Карла Маркса има Малтус велику заслугу што је коракнуо једну стопу даље но Смит и Рикардо, и што је назначио да постоји неједнака размена између капитала и наднице и увидео, мисли Маркс, да капиталист експлоатише радника. Ми смо, заиста, назначили да теорија о вредности, и у Адама Смита и у Рикарда, не може имати исте после-

<sup>1</sup> Cf. *Theorien ü. d. Mehrwert*, III, стр. 1.

<sup>2</sup> *Ib. id.*, стр. 2.

дице у погледу на вишак рада и вишак вредности; не може бити идентична с Марксовом теоријом, јер ти аутори не аналишу размену рада са капиталом на исти начин на који то чини Маркс, и који баш из тога принципа изводи цео свој систем вишка вредности. По томе је лако увидети значај који Малтус за Марксову теорију мора да има, ако он доиста студира горњи однос. Али и овог пута Маркс је са сувише добре воље и са многе фантазије интерпретирао текстове на које се позива.

У потврду својих идеја наводи нам Маркс један пасус из Казновог предговора ка Малтусовим Дефиницијама Политичке Економије,<sup>1</sup> који гласи: „Размена добара и репартиција (надница, рента и добит) морају се посматрати одвојене једна од друге... закони размене не зависе потпуно од закона који се на репартицију примењују“.<sup>2</sup> За Маркса овај пасаж значи да се размена капитала и наднице, или боље рећи размена акумулираног рада и живог рада врши на други неки начин но што се врши размена произведених добара! И Маркс је овим пасусом толико опијен, да заборавља да је Малтусова дужност да нам ту размену објасни, и да нам опет, он сам, изложи како вишак вредности постаје од вишка рада који резултира из такве размене. Истина, Маркс се враћа из свога заноса, и на крају свога излагања вели нам меланхолично да је једина заслуга Малтусова што нам назначује партикуларност такве размене између капитала и рада, не упуштајући се у какву дубљу анализу те размене! На жалост, истина је да код Малтуса о таквој анализи нема ни трага: он нам размену *живог* (неоствареног) рада са акумулисаним радом и не помиње!

По самом Марксовом признању, цео прогрес учињен у теорији о вишку вредности своди се на ону једну констатацију у Малтуса; шта више, у свима другим питањима вредности основане на раду Малтус иде само у назад, чинећи још већу збрку, која такву теорију може само да компромитује. Тако, док је код Рикарда тешкоћа у објашњењу вишка вредности у томе што он не објашњује размену капитала и

<sup>1</sup> Definitions of Political Economy etc., London, 1853, са „not and supplementary remarks“ од Cazenove; cf. Theorien ü. d. Mehrwert, III, стр. 1.

<sup>2</sup> Op. cit., Предговор VI, VII; cf. Theorien ü. d. Mehrwert, III, стр. 3.

рада својим генералним правилом за размену рада, дотле је тешкоћа код Малтуса што он хоће сваку размену да сведе на размену између капитала и рада. Малтус, истина, да би објаснио добит, или вишак вредности, претвара све купце добара у раднике, т. ј. подразумева да радници размењују са капиталистима не добра но директно рад.<sup>1</sup> Да би на тај начин капиталист могао доћи до добити — и да би се објаснио вишак вредности основан на вишку рада — он мора од свих радника да прима више рада но што им даје у замену, у форми добра које им продаје, и обратно, он мора да продаје сав рад који је у тим добрима инкорпорисан, док међутим цео тај рад није платио. Али, идући за Малтусом, ми смо далеко од Марковог начина резоновања о вишку вредности. Заиста Малтус не чини, као Маркс, разлику између целокупне суме рада која се у једном извесном добру садржи, и суме плаћеног рада у истом добру. Па пошто хоће да објасни добит која из такве размене резултира, он долази до закључка да продавац продаје добра испод њиве цене, т. ј. узима за њих више рада но што та добра оствареног рада садрже. На тај начин добит је за Малтуса додатак продуктивној цени добара. Тако се Малтус у погледу добити враћа идејама Џемса Стјуарта, јер је и за њега она *profit upon alienation*. Само на тај начин објашњена добит нема више никакве везе са теоријама Карла Маркса, ни са његовим идејама о вишку вредности.

Са студијом о Малтусу завршио је Маркс историју теорије о вишку вредности код класика. У идућој глави III књиге он се бави ауторима који маркирају распадање Рикардове школе.<sup>2</sup> Излагање овог периода времена почиње Маркс са изучавањем идеја R. Torrens-a. Али у идејама овога аутора не налази Маркс ништа, или врло мало, што би ишло у прилог теорији о вишку вредности. Главни пасус Торреновог дела (*The Production of Wealth, London, 1821*) на који Маркс наслања своју главну аргументацију јесте овај: „Капитали који садрже једнаке количине акумулираног рада, и који су једнаки у погледу квантитативном и погледу времена

<sup>1</sup> *Theorien ü. d. Mehrwert*, III, стр. 9.

<sup>2</sup> Ми овде задржавамо Маркову поделу на класике и некласике, као што остављамо њему да маркира време распадања класичне школе, не улазећи у критику тих идеја.

које могу да трају, ставиће у покрет разне количине директног рада. Али... продукти ће бити једне исте вредности (I. с., стр. 31)".<sup>1</sup> Какве закључке изводи Маркс из горњег цитата, који му изгледа од тако капиталне вредности? По Марксу, вредност овог цитата састоји се у томе што претпоставља да једнаке количине капитала могу да ставе у покрет разне количине оствареног рада. На тај начин, ако је вредност равна квантитету рада оствареног у извесном добру, јасно је — ако се добра продају по њиховој вредности — да вишак вредности који та добра садрже мора бити раван неплаћеном раду која та добра садрже, или раван вишку рада. Али тај вишак вредности не може бити — при истом проценту експлоатисања радника — један исти код капитала који стављају у покрет разне количине рада. На тај начин излази, каже Маркс, из горње претпоставке да у капиталистичкој продукцији наступа промена у закону вредности, који је из ње апстрахован. Али, на жалост, нити је Торенс покушао да у капиталистичкој продукцији прецизира партикуларност вредности, нити је он тај који нам је дао горњи коментар његовог пасуса. То је, видели смо, учинио Маркс. Торенс није из њега извео никакве закључке који би били од нарочите вредности за теорију о вишку вредности. На тај начин може да се узме — мислимо — да горњи пасус протумачен на Марксов начин, нема никакве везе са осталим идејама Торенсовим, и да остаје на тај начин без велике вредности и изолован.

Џејмс Мил, који је систематски изложио теорију Рикарда, али кога, у исто време, принципи репартиције тако ффрапирају да препоручује социјализацију ренте, те тако има нарочитог интереса за социјалисте, не занима много Маркса кад је у питању теорија вредности. Он је у ствари само репродуковао Рикардове идеје у овом погледу. Само је на једном месту од њих, мислимо, одступио, а то је кад каже: „Време ништа не може да увелича... па како онда може то да учини вредност? Време је само апстрактан израз, једна реч, један звук. Подједнака је логична апсурдност узимати апстрактну јединицу као мерило за вредност, исто тако, говорити о времену као творцу вредности“.<sup>2</sup> Ми знамо да ова

<sup>1</sup> Cf. *Theorien ü d. Mehrwert*, III, стр. 78.

<sup>2</sup> *Elements of Political Economy etc.*, 2 d. ed., London 1824; cf. *Theorien ü. d. Mehrwert*, III, стр. 96.

идеја бар није основана на ономе што је рекао Рикардо; по томе је већ Мил рђаво интерпретирао овог писца.

Већ при крају друге десетине XIX века јављају се оштре критике на класичан систем политичке економије, који је тек био у то време систематски изнесен (Милови Елементи политичке Економије угледали су света 1821 год.), и за економску историју тога доба од великог су значаја многобројни анонимни радови који критикују идеје Адама Смита и Рикарда. У тим се списима критикују и идеје о вредности, и Маркс се на њима доста задржава. Једна од главних критика је побијање теорије вредности основане на раду. Износи се на име да рад није једини узрок вредности, и да има још врло много ствари које имају вредност, а које нису постале радом. У категорији таквих ствари спомиње се нарочито земља. Маркс се дуго бави побијањем тих идеја, али се ми на томе нећемо дуго задржавати, јер ту не може бити никаквога новог ослоња за вишак вредности.

Међу дисидентима класичне школе зауставља се најдуже Маркс на Стјуарту Милу. И за њега се вредност оснива на квантитету рада потребног за продукцију добара. Али он не разликује вишак вредности од добити, нити се тај вишак вредности оснива на неплаћеном раду. Стјуарт Мил нам каже да алати и сировине као и остала добра, нису стајала првобитно ништа друго до ли рад, али рад претворен при про-продукцији алата и сировина, додат раду који је доцније био потребан да би се сировине помоћу алата прерадиле, даје целокупну суму рада која је употребљена у продукцији готове робе. „Репласирати капитал — каже Мил — не значи ништа друго, но накнадити наднице употребљеног рада“.<sup>1</sup> Код Мила, дакле, нема вишка вредности, јер је плаћени рад раван употребљеном раду, па према томе нема вишка рада.

У својој историји Теорија вредности не студира Маркс само дисиденте класичне школе; он се бави и онима који стоје у опреци са основом Рикардовог учења. Ту би прво требали да уђу комунисти и социјалисти, Owen, Fourier и St. Simon; али Маркс се њима не бави, он се ограничава на ауторе који стоје у контрадикцији са класичном школом, али

<sup>1</sup> Essays on some unsettled questions of political economy, London, 1844; стр. 94; cf. Theorien ü. d. Mehrwert, III, стр. 230.



који ту контрадикцију налазе у самим претпоставкама те школе. На тај начин студира он неколико памфлета из доба 1820—1830; међу тим памфлетима заузима видно место Thomas Hodgskin. Маркс поклања велику пажњу његовом анонимном раду „Labour desended against the claims of capital; or the Unproductiveness of capital proved, with reference to the Recent Combinations amongst Journeymen. By a labourer. London, 1825“. Већ сам наслов књиге, као и сам псеудоним њеног аутора, сугестиван је. Главна идеја Хоџскина јесте да докаже непродуктивност капитала. Истина ова идеја није нова: она је још елементарна истина и за физиократе; Рикардо такође није тврдио да је капитал продукција вредности — на против, капитал продукције само своју сопствену вредност, а ова је одређена количином рада која је за ту продукцију потребна. Али ипак Хоџскин, ако и не износи ништа ново, даје у својој врло интересантној анализи, по којој је капитал рад што стоји упоредо са друштвеним радом (coexisting labour), нарочити значај раду који је једини извор вредности. Ово је свакако главна идеја због које Маркс поклања Хоџскину толику пажњу. Хоџскин се зауставља на тој идеји, али не изводи из ње никакве консеквенције које би могле на овом месту да нас нарочито интересују.

Последња већа Марксова студија у Теоријама бави се Ричардом Џонсом. Џонс се је прво у својим економским студијама бавио рентом.<sup>1</sup> За Џонса је рента монопол који је постао присвајањем земље, у време када су људи били приморани, немајући никакве друге изворе за живот, да земљу раде. Тако, Џонс студира ренту од доба робова па до модерне ренте. Из онога што каже за раније стадијуме ренте, нарочито у време робова, могло би се закључити да рента постаје што се сопственик земље користи туђим радом, а не за то — како то Рикардо каже — што вишак добити постаје култивисањем делова земље од разне плодности. На тој се идеји зауставља Маркс као на некој врсти идеје о вишку вредности.

---

<sup>1</sup> R. Jones, An Essay on the Distribution of Wealth and on the Sources of taxations. Part. I. Rent. London 1831; cf. Theorien ü. d. Mehrwert, III, стр. 450.

## IV

После анализе Маркових Теорија о вишку вредности, до каквог се резултата долази у погледу односа те теорије према ранијим економским доктринама. Ми смо видели како је Маркс прошао све економске идеје од меркантилиста па до противника класичне школе, али смо тако исто видели како нигде није наишао на групу идеја у којима би консеквентно били проведени његови принципи о вишку вредности. Сличности на које наилази Маркс у току свога излагања економских доктрина о вредности, и које иду у прилог његовој теорији, имају увек изолован карактер; оне захтевају нарочиту интерпретацију, нарочито много добре воље, па да се та сличност бар у *појединостима* увиди. Те идеје остају и даље изоловане: Маркс није успео ни једном да нам покаже како би се могло директно на основу њих доћи до његовог појма о вишку вредности.

Шта онда ово значи? Изгледа да је Маркс, кад је започео своју историју Теорије о вишку вредности, био већ начисто с тим шта и где има да тражи, и да је већ имао јасну слику о својој теорији вредности основаној на раду, и о њеним последицама. У осталом, о томе имамо донекле и доказа у Марковим радовима. Маркс је морао имати већ известну слику о експлоатацији радника од стране капиталиста, основаној на принципу вишка рада, и о вишку вредности, још 1848. године, кад је изашао његов комунистички манифест; критика политичке економије, међутим, публикована је много доцније (1857. године).

Али по томе не треба мислити да ранији економичари нису вршили никакав утицај на Карла Маркса, — то је, после ове анализе Теорија о вишку вредности, немогуће и помислити — али тај је утицај могао бити последица раније лектуре; тај је утицај постојао сигурно много пре но што су Теорије о вишку вредности биле написане.

У Марковим доктринама о вредности рада и о вишку рада осећају се нарочито трагови класичне школе, и то поглавито трагови Адама Смита и Рикарда. Истина да класици не долазе до сличних конклузија до којих и Маркс, нити код њих има какве директне и логичне везе између вредности основане на раду и појму о вишку вредности. Оваква веза, знамо, не може ни да постоји, јер сâм појам о вредно-

сти основаној на раду има код Адама Смита и код Рикарда сасвим други карактер. Али су ипак идеје Адама Смита и Рикарда могле дати Марксу полазну идеју, којој је он затим дао посебе други карактер, и на основу које је извео цео свој оригинални систем.

Али утицај класичне школе на Маркса још је несумњивији кад се пређе на другу врсту идеја. Нама заиста тај утицај изгледа необично јак у погледу основце концепције политичке економије. На првом месту, Карл Маркс верује, исто као и класични економичари, у економске законе. Само је на такав начин могао он и да трасира еволуцију капиталистичке продукције, и да одреди правац њеном будућем развићу. Истина, између тих концепција економских закона код класика и Маркса има великих разлика, од којих је најглавнија што Маркс не верује у перманентност економских закона; али ипак, и после ове резерве, суштина ствари, а нарочито суштина метода, остаје и за класике и за Маркса једна иста.

Класична метода осећа се у свима гранама Марксових доктрина, а нарочито важи то за његову доктрину о вредности. Он се, по својој доктрини о вредности, тако апстрактној и тако исто нејасној, приближује највећем дедуктивном уму у класичној економији — Давиду Рикарду.

\*

Има једна читава група економских аутора о којима Маркс у својим Теоријама о вишку вредности не говори ништа. Ти аутори представљају рани енглески социјализам, из прве половине XIX века. Да ли можда нема Марксова идеја о вредности ближе везе са том групом аутора но са представницима класичне школе? Није ни мало необично, заиста, да се чује како Маркс има да благодари за већину својих идеја енглеским социјалистима. Ми нећемо ово питање расматрати у целини; да видимо само како Маркс стоји у погледу теорије вредности према горњој групи економских писаца.

При крају XVIII и у почетку XIX века живела су у Енглеској три човека, оригиналног и генерозног духа, које је фрапирала несразмерна репартиција добара, што је наступила као последица наглог индустриског напретка Енглеске: William Godwin, Charles Hall и William Thompson. Сва су

тројица, готово у једно исто време, студирали на који начин остале класе друштва живе на рачун радничке класе. Радник не располаже целокупним продуктом свога рада: он добија само онолико колико му је потребно да себе одржи способног за рад.<sup>1</sup> Он мора од продукта рада да плаћа за употребу зграда, машина, алата и сировина; мора, дакле, да даје један део тога продукта сопственику земље, а један део капиталисти. Што је у овом стању ствари најгоре, то је да нема изгледа, ако ствари продуже да теку истим током, да ће се положај радника побољшати. Напротив, са повећањем цивилизације и са нагомилавањем богатства, социјалан положај радничких класа биће све гори; повећање богатства имаће као директну последицу непрестано увећавање сиромаштине радника с једне стране, и дохотка који је на раду основан с друге стране.<sup>2</sup> Овако стање радничких класа и репартиција која њима припада у данашњем економском друштву, *неправедна* је. Да би се дошло до праведних односа у репартицији добара потребно је<sup>3</sup> 1.) да свака ствар припадне ономе који може на најкориснији начин да је употреби; 2.) да сваки човек има права да у потпуности располаже продуктом свога рада; 3.) да се наследно право својине не сведе на синекуру, где радници сав доходак дају, и где сопственици тај доходак троше у луксузу.

У главном, сви ови енглески социјалисти слажу се у томе да је *право* да се раднику осигура у потпуности све оно што из његовог рада произлази, све оно што његов рад ствара. Али они се више не слажу кад наступа питање којим ће се мерама до тога резултата доћи, јер очигледно је да при продукцији или репартицији треба предусети нарочите мере, пошто друштво економско, онако какво је, неће никада

<sup>1</sup> William Thompson, An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness, applied to the newly proposed system of voluntary equality of wealth. London, 1824, стр. 133.; cf. Anton Menger, Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag, Stuttgart u. Berlin, 1910, стр. 51.

<sup>2</sup> Charles Hall, The Effects of civilisation on the people in European States. London, 1805 (цитирано по другом издању 1849., секција 13.); Cf. A. Menger, Op. cit., стр. 44.

<sup>3</sup> William Godwin, An Enquiry concerning political Justice and its Influence on general Virtue and Happiness, 2 vols, London 1793; Cf. A. Menger, Op. cit., стр. 38 и следеће.

реализирати идеале енглеских социјалиста. По Годвину економско друштво остаје на индивидуалистичкој основи; приватна се својина задржава, али се она мора поделити на равне делове између свију чланова друштва. Систем Халов сличан је горњем систему; Хал захтева колективну својину али комбиновању са принципима индивидуалне економије. Земља припада целом народу; овај је дели на појединце, а појединци обрађују те делове сваки за свој рачун. На послетку Томпсон нема оригиналан систем: он усваја систем Roberta Owen-а, који се састоји из стварања социјалних друштава на подлози уговора. У таквом би се друштву, додаје Томпсон, репартиција вршила по принципу права на егзистенцију, т. ј. сваки члан удружења би добио у подели добара количину која одговара његовој потреби.

Почавши, дакле, од једнога принципа, енглески се социјалисти разилазе кад долази у питање остварење тога принципа. Друкчије није могло ни бити. Они заступају принцип по коме сваки радник има *права* на интегралан продукат свога рада, према правно-филозофском резонувању, а не према економском. Резултат таквог поступања је да нам они, и ако нам говоре како све класе друштва живе од радничке класе, ипак не кажу у чему се састоји та експлоатација радника; они нису у стању да прецизирају колики је тај квантитет рада који су остале класе одузеле радним класама. Отуда и долази да економско друштво које они хоће да оснују, носи утопистички карактер.

Колико смо у свему овоме далеко од Карла Маркса! Маркс нам не говори шта је право, а шта није. Он поставља теорију вредности основану на раду, и на тај је начин у стању да прецизира економски у чему се састоји количина рада коју капиталисти присвајају у облику вишка вредности. Ми знамо да по Марксу капиталист плаћа раднику онолико колико је економски право, јер му даје ону вредност коју има његов рад на тржишту. И поред свега тога капиталист ипак краде радника. Али та крађа не долази отуда што радник не добија све оно на шта би имао права; она долази отуда што му капиталист бап даје само оно на што он има право, т. ј. што му даје само вредност еквивалентну цени његове радне снаге. То експлоатисање радника од стране капиталиста долази — на фаталан начин — као последица капита-

листичке продукције, јер док капиталист на основу закона о тражњи и понуди даје раднику само онолико колико му је потребно да себе одржи у животу, он експлоатише његову радну снагу, која, реализована, има много већу вредност. Маркс не тражи никакву промену друштва на филозофској основи; он само излаже еволуцију економског друштва, и објашњује нам којим правцем та еволуција мора да пође, служећи се у том економским законима које је извео из теорије о вишку вредности. Јер на основу вишка вредности бива све веће богаћење капиталиста које има као последицу све већу концентрацију добара. Али капиталистичка епоха, коју је Маркс мајсторски окарактерисао и која му је послужила да цео свој систем изведе, није дефинитивна епоха у економској еволуцији. Капиталистичка епоха води нас право комунизму, јер концентрација добара долази као њена последица, која је у ствари само припрема ка што лакшем експроприсању добара. Маркс, дакле, нема никаквог нарочитог метода за остварење будућег економског система на коме ће почивати друштво; он чак ни капиталистичку епоху, која му је мрска, не сматра за неко нарочито зло. Он нам само износи економску еволуцију друштва онако како ју је он видео и схватио, износи нам *природне* економске законе који ће фатално изменити досадање стање економске организације друштва, створити друштво у коме приватна својина више неће постојати. Ето то је разлог што ми мислимо да Маркс *није* извео своје резонавања из идеја енглеских социјалиста; то је у исто време и разлог што мислимо да се он својом методом слаже са класичном школом. Антон Менгер, који тврди противно,<sup>1</sup> није очигледно имао па уму ни

<sup>1</sup> „... steht Marx vollständig unter dem Einfluss des älteren euglichen Sozialismus, insbesondere *William Thompsons*. Sieht man von den zahlreichen mathematischen Formeln ab, die Marx in die Darstellung einmischt und welche die Sache mehr verdunkeln als aufklären, so ist die ganze Mehrwerttheorie: der Begriff des Mehrwerts, seine Bezeichnung und die Ansichten über die Höhe desselben im wesentlichen den Schriften Thompsons entnommen.“ (A. Menger, op. cit. стр. 95.). — Истина Томпсон је се послужио изразом „вишак вредности“ (surplus value, additional value), али је довољно уопредити шта он о њој каже онако, како је то Менгер извео (op. cit. стр. 52), са оним шта ми кажемо приликом Марксовог вишка вредности, па да се види да је код Томпсона то сасвим нешто друго. Битна је разлика и у томе што Томпсонова additional value, није економски, квантитативно, одређена количина.

стварне разлике које постоје између теорија енглеских социјалиста и Маркса, нити се је довољно упознао са методом Марксовог резонувања и резонувања класика. Менгер није ни опазио сав значај и сву снагу марксизма. Јер пошто нам је рекао да је Маркс узео цео свој систем од енглеских социјалиста,<sup>1</sup> а нарочито од Томпсона, он иде даље и каже да је Томпсон у многоме претекао Маркса и да се по томе Томпсоново дело може сматрати као фундаментално за социјализам. Како то? Јер је, каже Менгер, Марксова теорија о вишку вредности непотпуна у толико што нам Маркс не износи филозофско-правну критику личне својине и што нам не разлаже темељно *право* радника на целокупан производ његовог рада. Али у томе баш и јесте и разлика у Томпсоновом и Марксовом систему, и ко ово не види показује да не разуме Карла Маркса; Марксу је непотребно свако разлагање онога што је право, јер је он својим излагањем само онога што *јесте*, показао да се стање радника у капиталистичкој продукцији не може да поправи. Тако је Маркс на један мах створио читаву једну странку, где су сви чланови имали заједнички интерес: обарање капиталистичког друштва. Тако је он и створио један активан социјалистички покрет, који је имао великог утицаја на многе гране данашње економне политике; док је, међутим, Томпсон<sup>2</sup> оставио за собом само једно дело, које данас врло мало њих познају.

\*

Шта остаје данас у економској науци од Марксове теорије о вишку вредности. Не врло много. У економији не остаје од ње ништа; у данашњим социјалним системима остаје врло мало. Већина данашњих социјалиста одбацује теорију о вишку вредности, или је бар толико модификује да она губи своје главне особине. Тешко је било ипак ставити се са њом; она има тако велику прошлост, и поглавито је њена заслуга што је научни социјализам играо тако

<sup>1</sup> „Die wahren Entdecker des Mehrwertes sind Godwin, Hall und namentlich William Tompson. Marx selbst hat die Quellen Seiner Ansichten ähnlich wie Rodbertus, verschwiegen, abgleich er sonst mit Zitaten nicht eben sparsam ist.“ Menger, op. cit., стр. 95.

<sup>2</sup> Томпсонов утицај истинита није мали на енглески социјализам, који је се на нарочити начин формирао. Али тај утицај није ни директан, нити генералан.

велику улогу у социјалној еволуцији економског друштва, док су толике друге социјалне доктрине прошле неопажене. Па и данас она има нарочити положај, јер и ако је потиснута на друго место, њене директне последице играју још и данас прву улогу у модерном социјализму.

Бернштајн је покушао да рехабилитира бар један део те теорије. Он нам каже<sup>1</sup> како је се у пракси показало да у продукцији и у подели добара узима удела само један део целокупног друштва, док се други део састоји из људи који добијају изванредан доходак за услуге које немају никакве везе са продукцијом добара, или људи који имају изванредан доходак не дајући при том у замену за њега никакав рад. Од целокупног, дакле, рада који је остварен у продукцији добара живи један део друштва који не узима учешћа у томе раду и који је по статистичким подацима већи но онај део друштва који тај рад даје. На тај је начин вишак рада очигледна стварност, коју не треба нарочито доказивати. По томе је, за Бернштајна, непотребно знати да ли је Марксова теорија о вишку вредности тачна или није, јер је то сасвим индиферентно за доказивање да вишак рада фактички постоји. Па и за Маркса, мисли Бернштајн, није теорија о вишку вредности имала да докаже да вишак рада *постоји*, но је само имала за задатак да вишак рада *објасни*, служила је, дакле, као средство научне анализе.

Ми ћемо пре свега приметити да Бернштајн на сасвим чудан начин упрошћава теорију о вишку рада. Она му изгледа очигледна само зато што у данашњем друштву има много људи који не раде ништа, а ипак могу да подмире своје потребе — живе дакле од туђег рада. Мени изгледа овакво резонување сасвим недовољно. Кад би оно било тачно онда значи да би се на исти начин могле објаснити још многе друге економске доктрине које данас имају још само историске вредности; ту би на првом месту дошла физиократска теорија о продуктивности земље. Али кад би ово тврђење Бернштајново и било тачно, онда остаје још један факт на коме се морамо задржати. У свом доказивању вишка рада, Бернштајн има у виду само целокупан вишак вредности, који

<sup>1</sup> Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie, Stuttgart, 1909, стр. 42.



се јавља као социјалан вишак вредности, као социјално богаћење.<sup>1</sup> Он је на тај начин ближи Адаму Смиту, но Карлу Марксу, ма да каже да је теорија овог последњег много дубља.

Шта је још чудније, то је да Бернштајн мисли да се Марксова теорија о вишку вредности може да одвоји од његове теорије о вишку рада, и да прва не може имати никаквог утицаја на стварну егзистенцију вишка рада. Ми смо ове обе теорије детаљно анализали, ми знамо у каквој узрочној вези оне стоје једна према другој, и на то се питање више нећемо враћати. Али на овом месту морамо да се запитамо како је могуће да Бернштајн може занемаривати основну идеју Карла Маркса за цео његов социјалан систем, и сматрати да је Марксова теорија о вишку вредности само зато ту да се објасни Марксова теорија о вишку рада, а да ове две теорије иначе не стоје ни у каквој тешњој вези. Очигледно је да је Бернштајн учинио ово што је хтео да Марксову теорију о вишку рада модернизира. Он је покушао да задржи што му је за одржавање целог Марксовог система изгледало неопходно: теорију о вишку рада, а жртвовао је оно што му је изгледало као несигурно: теорију о вишку вредности. Али радећи на овај начин Бернштајн није успео да Марксовој теорији да какав нов полет. На против. Теорија о вишку рада губи сву своју вредност када се изолује од теорије о вишку вредности, јер онда вишак рада опет постаје, као што је то био код енглеских социјалиста, економски неодређена количина.

Бернштајн није био срећнији ни кад је хтео да узме извесне резерве у погледу утицаја вишка вредности на концентрацију капитала. Он се чак ту позива на један пасус Енгелсов,<sup>2</sup> који, и ако уноси извесне резерве, не каже оно

<sup>1</sup> „In den Vordergrund rückt der Werth der Gesamtproduktion der Gesellschaft und das Mehr dieses Werthes über die Gesamtsumme der Löhne der Arbeiterklasse, d. h. nicht der individuelle, sondern der ganze soziale Mehrwerth“. Op. cit., стр. 40.

<sup>2</sup> „Auf die Thatsache allein, dass der Lohnarbeiter nicht den vollen Werth des Produkts seiner Arbeit erhält, ist eine wissenschaftliche Begründung des Sozialismus oder Kommunismus nicht durchzuführen. „Max hat denn auch“, schreibt Fr. Engels im Vorwort zum *Blend der Philosophie*, „nie seine kommunistischen Forderungen hierauf begründet, sondern auf den nothwendigen, sich vor unseren Augen täglich mehr und mehr vollziehenden Zusammenbruch der kapitalistischen Produktionsweise.“ Op. cit., стр. 45.

шта Бернштајн мисли. Енгелс заиста каже да сама теорија о вишку вредности не може да оствари социјализам или комунизам. Маркс је остварење будућег социјалног режима доводио у везу са сломом капиталистичке продукције. То је већ нешто друго; сада се опет враћамо ка теорији о вишку вредности, јер је она та која ће да изазове тај слом доводећи нас до велике концентracије капитала. Али Бернштајн спори ту концентracију; он је прима у погледу концентracије предузећа, али је одбацује у погледу својине. Ту сасвим тачно Бернштајн примећује да се данас капитал јавља у све већој мери у облику акција, и да је велики број оних који у таквим предузећима учествују. Али шта тиме добија социјализам? Експлоатација таквих предузећа се ипак врши на исти начин као и раније кад је капитал био концентрисан у рукама једног човека, и присвајања вишка рада може и у таквом случају да у пуној мери егзистира. Исти дакле разлози постоје за експропријацију таквих предузећа, и она ће се у толико лакше извршити што су та предузећа концентрансанија и што их буде било мање. А све је то оно што нам је већ Карл Маркс рекао.

Због свега тога ја мислим да Бернштајн није успео да модернизира Маркову теорију у духу његовог система. Ја мислим чак да је од врло сумњиве вредности и покушавати овакве реформе. Ма колико да је Марков систем погрешан и ма колико да му економска еволуција догађаја није дала за право, он је ипак добро слаборисана целина у којој су сви делови зависни. Ако се избаце извесне Маркове претпоставке, као што је урадио Бернштајн, јавља се опасност да се сруши цео систем. Колико је ово тачно види се из тога што данас, поред толико покушаја неомарксиста да се Маркова теорија доведе на савременију основу, ни један модеран социјалист није успео да да ни приближно комплетан систем економске и социјалне еволуције. У том погледу дело Марково још и сад стоји усамљено.

Ђорђе Ђурић.

## СУДСКА ХРОНИКА

**Сроднички однос у грађан. парници, може се доказивати и сведоцима, а не само изводима из протокола књига црквених.**

— Одлука опште седнице Касац. Суда —

Тужитељица Мара у тужби и на рочиштима навела је, да је њен умрли отац оставио знатно имање и три кћери као једине насљеднице и то њу — Мару, Јелу и Вукосаву. Вукосава као најстарија удала се и човека довела на имање очево, Јелу измирила у делу наслеђа а њој — тужитељици — оспорава право на наслеђе. Тужила је Јелу и Вукосаву и тражила да јој се досуди право на  $\frac{1}{3}$  дела очевине. За доказ свог навода и тражења, поднела је венчаницу а позвала се и на сведоке.

Тужена Вукосава и Јела нису признале тражење тужитељичино.

Првостепени суд је одбио тужитељицу од тражења, налазећи, да она ничим није доказала показано сродство између ње и тужене стране. Сведоцима, који су утврдили сродство парничара суд није покљонио вере с тога, „што сматра, да се статуси појединих лица не могу доказивати сведоцима нити заклетвом, већ само законом прописаним писменим исправама, — у овом случају крштеницом — изводом рођених, тим пре, што тужитељица ничим није доказала да су црквене књиге изгореле или нестале, нити је пак доказала, да за време крштења није уведена у црквене књиге, те да је услед тога била у немогућности да набави писмене исправе.“

Ову је пресуду одобрио Апелациони Суд.

Услед жалбе тужитељичине, Касац. Суд, примедбама својим од 29 априла 1909 год. Бр. 5119 поништио је пресуду Апелац. Суда, налазећи, да је суд погрешно узео: „да се сроднички однос једино и искључиво доказује изводом рођених а не и другим доказним средствима.“

„По тач. 5 чл. 38 закона о црквеним властима, свештеници воде књиге за уписивање: рођених, венчаних и умрлих, и изводи из ових књига били би према тач. 4 § 187 грађ. пост. као јавне исправе доказ о томе, кад се ко и од кога родио, кад се ко и са којим лицем венчао и кад је ко умро.

„Али се сродство не доказује једино изводима књига крштених, јер § 212 грађ. пост. изрично допушта доказивање сведоцима: кад се ко родио, оженио и умро. Па кад се по наведеном законском пропису могу доказивати поменута факта и статуси сведоцима, онда је потребно, да суд оцени, да ли се према наведеном и сроднички односи могу доказивати истим доказним средствима, пошто је и сродство један факат као и горе поменути.

„Најзад, да се сродство може доказивати и другим доказним средствима, доказ је и чл. 97 тач. 4 зак. о општинама, по коме, општински судови са одбором својим издају уверења о сродству, која се уверења оснивају једино на личном сазнању оних часника, који су на таквом уверењу потписати а не на каквим протоколима и књигама услед чега су и ова уверења једна врста сведочења сведока.“

Апелациони Суд од 13 маја 1909 год. Бр. 2409 дао је ове противразлоге:

Апелациони Суд не спори у начелу тачност навода у овим примедбама, да се из § 212 грађ. пост. и чл. 97 тач. 4 зак. о општинама види: да се сродство може доказивати и другим доказним средствима па и сведоцима, али, допуњујући разлоге у пресуди својој којом је одобрио пресуду првостеп. суда којима је нашао да у појављеном случају нема места да се сведоцима утврђује сродство, Апелациони Суд, налази, да би доказивању овом имало места само у недостатку црквених књига т. ј. у случају материјалне немогућности да се добави извод рођених н. пр. кад су црквене књиге упропаћене било поплавом било пожаром, крађом или којим другим начином. Са тужитељицом није тај случај, јер позивајући се на сведоке да јој утврде филијацију према њеном оцу, она не доказује у исто време да постоји и каква материјална немогућност да добави извод рођених и њиме као јавном исправом утврди сродство — чл. 38 тач. 5 зак. о цркв. властима у вези са тач. 4 § 187 грађ. пост.

Општа седница Касац. Суда од 12. јуна 1909 године Бр. 7073 одбацила је помен. противразлоге Апелаци. Суда и одржала у сили примедбе свог оделења.

Према овим примедбама опште седнице, Апелаци. Суд је досудио тужитељици тражење по тужби. Мих. Л. С.

**За оцену доказа код иступних дела, кад се ова за се или уз друга дела код суда суде, важе одредбе крив. судског поступка а не полиц. уредба.**

— Одлука опште седнице Касац. Суда —

Х. стављен је под суд и да му суди порота за крађу два јагњета из затвореног обора. Покрађа је процењена 10. динара, а обор је био у дворишту кућњем.

Услед измењене представке прив. тужиоца на претресу о начину извршења покрађе, суд искључи пороту, настав, да стоји дело из § 391. првог одељка казн. законика а не дело опасне крађе из тач. 2 § 223. казн. зак. за које је Х. био оптужен. Осудио га је на затвор и полиц. надзор.

Против оптуженог, који кривицу није признао, суд је нашао да стоји: „што је на путу ухваћен са украденим јагањцима од стране општинског часника, које се утврђује рефератом општинског суда и признањем оптуженог — §§ 234 и 225 крив. пост. — а то против оптуженога чини основ подозрења из тач. 8 § 121. крив. пост.

„Оптужени ничим није утврдио своју одбрану да је ове јагањце нашао везане у житу, а лажност ове одбране утврђује се и сведоцбom сведока В. који је под заклетвом утврдио, да је оптужени пред њим признао, да је ове јагањце тужиоцу украо.

Овим основима суд се је потпуно уверио о кривици оптуженог Х.... и они су противу њега потпун доказ према §§ 34 и 35 полиц. уредбе“.

Ову је пресуду одобрио Апелац. Суд. По жалби државног тужиоца, Касац. Суд, примедбама својим од 18 децембра 1908 год. Бр. 11802. поништио је пресуду Апелац. Суда из ових разлога:

„Према § 220 крив. пост., суд има само оно за истинито сматрати, што је по прописима крив. судског поступка доказано, без обзира на то, по каквом делу оптужени одговара. Па како је суд противно наведеном законском пропису поступио, јер је кривичну одговорност оптуженог по делу из првог одељка § 391. казн. зак. ценио по полицијској уредби, та поменута пресуда, која је заснована на таквој оцени доказа, не може опстати“.

Апелациони Суд актом од 12 јануара 1909 год. Бр. 115. дао је ове противразлоге:

Ван сваке је сумње, да се по § 220 крив. пост. има за истинито сматрати само оно, што је по прописима закона о кривичном судском поступку доказано. Али, како суђење иступних кривичних дела у случајевима из § 210 крив. пост. спада у надлежност првостепених судова *као изузетак*, — Апелациони Суд налази, да се кривична одговорност оптуженог не треба да цени по крив. поступку, који предвиђа поступак за дела, која спадају под *редовну судску расправу и редовно суђење*, већ по полиц. уредби, као поступку, који једино важи за извиђање и суђење иступних дела.

Овако схватање, да за кривичну одговорност оптуженима за иступне кривице, и ако исте суде судови, важе прописи полицијске уредбе, има наслона у гледишту; што се према закону о шумама, кривична одговорност дотичног оптуженика, цени по закону о шумама, који прописује кад се има узети за доказано да је ко учинилац горосече и осталих дела која се казне по том закону.

У осталом не може се ни замислити, да је законодавац хтео да кривце ослободи казне за иступе, које би судови првостепени судили за то, што њихова кривична одговорност није доказана по крив. поступку. Кад би се тако узимало, онда давање иступних кривица у суђење првостепених судова не би могло бити ничим оправдано и имало би рђавих последица, да би се кривци, и ако им суди строжији суд, извлачили испод заслужене казне.

Правилност оваког схватања Апелац. Суда утврђује и до садања пракса судска, по којој су првостепени судови за иступе употребљавали доказе по полицијској уредби, па то и Апелац. и Касациони Суд одобравали.

Са наведених разлога Апелац. Суд налази, да је полиц. уредба овде правилно примењена.

Ове противразлоге, Касац. Суд у општој седници од 27 априла 1909 год. Бр. 4768 није усвојио, већ је одржао у сили примедбе свог одељења.

Према овим примедбама као обавезним, пресудом Апелац. Суда, оптужени је ослобођен из недостатка довољних доказа (§ 242. крив. пост.) јер је против оптуженог нађено свега два основа подозрења — тач. 8. § 121 и тач. 1. § 123 крив. пост. —

Мих. Л. С.

## ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

**Laband, Dr. Paul, Deutsches Reichsstaatsrecht.** [Das Oeffentliche Recht der Gegenwart, Bd. I]. 5 Auflage, Tübingen, Verlag Mohr 1909, стр. VIII + 464.

Пре 1866,<sup>1</sup> о научној разради Државног Права у Немачкој не може се озбиљно говорити. Неких разрада Државног Права појединих држава било је и раније, као: Pözl баварско, R. v. Mohl виртембершко, нарочито v. Röbne и Schulze пруско, али то су више збирке партикуларног законодавства, него системи Државног Права. Без озбиљног утицаја на развитак немачког Државног Права остали су и Рајнски Савез и Бечки Конгрес; но за богату политичку литературу: Pfizer, Reuter и др., која је поникла у времену стварања немачког савеза, може се рећи да је била од извесног утицаја. Од 1815 до 1866 немачко савезно право разрађују Klüber, Zöpfel, H. A. Zachariä чија дела имају карактер научних радова, али ипак не дају теорији Државног Права потребну широку основу. То исто важи и за научне радове на пољу Општег Државног Права v. Stahl, Maugentrecher, v. Mohl. Од 1848 до 1866 литература Државног Права носи политички карактер. Политичко гледиште није довољно одвојено од правног. Субјективно политичко уверење игра велику улогу у научној разради, и као типичан преставник те чисто субјективне методе јесте Bluntschli. — Озбиљан преокрет у науци немачког Државног Права учинили су C. F. v. Gerber, Grundzüge des deutschen Staatsrecht (1 изд. 1865; 2 изд. 1869; 3 изд. 1880) и Mejer, Einleitung in das deutsche Staatsrecht (1 изд. 1861; 2 изд. 1884). Оба дела из времена пре 1866, чине прелаз од старејој ка новијој литератури и имају, данас још, праву научну вредност. За Гербера се може рећи да је отац немачког Државног Права, јер је у свом значајном делу први методски развио основне проблеме ове науке (државна област, државна власт, држава као личност, суверенитет итд.), улазећи у њих са општром правном методом, коју је имао, као познавалац Приватног Права. Његов се утицај јако осећа код свих доцнијих писаца, нарочито Лабанда. Ово је, у главном, рад на Државном Праву у Немачкој до 1866. — 1866 је од фундаменталног значаја по правно уређење немачких држава, те је према томе и од коренитог утицаја на правод и даљи развитак немачког Државног Права. Од тада почиње права научна литература. Нов појам савезна држава нашао је теоријског оправдања у теорији историчара Waitz, а рад на широј основи Уставног Права северно-немачког савеза почиње са: Thudichum, v. Martitz, G. Meyer. Од нарочитог су значаја радови талентованог Max Seydel, који је нашао логичну противуречност Вајцовој теорији, и заступајући недељивост суверенитета, доказивао, да Немачка Царевина није савезна држава, већ државни савез, и Hänel, који се ставио на супрот Сајделу и имао већи број присталица као: Löning и др. Али наука немач-

<sup>1</sup> Овде се апстрахује стара немачка правна књижевност и има у виду само она из XIX века. За државно-правну књижевност од Hugo Grotius до краја XVIII века, видети изврсно дело: E. Landsberg, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft 1898, и O. Gierke, Johannes Althusius 1902.

ког Државног Права добила је свога највећег мајстора тек у Laband, са појавом његовог великог дела: *Das Staatsrecht des deutschen Reiches*, звано „*Grosser Laband*“ [Bd. I изд. 1876, Bd. II. 1878, Bd. III 1880, Bd. IIIa 1882]. Дело је имало још три издања: друго 1887, треће 1895 и четврто 1901, које је у четири свеске. Својим многобројним радовима на пољу Грађанског, Трговачког а нарочито Државног Права, који су писали јасним, оштроумним, убедљивим и јако документованим стилем, Лабанд је успео да постане оснивачем ове научне дисциплине у Немачкој. За немачку државно-правну науку он је, по Anschütz, оно, што је Bismarck за историју Немачке и Пруске. После Лабанда разрађивали су и други писци целокупно Државно Право Немачке Царевине,<sup>1</sup> али по својој вредности и по времену постанка, дело Лабандово остало је и данас још прво у рангу. Оно што највише карактерише то дело, јесте метода. Као прави правнички талент, Лабанд је највећи преставник чисто правне — „цивилистичке“, како је сам назива — методе, коју је пренео на терен Државног Права. Његова је заслуга што је та метода победила у немачким државно-правним студијама за последњих година, и тако немачко Државно Право добило карактер правне науке. Али свој једностраној, чисто правној („цивилистичкој“) методи Лабанда, има да се учине неке напомене, што је још Gierke приметио у својој опсежној и по идејама врло богатој критици на Лабандово Државно Право. (1) Правна метода у Држ. Праву мора бити слободнија него у Грађан. и Кривичном Праву. Принцип *fiat iusticia, pereat mundus* опасан за Кривично и Грађанско Право, био би дефинитивна пропаст за Државно Право. У место да буде цивилистичка, метода у Државном Праву треба да буде правна. (2) Да се правно објасне неке правне појаве из области Државног Права, често је потребно знати њихов историјски постанак и практичан циљ. То се, међутим, не може постићи само правном методом, већ и социјално-политичком. Ово је нарочито Jellinek нагласио. Дакле, метода којом се проучава Јавно Право треба да буде правна, а не цивилистичка, и као таква, да се комбинује са социјално-политичком методом. — У свом систему Лабанд је поставио и решавао основне проблеме Државног Права, и систематски средно цело јавно-правно законодавство Немачке Царевине. Тако, код основног питања о савезној држави и државном савезу, Лабанд одбацује Сајделову конструкцију и усваја, са извесним одступањем, Хенелову теорију, коју је допунио, нашавши позитиван смисао земаљским законима. У питању о суверенитету државне власти, и са њим у вези, у питању о сложеној држави, спец. савезној држави, Лабанд даје решење које се не држи. И ако је у последњим десетинама година литература о суверенитету и савезној држави богата, и оба проблема решавана у системима и засебним монографијама (Jellinek, Brie, Ebers), питања су у теорији остала отво-

<sup>1</sup> Тако Schulze 1883/6, Hänel 1892, Zorn 1895/7, Arndt 1901, G. Meyer 1905, Rönne 1899/6, Anschütz 1904. Rönne и Schulze несамостални, али имају историјско-правне основе. Arndt самосталан и дело које одговара стању данашње науке. G. Meyer кога је у 6 издању издано његов следбеник Anschütz, систематски излаже право свих посебних држава. Anschütz јесте дело које најбоље представља оно средње мишљење које данас влада у Немачкој.



рено. О савезној држави и данас још постоји читав ред разних мишљења, што исто важи и за основно питање: је ли сувереност подељива и, као такво, битно обележје државе. И Лабанд, као и већина немачких писаца, — на супрот француским, америчким, енглеским, — даје на горње питање одречан одговор и, на основу тога, нашав друго обележје за државу, долази до поделе на суверене и полусуверене државе, подела, која је срачуната на то, да покаже како су и немачке савезне државе државе. Сајдел, Хенел, Зорг, стоје на правилном гледишту недељивости суверенитета. — Лабанд је сву пажњу обратио да у логичном систему изнесе немачко позитивно законодавство. Његова је заслуга што је први пут добило научну разраду немачко војно право, које се у последње време јако увећава законима. Даље су од значаја одељци који говоре о правним изворима: закон, уредба, државни уговори, буџет. Од високог научног интереса је његова разрада права санкције на федеративно-монархистичкој основи, пошто је предходно оштро издвоио у закону два елемента: (1) опште правило које чини његову садржину и (2) заповест државне власти да се та садржина и врши, затим његова подела права законодавне иницијативе на круну и парламент у немачком уставним државама. Теорију Лабандову о формалном закону усвојили су изузев Хенела, Цорна, Martitz, готово сви немачки теоретичари, а његова теорија о правној и административној [формалној и материјалној] уредби, изродила је велику полемику коју нарочито води Аншиц, присталица Лабанда, са Arndt. Код међународних уговора, на супрот E. Meier, Лабанд разликује две стране: државно и међународно правну, што изводи из Царевинског Устава. Интересантно је како је разрадио судство у свом систему. Лабанд га је први проучавао са државно-правног гледишта. И баш у томе новоме домену, где је имао да проучи богату литературу Судског Поступка, види се колико је он велики правник. — Лабанд је успео да збије своје велико дело од четири свеске, „Grösser Laband“, у једну свеску познату као „Kleiner Laband“.<sup>1</sup> То није било без практичне вредности, али не и без штете. Он је то могао да постигне само на рачун теоријског разлагања и јасности. „Малог Лабанда“ тешко је разумети без познавања „Великог“. Стога би корисно било проширити га, и унета најновија Лабандова истраживања. Тако на пр. његово истраживање одн. историјског развитка Царевинског Устава, где је показао преображај немачког Јавног Права, изведеног без формалне промене, — теза коју је и Jellinek научно развио у својој расправи *Vervassungänderung und Verfassungswandlung*, 1906.

Александар Д. Боди.

<sup>1</sup> „Мали Лабанд“ је доживео пет издања. Прво издање 1887, друго 1895, треће 1902, четврто 1907, и пето, последње 1909.

## Б Е Л Е Ш К Е

Г. Др. Драгољуб Аранђеловић, в. професор Универзитета и један од уредника „Архива“ постављен је краљевим указом од 25. јуна ов. г. за Министра Правде. Лист ће даље уређивати г. Др. Коста Кумануди, в. професор Универзитета.

**Уредништво.**

**Festschrift zur Jahrhundertfeier des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches.** II Teile. Wien 1911. Verlag Manz. Preis K. 42. Ове године навршило се сто година од дана када је публикован општи аустријски грађански законик. Правничко друштво у Бечу одлучило је било још 1909 да овај свечани догађај прослави издавањем једне књиге, и позвало је на сарадњу правне факултете, корпорације и удружења а исто тако и све судске власти и све аустријске правнике. Одзив на позив за сарадњу био је врло велики. Сви одличнији аустријски правници, без разлике народности и сталежа, послали су своје прилоге, те је тако издана ова свечана споменица у две књиге, прва од 742 а друга од 994 стране. Ово знаменито дело украшено је и са неколико слика редактора грађанског законика (међу њима Zeiller, Martini, Pratobevera). У првој књизи налазе се расправе, које се односе на историју постанка грађан. законика и његових извора, на личности његових редактора, на оцену грађанског законика са социјалнога, привреднога и техничкога становишта, на његов однос према другим законодавствима и према правосуђу као и на област његове примене. Из ове књиге нарочито ваља скренути пажњу на расправе: „Животна снага општег грађан. законика“ од Др. Франца Клајна, знаменитог бившег аустријског Министра Правде, творца новог аустријског судског поступка у грађанским парницама, а за тим на расправу „Законик и судија“ од професора Др. Шаја. У другом делу налазе се расправе догматичке и историјске природе, и све се поглавито дотичу аустријског грађанског законика. Ту се нарочито истичу расправе: „Природни правни принципи (§ 7 аустр. грађ. зак.)“ од проф. Дњестранског у Лавову, „Лична права у општем грађан. законнику“ од проф. Адлера. „О значају титулуса за пуноважност предаје својине“ од Др. Рапапорта.

Како је наш грађански законик у тако тесној вези с аустријским, то би наши правници несумњиво имали велике користи кад би се с овим радовима аустријских правника упознали.

**Др. А. Ар.**

**Педесетогодишњица ческог „Правника“.** Ове године прославио је чески правни часопис „Právník“ педесетогодишњицу свога излажења. Његов постанак и живот врло су занимљиви. Октобра 1860 изишао је царски указ о равноправности аустријских народа. Одмах се осетила потреба да се ческа правна наука негује на ческом језику и да се у надлештвима служи језиком већине становништва. Зато је 1861 поднета деканату правног фа-

култета у Прагу молба да се установе ческе правничке катедре. Молбу су потписале најистакнутије личности тадашњег политичког и научног покрета, као Браунер, Палацки, Ригер, Ранда и др. Потребу за овим је увидела и сама Влада, и установила је две ванредне катедре, на којима ће се предавати на ческом језику. За те катедре конкурсом су изабрани Др. Ј. Славичек за ванредног професора Кривичног Права и Поступка, Др. К. Хабетинек за ванредног професора Грађанског, Трговачког и Меничног Права, а Др. Ј. Фрич за бесплатног ванредног професора Грађанског Судског Поступка. Кад је ускоро Др. Хабетинек поднео оставку, постављен је царевим решењем за ванредног професора аустријског Грађанског, Трговачког и Меничног Права дотадашњи доцент Др. А. Ранда. Тако се на катедри почела да негује правна наука на ческом језику. Други задатак узео је на себе тада покренути часопис „Правник“. Он тражи да се у надлештвима служи ческим језиком, језиком који разумеју они, који имају посла с надлештвима; та је дужност лежала на чиновницима, адвокатима, нотарима. Они је до тада нису вршили, јер није постојала ни ческа правна наука ни чески правни језик. Од тада чески мора да учи сваки чиновник био Чех или не, да би се извршио царски указ о равноправности народа. Чески правници су дужни да помажу чески правни часопис, који ће их увести у студију ческе правне науке и будиће и оживљаваће им љубав према њој. Томе, по речима редакције, има да служи „Правник“.

Време у које се „Правник“ јавио било је врло тешко. Покренут 1861, није излазио 1863, због недовољног одзива публике. Многима је изгледало нелојално према Влади сарађивати на ческом часопису, и ако се он никад није бавио политиком но искључиво науком. Многи од оних чиновника, којима је лист био намењен, сматрали су да је боље не примати чески лист, да се не би рекло, да су присталице „ултра-ческих фанатика“. Лист је понова почео да излази 1864.

У канцелариском језику усвојени су многи изрази, које је „Правник“ предложио, на место погрешних израза или германизама. Правник је био као старатељ ческог правног језика од првог тренутка, па кроз свих својих 50 година. У њему се указује на погрешне изразе, из старог ческог правног језика узимају се добре речи, а за нове правне појмове се стварају погодни нови изрази. Поред тога „Правник“ је и јавни форум, са кога се једнако тражи и проглашава право ческога језика по надлештвима. Још 1864 се јавило мало равноправности. Виши судови су били дужни да на ческом језику дају пресуде у ческим стварима; но они су такве пресуде доносили на оба језика. „Правник“ вешто утврђује да је то бесмислица. Због судија нису потребна оба језика, јер они треба да знају, а по речима министра Lasser-а и знају оба језика, а парничним странкама такође не требају оба, кад имају пресуду на ческом, који једино разумеју. Тиме се шта више и нижим судовима давао рђав пример, јер су они доносили пресуде само на немачком језику. —

„Правник“ је тесно везан за живот ческог правништва. Многи рад ческих правника, који им је основао научни глас, изишао је први пут у периодичним „Правниковим“ чланцима. Ту је први пут изишло велико

Радно дело „О државини по аустријском праву“, „О својини“, а и сем тога много других радова из области грађанског, трговачког и меничног права. Ту је на ческом језику први пут објавио Ott свој славни спис „Beiträge zur Receptionsgeschichte des römisch kanonischen Processes in böhmischen Ländern“. (Прилози за историју усвајања римско-канонскога поступка у ческим земљама).

„Правник“ је био у сталној вези са правним факултетом. С времена на време били су његови уредници чланови правног факултета. „Правник“ бележи и све важније појаве на факултету.

„Правник“ се трудно да пуних педесет година буде верни израз правног живота ческог. Његови чланци су захватили све области правних и државних наука. На „Правнику“ се ради у три правца: негује се теорија, објављује се судска пракса и даје се преглед правне литературе. Раније се нарочито обрађивала правна историја, која ни сада није напуштена, али се „Правник“ сада карактерише тиме, што хоће нарочито да служи појавима садашњости. Он се не бави само ческим правним животом, него и аустријским и осталих држава. „Архив за Правне и Друштвене Науке“ најсрдачније честита „Правнику“ на успеху, са жељом да још много педесетогодишњицу прослави.

**Ј. Кас.**

---

УРЕДНИК:

**Др. Коста Кумануди**  
Ресавска ул. 35

ВЛАСНИК:

**Милић Радовановић,**  
професор на Универзитету

---

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — БЕОГРАД

Димитрије Гавриловић (пређе А. Станојевић)

Чика-Љубина ул. бр 8